

ISSN 2312–1165

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин

ГАЛИЧИНА

НАУКОВИЙ І КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНІЙ КРАЄЗНАВЧИЙ
ЧАСОПИС

35'2022

Івано-Франківськ

УДК 94 (477): 355.311

Засновник видання: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Зареєстровано як друкований засіб масової інформації

Реєстраційне свідоцтво КВ № 15260–3832 ПР від 05.06.2009 р.

Часопис внесено до Переліку наукових фахових видань України з історичних наук (Категорія Б) (Наказ МОН України від 17 березня 2020 р.)

Рекомендовано до друку вченою радою Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (протокол № 10 від 6 грудня 2022 р.)

Головний редактор: Мирослав Волощук

Відповідальний секретар: Олег Єгрешій

Редакційна колегія: Володимир Великочий, д.і.н., професор (Івано-Франківськ, Україна), Мирослав Волощук, д.і.н., професор (Івано-Франківськ, Україна), Олег Єгрешій, к.і.н., доцент (Івано-Франківськ, Україна), Андрій Королько, к.і.н., доцент (Івано-Франківськ, Україна), Микола Кугутяк, д.і.н., професор (Івано-Франківськ, Україна), Ігор Райківський, д.і.н., професор (Івано-Франківськ, Україна), Борис Савчук, д.і.н., професор (Івано-Франківськ, Україна), Джура Гарді, доктор філософії, професор (Новий Сад, Сербія), Мартін Гомза, доктор габілітований, професор (Братислава, Словаччина), Симон Малменвалл, доктор філософії, доцент (Любляна, Словенія), Адріан Юсупович, доктор габілітований, професор (Варшава, Польща)

Адреса редакційної колегії: 76000, Івано-Франківськ, вул. Т. Шевченка 57, e-mail: ludyna@ukr.net

Дивіться наші статті на сторінках: Офіційна сторінка в інтернет-мережі:

<http://journals.pu.if.ua/index.php/istgal>

Журнал індексується:

Наукометричною системою **Index Copernicus** (Республіка Польща). Статті і анотації присутні у міжнародній бібліотечній базі **Google Scholar**, реєстраційній базі **Ulrichsweb** (Ulrich's Periodicals Directory) (США)

На обкладинці – робота художника Олега Чуйка “Благовіщенська церква. Коломия. 2014”

СТОРІНКИ ЖУРНАЛУ ВІДКРИТІ ДЛЯ ДИСКУСІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ, А ТОМУ ЇХ ЗМІСТ НЕ ОБОВ'ЯЗКОВО ВІДОБРАЖАЄ ПОГЛЯДИ РЕДАКЦІЙНОЇ РАДИ

При передруці матеріалів посилання на дане видання обов'язкове

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, імен та інших даних несуть автори публікацій




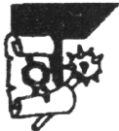




ГАЛИЧИНА. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. 2022. Ч. 35. 223 с.

GALICIA. Scientific, Cultural and Educative Local Lore Periodical. 2022. 35. 223 p.

© Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2022

© Факультет історії, політології і міжнародних відносин, 2022

ЗМІСТ

	ЮВІЛЕЇ Олег ЖЕРНОКЛЕЄВ, Ігор РАЙКІВСЬКИЙ ДО 70-РІЧЧЯ МИКОЛИ ВАСИЛЬОВИЧА КУГУТЯКА.....	VII
	MEDIUM AEVUM Остап КАРДАШ КАРОЛІНЗЬКІ ЗЕМЕЛЬНІ ДАРУВАННЯ БАВАРСЬКІЙ ЦЕРКВИ ЯК ЗАСІБ КОЛОНІЗАЦІЙНОГО ТА МІСІОНЕРСЬКОГО ОСВОЄННЯ “МОЛОДШОЇ ЄВРОПИ” (ПЕРША ПОЛОВИНА – СЕРЕДИНА ІХ ст.). Част. 2..... Павел ЖМУДСЬКИЙ ЧИ ХОТІВ КНЯЗЬ ЛЕВ СТАТИ КРАКІВСЬКИМ КНЯЗЕМ У 1280 р.? (CZY KNIAŻ LEW CHCIAŁ W 1280 R. ZOSTAĆ KSIĘCIEM KRAKOWA?).....	11 24
	ПРОБЛЕМИ НОВОЇ І НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ Степан КОБУТА УКРАЇНСЬКІ ГАЛИЦЬКІ ПРАВНИКИ У ВОЄННИХ ПОДІЯХ 1914–1921 рр.... Артем ГРАЧОВ, Іван БОРОВЕЦЬ СЕРБІЯ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ..... Євген СІНКЕВИЧ ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УСРР У 1920-х рр. НА ПРИ- КЛАДІ ПОЛЬСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ МЕНШИНИ.....	37 51 70
	ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО Андрій КОРОЛЬКО. ДІЯЛЬНІСТЬ ФІЛІЇ ЦЕНТРАЛЬНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО БЮРО ПРИ ДИ- РЕКТОРІЇ УНР У м. КОЛОМІЯ.....	83
	ІСТОРІЯ РЕЛІГІЇ І ЦЕРКВИ Андрій ПЕТРАШ МІСІОНЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА ІСУСА В м. КОЛОМІЯ (1896– 1914)..... Олег ЄГРЕШІЙ РЕАКЦІЯ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА НА НАСИЛЬНИЦЬКУ СМЕРТЬ ОЛЬГИ БАСАРАБ.....	96 109
	ІСТОРІЯ ПОВСЯКДЕННОСТІ Ольга ЗУБКО ПИВО, ТЮТЮН І АЛКОГОЛЬ В ЖИТТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В МІЖ- ВОЄННІЙ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ (1921–1939).....	117
	МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ Володимир САБАДУХА МЕТАФІЗИЧНА ТЕОРІЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧ- НЕ ПІДРУНТЯ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН.....	125
	НАУКОВИЙ ДЕБЮТ Світлана ГАЛЕМЧУК УКРАЇНСЬКИЙ СІЧОВИЙ РУХ НА ГАЛИЦЬКІЙ ГУЦУЛЬЩИНІ ПОЧАТКУ XX ст.: ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОСЕ- РЕДКІВ.....	140

**ДОКУМЕНТИ**

- Оксана СІРЕЦЬКА (ЗАТОРСЬКА), Олег ЄГРЕШІЙ
ДОПИТ ПІДПІЛЬНОГО ЄПИСКОПА ГРИГОРІЯ БАЛАГУРАКА РАДЯНСЬКИМИ СПЕЦСЛУЖБАМИ..... 163
- Богдан ПАСКА
ПІДСЛУХАНА РОЗМОВА: СТЕНОГРАМА БЕСІДИ МІЖ ДВОМА ПОЛІТВ'ЯЗНЯМИ У КИЇВСЬКОМУ СЛІДЧОМУ ІЗОЛЯТОРІ КДБ..... 179

**ХРОНІКА НАУКОВОГО ЖИТТЯ**

- Степан КОБУТА, Людмила ДРОГОМИРЕЦЬКА
ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ “ОЛЕКСАНДР КАРПЕНКО – ВИДАТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК, ПЕДАГОГ, СУСПІЛЬНИЙ ДІЯЧ” (до 100-річчя від дня народження) м. Івано-Франківськ, 15 квітня 2021 року..... 193
- Ігор РАЙКІВСЬКИЙ, Андрій КОРОЛЬКО
ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ “ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ” (м. ІВАНО-ФРАНКІВСЬК, 22 квітня 2021 р.)..... 196
- Михайло СИГИДИН, Михайло КОСИЛО
XVI ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ “УКРАЇНСЬКЕ КРАЄЗНАВСТВО ЯК НАЦІЄТВОРЧИЙ ФЕНОМЕН: СПАДЩИНА, СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ” (м. ІВАНО-ФРАНКІВСЬК, 14 грудня 2021 р.)..... 198








**МЕМОРИ**

- Оксана ДРОГОБИЦЬКА
ЕТНОГРАФ, КРАЄЗНАВЕЦЬ, МУЗЕЙНИК (світлої пам'яті професора Михайла Паньківа)..... 200
- Микола КУГУТЯК, Олександр МАРУЩЕНКО
СВІТЛОЇ ПАМ'ЯТІ ЛАРИСИ МИРОНІВНИ ПРАВДИВОЇ..... 214
- Олег ЖЕРНОКЛЕЄВ, Степан БОРЧУК
СВІТЛА ПАМ'ЯТЬ: ІВАНЦЕВ ІГОР ДЕНИСОВИЧ (1942–2022)..... 216
- Микола ВІТЕНКО, Володимир КОМАР
ПЕРЕСТАЛО БИТИСЯ СЕРЦЕ ВІДОМОГО ІСТОРИКА, ВЧИТЕЛЯ ЮРІЯ МИХАЙЛОВИЧА ТОМИНА..... 220
- Роман КОБИЛЬНИК, Володимир КОМАР
ПАМ'ЯТІ ДОЦЕНТА ВОЛОДИМИРА ІВАНОВИЧА СІЛЕЦЬКОГО..... 221



- НАШІ АВТОРИ**..... 222

CONTENTS

	JUBILEE Oleg ZHERNOKLEYEV, Igor RAIKIVSKYI Mykola KUGUTYAK – 70 th ANNIVERSARY.....	VII
	MEDIUM AEVUM Ostap KARDASH THE CAROLINGIAN LAND DONATIONS TO THE BAVARIAN CHURCH AS A MEANS OF COLONIZATION AND MISSIONARY DEVELOPMENT OF “YOUNGER EUROPE” (THE FIRST HALF – THE MIDDLE OF THE 9 TH CENTURY). Part 2.....	11
	Paweł ŻMUDZKI DID THE PRINCE LEV WANT TO BE THE RULER OF CRACOW IN 1280?..	24
	THE PROBLEM MODERN AND CONTEMPORARY HISTORY Stepan KOBUTA UKRAINIAN LAWYERS OF HALYCHYNA IN THE MILITARY EVENTS OF 1914–1918.....	37
	Artem HRACHOV, Ivan BOROVIETS SERBIA IN FOREIGN POLICY OF THE GREAT BRITAIN IN THE FIRST WORLD WAR.....	51
	Eugen SINKEVYCN THE PECULIARITIES OF NATIONAL POLICY IN THE UKRAINIAN SOVIET SOCIALIST REPUBLIC IN 1920-S ON THE EXAMPLE OF THE POLISH AND GERMAN MINORITIES.....	70
	HISTORICAL LANDSTUDY Andrii KOROLKO ACTIVITIES OF THE AFFILIATE OF THE CENTRAL INFORMATION BU- REAU AT THE DIRECTORY OF THE UKRAINIAN PEOPLE’S REPUBLIC IN OF THE TOWN OF KOLOMYIA.....	83
	HISTORY HISTORY OF RELIGION AND CHURCH Andrii PETRASH MISSIONARY ACTIVITY OF THE SOCIETY OF JESUS IN KOLOMYIA (1896–1914).....	96
	Oleh YEHRESHII THE REACTION OF THE GREEK CATHOLIC CLERGY TO THE FORCED DEATH OF OLGA BASARAB IN 1924.....	109
	HISTORY OF EVERYDAY LIFE Olha ZUBKO BEER, TOBACCO AND ALCOHOL IN THE LIFE OF UKRAINIAN EMIG- RATION IN INTERWAR CZECHOSLOVAKIA (1921–1939).....	117
	METHODS OF TEACHING HISTORY Volodymyr SABADUKHA THE METAPHYSICAL THEORY OF PERSONALITY AS A THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS FOR HISTORICAL DISCIPLINES TEACHING.....	125

**SCIENTIFIC DEBUT**

Svitlana GALEMCHUK

UKRAINIAN SICH MOVEMENT IN THE GALICIAN HUTSUL REGION OF THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY: CONTENT AND FEATURES.....

140

**DOCUMENTS**

Oksana SIRETSKA (ZATORSKA), Oleh YEHRESHII

MATERIALS OF THE CRIMINAL CASE OF THE BISHOP OF THE UNDERGROUND UKRAINIAN GREEK CATHOLIC CHURCH GRIGORY BALAGURAK (Part 1).....

163

Bohdan PASKA

OVERHEARD CONVERSATION: TRANSCRIPT OF A CONVERSATION BETWEEN TWO POLITICAL PRISONERS IN THE KYIV KGB DETENTION CENTER.....

179

**CHRONICLE OF SCIENTIFIC LIFE**

Stepan KOBUTA Lyudmyla DROHOMYRETSKA

ALL-UKRAINIAN SCIENTIFIC CONFERENCE “OLEKSANDR KARPENKO – PROMINENT UKRAINIAN HISTORIAN, PEDAGOGIST, SOCIAL-POLITICAL ACTIVIST”: DEDICATED TO THE 100th BIRTHDAY ANNIVERSARY (Ivano-Frankivsk, April, 15th, 2021).....

193

Igor RAIKIVSKYI, Andrii KOROLKO

ALL-UKRAINIAN SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE “HISTORICAL AND LOCAL STUDIES ACTIVITIES IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS: PROBLEMS AND PERSPECTIVES” (Ivano-Frankivsk, April 22, 2021).....

196

Mykhailo SYGYDYN, Mykhailo KOSYLO

XVI ALL-UKRAINIAN SCIENTIFIC CONFERENCE “UKRAINIAN LOCAL HISTORY AS A NATION-FORMING PHENOMENON: HERITAGE, CONDITION AND PROSPECTS” (Ivano-Frankivsk, December 14, 2021).....

198

**MEMORY**

Oksana DROHOBYTSKA

ETHNOGRAPHER, LOCAL HISTORIAN EXPERT, MUSEUM WORKER (in memory of Professor Mykhailo Pankiv).....

200

Mykola KUGUTYAK, Oleksandr MARUSCHENKO

IN MEMORY OF LARYSA MYRONIVNA PRAVDYVA.....

214

Oleg ZHERNOKLEYEV, Stepan BORCHUK

MEMORY: IHOR DENYSOVYCH IVANTSEV (1942–2022).....

216

Mykola VITENKO, Volodymyr KOMAR

STOPPED BEATING THE HEART OF THE FAMOUS HISTORIAN, TEACHER YURI TOMYN.....

220

Roman KOBYLNYK, Volodymyr KOMAR

MEMORY OF ASSOCIATE PROFESSOR VOLODYMYR SILETSKY.....

221



OUR AUTHORS.....

222

ДО 70-РІЧЧЯ МИКОЛИ ВАСИЛЬОВИЧА КУГУТЯКА



Попри воєнне лихоліття й нові доленосні випробування, через які знову проходить український народ, 2022 рік, сподіваємось, запам'ятається також і приємними подіями та віхами, що дають добрий привід і спонукають осмислити певні здобутки, досягнення та накреслити перспективи.

Цього року відзначає свій 70-літній ювілей Микола Васильович Кугутяк – доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, академік Академії наук вищої школи України, декан Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, засновник і багатолітній головний редактор наукового культурно-просвітнього і краєзнавчого часопису “Галичина”.

Ювіляр народився 27 жовтня 1952 р. у с. Назавизів Надвірнянського району Івано-Франківської області в сім'ї службовця. Згадуючи завжди з теплотою та любов'ю батьків – Анну Дмитрівну та Василя Мартиновича, він наголошує на одному зі своїх ключових переконань, що стали цінністю на все життя й визначили його траєкторію: справжній, вартісний успіх здобувається важкою працею та власними зусиллями кожної людини. Внутрішньо співзвучними для нього є висловлені свого часу думки св. Івана Павла II про те, що через працю людина стає учасником діла творення, фактично співтворцем світу, відповідальним за його стан і поступ до досконалості, а в труднощах, зусиллях, проблемах і поті своєї праці віднаходить власну часточку хреста Христового, яку бере й на свої рамена, йдучи за Ним. Фактично втіленням цієї віри, глибоко закоріненої в душі, став весь життєвий шлях ювіляра.

Вже у шкільні роки М. Кугутяк виявив неабиякий інтерес до історії та археології, тому вибір життєвого шляху в напрямку здобуття фаху історика не можна вважати випадковим. Микола Васильович закінчив Переріслянську середню школу на Надвірнянщині в 1969 р., історичний факультет Івано-Франківського державного педагогічного інституту імені Василя Стефаника з відзнакою в 1981 р., аспірантуру Інституту суспільних наук АН УРСР (нині – Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України) у Львові в 1984 р., а наступного, 1985-го року в Одеському державному університеті захистив кандидатську дисертацію під керівництвом відомого в Україні історика доктора наук, професора Ю.Ю. Сливки на тему: “Становище та революційно-визвольна боротьба сільськогосподарського пролетаріату Західної України в 1929–1939 рр.”.

Після закінчення аспірантури Микола Васильович працює на історичному факультеті своєї рідної альма-матер – Івано-Франківського педінституту, згодом – Прикарпатського університету: спочатку (з 1984 р.) – асистентом кафедри історії СРСР і УРСР, у 1986–1988 рр. – старшим викладачем, у 1990 р. йому присвоєно вчене звання доцента. Свою викладацьку діяльність він почав у період горбачовської “перебудови”, коли лібералізація комуністичної партійно-тоталітарної системи послабила ідеологічний тиск на історичну науку і створила передумови для активізації досліджень з історії України. Викладаючи серед студентів-істориків нормативний лекційний курс з історії СРСР радянського періоду (після 1917 р.), М. Кугутяк використовував можливості для донесення до студентів відомостей про раніше замовчувані або сильно спотворені сторінки історії. Під його керівництвом працювало неформальне студентське об'єднання “Альтернатива”, члени якого обговорювали маловивчені й дискусійні проблеми історичного минулого України.

Найбільших успіхів як науковець і викладач М. Кугутяк досягнув після проголошення національно-державної незалежності в 1991 р. У 1994 р. в Українському вільному університеті (Мюнхен, Німеччина) М. Кугутяк захистив дисертацію з присвоєнням ступеня доктора філософії. Дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук на тему

“Національно-політичний рух у Галичині в 1890–1939 рр.” він захистив 1996 р. в Інституті політичних і етнонаціональних досліджень НАН України (м. Київ) за спеціальністю “Етнологія”. Того ж року він отримав вчене звання професора.

Переломні події в різних сферах суспільного життя країни започаткували новий етап і в його професійній кар’єрі. Такий збіг є цілком закономірним, адже в нових умовах виникла необхідність приходу на керівні посади молодих людей, здатних мислити по-новому, виявляти ініціативу, творчий підхід. Тож ще будучи доцентом, а потім – професором, він упродовж 1992–1998 рр. очолював кафедру нової та новітньої історії Прикарпатського університету, у 1991–1992 та 1998–2006 рр. – кафедру всесвітньої історії, а в 2006–2014 рр. – кафедру етнології та археології.

У 1993 р. Миколу Васильовича обрано деканом факультету, реорганізованого пізніше (2006–2016 рр.) в Інститут історії, політології і міжнародних відносин. Самовіддана, багатогранна діяльність М. Кугутяка на посаді декана – це яскрава, плідна й неповторна доба в розвитку історичного факультету нашого університету, адже він очолює факультет уже майже три десятиліття, що співпали з роками незалежності України. Колектив під його керівництвом сягнув справді небувалих вершин у професійному становленні – через відкриття нових кафедр і спеціальностей, започаткування наукових напрямів і шкіл, заснування спеціалізованих вчених рад і періодичних фахових видань, підготовку та випуск у світ фундаментальних колективних досліджень.

Вражає багатогранність та різноспрямованість творчого таланту Кугутяка-історика. Та все ж серед багатьох різнопланових студій можна виокремити декілька ключових його життєвих наукових проєктів. Хронологічно першою була історія українського національно-політичного руху в Галичині й новітнього націотворення, з особливою увагою на кульмінаційні моменти визвольних змагань і національно-державного будівництва – ЗУНР, боротьбу ОУН і УПА, Революцію Гідності. У цьому руслі, прокладеному захищеними ним дисертаційними працями, було здійснено написання та публікацію його одноосібних монографій: “Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.)” (1993 р.), “Голодомор 1933-го і Західна Україна (Трагедія Наддніпрянщини на тлі суспільних настроїв західноукраїнської громадськості 20–30-х років)” (1994 р.), двотомної ґрунтовної роботи з історії української націонал-демократії 1918–1939 рр. (2002, 2004 рр.). Він також виступив ініціатором, головним редактором і керівником ґрунтовних колективних, ілюстрованих видань “Прикарпаття: спадщина віків” (2006 р.) та “Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923: Ілюстрована історія” (2008 р.), документальних збірок “Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті” (5 книг, 2009–2014 рр.), “Український Євромайдан. Прикарпатський вимір” (2016 р.).

Вершиною розвитку цього напрямку цілком закономірно стало унікальне 4-томне науково-довідкове видання “Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія” (2018–2021 рр.), підготовлене очолюваним М. Кугутяком колективом у співпраці з низкою провідних науково-дослідних інституцій і вищих навчальних закладів в Україні, з нагоди 100-річчя ЗУНР. До підготовки узагальнюючого видання було залучено широке коло осіб, зокрема авторами статей у чотирьох томах виступили 248 осіб, у т. ч. як видатні українські науковці, професори й академіки, так і молоді аспіранти, а про персоналії, причетні до історії ЗУНР, у цілому опубліковано 2689 статей. Очевидно, для того, щоб об’єднати зусилля науковців різних поколінь з багатьох регіонів і міст України – Івано-Франківська, Львова, Тернополя, Чернівців, Луцька та ін. – був необхідний великий авторитет людини, якою і став Микола Васильович – ініціатор і основний рушій проєкту, що здійснювався в останні роки. Цілком справедливо це видання стало лауреатом Всеукраїнського рейтингу “Книжка року-2021”.

Проте з часом неминуче посилювалося розуміння того, що успіхи та перспективи державної розбудови України детерміновані також потребою усвідомити прадавні культурні коди рідного народу, що тісно пов’язують українців із нашим краєм упродовж тисячоліть і водночас є вагомим внеском у розвиток людського духу та світової цивілізації. Тож особливо непогамовну пізнавальну силу своєї творчої душі Микола Васильович ось уже понад півтора десятиліття вкладає у відкриті ним новітні пошукові напрями. Вони пов’язані із сакральною істо-

рією та духовною культурою України, зокрема з вивченням давніх культових пам'яток Карпатських гір та визначних осередків християнського богопосвяченого життя – відомих християнських чернечих обителів у нашому регіоні. І, як і раніше, в цій царині М. Кугутяк також уповні зумів проявити не лише свій творчий пошуковий хист і новаторський дух, але й лідерські якості, згуртувавши навколо своїх ідей відповідні команди науковців-дослідників.

Професор М. Кугутяк виступив засновником нового напрямку в українській історичній науці – археопетрології, що досліджує старовинні мегалітичні пам'ятки. У 2007 р. з його ініціативи було створено навчально-науковий Інститут історії, етнології і археології Карпат, а також Карпатську етнологічно-археологічну експедицію “Карпати – Дністер”, яка під його керівництвом здійснила цілий ряд важливих відкриттів – десятки гірських скельних святилищ, петрогліфічних пам'яток, оборонних і виробничих комплексів краю, транскарпатських шляхів, середньовічних і новочасних монастирів. Своєрідна інвентаризація етністоричної і культурної спадщини Карпатського регіону дала змогу виявити понад 300 досі невідомих або належним чином не вивчених пам'яток різних історичних періодів. Так, лише на території Галицької Гуцульщини локалізовано понад 150 унікальних об'єктів. Серед них – десятки середньовічних городищ, монастирів, замків і оборонних дворів, соляних виробничих комплексів, сконцентрованих біля стародавніх шляхів і перевалів.

Результатом багатолітніх творчих пошуків М. Кугутяка стало видання монографій, присвячених унікальним культовим пам'яткам стародавнього населення Карпат: “Терношорське скельне святилище в Карпатах” (2007 р.), “Кам'яні старожитності Космача” (2007 р.), “Скельні святилища сокільських вершин” (2008 р.), “Старожитності Гуцульщини: Джерела з етнічної історії населення Українських Карпат: Каталог пам'яток історії та культури у 2 томах” (2011 р.), “Стародавні храми на священних вершинах Косівщини” (2012 р.), “Бубнище. Скельне святилище Великої Богині в Карпатах” (2015 р.). Ці напрацювання отримали визнання не лише в Україні, але й за її межами. Зокрема, в 2018 р. у столиці Хорватії м. Загребі вийшла праця М. Кугутяка в перекладі хорватською мовою “Kamena svetišta ukrajinskih Karata (prijevodi s ukrajinskoga)”.

Останнім часом увага М. Кугутяка була прикута до головних чернечих осередків Карпатського регіону. Проведена величезна робота з виявлення, збору й опрацювання унікального масиву першоджерел, що дозволило вперше здійснити комплексні дослідження історії монастирів у Маняві та Гошеві. Результатом цього став вихід у світ фундаментальних ілюстрованих видань: “Великий Скит у Карпатах” у трьох томах (2013–2017 рр.) та “Гошівська обитель Богородиці на Ясній Горі в Карпатах: У 3-х т.” (томи 1–2 в 2018–2021 рр.). Очевидно, Микола Васильович добре усвідомлює, що саме монастирі упродовж століть були духовними осередками, завдяки яким передавалися культурні надбання українського народу, віра в Бога і найвищі моральні цінності як основа для буття людини в умовах чужоземного поневолення, несприятливих соціально-політичних обставин.

М. Кугутяк є автором понад двох сотень наукових публікацій, зокрема десяти індивідуальних монографій, розділів у колективних виданнях і статей, навчально-методичних посібників. Як декан факультету (директор інституту) він був організатором багатьох міжнародних і всеукраїнських конференцій, хотілося б назвати деякі з них: “Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.” (1996), “Українська повстанська армія – феномен національної історії” (2002 р.), “Західно-Українська Народна Республіка: до 85-річчя утворення” (2003 р.), “Духовна вісь України: Галичина – Наддніпрянщина – Донеччина” (2004 р.), “Роман Шухевич в українському національно-визвольному русі ХХ ст.” (2007 р.), “Західно-Українська Народна Республіка, 1918–1923: До 90-річчя утворення” (2008 р.), “Степан Бандера в українському національно-визвольному русі ХХ ст.” (2008 р.), “Традиційна українська культура Прикарпаття в контексті глобалізаційних процесів” (2009 р.), “Скит Манявський у духовному і культурному житті України та зарубіжжя: до 400-річчя заснування” (2011 р.), “Гошівська обитель у духовному і культурно-історичному житті України: феномен українського греко-католицького чернецтва” (2017 р.), “Західно-Українська Народна Республіка: революція, державність, соборність. До 100-річчя утворення ЗУНР” (2018 р.) та ін.

М. Кугутяк – засновник і багатолітній головний редактор низки наукових фахових видань, що стали авторитетними в Україні. Так, з ініціативи Миколи Васильовича в 1997 р.

засновано науковий культурно-просвітній і краєзнавчий часопис “Галичина” (у 2022 р. побачить світ 35-й номер часопису), з 1998 р. під його редакцією почав виходити ще один журнал – “Вісник Прикарпатського університету: Історія”, а з 2009 р. – міжнародний журнал “Карпати: людина, етнос, цивілізація”. За весь час у журналах під редакцією М. Кугутяка побачили світ сотні статей авторів з багатьох міст України, а також з-за кордону – з США, Румунії, Словаччини, Словенії, Молдови, Угорщини та інших країн. Крім відомих авторів, професорів і доцентів, наукові журнали стали трибуною для публікацій десятків молодих дослідників, аспірантів, більшість з яких навчалася в Прикарпатському університеті, частина з них стали в наш час авторитетними істориками, етнологами.

Окремою сторінкою в багатогранній діяльності М. Кугутяка стала організація наукової роботи з молодими дослідниками, аспірантами і пошукачами наукових ступенів у Прикарпатському університеті. З 2003 р. він є незмінним головою спеціалізованої вченої ради із захисту докторських і кандидатських дисертацій за спеціальностями “Історія України” та “Етнологія”. Протягом 2003–2022 рр. у керованій ним спеціалізованій вченій Д (К) 25.051.05 відбулося шість захистів докторських і 78 кандидатських дисертацій, з них 57 – зі спеціальності “Історія України” та 27 – “Етнологія”, одна переклестація наукового ступеня та одне колективне рецензування дисертації.

Усього безпосередньо під науковим керівництвом М. Кугутяка з 1997 р. було захищено 25 кандидатських дисертацій з історії України, всесвітньої історії, етнології, авторами яких стали авторитетні в наш час дослідники, викладачі Прикарпатського університету М. Волощук, М. Генік, М. Москалюк, Л. Бурачок, Л. Кобута, О. Дрогобицька (Баран), П. Костючок, Ю. Довган, С. Боян-Гладка, Л. Щербін, І. Дмитрук (Солонець), М. Міщук, О. Новосьолов, Н. Стецюк та ін. М. Кугутяк був науковим консультантом двох дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук – О. Жерноклеєва та І. Райківського. По суті, в університеті сформувалася історична школа М. Кугутяка, що зробила вагомий внесок у вивчення історії Галичини ХІХ – першої половини ХХ ст., етнології України, етнокультурних процесів у Карпатському регіоні від найдавніших часів до сьогодні, українського питання в політиці сусідніх країн тощо. Справою особливої ваги, як про це неодноразово говорив Микола Васильович, була змога і навіть обов’язок дати путівку в життя молодим перспективним науковцям, нашій майбутній зміні.

Значну увагу М. Кугутяк завжди приділяв громадській роботі, патріотичному вихованню підрастаючого покоління на кращих прикладах історичного минулого українського народу. Так, довгий час він очолює історичну секцію Івано-Франківського осередку Наукового товариства імені Шевченка. У другій половині 1990-х рр. був на чолі Івано-Франківської обласної організації Конгресу української інтелігенції.

За сумлінну працю М. Кугутяку неодноразово оголошували подяки ректорату, міністра освіти України, вищих органів державної влади на Прикарпатті. Так, ухвалою Івано-Франківської обласної ради та обласної державної адміністрації за значний особистий внесок у розвиток науки професор був нагороджений дипломом “Кращий науковець року-2005”. У 2007 р. за вагомі наукові досягнення він отримав почесне звання заслуженого діяча науки і техніки України. У 2011 р. за значний внесок у розвиток освіти і науки України його нагороджено відзнакою Президента України – ювілейною медаллю “20 років незалежності України”. Він також є почесним доктором Ужгородського національного університету. Сили і натхнення для викладацької, наукової та адміністративної роботи Микола Васильович черпає в тісному родинному колі разом із дружиною Ксенією Онуфріївною, є щасливим батьком двох дочок – Уляни і Тетяни, має внуків.

Микола Васильович – не тільки відомий науковець, але й істинний патріот-українець, людина, яку болить доля рідного краю і Батьківщини, державник, що розбудовує Україну не на словах, а на ділі, кожної миті свого життя, щоденною кропіткою, самовідданою працею. З нагоди ювілейної дати колектив історичного факультету і всі, хто знає і цінує його як сумлінного науковця, вмілого керівника, добру і чуйну людину, щиро бажають Миколі Васильовичу міцного козацького здоров’я, довгих і щасливих літ, нових творчих звершень.

Олег Жерноклеєв, Ігор Райківський



УДК 94 (363.4:367+369.2+398.6) “9”

**КАРОЛІНЗЬКІ ЗЕМЕЛЬНІ ДАРУВАННЯ БАВАРСЬКІЙ ЦЕРКВИ
ЯК ЗАСІБ КОЛОНІЗАЦІЙНОГО ТА МІСІОНЕРСЬКОГО ОСВОЄННЯ
“МОЛОДШОЇ ЄВРОПИ” (ПЕРША ПОЛОВИНА – СЕРЕДИНА IX ст.)
Частина 2**

Остап КАРДАШ

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
кафедра всесвітньої історії,
Центр медієвістичних студій
вул. Шевченка, 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна
e-mail: ostep.kardash@gmail.com
DOI: 10.15330/gal.35.11-23
ORCID: 0000-0002-4250-6187*

Стаття присвячена проблемі колонізаційного і місіонерського освоєння духівництвом баварських церковних діоцезів пост-аварського простору “Молодшої Європи”, зокрема територій у межах Східної марки, Паннонії та Моравії, у перші десятиліття після зруйнування Аварського каганату. На основі аналізу великої кількості дарчих і конфірмаційних актів з канцелярії франкського імператора Карла Великого, його нащадків – імператора Людовіка I Благочестивого, баварського та згодом східнофранкського короля Людовіка II Німецького, а також місцевих урядових еліт окреслено динаміку, специфіку та географічні межі, розширення земельних володінь і поширення церковної традиції ряду діоцезів і монастирських спільнот Баварської Церкви на згаданих теренах. Автор доходить висновку, що баварське духівництво усіх церковних провінцій і монастирів було об’єднане спільною метою – євангелізацією та інтеграцією місцевого населення у межах власних володінь та поширенням каролінзького політичного впливу разом із латинською церковною традицією на східні, порубіжні з володіннями Каролінгів, слов’янські землі.

Ключові слова: *Пассауське єпископство, Зальцбурзьке архієпископство, Фрайзинзьке єпископство, Регенсбурзьке єпископство, Альтайхський монастир, діоцез, дарчий акт.*

У першій частині даної статті, опублікованій у минулому році, на прикладі динаміки розширення земельних володінь та дієцезіальних теренів єпископства Пассау та Зальцбурзького архієпископства ми описали процес колонізації, місіонерського освоєння та поетапного впровадження церковної інституалізації латинським духівництвом Баварської Церкви на пост-аварських теренах Східної марки та Верхньої Паннонії упродовж першої половини – середини IX ст.¹ Як вдалося з’ясувати, духівництво усіх баварських діоцезів, а також окремих монастирських спільнот об’єднувалося спільною метою – поширенням латинської церковної традиції та опосередкованого політичного впливу Каролінгів на східних слов’янських або частково слов’янських переферіях та пограниччях їхніх володінь². Тож, невиходячи за рамки поставленої мети та попередньоокресленого переліку завдань актуальної статті³, у другій її частині детально розглянемо процес збільшення окремих дієцезіальних і монастирських землеволодінь та формування еклезіальних і конкретно місіонерських теренів, транспортно-еклезіальних систем Фрайзинзького та Регенсбурзького єпископств, а також Альтайхського монастиря Св. Маврикія у пост-аварській Паннонії та Східній марці першої половини IX ст.

¹ Див.: Кардаш О. Каролінзькі земельні дарування Баварській Церкві як засіб колонізаційного та місіонерського освоєння “Молодшої Європи” (перша половина – середина IX ст.). Ч. 1. *Галичина. Науковий і культурно-просвітний часопис*. Івано-Франківськ, 2021. Вип. 34. С. 7–22.

² Ibid. С. 17.

³ Див.: Ibid. С. 9.

Фрайзинзька церковна марка “ad Pochinauua” та договір зі слов’янами 21 серпня 827 р.

Не менш динамічно, ніж у випадку Пассауського єпископства та Зальцбурзького архієпископства, розширювалися володіння та поширювалася церковна традиція інших діоцезів і монастирських спільнот Баварської Церкви у Східній марці та Паннонії. За словами Ганса Крваріка, згадані нами раніше місіонерські центри Наарн, Рід, Заксен і Лінц сприяли “інтеграції слов’ян” (у тому числі церковній. – *О. К.*) в окресленому регіоні⁴. Одним із її проявів була участь слов’ян на чолі з “Техіліном і його синами” (“*Techilino et filiis eius*”) у переговорах з фрайзинзьким єпископом Хіттоном (*Hitto*, † 835) і Вільгельмом (*Uuillihelm / Vuillihelmus / Wilhelmus comes*, 821–853), графом Траунгау (Східна марка), 21 серпня 827 р. у місцевостях Пухенау (*Pochinauua*, західніше Лінца) та Пьостлінгберг (*Cestinicperc*, на північ від Лінца)^{*} стосовно встановлення меж “між тим божим обителем у Похінаві (Пухенау – *О. К.*) та між слов’янами, що там близько проживали”⁵. Необхідні межі церковної “марки” (“*marca*”) *ad Pochinauua*^{**}, що знаходилася у сфері впливу Фрайзинзького діоцезу⁶, відносно слов’янських земель, окреслили “від того струмка, що зветься Деозінпах, де він вливається до Дунаю, й звідти довкола старих скель аж до Кестінперка (Пьостлінгберга – *О. К.*), а далі на схід до тієї межі, що проходить до Лінца, та посередині до трьох зелених буків, й (...) аж до інших меж”⁷.

Для успішнішого досягнення означеної мети – християнізації та інтеграції слов’янських (та почасти баварських) спільнот – Людовік I Благочестивий (*Ludovicus / Hluduucius Pius*, 778–

⁴ Krawarik H. Siedlungsprozesse des Frühmittelalters im Mühlviertel. *Jahrbuch der Gesellschaft für Landeskunde und Denkmalpflege Oberösterreich*. Linz, 2014. Bd. 159. S. 90.

^{*} Йдеться про сучасну верхньоавстрійську громаду Пухенау (округ Урфар) та гору Пьостлінгберг північніше Лінца (і водночас однойменний його район) (див.: Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy (далі – ММФН) / ed. D. Bartoňková, L. Havlík, I. Hrbek, J. Ludvíkovský, R. Vačerka. Brno : Universita J. E. Purkyne, 1969. Т. 3 : Diplomata. Epistolae. Textus historici varii. S. 23–24 [приміт. 1, 2], а також: Aspernig W. Die grundherrschaftliche Entwicklung der nordwestlichen Umgebung von Linz (Puchenau und Pöstlingberg) von der bayerischen Landnahme bis zur Aufhebung der Grundherrschaft. *Historisches Jahrbuch der Stadt Linz 1997*. Linz : Archiv der Stadt Linz, 1999. S. 14, 18, 22–24). Хоча австрійський історик Франц Пфеффер допускав можливість ототожнення назви “*Cestinicperc / Chestinperc*” зі слов’янським поселенням (можливо, Техіліновим) на вершині гори Коглерау північніше Лінца і, зокрема, Пухенау (див.: Pfeffer F. Altwege und Altgrenzen auf dem Pöstlingberg Lichtenberg bei Linz. *Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines*. Linz, 1955. Bd. 100. S. 169). Окрім Техіліна, у процесі територіального розмежування взяли участь 32 баварці і 21 слов’янин, а протилежну сторону, окрім єпископа Хіттона і графа Вільгельма, представляв також префект Східної марки, маркграф Герольд (див.: ММФН. Т. 3. S. 23–24. Див. також: Pfeffer F. Altwege und Altgrenzen... S. 159–160).

⁵ “(...) inter ipsa casa dei ad Pochinauua et inter Sclauaniis ibidem prope commanentibus (...)”, ММФН. Т. 3. S. 23–24.

^{**} На чітке термінологічне розмежування понять лінійних меж і марки як території зі своєю церковною юрисдикцією, що знаходилася в цих межах осібно від місцевих приватних слов’янських володінь, звернула увагу Леан Мері Гуд (див.: Good L. M. Land and Landscape: The Transformation from Agilolfing to Carolingian Bavaria, 700–900: A dissertation submitted in partial satisfaction of the requirements for the degree Doctor of Philosophy in History. Los Angeles : University of California, 2012. P. 259–260).

⁶ Див., зокрема: Pfeffer F. Altwege und Altgrenzen... S. 159–160; Aspernig W. Die grundherrschaftliche Entwicklung... S. 15–21. Володіння у Пухенау (“*in loco nuncupante Poachinauua*”) фрайзинзький єпископ Атто (*Attonus/Atto*, † 810/811) ще 807 р. отримав від абага монастиря Мосбург (в сучасному південнонімецькому місті Мосбург ан дер Изар, земля Баден-Вюртемберг) – Регінберта (*Reginperht / Reginberht*, † 811) взамін на “місцевість, що зветься Перга” (“*loco qui dicitur Perga*”) – сучасне південнонімецьке селище Берген у межах баварської громади Ванг (див.: Pfeffer F. Altwege und Altgrenzen... S. 159–160; Aspernig W. Die grundherrschaftliche Entwicklung... S. 15–16; Good L. M. Land and Landscape... P. 259).

⁷ “(...) de illo rivolo qui dicitur Deozinpah ubi ipse fluxit in Danubium et deinde circumiens ad veteranis petris usque ad Chestinperc, deinde ad orientalem partem ad illo te<r>mino que marchit ad Linza et in medietatem favas III virentes et (...) usque ad aliis terminis”, ММФН. Т. 3. S. 24. Гідронім “*Deozinpah*” не вдається чітко ідентифікувати, однак, як переконливо висловився Ф. Пфеффер, це мав бути один зі струмків, які нині протікають вище від Пухенау, й такий, що утворював його південно-західний кут (див.: Pfeffer F. Altwege und Altgrenzen... S. 160–161).



840) та його син, баварський король, а пізніше – східнофранкський правитель, Людовік II Німецький (*Ludovicus / Hludouuicus / Lödewicus*, бл. 806–876), поряд з місцевими політичними елітами нарощували потугу Баварської Церкви, постійно надаючи їй структурам щедри земельні дарування на згаданих теренах, населення яких було основним об'єктом місіонерської діяльності латинських проповідників. Так процитована вище угода 21 серпня 827 р. єпископа Хіттона та графа Вільгельма зі слов'янами дає нам певні уявлення про межі поширення церковної традиції Фрайзинського єпископства на триторіях неподалік від Лінца (північніше Дунаю)⁸. З початку 30-х рр. IX ст. в окремих місцевостях окресленого місіонерського маршруту (823 р.)⁹ поряд з пассауським кліром спостерігаємо й присутність духівництва з інших монастирських центрів, які перебували у сфері впливу єпископства Пассау та інших баварських діоцезів.

Володіння Альтайхського монастиря Св. Маврикія у межах “*terrae Auarorum*”

На прохання Гозбальда (*Gauzbaldus*, † 20 вересня 855), королівського архикапеллана й аббата Альтайхського монастиря Св. Маврикія (830–855), актом від 6 жовтня 830 р. баварський король Людовік надав “ті володіння (передані раніше Карлом Великим, однак, без відповідного акту згаданому монастиреві в “*terra Auarorum*”. – О. К.) урочистим даруванням у постійну власність тому ж монастиреві, тобто місцевість, що зветься Вахова, межею якої є джерело струмка під назвою Мустріка, аж до того місця, де він вливається в Дунай, а далі простягається вгору до берега Дунаю, аж до Бохбаху і за Бохбахом один манс, й далі неподалік від Бохбаху вгору аж до вершини гори, що зветься Агорніцо, і далі інше місце під назвою Аккуссбах поблизу берега Дунаю, міра якого у довжині є одна миля й так само у ширині, а далі одну ділянку, що обсягає один манс, де лежить власність Фрайзинзької Церкви”¹⁰.

⁸ Див. насамперед: ММФН. Т. 3. С. 23–24. Див. також: Aspernig W. Die grundherrschaftliche Entwicklung... S. 13–32.

⁹ Див.: Kardash O. An attempt at delineation of the eastern missionary route of the clergy of Passau on the lands of the post-Avar Danube region during the first half of the 9th century. *Konštantínove listy* / ed. P. Ivanič. Nitra, 2020. Vol. 13/2. P. 5–15; Кардаш О. *Каролінзькі земельні дарування...* С. 10–15.

¹⁰ “(...) ipsas res perpetuo possidendas sollemni datione eidem (...) monasterio, id est locum qui nuncupatur Uuahouua, qui terminatur a fonte rivoli qui vocatur Mustrica usque in eum locum, ubi ipse Danubium influit, ac deinde tendit sursum in ripam Danubii usque in Bohbah, et ultra Bohbah mansum unum, et inde iuxta Bohbah sursum usque in verticem montis qui nuncupatur Ahornico, nec non et alium locum nuncupantem Accussbah iuxta ripam Danubii, cuius mensura est in longitudine miliarium unum et similiter in latitudine, nec non et campum unum, qui continet mansum unum, quem interiacet causa Frisingensis ecclesiae”, див.: MGH. *Diplomata Regum Germaniae ex Stirpe Karolinorum* (далі – MGH *Diplomata*) / ed. Societas Aperiendis Fontibus Rerum Germanicarum Medii Aevi. Berolin : Apud Weidmannos, 1934. Т. 1 : Ludowici Germanici, Karlomanni, Ludowici Iunioris diplomata / ed. P. Kehr. P. 3; ММФН. Т. 3. С. 28.

Uuahouua – долина Вахау уздовж Дунаю в сучасній Нижній Австрії (див. приміт. 4: ММФН. Т. 3. С. 28).

Mustrica – струмок Місслінгбах у Нижній Австрії (див.: ММФН. Т. 3. С. 28 [приміт. 5]; Lechner K. *Geschichte der Besiedlung und der ursprünglichen Grundbesitzverteilung des Waldviertels. Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich*. Wien, 1924. Bd. 19. S. 31, 34).

Bohbah – очевидно, струмок Шпітцербах з притокою – струмком Марбах у Нижній Австрії (див.: ММФН. Т. 3. С. 28 [приміт. 6]; Lechner K. *Geschichte der Besiedlung...* S. 31, 34), або струмок Ендлінгбах у місті Агсбах Маркт (центр громади Агсбах) на теренах Нижньої Австрії (див. приміт. 6: ММФН. Т. 3. С. 28).

Ahornico – гора Яуерлінг на території громади Марія Лаах ам Яуерлінг (округ Кремс-Ланд) у межах Нижньої Австрії (див.: Lechner K. *Geschichte der Besiedlung...* S. 26, 34; Holub Z. *Jazykové doklady prehistorické podunajské migrace slovanského etnika na český jih*. Opava : Slezská univerzita v Opavě, Optys, 2014. S. 89, 159). У даному топонімі чітко простежується слов'янська основа *jaworъ-* (*Jauer-*), яка, за спостереженнями чеського мовознавця Збінека Голуба, особливо поширена разом з іншими топонімами слов'янської генези в окресленій місцевості Нижньої Австрії (див.: Holub Z. *Jazykové doklady...* S. 54, 110), та яку можна порівняти з формою **ahor* (від нім. *Ahorn* – “клен”) (див.: Holub Z. *Jazykové doklady...* S. 54, 110), яскравим прикладом чого слугує згадана назва “*Ahornico*”. Вона, найімовірніше, була запози-

Гозбальд, будучи абатом Альтайхського монастиря Св. Маврикія (з 830 р.), пізніше – єпископом Вюрцбурга (842–855), виконуючи функції водночас архікапеллана й канцлера (830–833) при дворі баварського короля Людовіка¹¹, за однією з версій, служив також хорєпископом Пассауського діоцезу¹², про що, ймовірно, свідчить запис “*Kozbald abb. chorep.*”, вміщений у “*Старшій книзі побратимів*” (“*Liber confraternitatum vetustior*”) монастиря Св. Петра у Зальцбурзі¹³. У багатьох аспектах дана теорія все ще відкрита для наукових дискусій¹⁴. Однак, якщо згаданий альтайхський абат й архікапеллан короля Людовіка все ж володів канонічним правом участі у церковному управлінні та представництві інтересів пассауського єпископа Регінгара (*Reginarius / Ragenarius*, 818–838), особливо в межах підконтрольного йому Вахау, то мав усі повноваження клопотатися перед каролінзькими елітами у Баварії про надання монастирській спільноті Альтайха певних земельних володінь на цій території*. Отже, уздовж окресленого місіонерського маршруту і водночас транспортно-єклезіальної системи духовництва Св. Стефана, зокрема на терені Вахау, поряд з володіннями єпископства Пассау розташовувалися територіальні дарування Альтайхського монастиря і Фрайзинзького діоцезу* (як це помітно з процитованого вище акту 830 р.), а пізніше також Зальцбурзького архієпископства¹⁵.

Регенсбурзька церковна традиція Св. Еммерама у пост-аварській Східній марці та “in regione Pannonia”

Численними володіннями в означеному регіоні було репрезентоване також Регенсбурзьке єпископство Св. Еммерама, про що свідчить цілий ряд актових документів з канцелярії

ченням з давньослов'янської лексеми “*javornik*” (наприклад, сучасн. чес. *javornik* – “клен” – *О. К.*) (див.: Lechner K. *Geschichte der Besiedlung...* S. 26).

Accussbah – Агсбах, ярмаркова громада у Нижній Австрії (округ Кремс-Ланд) поблизу Вахау (див.: MMFH. Т. 3. S. 28 [приміт. 8]; Lechner K. *Geschichte der Besiedlung...* S. 34).

¹¹ Див.: Löwe H. *Gozbald von Niederaltaich und Papst Gregor IV. Festschrift Bernhard Bischoff zu seinem 65. Geburtstag* / hg. von J. Autenrieth, F. Brunhölzl. Stuttgart : Anton Hiersemann, 1971. S. 164–171, 175–176; Houben H. *Eine wiederentdeckte Urkunde des Abtes Gozbald von Niederaltaich. Archivalische Zeitschrift. Köln ; Wien, 1976. Bd. 72. S. 12–13; Goldberg E. J. Struggle for Empire: Kingship and Conflict under Louis the German 817–876. Ithaca ; London : Cornell University Press, 2006. P. 71.*

¹² Див., наприклад: Löwe H. *Gozbald von Niederaltaich...* S. 170.

¹³ *Liber confraternitatum vetustior. MGH. Necrologia Germaniae* / ed. Societas Aperiendis Fontibus Rerum Germanicarum Medii Aevi. Berolin : Apud Weidmannos, 1904. Т. 2 : *Diocesis Salisburgensis* / ed. S. Herzberg-Fränkell. P. 7. Див. також: Löwe H. *Gozbald von Niederaltaich...* S. 170.

¹⁴ Так німецький історик Губерт Гоубен навпаки заперечував будь-яку доказовість запису некролога Зальцбурзького монастиря Св. Петра на користь факту, що Гозбальд не був пассауським хорєпископом до моменту отримання сану єпископа Вюрцбурга у 842 р. (див.: Houben H. *Eine wiederentdeckte Urkunde...* S. 14, 18).

* Актом від 18 грудня 864 р. Людвік II Німецький (тоді вже східнофранкський король) підтвердив надання спільноті Альтайхського монастиря на чолі з абатом Отгаром (*Otgarius abba*, † після 864) серед 18-ти інших місцевостей у Східній Марці, зокрема, “Смідахи (сучасний Абсдорф в окрузі Тульн у Нижній Австрії. – *О. К.*) з десятьма виноградниками у Вахові” (“*Smidaha cum decem vineis ad Uuahouua*”) (див.: *MGH Diplomata* Т. 1. P. 165; *MMFH. Т. 3. S. 65*), тобто володінь у землях, переданих 830 р. цьому ж монастиреві у межах Вахау, на території сучасних Шпітца і Агсбаха (округ Кремс-Ланд) у межах Нижньої Австрії (див. приміт. 3: *MMFH. Т. 3. S. 65*). Так духовництво монастиря (абатства) Св. Маврикія значно розширило володіння і межі церковної юрисдикції останнього на теренах Вахау та уздовж усього баваро-слов'янського фронтиту напередодні кирило-мефодіївської місії у Моравії.

* Нагадаємо, що у сфері впливу Фрайзинга знаходилися також землі на заході – у межах сучасних Пухенау та Пьостлінгберга, неподалік Лінца, що підтверджує угода фрайзинзького єпископа Атто з мосбурзьким абатом Регінбертом 807 р. (див.: Pfeiffer F. *Altwege und Altgrenzen...* S. 159–160; Aspernig W. *Die grundherrschafftliche Entwicklung...* S. 15–18; Good L. M. *Land and Landscape...* P. 259), а також угода фрайзинзького єпископа Хіттона та графа Вільгельма зі слов'янами 21 серпня 827 р. (див.: *MMFH. Т. 3. S. 23–24*).

¹⁵ Vancsa M. *Geschichte Nieder- und Oberösterreichs. Deutsche Landesgeschichten* / hg. von A. Tille. Gotha : Friedrich Andreas Perthes Aktiengesellschaft, 1905, Bd. 1 : Bis 1283. S. 146; Lechner K. *Geschichte der Besiedlung...* S. 35, 37.



баварського (а згодом східнофранкського) короля Людовіка¹⁶. Зокрема, своїм актом від 6 жовтня 832 р. він санкціонував надання діоцезу територій, “які є у провінції аварів, тобто місце, де здавна було укріплення, що зветься Герілунгбург з володіннями, збереженими довкола, межі яких проходять від того місця, де Ерлафа вливається в Дунай, вгору уздовж берега тієї ж річки аж до місця, назва якого Ердгастегі, і від тієї річки на схід аж до середини гори, що у вінадів (слов’ян. – О. К.) Коломецца зветься (...) і від того місця на північ аж до Дунаю, і на південь, і захід по хребті гори аж до вищезгаданого місця Ердгастегі”¹⁷. У процитованому акті наголошувалося на передачі Регенсбурзькому єпископству на чолі з єпископом Батуриком (*Baturicus*, 817–847) усіх видів володінь в окреслених межах “зі слов’янами, що там само проживали” (“*cum Sclavis ibidem commanentibus*”)¹⁸. Останніх, отже, відповідною санкцією короля Людовіка 6 жовтня 832 р. було підпорядковано духовній владі Регенсбурга, який, як наслідок, поширив свою церковну юрисдикцію на новоприєднані землі, виконуючи відтак основне завдання Баварської Церкви на пост-аварському просторі.

Проникнення регенсбурзького духівництва в інші місцевості Східної марки й зокрема у межах Паннонії впродовж 830-х–850-х рр. відбувалося завдяки частим даруванням місцевими елітами власних земель і маєтків Церкві Св. Еммерама¹⁹. Так, ще 14 вересня 808 р. троє місцевих вельмож-братів (досі, на жаль, сповна не ідентифікованих) Вірут (*Wirut*), Гізільмар (*Gisilmar*) і Венгільмар (*Uuentilmar*) подарували Регенсбурзькому єпископству успадковані від їхнього батька Еліса (*Elis*) землі у Паннонії, “у місцевості, що зветься Еольвспах аж до Візахи, звідти аж до Вінтерпаху й звідти, простягаючись аж до двох курганів, й аж до вищеназваних

¹⁶ Див. відповідні дарчі акти короля Людовіка: *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (далі – CDEM) / studio et opera A. Voczek. Olomucii : Typographia Aloysii Skarnitzi, 1836. Т. 1 : 896–1199. Р. 24–28; *MGH Diplomata*. Т. 1. Р. 9–10, 87–89, 138–139; *MMFH*. Т. 3. S. 30–31, 42–45, 48–50.

¹⁷ “(...) quae sunt in provincia Avarorum, id est locum, ubi antiquitus castrum fuit qui dicitur Herilungoburg, cum reliquis adiacentiis in circuitu, quarum terminia sunt ab eo loco, ubi Erlafa in Danubium cadit, suraum per ripam eiusdem fluminis usque ad locum qui dicitur Erdgastegi, et ab eodem flumine in orientali parte usque in medium montem qui apud Uuinades Colomezza vocatur, (...) et ab eo loco in parte aquilonis usque in Danubium et ad meridiem et occidentem per verticem montis (...) usque ad suprasictum locum Erdgastegi”, *MGH Diplomata*. Т. 1. Р. 10; *MMFH*. Т. 3. S. 30–31.

Herilungoburg – стародавнє укріплення, розташоване поблизу міста Гросс-Пьохларн в окрузі Мельк, в межах сучасної нижньоавстрійської громади Ерлауф (див. приміт. 3: *MMFH*. Т. 3. S. 30).

Erlafa – річка Ерлауф, права притока Дунаю у Нижній Австрії.

Erdgastegi – назва місцевості, розташованої декілька кілометрів навпроти течії Ерлауфу, на його правому березі (див. приміт. 5: *Ibid*. S. 31).

Colomezza – гористий масив між Нижнім Ерлауфом і Мельком. Його слов’янська назва, як помітно зі змісту документу, до сьогодні збереглася стосовно пагорба Кульмберг над Ордінгом, неподалік від Пьохларна (див. приміт. 4: *Ibid*. S. 30). Західніше означених вище володінь Регенсбурзького єпископства розташовувалися землі, надані Людовіком II баварському монастиреві Герріден 5 січня 831 р., “тобто деякі місцевості, що зветься Белаа, Меділіца, Грунавіта” (“*id est quaedam loca quae nuncupantur Belaa, Medilica, Grunautia*”), див.: *MGH Diplomata*. Т. 1. Р. 4; *MMFH*. Т. 3. S. 29).

Belaa – території довкола річки Пілах; *Medilica* – Мельк (див.: *Vancsa M. Geschichte Nieder- und Oberösterreichs...* S. 141; *Lechner K. Der “pagus Grunzwiti” und seine Besitzverhältnisse. Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich. Serie: Neue Folge.* Wien, 1958/1960. Bd. 34. S. 304, 310, 315).

Grunautia – найімовірніше, нижньоавстрійська історична місцевість Грунцвітігау (*Grunzwitigau*) між містами Санкт-Пьольтен і Маутерн (округ Креме), де сьогодні знаходиться селище та однойменна місцева громада Грюнц (округ Санкт-Пьольтен) на території Нижньої Австрії (див.: *Vancsa M. Geschichte Nieder- und Oberösterreichs...* S. 141; *Lechner K. Der “pagus Grunzwiti”...* S. 301–324).

¹⁸ *MGH Diplomata*. Т. 1. Р. 10; *MMFH*. Т. 3. S. 31.

¹⁹ Див., наприклад: *Mitterauer M. Karolingische Markgrafen im Südosten. Fränkische Reichsaristokratie und bayerischer Stammesadel im österreichischen Raum. Archiv für österreichische Geschichte.* Wien ; Graz ; Köln : Hermann Böhlau Nachf. ; Kommissionsverlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften in Wien, 1963. Bd. 123. S. 86–87.

аварських місцевостей”²⁰. Ці володіння, окреслені, головню, названими струмками *Eolvespach*, *Vuisaha*, *Uuinterpah*, варто шукати у межах сучасної федеральної землі Бургенланд, довкола міста Маттерсбург²¹. Австрійські історики Герберт Мітша-Мергейм*, Фрітц Ціммерманн, Рудольф А. Грандек, Вальтер Пол переконливо локалізували їх у басейні східноавстрійської річки Вульки, під якою слід розуміти саме згаданий в акті 808 р. гідронім “*Eolvespach*”²². Підсумовуючи пошуки означених регенсбурзьких дарувань, В. Пол, зокрема, розмістив їх на просторі близько двадцяти миль на захід від Маттерсбурга, де Регенсбург мав володіння також в XI ст.²³

Місцем розташування “аварських місцевостей” (“*loca Auarorum*”), означених у межах володінь Св. Еммерама, може бути широкий простір між сучасними містами Вінер-Нойштадт (Нижня Австрія) і Оденбург (угор. Шопрон, Північно-Західна Угорщина). Про це свідчить

²⁰ “(...) in loco, qui dicitur Eolvespach vsque ad Vuisaha, indeque vsque ad Uuinterpah et inde tendens vsque ad duos tumulos, et vsque ad supra dicta loca Auarorum”, Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / studio et opera G. Fejér. Budae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1831. T. 7. Vol. 1 : Ad stirpem Arpadianam supplementaris. P. 69; MMFH. T. 3. S. 19.

²¹ Див., зокрема: Mitscha-Märheim H. Nochmals: Awarische Wohnsitze und Regensburger Besitz im Burgenland! *Burgenländische Heimatblätter*. Eisenstadt, 1953. Bd. 15. S. 46–48; Zimmermann F., Hrandek R. A. Nochmals: Regensburger Traditionsnotiz von 808. *Burgenländische Heimatblätter*. Eisenstadt, 1954. Bd. 16. S. 25–34; Pohl W. The Avars. A Steppe Empire in Central Europe, 567–822. Ithaca ; London : Cornell University Press, 2018. P. 388.

* Щоправда, Г. Мітша-Мергейм спочатку помилково локалізував дарування Елісових нащадків духівництву Св. Еммерама між сучасним містами Гайнбургом (округ Брук на Лайті) у Нижній Австрії та Кітзеє (округ Нойзідль ам Зе) у межах землі Бургенланд (див.: Mitscha-Märheim H. Awarische Wohnsitze und Regensburger Besitz zwischen Hainburg und Kitsee. *Burgenländische Heimatblätter*. Eisenstadt, 1952. Bd. 14. S. 150–156), однак, пізніше змінив свої погляди на користь переконливішої версії розміщення регенсбурзьких володінь у басейні річки Вулька (див.: Mitscha-Märheim H. Nochmals: Awarische Wohnsitze... S. 46–48).

²² Mitscha-Märheim H. Nochmals: Awarische Wohnsitze... S. 46–48; Zimmermann F., Hrandek R. A. Nochmals: Regensburger Traditionsnotiz... S. 25–34; Pohl W. The Avars... P. 388. Раніше тривала дискусія навколо локалізації вищезгаданих регенсбурзьких володінь: у межах Нижньої Австрії, або ж у різних місцевостях сучасного Бургенланду (див.: Mitscha-Märheim H. Awarische Wohnsitze... S. 150–156; Mitscha-Märheim H. Nochmals: Awarische Wohnsitze... S. 46–48; Zimmermann F., Hrandek R. A. Nochmals: Regensburger Traditionsnotiz... S. 25–34; Pohl W. The Avars... P. 388). Наведена нами бургенландська версія сьогодні є переконлива, сповна доведена і підтримана більшістю істориків, котрі зауважують, що *Eolvespach* слід відчитувати, як помилкове написання назви гідроніма та навколишніх земель “Вольфсбах” (*Wolfsbach*), що пізніше слов’янізувалася до назви “*Wulka*” на позначення однойменної східноавстрійської річки Вулька (див.: Mitscha-Märheim H. Nochmals: Awarische Wohnsitze... S. 47; Zimmermann F., Hrandek R. A. Nochmals: Regensburger Traditionsnotiz... S. 25–27, 29; Pohl W. The Avars... P. 388). *Wolfsbach* дослівно означає “вовчий струмок”, а слов’янізована назва “*Wulka*” походить від слов’ян. “*vlk*” – вовк, що з великою часткою імовірності дозволяє ототожнити ці два найменування. Натомість *Vuisaha* ідентифікується з історичною назвою гідроніма Візбах (*Wiesbach*) (див.: Mitscha-Märheim H. Nochmals: Awarische Wohnsitze... S. 47; Zimmermann F., Hrandek R. A. Nochmals: Regensburger Traditionsnotiz... S. 27, 31; Pohl W. The Avars... P. 388), під яким сьогодні слід розуміти струмок Едлесбах у межах сучасного Візена (округ Маттерсбург, Бургенланд) й, очевидно, також його подальшу течію – струмок Хімербах, що впадає до Вульки (див.: Mitscha-Märheim H. Nochmals: Awarische Wohnsitze... S. 47; Zimmermann F., Hrandek R. A. Nochmals: Regensburger Traditionsnotiz... S. 27, 31, 34). Назва “*Wiesbach*” етимологічно вказує на форму “*Wiesach*” – “луговий потік” (див.: Pohl W. The Avars... P. 388). Врешті, *Uuinterpah* необхідно ідентифікувати, як Вінтербах (*Winterbach*) – сучасний потік Гайсграбенбах, що протікає територією Маттерсберга. Волога лугова місцевість у його середній течії досі носить назву “*Wintersumpf*”, що етимологічно пов’язана зі старою назвою потоку *Winterbach* (див.: Mitscha-Märheim H. Nochmals: Awarische Wohnsitze... S. 47–48; Zimmermann F., Hrandek R. A. Nochmals: Regensburger Traditionsnotiz... S. 31, 34). Останній розташовувався південніше окреслених територій, обмежував їх з півдня, звідки означена межа регенсбурзьких володінь доходила до двох великих курганів (“*ad duos tumulos*”), згаданих у дарчому акті Елісових спадкоємців, розташованих поблизу сучасних міст Марц і Порбах в окрузі Маттерсбург федеральної землі Бургенланд (див.: Mitscha-Märheim H. Nochmals: Awarische Wohnsitze... S. 47; Zimmermann F., Hrandek R. A. Nochmals: Regensburger Traditionsnotiz... S. 31–34).

²³ Pohl W. The Avars... P. 388.



великий аварський могильник у Циллінгталі (округ Айзенштадт-Умгебунг, Бургенланд) та інші поховальні знахідки аварського походження (зокрема типовий керамічний посуд і скляні намистини) з початку IX ст., виявлені на схід від селища Вальберсдорф (округ Маттерсбург, Бургенланд)²⁴. Відзначмо, що дане окреслення цілком відповідає території, відведеній для розселення вцілілих після 805 р. аварів “*inter Sabariam et Carnontum*” у межах річки Раабу і Дунаю²⁵, вкотре підтверджуючи правильність наведених географічних меж паннонських володінь Св. Еммерама, здобутих 808 р.

Така локалізація новоприєднаних регенсбурзьких земельних дарувань географічно значно віддаляє їх від тих володінь, які духівництво Св. Еммерама отримало після видання акту 14 вересня 808 р. у межах Східної марки, що, на перший погляд, суперечить логіці розширення меж діоцезу та поширення його церковної традиції. Як ми згодом переконаємося, інші свої володіння у Паннонії, зокрема в Тульні – території, близькій у географічному відношенні до “бургенландського окреслення” дарувань 808 р., Регенсбурзьке єпископство отримало значно пізніше – лише 837 р. (через 29 років)²⁶. Однак цьому є логічне пояснення.

Перші ініціативи місіонерської діяльності вихідців із майбутнього Регенсбурзького єпископства на теренах Паннонії сягають ще середини – другої половини VII ст. – часів Св. Еммерама (*Haimhrammus*, † між 652/692(?), або 715)²⁷, котрий і сам, як свідчить його агіограф, фрайзинзький єпископ Арбео (*Arbeonus*, 723–783), “погодився землями Паннонії до могутнього племені аварів відправитись, там чи то заради розп’ятого Христа, чи за їх волею, життя завершити пообіцяв”²⁸. Започаткована у такий спосіб християнізація місцевого аварського (*Huni*) та слов’янського (*Vandali/Uuinida*) населення* спричинила також початок колонізації паннонських земель германцями-християнами²⁹. Такими колоністами (чи їх нащадками), вочевидь, були жертводавці Регенсбурзького єпископства (певним чином пов’язані з ним) – Вірут, Гізільмар і Вентільмар, про що свідчать їхні германські імена, а також ім’я їхнього слуги Герелоха (*Gereloh*), згаданого у дарчому акті 808 р.³⁰ Духівництво Регенсбурга натомість, будучи справді зацікавленим в отриманні нових територій у тогочасній Паннонії³¹, цілком могло прагнути завдяки здобутим 808 р. земельним даруванням закріпитися тут задля поширення

²⁴ Mitscha-Märheim H. Nochmals: Awarische Wohnsitze... S. 47.

²⁵ Див. насамперед: *Annales regni Francorum inde ab A. 741. usque ad A. 829. qui dicuntur Annales Laurissenses Maiores et Einhardi. Monumenta Germaniae Historica. Scriptores Rerum Germanicarum* (далі – MGH Scriptores) / ed. G. H. Pertzii, F. Kurze. Hannoverae : Impensis Bibliopolii Hahniani, 1895. P. 119; *Annales Tiliiani. MMFH* / ed. D. Bartoňková, L. Havlík, Z. Masařík, R. Vačerka. Prague; Brunae : Universita J. E. Purkyně, 1966. T. 1 : Annales et chronicae. S. 58. Див. також: Koller H. Der “mons Comagenus”. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*. Graz ; Köln, 1963. Bd. 71. S. 244; Mitterauer M. Karolingische Markgrafen... S. 86; Štefanovičová T. Osudy starých Slovanov. Martin : Osveta, 1989. S. 69; Szóke B. M. Christliche Denkmäler in Pannonien aus der Karolingzeit. *Zalai Múzeum*. Zalaegerszeg, 2002. № 11. S. 249; Pohl W. The Avars... P. 388.

²⁶ Див. дарчий акт графа Ратбода (*Ratpodus comes*, 833–854) 837 р.: CDEM. T. 1. P. 21; MMFH. T. 3. S. 37. Див. також: Mitterauer M. Karolingische Markgrafen... S. 98.

²⁷ Pohl W. The Avars... P. 388–389.

²⁸ “(...) partibus Pannoniae ad robustam gentem Avarorum se iturum professus est, ibi se aut pro Christum crucifixum pollicebat aut illius nutu vitam finire”, Vita vel passio Haimhrammi episcopi et martyris Ratisbonensis. *Arbeonis episcopi Frisingensis Viatae sanctorum Haimhrammi et Corbiniani* / recognovit B. Krusch. MGH Scriptores. Hannoverae : Impensis Bibliopolii Hahniani, 1920. P. 33.

* Саме етнонімами “*Huni*” та “*Vandali/Uuinida*” часто називали відповідно аварське і слов’янське населення колишнього Аварського каганату, зокрема у баварському літературному та історичному дискурсах IX ст. (див.: Pohl W. The Avars... P. 389).

²⁹ Zimmermann F., Hrandek R. A. Nochmals: Regensburger Traditionsnotiz... S. 28–29.

³⁰ Pohl W. The Avars... P. 388. Ф. Ціммерман вважав, що Еліс та його сини належали до баварського знатного роду Хуосі (*Huosi*), що в IX ст. володів землями довкола Піттена (сучасної нижньоавстрійської комуни в окрузі Нойнкірхен, а також однойменної річки Піттен, притоки Лайти) і Оденбурга/Шопрона (див.: Zimmermann F., Hrandek R. A. Nochmals: Regensburger Traditionsnotiz... S. 29).

³¹ Pohl W. The Avars... P. 388.

християнства на теренах, значно віддалених від імперських центрів³², адже сподвижництво їхнього покровителя, Св. Еммерама, надихало клір початку IX ст. наслідувати його приклад³³. Тож саме дві причини – історична тяглість місіонерської традиції Регенсбурга у “венедо / вандало-гунських” (тобто слов’яно-аварських. – О. К.) володіннях Паннонії і Баварії та залежність християнського місіонерства від матеріального забезпечення та земельних дарувань правлячих і місцевих еліт (де попервах, власне, й проходила місіонерська практика того чи іншого кліру) – стали визначальними чинниками несистематичного поширення церковної традиції св. Еммерама на вищезгаданих землях.

Ситуація дещо змінилася на початку 830-х рр., коли почали більш-менш викристалізуватися напрямки розширення регенсбурзьких дієцезіальних територій у Східній марці (уздовж Дунаю) та в межах Паннонії³⁴. У 833 р. граф Траунгау – Вільгельм передав єпископству “все, що у Сконгерінзі, Хемінатумі і Пурхеймі мав”³⁵, а наступного 834 р. – “свої володіння (...) у місцевості, що зветься Берсніха, тобто храм і маєток з пожитками, а також збереженими будівлями”³⁶. У 837 р. інший префект Східної марки (і зокрема Паннонії), граф Ратбод у присутності короля Людовіка (“*in presentia regis*”) передав Регенсбурзькому діоцезу всі свої володіння в Тульні (“*ad Tullinam*”)³⁷. Шістнадцять років по тому Людовік II Німецький значно розширив землі даного єпископства на півночі, підтвердивши своїм актом від 18 січня 853 р. надання духовництву Св. Еммерама всіх територій “між Айстом і Наарном, а саме від місць, де вони вливаються в Дунай, аж до місць, де з русел стікаються в ріки, і так аж до Північного лісу, у тій частині лісу без визначеної межі (...)”³⁸. У документі йшлося про всі землі, розташовані на

³² Zimmermann F., Hrandek R. A. Nochmals: Regensburger Traditionsnotiz... S. 33.

³³ Pohl W. The Avars... P. 389.

³⁴ Стаючи, однак, на хитку у даному випадку площину порівнянь і аналогій, відзначимо, що на відміну від Пассауського діоцезу, чії території в той час розширювалися послідовно із заходу на схід, від Рідмарку до Шьонабрунна (округ Брук на Лайті) та Віденського лісу в сучасній Нижній Австрії (див.: MMFH. Т. 3. S. 20–23, 31–35), володіння Регенсбурзького єпископства й надалі розросталися доволі непослідовно, хоча й почасти систематично.

³⁵ “(...) omnia, que in Sconheringa, Cheminatum et Purcheim habuit (...)”, CDEM. Т. 1. P. 20.

Sconheringa – сучасне місто Шьонерінг поблизу Лінца (округ Лінц) у Верхній Австрії (див.: Mitis O. Die Suche nach der Heimat des Ostmarkgrafen Wilhelm. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich*. Wien, 1948. Bd 29/1944–1948. S. 42; Mitterauer M. *Karolingische Markgrafen...* S. 104).

Cheminatum – сучасна громада Кематен ам Іннбах (округ Гріскірхен, Верхня Австрія) неподалік від міст Вільхерінга (округ Лінц) та Вельса в окрузі Вельс-Ланд (див.: Mitis O. Die Suche nach der Heimat... S. 42; Mitterauer M. *Karolingische Markgrafen...* S. 105).

Purcheim – місто Пухгам (округ Ефердінг Верхня Австрія) поблизу Лінца (див.: Mitis O. Die Suche nach der Heimat... S. 43; Mitterauer M. *Karolingische Markgrafen...* S. 105).

³⁶ “(...) res proprietatis sue (...) in loco nominato Bersnicha, id est ecclesiam et casam cum curte atque reliquis edificiis (...)”, процитовано за фрагментом акту графа Вільгельма 834 р., опублікованого австрійським істориком Оскаром Мітісом: Mitis O. Die Suche nach der Heimat... S. 45. Див. також: MMFH. Т. 3. S.33. *Bersnicha* – давня слов’янська назва сучасної нижньоавстрійської громади Першлінг (округ Санкт-Пьольтен), а також однойменної річки у Нижній Австрії (див.: MMFH. Т. 3. S. 33 [приміт. 1], а також: Šemberga A. V. *Západní slované v pravěku*. Ve Vídni : Nákladem spisovatelovým, 1868. S. 241; Mitis O. Die Suche nach der Heimat... S. 43; Mitterauer M. *Karolingische Markgrafen...* S. 105). Окреслений терен входив до зони розселення слов’ян, що тим паче зумовлювало там колонізаційну та місіонерську діяльність регенсбурзького кліру.

³⁷ CDEM. Т. 1. P. 21; MMFH. Т. 3. S. 37. Див. також: Mitterauer M. *Karolingische Markgrafen...* S. 98. Пізніше східнофранкський король Людовік Німецький своїм актом від 1 травня 859 р. також надав єпископству Св. Еммерама половину ленного наділу (“*medietatem unius fisci*”) Ратбода у паннонському Тульні (“*Tullina, situs in regione Pannonia*”), за умови, що Ратбод тимчасово утримуватиме його, доки не отримає компенсаційні володіння в іншому місці (див.: CDEM. Т. 1. P. 27–28; MGH *Diplomata*. Т. 1. P. 139; MMFH. Т. 3. S. 49–50).

³⁸ “(...) inter Agastam et Nardinam, a locis videlicet ubi ipsa in Dunabium fluunt, usque ad loca, ubi de venis in amnes dirivantur, et ita usque in Nortuualt in hanc partem silve sine termini conclusione (...)”, CDEM. Т. 1. P. 25; MGH *Diplomata*. Т. 1. P. 88; MMFH. Т. 3. S. 42–43.



лівому березі Дунаю між згаданими річками з необмеженою межею (*"sine termini conclusion"*) на півночі³⁹, де пролягала безлюдна і непроникна смуга лісу⁴⁰, яка й унеможливила визначення чіткої лінії розмежування⁴¹.

За підрахунками Ганса Крваріка, дарування Людовіка II Регенсбурзькому єпископству Св. Еммерама налічували щонайменше 850 старих поселень, серед яких: Наарн, Пратцтрум, Стаффлінг, Лоа, Гьорсторф, Міттеркірхен, Цайтлінг, Перг, Вінден, Трагвайн, а також села Айстгофен і Вайнцірль⁴². Це дає підстави не погодитися з висновками Алексіса Власто, що "такий подарунок не був чимось надзвичайним і в цьому випадку забезпечив Регенсбургу потенційні інтереси на значній відстані від Моравії"⁴³. Відсутність чітко визначеної північної межі регенсбурзьких володінь, а також розташування в їх межах стародавнього шляху Наарн – Баумгартен – Лоа – Гьорсторф та інших дорожніх комунікацій, зокрема вздовж Вагри (Верхня Австрія) до Дунаю⁴⁴ могли сприяти проникненню місіонерів з Регенсбурга навіть у володіння Моймировичів⁴⁵.

* * *

Назагал, єпископства Фрайзинга та Регенсбурга, а також Альтайхський монастир Св. Маврикія займали не менш важливе місце у практиці дарчих та конфірмаційних актів Каролінзького правлячого двору та його місцевих урядових еліт *"terrae Auarorum"* та *"in regione Pannonia"*. На новоосвоєних теренах духівництво згаданих діоцезів та монастирських спільнот, окрім звершення головних колонізаційних та місіонерських завдань, почасти ставало важливим інтегруючим фактором для місцевого слов'янського населення. Найбільш показовим у даному контексті є приклад діяльності фрайзинзького єпископату *"ad Pohinaua"*. Межі його володінь, а також альтайхських монастирських теренів на окремих ділянках сформували внутрішні еклезіальні фронтири з дієцезіальними та місіонерськими теренами Пассауського єпископства Св. Стефана. Історично найглибшою в межах пост-аварської Паннонії та Східної марки була регенсбурзька церковна традиція Св. Еммерама. Завдяки інтенсивним земельним даруванням місцевих урядових еліт та конкретно баварського (пізніше східнофранкського) короля Людовіка II володіння Регенсбурзького єпископства розросталися, а з початку 830-х рр. почали більш систематично викристалізовуватися напрямки та межі колонізаційної та місіонерської діяльності духівництва Св. Еммерама на окреслених вище землях.

Agasta та *Nardinum* – архаїчні, індоєвропейські назви річок Айст і Наарн, північних приток Дунаю (див.: MMFH. T. 3. S. 42 [приміт. 4]. Див. також: Holub Z. Jazykové doklady... S. 105–106, 116–117; Krawarik H. Das Machland und seine Herren. *Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs*. Linz, 2008. Bd. 21. S. 35; Кардаш О. Проблема розмежування місіонерських сфер впливу латинських церковних діоцезів на пост-аварському просторі першої половини IX ст. *Українсько-угорські етуди* / за ред. Л. В. Войтовича. Львів, 2019. Вип. 3. С. 30).

Nortuualt – лісова смуга між верхньоавстрійськими річками Вальдайст і Малий Наарн, або між Трагвайном і Гутау, громадами округу Фрайштадт у Верхній Австрії (див.: Krawarik H. Siedlungsprozesse des Frühmittelalters... S. 92; Кардаш О. Проблема розмежування... С. 30).

³⁹ Див. зокрема: Reutter H. Ein fränkisches Grenz- und Siedlungssystem in den karolingischen Südostmarken. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* / red. von M. Vancsa. Wien, 1912. Bd. 10. S. 47–48; Власто А. П. Запровадження християнства у слов'ян. Вступ до середньовічної історії слов'янства. Київ : Юніверс, 2004. С. 39, а також наші недавні студії: Кардаш О. Проблема розмежування... С. 31.

⁴⁰ Див.: Кардаш О. Проблема розмежування... С. 31. "Переважно безлюдний захисний пояс" австрійський історик Хервіг Вольфрам локалізує також на території між Віденським лісом та річкою Енс (див.: Wolfram H. Der heilige Rupert und die antkarolingische Adelsopposition. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*. Wien ; Köln ; Graz, 1972. Bd. 80. S. 15).

⁴¹ Reutter H. Ein fränkisches Grenz- und Siedlungssystem... S. 48; Hauer R. Něco o hranicích okresu Gmünd. *Jihočeská vědecká knihovna v Českých Budějovicích*. URL: <https://www.kohoutikriz.org/autor.html?id=hauer>; Кардаш О. Проблема розмежування... С. 31.

⁴² Krawarik H. Siedlungsprozesse des Frühmittelalters... S. 92

⁴³ Власто А. П. Запровадження християнства у слов'ян... С. 39. Див. також наш попередній коментар стосовно висновків А. Власто: Кардаш О. Проблема розмежування... С. 31–32.

⁴⁴ Krawarik H. Das Machland... S. 42; Кардаш О. Проблема розмежування... С. 31.

⁴⁵ Кардаш О. Проблема розмежування... С. 31–32.

Отже, Каролінги спільно з місцевими урядовими елітами – графами Траунгау та префектами Східної марки й Паннонії свідомо нарощували потенціал діоцезів та окремих монастирських спільнот Баварської Церкви на східних порубіжжях своїх володінь, надаючи їм в розпорядження широкі землеволодіння з усіма наявними господарськими та природними ресурсами, транспортними комунікаціями, а подекуди – з наявними церковними структурами та християнськими спільнотами. Це, у свою чергу, призвело до активнішої церковної та політичної інтеграції місцевих *gentium* до лона Латинської Церкви та політичних структур Східнофранкського королівства.

**THE CAROLINGIAN LAND DONATIONS TO THE BAVARIAN CHURCH AS A MEANS OF
COLONIZATION AND MISSIONARY DEVELOPMENT OF “YOUNGER EUROPE” (THE FIRST
HALF – THE MIDDLE OF THE 9TH CENTURY)
PART 2**

Ostap KARDASH

*Vasyl' Stefanyk Precarpathian National University,
Department of World History,
Centrum Studiorum Mediaevalium
Shevchenko St., 57, 76018, Ivano-Farnikvsk, Ukraine
e-mail: ostap.kardash@gmail.com*

Summary

The article is devoted to the problem of colonization and missionary development of the post-Avar space of the “Younger Europe” by the Bavarian clergy, in particular the territories within the Eastern Mark, Pannonia and Moravia, in the first decades after the collapse of the Avar Khaganate. Based on the analysis of a large number of beneficent diplomas from the Chancellery of Emperor Charlemagne, his descendants – Louis I the Pious and Louis II the German, as well as the local governing elites, the dynamics, specifics and geographical boundaries of land expansion and spreading of church tradition of a range of the Bavarian dioceses and the separate monastic communities in the mentioned areas are outlined in the article.

Considerable attention is paid to the formation of missionary territories and landholdings of the dioceses of Salzburg and Passau (in the Part 1), the episcopacies of Freising and Regensburg, as well as the monastic community of Altaich (in the Part 2) within the post-Avar Danubian region against the wide background of colonization and missionary development of the outlined area, which was sanctioned by official diplomas of the above-mentioned Carolingian rulers and local margraves. In addition, the actual article represents the author's attempt to reconstruct and delineate the geographical boundaries and partly the internal frontiers of the mentioned landholdings and missionary fields of the Bavarian ecclesiastical dioceses and separate monasteries, in particular, within the Eastern Mark, Pannonia and the southwestern Moravian lands during the first half – the middle of the 9th century; to reconstruct the process and dynamics of formation and further development of the transport-ecclesiastical systems and missionary routes within the diocesan and monastic possessions of the Bavarian Church; to investigate the influence of the mentioned transport-ecclesiastical systems and local monastic and evangelistic centres on the missionary practice of the Bavarian clergy in their own newly acquired territories.

The author concludes that the Bavarian clergy of all ecclesiastical provinces and monasteries were united by a common goal – to evangelize and integrate the local population within their own possessions and to spread the Carolingian political influence together with the Latin ecclesiastical tradition to the eastern Slavic lands bordering the Carolingian possessions.

Keywords: *The Episcopacy of Passau, the Archbishopric of Salzburg, the Episcopacy of Freising, the Episcopacy of Regensburg, the Monastery of Altaich, diocese, beneficent diploma.*

REFERENCES

Aspernig, W. (1999). Die grundherrschaftliche Entwicklung der nordwestlichen Umgebung von Linz (Puchenau und Pöstlingberg) von der bayerischen Landnahme bis zur Aufhebung der Grundherrschaft [The manorial development of northwestern environs of Linz (Puchenau and Pöstlingberg) from the Bavarian conquest to the abolition of the manorial rule]. *Historisches Jahrbuch der Stadt Linz 1997 [Historical yearbook of the city of Linz 1997]*. Linz: Archive of the City of Linz, pp. 11–108 (in German).



Bartoňková, D., Havlík, L., Masařík, L., Vačerka, R. (Eds.). (1966). *Annales Tiliani* [The Annals of Tilianus]. *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy* [The Sources to the history of Great Moravia]. Prague; Brno: J. E. Purkyně University, vol. 1: *Annales et chronicae* [Annals and chronicles], pp. 58–59 (in Latin).

Bartoňková, D., Havlík, L., Hrbek, I., Ludvíkovský, D., Vačerka, R. (Eds.). (1969). *Magnae Moraviae Fontes Historici: Prameny k dějinám Velké Moravy* [The Sources to the history of Great Moravia]. Brno: J. E. Purkyně University, vol. 3: *Diplomata. Epistolae. Textus historici varii* [Diplomas, letters, various historical texts] (in Latin).

Boczek, A. (Ed.). (1836). *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* [The Codex of diplomas and letters of Moravia]. Olomucii: Typography of Aloys Skarnitzki, vol. 1, pp. 896–1199 (in Latin).

Fejér, G. (Ed.). (1831). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* [The Codex of ecclesiastical and civil diplomas of Hungary]. Budae: Typography of the Royal University of Hungary, vol. 7, v. 1 (in Latin).

Goldberg, E. J. (2006). *Struggle for Empire: Kingship and Conflict under Louis the German 817–876*. Ithaca; London: Cornell University Press (in English).

Good, L. M. (2012). *Land and Landscape: The Transformation from Agilolfing to Carolingian Bavaria, 700–900* : A dissertation submitted in partial satisfaction of the requirements for the degree Doctor of Philosophy in History. *Extended abstract of candidate's thesis*. Los Angeles : University of California (in English).

Hauer, R. Něco o hranicích okresu Gmünd [Something about the borders of the district of Gmünd]. *Jihočeská vědecká knihovna v Českých Budějovicích* [South Bohemian Scientific Library in České Budějovice]. Retrieved from: <https://www.kohoutikriz.org/autor.html?id=hauer> (in Czech).

Herzberg-Fränkell, S. (Ed.). (1904). *Liber confraternitatum vetustior* [The senior book of congeners]. *Monumenta Germaniae Historica. Necrologia Germaniae* [The monuments of the history of Germany. Necrology of Germany]. Berlin: Apud Weidmannos, vol. 2: *Diocesis Salisburgensis* [The Diocese of Salzburg], pp. 4–44 (in Latin).

Holub, Z. (2014). *Jazykové doklady prehistorické podunajské migrace slovanského etnika na český jih* [The linguistic evidences of prehistoric Danubian migration of Slavic ethnic group to the Czech South]. Opava: The Silesian University in Opava; Optys (in Czech).

Houben, H. (1976). Eine wiederentdeckte Urkunde des Abtes Gozbald von Niederaltaich [The rediscovered document of Abbot Gozbald of Niederaltaich]. *Archivalische Zeitschrift* [Archival Journal], no. 72, pp. 11–21 (in German).

Kardash, O. (2020). An attempt at delineation of the eastern missionary route of the clergy of Passau on the lands of the post-Avar Danube region during the first half of the 9th century. *Konstantinove listy* [Constantine's letters], no. 13 (2), pp. 1–19 (in English).

Kardash, O. (2021). Karolinzki zemelni daruvannia Bavarskii Tserkvi yak zasib kolonizatsiinoho ta misionerskoho osvoiennia “Molodshoi Yevropy” (persha polovyna – seredyna IX st.). Chastyna 1 [The Carolingian land donations to the Bavarian Church as a means of colonization and missionary development of “Younger Europe” (the first half – the middle of the 9th century). Part 1]. *Halychyna. Naukovyi i kulturno-prosvitnii chasopys* [Galicia. Scientific, Cultural and Educative, Local Lore Periodical], no. 34, pp. 7–22 (in Ukrainian).

Kardash, O. (2019). Problema rozmezhuvannia misionerskykh sfer vplyvu latynskykh tserkovnykh diotseziv na post-avarskomu prostori pershoi polovyny IX st. [The problem of demarcation of the missionary spheres of influence of the Latin Church dioceses in the post-Avar space during the first half of the 9th century]. *Ukrainsko-uhorski etudy* [The Ukrainian-Hungarian etudes], no. 3, pp. 7–34 (in Ukrainian).

Kehr, P. (Ed.). (1934). *Monumenta Germaniae Historica. Diplomata Regum Germaniae ex Stirpe Karolinorum* [The monuments of the history of Germany. Diplomas of the Kingdom of Germany of the Carolingian dynasty]. Berlin: Apud Weidmannos, vol. 1: *Ludowici Germanici, Karlomanni, Ludowici Iunioris diplomata* [Diplomas of Louis the German, Carloman, Louis the Child] (in Latin).

Koller, H. (1963). Der “mons Comagenus” [The “mountain Comagenus”]. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* [The Announcements of the Institute of the Austrian Historical Investigations], no. 71, pp. 237–245 (in German).

Krawarik, H. (2008). Das Machland und seine Herren [The Machland and its masters]. *Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs* [Announcements of the Upper Austrian State Archive], no. 21, pp. 31–106 (in German).

Krawarik, H. (2014). Siedlungsprozesse des Frühmittelalters im Mühlviertel [The settlements processes of the early Middle Ages in the Mühlviertel]. *Jahrbuch der Gesellschaft für Landeskunde und Denkmalpflege*

Oberösterreich [The Yearbook the Society of Regional Studies and Monuments Preservation of Upper Austria], no. 159, pp. 37–112 (in German).

Lechner, K. (1924). Geschichte der Besiedlung und der ursprünglichen Grundbesitzverteilung des Waldviertels [The history of settlement and original distribution of realty in the Waldviertel]. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich [The Yearbook of regional studies of Lower Austria]*, no. 19, pp. 10–210 (in German).

Lechner, K. (1958/1960). Der “pagus Grunzwiti” und seine Besitzverhältnisse [The “pagus Grunzwiti” and its ownership]. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich. Serie: Neue Folge [The Yearbook of regional studies of Lower Austria. Series: New Episode]*, no. 34, pp. 301–324 (in German).

Löwe, H. (1971). Gozbald von Niederaltaich und Papst Gregor IV [Gozbald of Niederaltaich and Pope Gregory IV]. *Festschrift Bernhard Bischoff zu seinem 65. Geburtstag [The collection of articles for Bernhard Bischoff's 65th anniversary]*. J. Autenrieth, F. Brunhölzl (Eds.). Stuttgart: Anton Hiersemann, pp. 164–177 (in German).

Mitis, O. (1948). Die Suche nach der Heimat des Ostmarkgrafen Wilhelm [The search for the homeland of the Eastern Margrave Wilhelm]. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich [The Yearbook of regional studies of Lower Austria]*, no. 29, pp. 42–46 (in German).

Mitscha-Märheim, H. (1952). Awarische Wohnsitze und Regensburger Besitz zwischen Hainburg und Kitsee [The Avar residences and the possession of Regensburg between Hainburg and Kitsee]. *Burgenländische Heimatblätter [Homeland papers of Burgenland]*, no. 14, pp. 150–156 (in German).

Mitscha-Märheim, H. (1953). Nochmals: Awarische Wohnsitze und Regensburger Besitz im Burgenland! [Once more: The Avar residences and the possession of Regensburg in Burgenland!]. *Burgenländische Heimatblätter [Homeland papers of Burgenland]*, no. 15, pp. 46–48 (in German).

Mitterauer, M. (1963). Karolingische Markgrafen im Südosten. Fränkische Reichsaristokratie und bayerischer Stammesadel im österreichischen Raum [Carolingian margraves in the Southeast. Frankish imperial aristocracy and Bavarian tribal nobility in Austrian space]. *Archiv für österreichische Geschichte [The Archive of the Austrian history]*. Vienna; Graz; Köln: Hermann Böhlau Nachf.; Publisher Commission of the Austrian Academy of Sciences in Vienna, vol. 123 (in German).

Pertz, G. H., Kurze, F. (Eds.). (1895). *Annales regni Francorum inde ab A. 741. usque ad A. 829. qui dicuntur Annales Laurissenses Maiores et Einhardi [The Annals of the Frankish Kingdom since 741 until 829, which is called the Greater Annals of Lorch and by Einhard]*. *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum Rerum Germanicarum [The monuments of the history of Germany. The scribes of German kingdoms]*. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani (in Latin).

Pfeffer, F. (1955). Altwege und Altgrenzen auf dem Pöstlingberg Lichtenberg bei Linz [Old paths and old borders on the Pöstlingberg Lichtenberg near Linz]. *Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines [The Yearbook of Upper Austrian Museum Association]*, no. 100, pp. 153–189 (in German).

Pohl, W. (2018). *The Avars. A Steppe Empire in Central Europe, 567–822*. Ithaca; London: Cornell University Press (in English).

Reutter, H. (1912). Ein fränkisches Grenz- und Siedlungssystem in den karolingischen Südostmarken [The Frankish boundary and settlement system in the Carolingian Southeastern marks]. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich [The Yearbook of the regional studies of Lower Austria]*, no. 10, pp. 1–108 (in German).

Šembera, A. V. (1868). *Západní slované v pravěku [The Western Slavs in prehistory]*. Vienna: At the expense of the author (in Czech).

Štefanovičová, T. (1989). *Osudy starých Slovanov [The fate of the ancient Slavs]*. Martin: Osveta (in Slovak).

Szőke, B. M. (2002). Christliche Denkmäler in Pannonien aus der Karolingzeit [Christian monuments in Pannonia of the Carolingian period]. *Zalai Múzeum [The Museum of Zala]*, no. 11, pp. 247–266 (in German).

Vancsa, M. (1905). Geschichte Nieder- und Oberösterreichs [The history of Lower and Upper Austria]. *Deutsche Landesgeschichten [German national histories]*. A. Tille (Ed.). Gotha: Friedrich Andreas Perthes Company, vol. 1: Bis 1283 [Until 1283] (in German).

Vita vel passio Haimhrammi episcopi et martyris Ratisbonensis [The life and suffering of Haimhramm, the Bishop and Saint of Regensburg]. (1920). *Arbeonis episcopi Frisingensis Viatae sanctorum Haimhrammi et Corbiniani [The Lives of Saints Haimhramm and Corbinian by Arbeo, the Bishop of Freising]*. B. Krusch (Ed.). *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum Rerum Germanicarum [The monuments of the history of Germany. The scribes of German kingdoms]*. Hannoverae: Impensis Bibliopillii Hahniani, pp. 26–100 (in Latin).

Vlasto, A. P. (2004). *Zaprovadzhenia khrystyanstva u sloviaan. Vstup do serednovichnoi istorii sloviaanstva [The Entry of the Slavs into Christendom: An Introduction to the Medieval History of the Slavs]*. Kyiv: Yunivers (in Ukrainian).



Wolfram, H. (1972). Der heilige Rupert und die antikarolingische Adelsopposition [Saint Rupert and the anti-Carolingian noble opposition]. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung [The Announcements of the Institute of the Austrian Historical Investigations]*, no. 80, pp. 4–34 (in German).

Zimmermann, F., Hrandek, R. A. (1954). Nochmals: Regensburger Traditionsnotiz von 808 [Once more: Regensburg traditional note since 808]. *Burgenländische Heimatblätter [Homeland papers of Burgenland]*, vol. 16, pp. 25–34 (in German).

Надійшла до редакції 30 червня 2022 р.

УДК 94 (477:438.31) “1280”

CZY KNIAŻ LEW CHCIAŁ W 1280 R. ZOSTAĆ KSIĘCIEM KRAKOWA?

Paweł ŻMUDZKI

Wydział Historii

Uniwersytet Warszawski

ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, Warszawa, Polska

e-mail: p.zmudzki@uw.edu.pl

DOI: 10.15330/gal.35.24-36

ORCID 0000-0002-1012-6104

W niniejszym artykule staram się dowieść, że zamiar objęcia władzy w Krakowie przypisany Lwu Daniłowiczowi zarówno w polskich (łacińskich) źródłach, jak i w *Kronice halicko-wołyńskiej* jest elementem kreowania negatywnego wizerunku kniazia i zniesławiania go, a nie świadectwem rzeczywistych zamiarów kniazia. Polskie źródła były wyraźnie przychylnie Leszkowi Czarnemu i dlatego prezentowały Lwa jako uzurpatora, jednocześnie monumentalizując obraz wojny. Rуска opowieść o najeździe Lwa na Małopolskę powstała na wołyńskim dworze kniazia Włodzimierza, stryjecznego brata i rywala Lwa. Dlatego zamiar objęcia władzy w Krakowie jest przedstawiony jako wyraz szaleńczej pychy Lwa, za którą został ukarany przez Boga. Kronikarz wołyński przypisał Lwu parę innych nikczemnych i zbrodniczych czynów. Brakuje także przekonujących dowodów, że w Małopolsce istniało sprzyjające Lwu stronnictwo możnowładcze, albo że księżna-wdowa, Kinga, dążyła do oddania Krakowa Lwu.

Słowa kluczowe: Lew Daniłowicz, Leszek Czarny, *Rocznik Traski*, *Kronika halicko-wołyńska*

Najdawniejsza polska narracja o najeździe Lwa na Małopolskę na początku 1280 r. zachowała się w dwóch utworach historiograficznych: *Kronice Dzierzwy*¹, spisanej niedługo przed 1320 r. oraz w *Roczniku Traski*² zredagowanym około 1340 r. Badacze dawno już dostrzegli, że w obu tych źródłach przechowały się zapiski powstałe prawdopodobnie na dworze Leszka Czarnego, stanowiące fragmenty dzieła, które słało czyny księcia³. Wojciech Drelicharz wymyślił nawet umowny tytuł: *Gesta Lestconis* dla tego hipotetycznego utworu⁴. Z całą pewnością w *Roczniku Traski* przechował się pełniejszy zestaw oraz pierwotniejsze wersje zapisek pochwalnych dla Leszka, jak ostatnio wykazał Wojciech Michalski⁵.

Opowieść o wojnie z Lwem jest jedyną notą figurującą w *Roczniku Traski* pod 1280 r.: “Primo anno electionis ducis Lestconis venit Leo dux Rusie cum exercitu copioso Thartarorum et Lithwanorum et Ruthenorum volens possidere ducatum Cracovie et Sandomirie. Cui occurrerunt Cracovienses et Sandomirite in vigilia Mathie apostoli feria 6. circa Goslicz, videlicet Petrus filius Alberti Cracoviensis, Ianussius palatini Sandomirie, Varso castellanus Cracoviensis ad manum cum 600 hominibus et prostraverunt Tartharorum, Lithwanorum, Ruthenorum admirabilem multitudinem, domino celi victoriam conferente. Ipse autem secundo die fugit de terra valde confusus, quem post 15 dies secutus est dux Lestco habens secum 30 milia equitum et duo milia peditum et spoliavit eius terram mirabiliter et castra subvertit Rusie. Reversus est ad propria in pace et cum gloria, presidente

¹ *Kronika Dzierzwy* / wyd. K. Pawłowski. *Monumenta Poloniae Historica series nova*. Kraków : PAU, 2013. T. 15. S. 83.

² *Rocznik Traski* / wyd. A. Bielowski. *Monumenta Poloniae Historica*. Lwów, 1872. T. 2. S. 847.

³ Kürbis B. *Dziejopisarstwo wielkopolskie XIII i XIV wieku*. Warszawa : PWN, 1959, S. 263–265; Banaszkiwicz J. *Kronika Dzierzwy XIV-wieczne kompendium historii ojczystej*. Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk : Ossolineum, 1979. S. 108.

⁴ Drelicharz W. *Annalistyka małopolska XIII-XV wieku. Kierunki rozwoju wielkich roczników kompilowanych*. Kraków : PAU, 2003. *Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego*. T. 99. S. 381–383, 454.

⁵ Michalski W. Two Medieval Traditions of Lublin and Their Influence on the Local Community’s Sense of Identity (13th? – the Beginning of the 17th Century). *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*. 2017. Sectio F. 72. S. 162; idem *Legenda fundacyjna dawnej lubelskiej fary św. Michała Archaniola*. *Bibliotekarz Lubelski*. № 58–59. 2015–2016. S. 80.



domino Nicolao summo pontifice Romane ecclesie, domino Paulo episcopo Cracoviensi”⁶. W kodeksie Zamoyskich, czyli najstarszej rękopiśmiennej kopii *Rocznika Traski*, zapiska została opatrzona dwiema dość czywistymi glosami wpisanymi czerwonym atramentem. Pierwsza towarzyszy początkowemu zdaniu notatki, zapisanemu na karcie 81r i brzmi “Bellum”. Druga, “Victoria Polonorum”, zapisana na następnej stronie, odnosi się do informacji o bitwie pod Goźlicami⁷.

Chciałbym najpierw poświęcić nieco uwagi formułom chronologicznym wyznaczającym początek i koniec opowieści o pokonaniu księcia Lwa. Niewątpliwie podkreślają one doniosłość wydarzenia oraz nadają informacji o nim uroczysty i oficjalny charakter. Wzmianka o papieżu jest poprawna, a odnosi się do dość krótkiego pontyfikatu Mikołaja III, który zmarł w sierpniu 1280 r. Formuły wprowadził do tekstu raczej pisarz na bieżąco sławiący czyny Leszka, a nie annalista zestawiający swój utwór *ex post*. Wzmianki o aktualnym papieżu i biskupie krakowskim kończące wiadomość Traski o zwycięstwie nad Lwem wydawały się zbędne innym średniowiecznym dziejopisarzom. Dzierzwie wystarczyło datowanie latami panowania, a w roczniku skompilowanym na potrzeby kodeksu Szamotulskiego pojawia się data Anno Domini przejęta od Traski. W *Kronice Dzierzwy* początkowy zwrot zaprowadzający rachubę lat od elekcji Leszka, został zastąpiony ogólniejszym sformułowaniem “Huius regni anno primo”⁸. Dzięki temu uwidacznia się swoisty zamysł autora domniemanych *Gesta Lestkonis* przechowany wyłącznie w *Roczniku Traski*. Położenie nacisku na wybór Leszka na księcia Krakowa i Sandomierza, wydaje się mieć istotne znaczenie w opowieści o odparciu najazdu Lwa.

Według autora zapiski ruski książę chciał pojąć księstwa Krakowa i Sandomierza. Zestawienie tej informacji w jednym zdaniu ze wspomnieniem elekcji Leszka wyraźnie sugeruje bezprawność i uzurpatorski charakter działań władcy halickiego. Krakowski dziejopisarz z pewnością pragnął zdyskredytować najeźdźcę oraz uwypuklić słuszność działań obronnych i odwetowych legalnie wybranego księcia. Deprecjacji Lwa służy także wzmianka o jego ogromnej armii, złożonej przede wszystkim z Tatarów i Litwinów. Dopiero na ostatnim miejscu wyliczanki pojawili się Rusini. Kolejność jest nieprzypadkowa. Została powtórzona w zdaniu informującym o wyniku bitwy pod Goźlicami. Uzurpator posłużył się więc aktualnie najzawziętszymi – z małopolskiej perspektywy – pogańskimi wrogami chrześcijaństwa. Udział oddziału litewskiego w wyprawie wydaje się efektem autorskiej inwencji literata sławiącego Leszka. O Litwinach nie wspomina bowiem, ani współczesne wydarzenia źródło ruskie (o nim dokładniej za chwilę, w świetle jego narracji trudno sobie wyobrazić współpracę tatarsko-litewską na początku 1280 r.), ani lakoniczniejsze wzmianki rocznikarskie o bitwie pod Goźlicami⁹. Na tej samej zasadzie Jan Długosz dokonał powiększenia składu wojska

⁶ Rocznik Traski. S. 847 “W pierwszym roku od wyboru księcia Leszka przybył Lew książę Rusi z licznym wojskiem Tatarów i Litwinów i Rusinów, chcąc pojąć księstwa Krakowa i Sandomierza. Któremu przeciwstawili się Krakowianie i Sandomierzanie w wigilię Mateusza Apostoła, w piątek, koło Goźlic, mianowicie wojewodowie Piotr syn Alberta [Wojciecha?] krakowski i Janusz sandomierski, i Warsz kasztelan krakowski wraz z 600 ludźmi, którzy byli pod ręką, powalili podziwu godne mnóstwo Tatarów, Litwinów, Rusinów, ponieważ Pan Niebios dał im zwycięstwo. On sam [Lew – P. Ż.] następnego dnia uciekł wielce zawstydzony. Po 15 dniach podążył za nim książę Leszek mając ze sobą 30 tysięcy jeźdźców i dwa tysiące piechoty, i cudownie złupił jego kraj, i grody ruskie zburzył. I powrócił do siebie w pokoju i z chwałą, za pontyfikatu pana Mikołaja, najwyższego kapłana Kościoła Rzymskiego i pana Pawła, biskupa krakowskiego”.

⁷ Kodeks Zamoyskich, k. 81r URL: <https://polona.pl/item/chronicae-et-annales-poloniae,ODI3MDgz/168/#item> [dostęp 11.08.2020]; k. 81v URL: <https://polona.pl/item/chronicae-et-annales-poloniae,ODI3MDgz/169/#item> [dostęp 11.08.2020]. Kodeks Zamoyskich został spisany w drugiej połowie XIV w. Pozostałe średniowieczne odpisy tej zapiski zostały sporządzone na podstawie kodeksu Zamoyskich.

⁸ Kronika Dzierzwy. S. 83.

⁹ Co zauważył: Drelicharz W. *Annalistyka małopolska*. S. 385. Wielu badaczy uważało jednak udział Litwinów w tej wyprawie za prawdopodobny, a nawet pewny: Krakowski S. *Obrona pogranicza wschodniego Małopolski za Leszka Czarnego*. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego*. Seria 1 : Nauki Humanistyczno Społeczne. Z. 15. Historia. Łódź 1960. S. 100; Szambelan Z. *Najazdy ruskie na ziemię sandomierską w XIII wieku*. *Acta Universitatis Lodzianis : Folia Historica*. 36. 1989. S. 23; Teterycz-Puzio A., *Przyczyny i cele najazdów litewskich na ziemię sandomierską w XIII w.* *Rocznik Lubelski*. 2009. R. 35. S. 17; eadem Bolesław II mazowiecki. *Na szlakach ku jedności (ok. 1253/58 – 24 IV 1313)*. Kraków : Avalon, 2015. S. 54; Jaros Ł. *Działalność militarna księcia krakowskiego, sandomierskiego i sieradzkiego Leszka Czarnego w latach 1279–1288*. *Rocznik Oddziału*

kniazia o kolejnych okolicznych pogan i dodał do listy Jaćwingów¹⁰. Wszystko to pozwala przypuszczać, że twórca zapiski w *Roczniku Traski*, wzmiankując zamiar zdobycia władzy w Małopolsce, raczej w dość typowy sposób oczernił Lwa, niż zarejestrował jego rzeczywiste plany i cele najazdu.

Zamysł objęcia tronu krakowskiego przypisał księciu halickiemu także autor *Kroniki halicko-wołyńskiej* w opowiadaniu powstałym zapewne w tym samym czasie, w którym mogły być spisywane *Gesta Lestkonis*, czyli mniej więcej na bieżąco. Ruskie źródło pierwotnie niemal nie zawierało dat rocznych¹¹. Jednak historyczne okoliczności narracji (śmierć Bolesława Wstydlivego, elekcja Leszka Czarnego) pozwalają mieć pewność, że latopisarzowi chodziło o te same wydarzenia, o których traktuje zapiska przechowana w *Roczniku Traski*. Już piętnastowieczni redaktorzy Latopisu Hipackiego (którzy wyposażyli tekst kroniki w chronologię bezwzględną od stworzenia świata) nie mieli co do tego wątpliwości i poprawnie wydatowali opowieść na 6788 r.¹² Nie wiadomo czy daty w Latopisie Hipackim są podane według stylu ultramarcowego, czy marcowego, ale tak, czy inaczej rok 6788 od stworzenia świata na datację Anno Domini przelicza się 1279–1280 albo 1280–1281.

W *Kronice halicko-wołyńskiej* opowiadanie przedstawia się następująco: “По см[ь]рти ж[е] великого княса Болеслава не быс[ть] кто княжа в лад[ь]ской земли, зане не бы в него с[ы]на, и въсхотѣ собѣ Левъ землѣ, нв боаре бахж силнии и не даша емоу землѣ, баше бо в Болеслава с[ы]ннвещъ ѿ: Съмовитовича два – Кондрат[ь] же и Болеславъ, а Казимеричов[ь] три – Лестько, Земомысль, Волвдиславъ. Боаре ж[е] лад[ь]стїи избраша себѣ одного вт[ь] них[ь] – Лест[ь]ка – и посадиша и въ Краковѣ на столѣ Болеславли, и поча княжѣти Лестько. Посем[ь] же Левъ въсхотѣ собѣ части землѣ лад[ь]ское – города на оукраинѣ. Еха к Ногаеви вкан[ь]номоу проклатомоу, помочи събѣ проса оу него на ляхы. Он[ь] же да емоу помоч[ь]: окан[ь]ного Кончака, и Козѣа, и Коубатана. Зимѣ ж[е] приспѣвши, и тако поидоша. Левъ рад[ь] и поиде с татари и с[ы]ннм[ь] своим[ь] Юриемъ, а Мьстиславъ, и Волвдимеръ, и с[ы]ннъ Мьстиславъ Данило поидоша неволею татар[ь]скою, и тако поидоша вси къ Сждомироу. И пришед[ь]ше къ Сждомирю, и поидоша на оноу стороноу рѣкы Вислы. Тоу ж[е] переидоша рѣкою по ледови пвд[ь] самѣм[ь] городвм[ь]: первее переиде Левъ съ своим[ь] полквм[ь] и с[ы]ннм[ь] своим[ь] Юриемъ, и по нем[ь] Мьстиславъ и с[ы]ннъ емоу Данило, та ж[е] по них[ь] татарове. И тако

Polskiego Towarzystwa Historycznego w Skarżysku-Kamiennej : Z dziejów regionu i miasta. 2014. R. 5. S. 19. Błaszczuk G. Dzieje stosunków polsko-litewskich od czasów najdawniejszych do współczesności. Poznań : Wyd-wo Naukowe UAM. 1998. T. 1 : Trudne początki. S. 48, podał nawet (za H. Paszkiewiczem i R. Wróblewskim) imię wodza litewskiego, Syrpucia, brata Trojdena, który miał wziąć udział w tej wyprawie. Jest to efekt błędnego połączenia najazdu Lwa z krótką wzmianką z *Kroniki halicko-wołyńskiej* o Trojdenie, który posłał Syrpucia z Litwinami i Jaćwingami na Lublin: Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów) / wyd. D. Dąbrowski, A. Jusupović, współpraca I. Juriewa, A. Majorow, T. Wiłkuł. *Monumenta Poloniae Historica nova series*. Kraków ; Warszawa : PAU. 2017. T. 16. S. 493–494. Ten fragment ruskiej kroniki odnosi się do 1278, bądź 1279 r. o czym dowodnie świadczy choćby pojawienie się Wstydlivego w następnej opowieści o głodzie wśród Jaćwingów, a przede wszystkim data 6786 r. (1277–1279 r.), która zapewne znajdowała się już w pierwotnym Latopisie Hipackiego i Chlebnikowskiego (Ibidem. S. 493, przyp. 1271).

¹⁰ Ioannis Dlugosii Annales seu Cronicae Incliti Regni Poloniae : lib. 7–8 / ed. S. Budkowa, I. Garbacik, A. Kamiński, S. Mikucki, I. Mitkowski, M. Plezia, C. Pieradzka, V. Semkowicz-Zaremba. Varsaviae : PWN. 1975. Lib. 7. AD 1280. S. 211. Pomysł Długosza także bywał uznawany za wiarygodny. Zob. Krakowski S. Obrona pogranicza wschodniego Małopolski. S. 100; Błaszczuk G. Dzieje stosunków polsko-litewskich. T. 1. S. 48. Jan Powierski był przekonany (bez powoływania się na Długosza), że słowo “селезен[ь]ци”, które pojawia się w *Kronice halicko-wołyńskiej* w momencie gdy narrator konkretyzuje, kogo książ Włodzimirz Wasylkowicz wysłał w celu zdobycia osieku, jest określeniem Jaćwingów mieszkających w ziemi Silia: Powierski J. Polityczne tło małżeństwa Bolesława II mazowieckiego z córką Trojdena litewskiego Gaudemundą Zofią. *Europa środkowa i wschodnia w polityce Piastów* / red. K. Zielińska-Melkowska. Toruń : Wyd-wo UMK. 1997. S. 77. Polscy wydawcy ruskiej kroniki uznali określenie za przydomek Kafilata, wodza na służbie Włodzimirza. Zob. Kronika halicko-wołyńska. S. 503, przyp. 1294. Takie rozumienie sugeruje zapis “Кафилата с ними же Селезенца” w Latopisie Hipackim (Ипатьевская лѣтопись. *Полное собрание русских летописей*. Санкт-Петербург, 1908. Т. 2. Стб. 882).

¹¹ Dąbrowski D. Jusupović A. współpraca Juriewa I. Majorow A. Wiłkuł T. Wstęp. *Kronika halicko-wołyńska*. S. LXXXVI–LXXXIII.

¹² Ипатьевская лѣтопись. Стб. 881.



перешедше и сташа около города. Стоавше ж[е] малъ час[ъ] и не бив[ъ]шеса. Посем[ъ] же поиде Левъ съ своими полкы, съ силою великою ко Кропивници с гордостю великою, хотя ити къ Кракову. Волвдимер[ъ] же бѣ назадъ, стоа оу города съ своим[ъ] полком[ъ], и начаша емоу повѣдати: “Осекъ в лѣсѣ, полн[ъ] людей и товара, не в[ъ]зман[ъ] бо бѣ некоторою рат[ъ]ю, зане тврѣд[ъ] блаше вел[ъ]ми”. Вълвдимер[ъ] же wt[ъ]ради к немуо люди добрыа и Кафилата, с ними ж[е] селезен[ъ]ци. Быс[ъ] же пришед[ъ]шим[ъ] им[ъ] къ осѣкови, и бишас[а] с ними лахове крѣп[ъ]ко – одва могоша взати и съ великым[ъ] потвм[ъ], и поимаше в нем[ъ] мнвж[ъ]ство людей и товара; аѣкож[е] въпреди списахом[ъ] о Лвѣ, быс[ъ] же идоущю емоу полкы своими, начаша росхвдити воеват[ъ]. Б[ог]ъ оучини над ним[ъ] волею Своею, оубиша бо лахове wt[ъ] полкоу его много боаръ и слоугы добрыа, и татаръ часть оубиша, и тако възвратиса Левъ назад[ъ] съ великым[ъ] бесчестіем[ъ]. Противоу ж[е] семоу Лест[ъ]ко иде на Л[ъ]ва и вза оу него горвд[ъ] Переворескъ, и исъсѣче весь wt[ъ] мала до велика, и горвд заж[ъ]же, и поиде назад[ъ] въ своа си”¹³.

Ruska opowieść o najeździe Lwa na Małopolskę jest skonstruowana wielce przemyślnie. Zaczyna się od wiadomości, która z pozoru uzasadnia pretensje kniazia halickiego: po bezpotomnej śmierci Bolesława Wstydliwego nie było komu panować w Krakowie. Zaraz potem latopisarz wymienił jednak aż pięciu stryjecznych bratanków zmarłego, poprawnie (słowem “synowcy”) określając ich pokrewieństwo ze Wstydliwym. To w połączeniu z informacją o elekcji dokonanej przez potężnych “bojarów lackich”, którzy nie chcieli Lwa, lecz wybrali sobie Leszka, jednego z synowców Bolesława, wskazuje, że według ruskiego autora kniaź nie miał podstaw, by rościć sobie prawo do tronu krakowskiego¹⁴. Kronikarz raczej wiedział, że władcę halickiego z Wstydliwym łączyły znacznie odleglejsze więzi krwi¹⁵. Szybko zresztą pojawia się w tekście alternatywny plan Lwa – zagarnięcie pogranicznych grodów polskich – o którym nie wiadomo, czy był efektem redukcji pierwotnego zamysłu, czy czymś do zrealizowania przy okazji¹⁶. W dalszym ciągu narracji powraca

¹³ Kronika halicko-wołyńska. S. 499–504. Podstawą edycji był *Latopis Chlebnikowski*. Zabrakło w nim pięciu słów, które nie tylko precyzują okoliczności wydarzeń, ale też wydają się kluczowe dla konstrukcji postaci Lwa w tej opowieści. Fraza przechowała się w najstarszej rękopiśmiennej kopii kroniki zawartej w *Latopisie Hipackim*: Ипатьевская летопись. Стб. 882. Zaznaczam ją podkreśleniem w cytacie.

¹⁴ Tak też odczytał ten komunikat Dariusz Dąbrowski. Ponieważ jednak był przekonany o istnieniu stronnictwa ruskiego w Małopolsce, zakładał że Lew rzeczywiście zgłosił pretensje do Krakowa, licząc na swoich stronników: Dąbrowski D. Stosunki polityczne Lwa Daniłowicza z sąsiadami zachodnimi w latach 1264–1299/1300 r. *Галичина та Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя від дня народження Данила Галицького* / відп. ред. Я. Ісаєвич. Львів : Інститут імені Івана Крип'якевича НАН України, 2001. С. 50.

¹⁵ O pokrewieństwie króla Daniela (ojca Lwa) z Piastami przez babkę Daniela, Agnieszkę, córkę Bolesława Krzywoustego i świadomości tego pokrewieństwa w *Kronice halicko-wołyńskiej*: Dąbrowski D. Król Rusi Daniel Romanowicz. O ruskiej rodzinie książęcej, społeczeństwie i kulturze w XIII w. Kraków : Avalon, 2016. S. 31–32. Zupełnie nieprawdopodobny jest pomysł A. Teterycz-Puzio (Na rozstajnych drogach. Mazowsze i Małopolska w latach 1138–1313. Słupsk : Wyd-wo Naukowe Akademii Pomorskiej, 2012. S. 255), że Lew rzeczywiście powoływał się na to odległe pokrewieństwo zgłaszając swoje pretensje do tronu krakowskiego. Leontij Wojtowycz był przekonany, że prawa Lwa do tronu krakowskiego wynikały z jego powinowactwa z Bolesławem Wstydliwym (byli szwagrami): Wojtowycz L. Lew Daniłowicz, książę halicko-włodzimierski (ok. 1225 – ok. 1301). Kraków : Avalon, 2020. S. 191. Jest to założenie niepoparte jakimkolwiek przekazem źródłowym wskazującym, że w Polsce XIII w. przyjęte było zgłaszanie pretensji do schedy po mężu siostry swojej żony.

¹⁶ Dopiero pod piórem Bronisława Włodarskiego oba te zamiary zostały zrationalizowane i uporządkowane tak, że najpierw Lew pragnął tronu krakowskiego. Elekcja Leszka sprawiła, że kniaź wymyślił skromniejszy plan “B”: Włodarski B. Udział Rusi halicko-włodzimierskiej w walce książąt na Mazowszu w drugiej połowie XIII wieku. *Wieki średnie. Prace ofiarowane Tadeuszowi Manteufflowi w 60 rocznicę urodzin* / red. A. Gieysztor, M. H. Se-rejski, S. Trawkowski. Warszawa : PWN, 1962. S. 175. Dlaczego latopisarz opowiadając o wyprawie Lwa nadal przypisywał kniaziewi zamiar marszu na Kraków z wielką pychą? Tego Włodarski już nie rozważył. Rozumowanie Włodarskiego powtórzył: Jasiński T. Przerwany hejnał : Dzieje narodu i państwa polskiego Kraków : Krajowa Agencja Wydawnicza, 1988. S. 71. Twierdzenie, że Lew chciał zagarnąć “terytorium lubelskie”, chociaż nie ma podstaw źródłowych, powtarzane było w opracowaniach historycznych, np.: Myśliński K. Problemy terytorialne w stosunkach między Polską i księstwem halicko-włodzimierskim. *Nihil superfluum esse. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Profesor Jadwidze Krzyżaniakowej* / red. J. Strzelczyk, J. Dobosz, współpraca

bowiem zamiar zdobycia Krakowa. Wynika on ze stwierdzenia, że spod Sandomierza książę ruszył ku Koprzywnicy z intencją dalszego marszu na główną stolicę Małopolski. Najistotniejsze znaczenie ma tutaj odautorski komentarz zachowany w Latopisie Hipackim, że Lew ciągnął na Kraków “с гордостью великою”. W tych słowach zawiera się dobitna krytyka pysznego księcia, usiłującego sięgnąć po to, co mu się nie należało.

Tę interpretację potwierdza kwestia tatarska. Latopisarz potępił postępowanie Lwa, który udał się do Nogaja z prośbą o posiłki na wyprawę przeciwko Polakom¹⁷. Dezaprobata autora ujawnia się w inwektywach pod adresem wodza mongolskiego (“Ногоаеви вкан[ь]номоу проклатомоу”). Ruski dziejopisarz ze zrozumiałych względów nie lubił Tatarów i źle oceniał podejmowanie współpracy z nimi inaczej niż pod przymusem. Wyzywanie Mongołów od najgorszych stosunkowo często pojawia się na kartach *Kroniki halicko-wołyńskiej*. W opowieści o wyprawie władcy halickiego określenie “przeklęty” powtórzono w odniesieniu do Konczaka i pozostałych wodzów posłanych przez Nogaja wraz z Rusinami na Małopolskę. Najmocniejszy efekt przyniosło jednak skontrastowanie losów prowydra ekspedycji oraz towarzyszących mu Tatarów z przygodami jednego z tych książąt, którzy na Polaków pociągnęli “po niewoli” na rozkaz Nogaja, czyli władcy Włodzimierza (wołyńskiego), Włodzimierza Wasylkowicza, stryjecznego brata Lwa. Nie ulega zresztą wątpliwości, że ten fragment *Kroniki halicko-wołyńskiej* został napisany na chwałę księcia Wołynia, zapewne na jego dworze, co badacze od dawna już podnosili na podstawie licznych przesłanek¹⁸. W kronikarskiej opowieści Włodzimierz nie poszedł “z pychą wielką” na Kraków, jak Lew, lecz pozostał na wschodnim brzegu Wisły. Dowiedziawszy się o pobliskim “osieku”¹⁹ pełnym ludzi i bogactw, wysłał wojsko, które go zdobyło. W ten sposób dla Włodzimierza wyprawa zakończyła się powodzeniem na miarę możliwości. Natomiast przepełnionego pychą Lwa i Tatarów Bóg pokarał klęską zadaną im przez Polaków. Na zakończenie ruski kronikarz jeszcze raz wyraził swój negatywny stosunek do władcy halickiego podkreślając hańbę, jaką z bożej woli przyniosła mu przegrana.

Generalnie rzecz ujmując, Lew jest czarnym charakterem w tej części *Kroniki halicko-wołyńskiej*, która powstała w otoczeniu Włodzimierza Wasylkowicza²⁰. Wynikło to z pewnością z rywalizacji między stryjecznymi braćmi, ale konkretne zarzuty są inne. Latopisarz obciążył księcia halickiego winą za zabójstwo Wojsielka, syna Mendoga, który po przyjęciu chrześcijaństwa w obrządku ruskim, został mnichem, a władzę nad Litwą scedował na Szwarna Daniłowicza. Lew odczuwał zawiść z powodu wywyższenia brata. Pewnego razu, podstępnie udając przyjaźń, przyszedł pić z Wojsielkiem i w trakcie biesiady z podszeptu diabła zamordował go²¹. Dodatkowo obciąża mordercę to, że – jak

Z. Górczak, P. Pokora, K. Ratajczak, M. Zwierzykowski. Poznań : Instytut Historii UAM, 2000. S. 234. Tetrycz-Puzio A. Na rozstajnych drogach. S. 256. A. Tetrycz-Puzio błędnie powołała się na Stefana Krakowskiego, który akurat uważał, że Lew wyprawił się z wyłącznym zamiarem złupienia kraju Leszka. Natomiast Mykoła Kotliar odniósł wrażenie na podstawie latopisu wołyńskiego i “polskich kronik”, że Lew chciał zagarnąć ziemię sandomierską: Галицко-Волинський літопис / редакція і коментар М. Ф. Котляр. Київ : Наук. думка, 2002. С. 329.

¹⁷ Галицко-Волинський літопис. С. 329. О Nogaju: Tyszkiewicz J. Tatarzy na Litwie i w Polsce. Studia z dziejów XIII–XVIII w. Warszawa : PWN, 1989. S. 104–105.

¹⁸ Dąbrowski D. Jusupović A. współpraca Juriewa I. Majorow A. Wiłkuł T. Wstęp. *Kronika halicko-wołyńska*. S. LXII–LXIX, LXXIV–LXXVI; Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волинской Руси. Москва : Изд-во Академии Наук СССР, 1950. С. 109–130.

¹⁹ Вує może chodzi tu o Osiek pod Sandomierzem, w którym znajdował się dwór książęcy: Szambelan Z. Op. Cit. S. 25–26; Żmudzki P. Studium podzielonego Królestwa. Książę Leszek Czarny. Warszawa : Neriton, 2000. S. 289.

²⁰ Bartnicki M. Wizerunek “бесчестного князя” w Kronice halicko-wołyńskiej. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* : збірник наукових праць / за ред. М. Литвина. Львів : Національна Академія Наук України. 2011. Вип. 20 : Actes testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича. С. 93–100.

²¹ *Kronika halicko-wołyńska*. S. 464–468; Bartnicki M. Wizerunek “бесчестного князя”. S. 97; Jusupović A. *Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów)* w latopisarzkiej kolekcji historycznej Kraków ; Warszawa : Avalon, 2019. S. 122. Chybione jest przekonanie Leontija Wojtowycza, że według latopisarza śmierć Wojsielka była przypadkowa, ponieważ zabójca i jego ofiara zbyt wiele wypili: Войтович Л. Лев Данилович: Спроба відтворення справжнього портрету “бесчестного князя”. *Sredniowiecze Polskie i Powszechnie*. 2012. T. 4 (8).



wynika z innego fragmentu kroniki – litewski książę-mnich był ojcem chrzestnym Jerzego Lwowicza²². Kolejnym, równie spektakularnym przejawem nikczemności Lwa stała się w latopisie jego wielka przyjaźń z księciem litewskim Trojdenem. Tego władcę Litwy, w przeciwieństwie do nawróconego Wojsielka, kronikarz przedstawił jako zatwardziałego poganina i srogiego prześladowcę chrześcijaństwa podobnego do największych starożytnych wrogów Boga: Antiocha, Heroda i Nerona. Lew źle wyszedł na tej komitywie, ponieważ Trojden niespodziewanie zdradził “przyjaciela” i zdobył na nim Drohiczyn. Szukając zemsty władca halicki posłał do “wielkiego cara” tatarskiego, Mengu-Timura, z prośbą o pomoc przeciwko Litwie. Chan wysłał posiłki oraz nakazał licznym kniaziom ruskim pójść na Trojdena. Podczas wyprawy, pod Nowogródkiem, Lew oszukał innych Rusinów i sam z Tatarami zdobył podgródzie. Z tego powodu wielki gniew rozpałił ruskich kniazów, w tym Włodzimierza Wasylkowicza. Uznali oni, że Lew wzgardził nimi, wynosząc Mongołów ponad rodaków i krewnych. Dlatego dokonali odwrotu spod Nowogródka przez co ekspedycja się nie udała²³.

Obecność rozbudowanej czarnej legendy Lwa w “wołyńskiej” partii *Kroniki halicko-wołyńskiej* jest ewidentna. Przypisany kniazowi zamiar objęcia władzy w Krakowie z pewnością stanowi jej element. Kongenialne pojawienie się tego samego zarzutu w źródle ruskim i w *Roczniku Traski* wydaje się raczej pochodną oczywistości jego wymowy, niż odbiciem realnych zamierzeń Lwa. Nie ma to większego znaczenia z punktu widzenia odczytywania sensu obu komunikatów, bo jeśli nawet naprawdę Lew pragnął opanować Małopolskę, to marzenie i jego fiasko zostało użyte przeciwko niemu i tylko w tym celu opisane w obu przekazach. Szczegóły tego nie da się oddzielić od wrogiej kniazowi tendencji źródeł i dlatego bardziej prawdopodobne wydaje się, że jest to inwencja ich autorów, niewątpliwie mu nieprzychylnych. Wbrew temu wielu nowoczesnych historyków potraktowało plan objęcia władzy w Krakowie i Sandomierzu przez Lwa jako wiarygodną i “obiektywną” wiadomość podaną bez złej intencji.

Sam przed laty byłem przekonany, że władca halicki zgłosił swoją kandydaturę możliwym małopolskim, a ci ją odrzucili²⁴. Inni historycy twierdzący, że książę rzeczywiście chciał objąć władzę w Małopolsce, najczęściej zakładali istnienie pro-halickiego stronnictwa zrzeszającego część małopolskiej elity²⁵. Źródłową sugestią, na podstawie której powstała ta hipoteza, jest wzmianka w dokumencie dla cystersów z Koprzywnicy, wystawionym przez Leszka Czarnego 22 stycznia 1284 r. w Osieku. Książę potwierdził w nim nadania swojego poprzednika, od siebie dodając między innymi: “Preterea eisdem fratribus nos amore Dei addidimus partem hereditatis de Bansich, que fuerat Nemste filij Criuosandonis, qui ex eo eadem est iure exhereditatus, quod transfugiens ad schismaticos, hostiliter

S. 81. Według latopisarza Lew popełnił zbrodnię, którą biesiadne okoliczności dodatkowo zohezdzają. Trudno powiedzieć dlaczego i skąd, ale notatka poświadczająca zabicie Wojsielka przez Lwa trafiła do *Rocznika Traski*, gdzie została zapisana pod 1267 r.: “Dux Leo filius Danielis regis Rusie occidit Woyslaum filium Mendogi ducis Lithwanorum”, *Rocznik Traski*. S. 840.

²² *Kronika halicko-wołyńska*. S. 440.

²³ *Ibidem*. S. 469, 474-482. O tenorze tej opowieści pełnym potępienia dla Lwa: Галицко-Волинський літопис. С 323–324. Także tu dobry książę Włodzimierz przeciwstawiony jest złemu Lwu: Bartnicki M. *Op. Cit.* S. 97.

²⁴ Żmudzki P. *Studium podzielonego Królestwa*. S. 265. Przynajmniej taki pogląd przedstawił T. Jasiński (*Przerwany hejnał*. S. 71).

²⁵ Baszkiewicz J. *Powstanie zjednoczonego państwa polskiego (na przełomie XIII i XIV wieku)*. Warszawa : PWN, 1954. S. 157, przyp. 69; Włodarski B. *Polska i Ruś 1194–1340*. Warszawa : PWN, 1966. S. 196–197; Wojciechowski P. K. *Ugrupowania polityczne w ziemiach krakowskiej i sandomierskiej w latach 1280–1286*. *Przegląd Historyczny*. T. 70. 1979. Z. 1. S. 57–58, 61; Dąbrowski D. *Stosunki polityczne Lwa Daniłowicza z sąsiadami*. S. 50; Teterycz-Puzio A. *Geneza województwa sandomierskiego. Terytorium i miejsce w strukturze państwa polskiego w średniowieczu*. Słupsk : Wyd-wo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 2001. S. 45, 126–127; eadem *Bolesław II mazowiecki*. S. 58; Bartnicki M. *Elita księstwa krakowsko-sandomierskiego wobec stosunków z księstwami ruskimi w XIII wieku*. *Соцiум*. Вип. 7. 2007. С. 21–22; Wojtowycz L. *Lew Daniłowicz*. S. 191; Jusupović A. *Kronika halicko-wołyńska*. S. 127. Piekarczyk S. *Studia z dziejów miast polskich w XIII–XIV w.* Warszawa : PWN, 1955. S. 120–121: uważał nawet, że jeszcze w 1282 r. zbuntowani możni małopolscy chcieli osadzić na tronie Lwa; tak samo: Mazur Z. *Studia nad kancelarią księcia Leszka Czarnego*. Wrocław : Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, Seria A. № 169. 1975. С. 19.

nostram terram cum eisdem machinatus est deuastare”²⁶. Kancelaria książęca sporządziła dwa oryginały tego dyplomu. Wzmianka o Niemście pojawiła się tylko w jednym z nich, zdaniem Zygmunta Mazura wystawionym właśnie dlatego, że książę zdecydował się ofiarować Beszyce mnichom²⁷.

Wygląda na to, że książę Leszek, określając powody konfiskaty dóbr Niemsty, istotnie miał na myśli jego udział w przygotowaniu najazdu Lwa na księstwo sandomierskie w 1280 r. Takie założenie wydaje się najprawdopodobniejsze. Jednak zupełnie dowolną operacją jest – co podniósł Stefan Krakowski²⁸ – hiperbolizowanie postawy Niemsty i przekuwanie jednego człowieka w całe “stronnictwo” pro-halickie, zwłaszcza, że nie są znane przyczyny, dla których zbiegł on do “schizmatyków”, ani nie wiadomo kiedy to nastąpiło. Zresztą Niemsta był najprawdopodobniej zwykłym rycerzem. Nic nie wskazuje na to, by piastował jakiś urząd i mógł mieć istotny wpływ na elekcję władcy. Nawet Leszek nie zarzucał uciekinierowi pragnienia osadzenia Lwa na tronie krakowskim, lecz pomoc w planowaniu niszczycielskiego najazdu. Jeśli łączyć wzmiankę w dokumencie książęcym z wydarzeniami z lutego 1280 r., to potwierdza ona wyłącznie łupieski charakter ataku kniazia.

Zbyt swobodny wydaje się też domysł niepoświadczony w źródłach, że po stronie kniazia halickiego opowiedziało się “grono osób najbliższej związanej z księżną-wdową”²⁹, lub po prostu ona sama³⁰. Pierwszym źródłowym śladem zatargu Kingi z Leszkiem jest komentarz dodany do testacji dokumentu fundacyjnego klasztoru klarysek w Sączu wystawionego przez wdowę 6 lipca 1280 r. Po księciu, świeckich testatorach oraz kanclerzu książęcym Prokopie, wprowadzono osobny skład świadków duchownych słowami: “et coram hijs viris religiosis et patribus venerandis: supradicto ministro, fratre Stephano gardiano Strigoniensi, fratre Boguslao lectore fratrum Predicatorum, ad concordiam inter dictum ducem et nos faciendam a domini legati latere destinato”³¹. Przytoczone zdanie

²⁶ Mazur Z. Studia nad kancelarią księcia Leszka Czarnego. S. 138: podał ten fragment z oryginału. Tłumaczenie: “Ponadto owym braciom my z miłości do Boga dodaliśmy część dziedzicznej posiadłości w Beszycach, która była Niemsty syna Krzywosąda, który został z niej zgodnie z prawem wydziedziczony, ponieważ uciekłszy do schizmatyków, wrogo zaplanował z nimi zniszczenie naszej ziemi”.

²⁷ Mazur Z. Studia nad kancelarią księcia Leszka Czarnego. S. 137. O podwójnych oryginałach: Sikora F. Ze studiów nad dokumentami i kancelarią Leszka Czarnego. *Małopolskie późne średniowiecze. Ludzie i instytucje, wybór pism* / red. W. Bukowski, A. Gąsiorowski, G. Rutkowska. Warszawa ; Kraków : Instytut Historii PAN, 2017. S. 38–47.

²⁸ Krakowski S. Obrona pogranicza wschodniego Małopolski. S. 99, przyp. 13. Autor zmienił zdanie w tej sprawie. Wcześniej był przekonany o istnieniu stronictwa ruskiego w Małopolsce, które chciało osadzić Lwa na tronie krakowskim: Krakowski S. Polska w walce z najazdami tatarskimi w XIII wieku. Warszawa : Wyd-wo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1956. S. 208–209.

²⁹ Dąbrowski D. Stosunki polityczne Lwa Daniłowicza z sąsiadami. S. 50.

³⁰ Sam kiedyś sądziłem, że Kinga utrzymywała przyjazne stosunki z Lwem, ponieważ jego córka wstąpiła do zakonu klarysek: Żmudzki P. Studium podzielonego Królestwa. S. 313. Najdawniejszym, hipotetycznym tego poświadczeniem jest zapiska w Roczniku Traski. S. 853: “Swentoslava filia magni principis Russie, ordinis sancte Clare obiit”. Jedynie domysłem jest (choć prawdopodobnym), że była ona córką Lwa. Tego, że wstąpiła do klasztoru w Sączu domyślał się już Sędziwój z Czechła w swoim roczniku: Rocznik Sędziwoja / wyd. A. Bielowski. *Monumenta Poloniae Historica*. Lwów, 1872. T. 2. S. 879, ale nie da się wykluczyć klasztoru skalskiego. Zupełnie nie wiadomo kiedy Świętosława została klaryską. Dariusz Dąbrowski przedstawił argumenty mogące świadczyć o tym, że była ona córką Daniela i opatką w Skale (choć sam opowiedział się za uznaniem jej za córkę Lwa): Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. Poznań ; Wrocław : Wyd-wo Historyczne, 2002. S. 226–230. Nie da się więc na tej podstawie twierdzić, że Kinga popierała kandydaturę Lwa na tron krakowski i sandomierski pod koniec 1279 i na początku 1280 r. Zresztą nadużyciem jest pomysł, że profesja zakonna Świętosławy określała sympatie polityczne jej ciotki. Poparcia dla Lwa nie dowodzą także wzmiankowane w żywocie Kingi wizyty jej siostry, Konstancji, żony Lwa, w Sączu. O sojuszu wdowy z kniazem ruskim: Homza M. Dzieje wczesnośredniowiecznego Spisza. Historia Scepusii / red. M. Homza, S. A. Sroka. Bratislava ; Kraków : Avalon, 2010. S. 166; za M. Homzą: Wojtowycz L. Lew Daniłowicz. S. 192; Orságová Z. Ruthenian – Polish – Hungarian relations in regards to the dynastical politics of Bela IV. *Colloquia Russica* / red. V. Nagirny : Ruś średniowieczna a sąsiedzi (IX – połowa XIII wieku). Kraków : Uniwersytet Jagielloński, 2011. T. 1. S. 67.

³¹ Kodeks dyplomatyczny Małopolski / wyd. F. Piekosiński. Kraków : Akademia Umiejętności, 1886. T. 2. № 487. S. 146: “i w obecności tych mnichów i ojców czcigodnych: wyżej wymienionego prowincjała, brata Stefana gwardiana ostrzyhomskiego, brata Bogusława lektora Braci Kaznodziejów, z ramienia pana legata wyznaczonych do uczynienia zgody między wspomnianym księciem a nami”.



lakonicznie, ale precyzyjnie informuje o tym, jakie kroki Kinga podjęła z powodu sporu z Leszkiem. Musiała ona wysłać posłów do przebywającego na Węgrzech legata papieskiego Filipa, biskupa Fermo, skoro wyznaczył on swoich zaufanych (“a domini legati latere”): prowincjała franciszkanów Mikołaja³², gwardiana Stefana i dominikanina Bogusława na rozjemców. Jak wynika z dokumentu fundacyjnego, wyraźnie potwierdzającego zgodę, ich działania przyniosły pożądany przez wdowę efekt. Leszek zaakceptował władczy tytuł Kingi (“domina et princeps de Sandech”) i 6 lipca 1280 r. osobiście poświęcił fundację klasztoru w Sączu oraz przywiesił swoją pieczęć do dyplomu wystawionego przez wdowę³³. Jest bardzo mało prawdopodobne, że Kinga, oprócz złożenia skargi legatowi papieskiemu, podjęła jakieś działania promujące kandydaturę Lwa na tron krakowski. Trudno sobie zwłaszcza wyobrazić, jak najazd Rusi i Tatarów miałyby się przyczynić do osiągnięcia celów założonych przez wdowę: powołania do życia nowego domu zakonnego klarysek i utrzymania pełnej kontroli nad Sądecczyzną³⁴.

Określenie “schizmatycy” użyte w dokumencie Leszka Czarnego dla cystersów z Koprzywnicy wzmiankującym Niemstę, pokazuje bardzo istotną wadę Lwa, jako ewentualnego kandydata na tron krakowski i sandomierski, na którą zwrócił uwagę Stefan Krakowski. W Małopolsce władca halicki był postrzegany jako innowierca³⁵. Gdyby natomiast przyjął obrządek łaciński, problematyczne byłoby utrzymanie władzy na Rusi. Być może także z powodów wyznaniowych autor zapiski przechowanej w *Roczniku Traski* podkreślał, że zwycięstwo nad Lwem zostało odniesione za pontyfikatu papieża Mikołaja i biskupa krakowskiego Pawła.

Wyobrażanie sobie, że jakaś grupa możnych i rycerstwa krakowsko-sandomierskiego pragnęła wybrać władcę ruskiego na księcia pozostaje w sprzeczności przede wszystkim z treścią *Kroniki halicko-wołyńskiej*. Latopisarz dwukrotnie podkreślił wolę “silnych bojarów lackich”, zarówno przy odmowie spełnienia zachcianki kniazia, jak i w związku z elekcją Leszka. W tym opowiadaniu nie ma miejsca na żadnych małopolskich stronników Lwa, ponieważ chodzi w nim o bezpodstawność jego uroszczeń, wynikających z pychy, którą Bóg słusznie ukarał. W gruncie rzeczy początek passusu *Kroniki halicko-wołyńskiej* o wyprawie kniazia halickiego na Kraków jest sformułowany celowo niekonkretnie³⁶, co kontrastuje ze szczegółowym przedstawieniem przebiegu samej ekspedycji. To przede wszystkim dlatego moja dawna próba przełożenia tenoru latopisarzkiego zagajenia tej historii na język właściwy nowoczesnym historykom brzmi tak mało przekonująco przy bliższym przyjrzeniu się źródłu. Ze sformułowania “въсхотѣ собѣ Левъ землѣ, нв боаре бахж силнїи и не даша емоу землѣ”³⁷ nie wynikają bezpośrednio realne i konkretne zdarzenia, o których kiedyś pisałem: zgłoszenie przez Lwa swojej kandydatury do tronu krakowskiego i negatywne jej rozpatrzenie przez małopolskich dostojników. Sprawy nie ułatwia to, że nic nie wiadomo o szczegółach przebiegu elekcji Leszka Czarnego i o gronie elektorów. Można jedynie pokusić się o jakieś ogólne wyobrażenie w tej sprawie na podstawie kunsztownych literacko opowiadań Wincentego Kadłubka o wybieraniu władców Krakowa na przełomie XII i XIII wieku³⁸. Wincentyńska narracja nie sugeruje jednak, by ktokolwiek mógł sam zgłaszać swoją kandydaturę.

³² Karasiewicz W. Paweł z Przemankowa biskup krakowski 1266–1292. *Nasza Przeszłość*. R. 9. 1959. S. 198, przyp. 31, spostrzegł, że zwrot “supradicto ministro” odnosi się wymienionego wcześniej “fratris Nicolai ministri prouincialis”.

³³ Kodeks dyplomatyczny Małopolski. T. 2. № 487. S. 145–146.

³⁴ Tych wątpliwości nie miał M. Homza (Svátá Kunigunda a Spiš. *Terra Scepusiensis: Stav bádania o dejinách Spiša* / wyd. R. Gładkiewicz, M. Homza. Levoča ; Wrocław, 2002. S. 399), który uważał, że wdowa wymusiła na Leszku zgodę na fundację klasztoru grożąc księciu, że sprowadzi na jego państwo kolejny najazd Lwa i Tatarów. Homza sam przyznał wprawdzie, że “Isteže je to problematické riešenie”, ale jest to tylko retoryczne zastrzeżenie.

³⁵ Krakowski S. Obrona pogranicza wschodniego Małopolski. S. 99; Żmudzki P. Studium podzielonego Królestwa. S. 288.

³⁶ Co zauważył: Włodarski B. *Polska i Ruś*. S. 197.

³⁷ *Kronika halicko-wołyńska*. S. 499.

³⁸ Mistrza Wincentego zwanego Kadłubkiem *Kronika polska* / wyd. M. Plezia. *Monumenta Poloniae Historica nova series*. Kraków : PAU, 1994. T. 11. Ks. 4. Rozdz. 21. S. 175–178 i Rozdz. 26. S. 190–194.

Wracam do zapiski przechowanej w *Roczniku Traski*. Jak już zaznaczyłem, szczegóły opowiadania o zwycięstwie Polaków nad Lwem mają ścisły związek ze wspomnieniem elekcji Leszka i stwierdzeniem, że wyprawa ruskiego władcy wzięła się z chęci posiadania księstw Krakowa i Sandomierza. Krakowianie i Sandomierzanie sami, bez udziału dopiero co wybranego władcy, wyruszyli bronić swojego elekta przed uzurpatorem. Sześciuset ludzi dowodzonych przez wojewodów: Piotra krakowskiego³⁹ i Janusza sandomierskiego⁴⁰ oraz kasztelana krakowskiego Warsza⁴¹ pokonało wielką armię Tatarów, Litwinów i Rusinów. W przekonaniu autora zapiski podkreślenie tych właśnie informacji najlepiej służyło uwypukleniu chwały Leszka. Widać to już w konfrontacji z narracją *Kroniki halicko-wołyńskiej*, która opowiadając o tej samej bitwie nie wspomina o dostojnikach małopolskich, chociaż jeden ze zwycięzców spod Goźlic, kasztelan Warsz, był znany latopisarzom⁴². Ruski autor nie chciał jednak gloryfikować Leszka, a jedynie oczernić Lwa. Porównanie obu źródeł prowadzi do jeszcze jednego, ogólniejszego wniosku. Nie ma powodu, by wątpić w historyczność tego, że to właśnie Warsz, Piotr i Janusz pokonali Rusinów i Tatarów pod Goźlicami. Zgodność szczegółu opowieści z przebiegiem wydarzenia nie może być jednak jedynym wyjaśnieniem, dlaczego treść zapiski wygląda tak, a nie inaczej. Dobór, układ i aranżacja wiadomości, nawet tych z życia wziętych, podlega z reguły generalnym celom opowiadania.

Istnieją analogie dla konstrukcji zastosowanej w annalistycznej opowieści o triumfie dostojników Leszka nad Lwem. Pierwsza pochodzi ze źródła podobnego gatunkowo do *Rocznika Traski*, mianowicie z kontynuacji kroniki Reginona z Prüm, napisanej przez Adalberta z Magdeburga. Został w niej przedstawiony konflikt między królem Henrykiem I, założycielem dynastii saskiej, a Karolem Prostakiem. Adalbert oczywiście był po stronie tego pierwszego, a władcę Franków zachodnich odsądzał od czci, jak o tym przekonuje jego pośmiertna charakterystyka umieszczona pod rokiem 925⁴³. Natomiast dwa lata wcześniej znajduje się następująca zapiska: “Karolus Alsatiam et partes illas Franciae iuxta Rhenum usque Mogontiam sibi usurpaturus usque Paternisheim villam iuxta Wormaciae hostiliter pervenit. Unde fidelibus regis Heinrici Wormaciae coadunatis aliter, quam decuerat regem, aufugit”⁴⁴. Uzurpator umknął więc przerażony samym tylko zgromadzeniem się ludzi prawowitego władcy. Podobną historię opowiedział Gall Anonim. Kiedy Bolesław III przebywał z wojskiem w Głogowie, Śląsk najechali wojownicy Zbigniewa i Czesi. Zanim książę się zorientował, napastników rozgromili miejscowi “marchiones”⁴⁵. Istotą tego rodzaju opowiadań jest pokazywanie, że dobry i prawowity władca nie musi osobiście bronić się przez uroszczeniami złych konkurentów. Zrobią to za niego wierni poddani.

Kolejnym, znacznie bardziej typowym zabiegiem zastosowanym przez autora opowieści o zwycięstwie nad Lwem jest ogromna dysproporcja sił walczących stron. Sześciuset rycerzy małopolskich rozgromiło niezliczone mnóstwo wrogów. Z tego argumentu wyprowadzony został wniosek oczywisty dla średniowiecznych literatów: to “Pan Niebios” dał zwycięstwo Polakom. Dopiero kiedy siła wyższa wskazała, kto miał rację w tym konflikcie, samemu Leszkowi wypadało zebrać ogromną armię, złożoną – według autora zapiski – z trzydziestu tysięcy jeźdźców oraz dwóch tysięcy piechoty i najechać kraj przeciwnika. Z całą pewnością wyolbrzymienie akcji odwetowej było celowe, ponieważ służyło ukazaniu potęgi władcy Krakowa.

³⁹ Szczur S. Piotr. *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk ; Łódź : PWN, 1981. T. 26. S. 369–370.

⁴⁰ Kurtyka J. *Tęczyńscy, studium z dziejów polskiej elity możnowładczej w średniowieczu*. Kraków : Societas Vistulana, 1997. S. 95–96 (reprint 2017).

⁴¹ Wroniszewski J. *Ród Rawiczów*. Warszowice i Grotowice. Toruń : Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu. R. 85. Z. 1. 1992. S. 9–10.

⁴² *Kronika halicko-wołyńska*. S. 274, 456.

⁴³ Reginonis abbatis Prumiensis chronicon cum continuatione Treverensi / ed. F. Kurze. *Monumenta Germaniae Historica Scriptores rerum Germanicum in usum scholarum separatim editi*. Hannoverae, 1890. S. 157.

⁴⁴ Ibidem: “Karol, uzurpując sobie prawa do Alzacji i części Francji nad Renem aż po Moguncję, wrogo je najechał i doszedł aż do Pfedersheim pod Wormacją. Kiedy w Wormacji zgromadzili się ludzie wierni królowi Henrykowi, [Karol – P. Ż.] – wbrew temu, co wypada królowi – uciekł”.

⁴⁵ Anonima tzw. Galla *Kronika czyli dzieje książąt i władców polskich* / wyd. K. Maleczyński. *Monumenta Poloniae Historica nova series*. Kraków : PAU, 1952. T. 2. Ks. 3. Rozdz. 19. S. 144–145.



W *Roczniku Traski* efekty pomsty na Lwie dokonanej przez tak wielką armię zostały przedstawione wielce spektakularnie, ale i niekonkretnie: książę “cudownie” złupił Ruś i zburzył tamtejsze grody. W *Kronice halicko-wołyńskiej* znacznie skromniej i precyzyjniej określono cel ataku Leszka. Był nim Przeworsk, gród kniazia Lwa. Został on zdobyty i spalony przez władcę Krakowa. Wszystkich ludzi, którzy się w nim znajdowali, wymordowano⁴⁶. Kronikarz wołyński powrócił do najazdu Leszka w dalszym ciągu swojego wywodu, w retrospekcji: “Въ преж[е]реч[е]на же лѣта, коли Лест[ъ]ко взѧ Переворескъ городъ Лвовъ, то ж[е] лѧхове воеваша оу Берестіа по Кръснѣ, и взаша сел[ъ] десат[ъ], и поидоша назад[ъ]. Берестіане ж[е] събращас[а] и гнаша по них[ъ], баше бо лѧховъ сѣ, а берестіанъ о, баше бо оу них[ъ] воевода Тит[ъ], везде словыйи моуж[ъ]ством[ъ], и на ратех[ъ], и на ловѣх[ъ]. И тако оугонивша ѧ, бишас[а] с ними. Б[о]жїю же м[и]л[о]стїю побѣдиша берестіане лѧхы и оубиша их[ъ] пѣ, а другїа поимаша, а полон[ъ] свой вт[ъ]полониша, и тако прїидоша въ Берестїи съ ч[ъ]стїю, славаще Б[о]га и Пр[е]ч[и]стоую Его М[а]т[е]р[ъ] въ всѧ вѣкы”⁴⁷.

Wyjąwszy motyw marszu Lwa na Kraków i jego chęci owdanięcia nim, ruskie opowieści o porachunkach Leszka z kniazem halickim sprowadzają konflikt do typowej sąsiedzkiej wróżdy na niewielką w gruncie rzeczy skalę. Rusini i Tatarzy spustoszyli okolice Sandomierza, skąd zostali przepędzeni. W zemście Leszek zdobył i zniszczył niezbyt ważny, pograniczny gród Przeworsk (pierwszy raz wzmiankowany w tej zapisce), ale wyprawa innej grupy jego ludzi pod Brześć zakończyła się niepowodzeniem⁴⁸. Autor zapiski zachowanej w *Roczniku Traski* opowiedział o tych wydarzeniach, jak o wielkiej wojnie i wspaniałym zwycięstwie Polaków. Takie wrażenie budują dobrane przezeń szczegóły i określenia. Leszek miał wyprawić się na Ruś (całą jakby) z ogromną armią, dokonać tam nadzwyczajnych spustoszeń i zniszczyć ruskie grody. Obraz pogranicznych utarczek w *Kronice halicko-wołyńskiej* jest z pewnością historycznie wiarygodniejszy i również przeczy możliwości uznania zamiaru opanowania Krakowa za rzeczywisty plan Lwa.

DID THE PRINCE LEV WANT TO BE THE RULER OF CRACOW IN 1280?

Paweł ŻMUDZKI

*professor of medieval history and source studies,
Faculty of History, University of Warsaw
Krakowskie Przedmieście st. 26/28, Warsaw, Poland
e-mail: p.zmudzki@uw.edu.pl
ORCID 0000-0002-1012-6104*

In this article I try to prove that the intention to take power in Kraków attributed to Lev Danilovich both in Polish (Latin) sources and in the Halych-Volhynia Chronicle is an element of creating a negative image of the prince and slandering him, rather than a testimony to the prince's real intentions. Polish sources were clearly sympathetic to Leszek the Black, and therefore presented Lev as a usurper, at the same time monumentalising the image of war. The Russian story of Lev's invasion of Malopolska was written at the Volhynian court of Prince Vladimir, Lev's cousin and rival. Therefore, Lev's intention to take power in Kraków is presented as an expression of his insane pride, for which he was punished by God. The Volhynian chronicler attributed several other despicable and criminal acts to Lev. There is also no convincing evidence that in Lesser Poland there was a magnate party favourable to Lev, or that the widow princess Kinga strove to give Krakow back to Lev.

Keywords: *Lev Danilovich, Leszek the Black, Traska's Annals, Halych-Volhynia Chronicle.*

⁴⁶ Kronika halicko-wołyńska. S. 504.

⁴⁷ Ibidem. S. 524–525. Podkreśleniem zaznaczyłem fragment wzięty z Latopisu Hipackiego, w którym zachowała się pierwotna wersja (Ипатьевская лѣтопись. Стб. 890).

⁴⁸ Kontrastuje to z przekonaniem Leontija Wojtowycza, że Lew naprawdę chciał zostać księciem Krakowa i Sandomierza oraz sądził, że sukces planu uczyniłby z Lwa poważnego konkurenta króla rzymskiego Rudolfa z Habsburga. Ponadto Wojtowycz dopuszczał możliwość, że Lew zamierzał zrzucić zwierzchnictwo tatarskie (Wojtowycz L. Lew Daniłowicz. S. 191–192). Biograf kniazia zapomniał, że wyprawa ruska na Małopolskę odbyła się za pozwoleniem Nogaja i jest ona najlepszym dowodem, że Lew akceptował swą zależność od Ordy.

REFERENCES

- Banaszkiewicz, J. (1979). *Kronika Dzierzwy XIV-wieczne kompendium historii ojczystej* [Dzierzwa's Chronicle: A 14th-century compendium of native history]. Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk : Ossolineum (in Polish).
- Bartnicki, M. (2007). Elita księstwa krakowsko-sandomierskiego wobec stosunków z księstwami ruskimi w XIII wieku [The elite of the principality of Cracow-Sandomierz and relations with the Ruthenian principalities in the 13th century]. *Socium*, wyp. 7, pp. 9–23 (in Polish).
- Bartnicki, M. (2011). Wizerunek “бесчестного князя” w Kronice halicko-wołyńskiej [The picture of ‘бесчестний князь’ in the Halych-Volhynia Chronicle]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsional’na svidomist’, derzhavnist’*. *Zbirnyk naukovykh prac’* / ed. M. Lytvyn. Lviv : Natsional’na Akademia nauk Ukrainy, Vyp. 20 : *Actes testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича*, pp. 93–100 (in Polish).
- Baszkievicz, J. (1954) *Powstanie zjednoczonego państwa polskiego (na przełomie XIII i XIV wieku)* [The rise of the united Polish state (at the turn of the 13th and 14th centuries)]. Warszawa : PWN. (in Polish).
- Bielowski, A. (1872). Rocznik Sędziwoja [Sendivoy's Annals]. *Monumenta Poloniae Historica*. Lwów, T. 2 (in Latin).
- Bielowski, A. (1872). Rocznik Traski [Traska's Annals]. *Monumenta Poloniae Historica*. Lwów, T. 2. (in Latin).
- Błaszczyk, G. (1988). *Dzieje stosunków polsko-litewskich od czasów najdawniejszych do współczesności* [History of Polish-Lithuanian relations from ancient times to the present day]. Poznań : Wydawnictwo Naukowe UAM, T. 1 : *Trudne początki* (in Polish).
- Budkowa, S., Garbacik, I., Kamiński, A., Mikucki, S., Mitkowski, I., Plezia, M., Pieradzka, C., Semkowicz-Zaremba, V. (Eds.) (1975). *Ioannis Dlugosii Annales seu Cronicae Incliti Regni Poloniae* [Annals or Chronicle of the Famous Kingdom of Poland by Jan Długosz]. lib. 7–8 Varsaviae : PWN. Lib. 7. AD 1280 (in Latin).
- Dąbrowski, D. (2001). Stosunki polityczne Lwa Daniłowicza z sąsiadami zachodnimi w latach 1264–1299/1300 r. [Lev Danilovich's political relations with his western neighbours in 1264–1299/1300]. *Halychyna ta Volyn’ u dobu seredniovicchia. Do 800-ricchia vid dnia narodzhennia Danyla Galyskogo* / red. Ya. Isayevych. Lviv : Instytut imeni Ivana Krypnyakevycha NAN Ukrainy, pp. 42–69 (in Polish).
- Dąbrowski, D. (2002). *Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich* [Pedigree of the Romanovichs, Dukes of Halych-Volhynia]. Poznań ; Wrocław : Wyd-wo Historyczne (in Polish).
- Dąbrowski, D. (2016). *Król Rusi Daniel Romanowicz. O ruskiej rodzinie książęcej, społeczeństwie i kulturze w XIII w.* [King Daniel Romanovich of Rus. On the Ruthenian princely family, society and culture in the 13th century]. Kraków : Avalon (in Polish).
- Dąbrowski, D., Jusupović, A. (2017). Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów) [Halych-Volhynia Chronicle (Romanovichs' Chronicle)]. *Monumenta Poloniae Historica nova series*. Kraków ; Warszawa : Polska Akademia Umiejętności. T. 16 (in Old-Ukrainian).
- Drelicharz, W. (2003). *Annalistyka małopolska XIII–XV wieku. Kierunki rozwoju wielkich roczników kompilowanych* [The Lesser Poland's Annals of the 13th–15th century. Directions of development of the great compiled yearbooks]. Kraków : Polska Akademia Umiejętności Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego. T. 99 (in Polish).
- Homza, M., Sroka, S. A. (Eds.) (2010). *Historia Scepusii* [The History of Spiš]. Bratislava ; Kraków : Avalon (in Polish).
- Homza, M. (2002). Svätá Kunigunda a Spiš [Saint Kunigunda and Spiš]. *Terra Scepusiensis: Stav bádania o dejinách Spiša* / wyd. R. Gładkiewicz, M. Homza. Levoča ; Wrocław. Pp. 381–405 (in Slovakian).
- Kloss, B. (Ed.) (2001). *Ipatiyevskaya letopis’* [Hypatian Annals]. *Polnoye sobraniye russkikh letopisey*. Sankt-Peterburg. T. 2 (in Old-Slavic).
- Jaros, Ł. (2014). Działalność militarna księcia krakowskiego, sandomierskiego i sieradzkiego Leszka Czarnego w latach 1279–1288 [The military activity of the Prince of Kraków, Sandomierz and Sieradz, Leszek the Black in the years 1279–1288]. *Rocznik Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w Skarżysku-Kamiennej : Z dziejów regionu i miasta*. R. 5, pp. 5–32 (in Polish).
- Jasiński, T. (1988). *Przerwany hejnał : Dzieje narodu i państwa polskiego* [The broken bugle call : The History of Polish Nation and State]. Kraków : Krajowa Agencja Wydawnicza (in Polish).
- Jusupović, A. (2019). *Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów) w latopisarskiej kolekcji historycznej* [Halych-Volhynia Chronicle (Romanowich's Chronicle) in the Historical Collection]. Kraków ; Warszawa : Avalon (in Polish).
- Karasiewicz, W. (1959). Paweł z Przemankowa biskup krakowski 1266–1292 [Paul of Przemankow, the Bishop of Cracow 1266–1292]. *Nasza Przeszłość*. R. 9, pp. 157–247 (in Polish).



- Kodeks Zamoyskich*, k. 81r URL: <https://polona.pl/item/chronicae-et-annales-poloniae, ODI3MDgz/168/#item> (in Latin).
- Kotliar, M. (Ed.) (2002). *Halytsko-Volynskyy litopys* [Halych-Volhynia Yearbook]. Kyiv : Nauk. dumka (in Ukrainian).
- Krakowski, S. (1960). Obrona pogranicza wschodniego Małopolski za Leszka Czarnego [Defence of the eastern borderlands of Lesser Poland under Leszek the Black]. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego*. Seria 1 : Nauki Humanistyczno Społeczne. Z. 15. Historia. Łódź, pp. 97–114 (in Polish).
- Krakowski, S. (1956). *Polska w walce z najazdami tatarskimi w XIII wieku* [Poland against the Tatar invasions in the 13th century]. Warszawa : Wyd-wo Ministerstwa Obrony Narodowej (in Polish).
- Kurze, F. (1890). Reginonis abbatis Prumiensis chronicon cum continuatione Treverensi [The Chronicle by Regino abbot of Prum with its continuation from Trier]. *Monumenta Germaniae Historica Scriptores rerum Germanicum in usum scholarum separatim editi*. Hannoverae (in Latin).
- Kurtyka, J. (1997). *Tęczyńscy, studium z dziejów polskiej elity możnowładczej w średniowieczu* [Tęczyński family : a study on the history of the Polish magnate elite in the Middle Ages]. Kraków : Societas Vistulana. (in Polish).
- Kürbis, B. (1959). *Dziejopisarstwo wielkopolskie XIII i XIV wieku* [Historiography of Greater Poland in the 13th and 14th centuries]. Warszawa : PWN. (in Polish).
- Maleczyński, K. (Ed.) (1952). Anonima tzw. Galla Kronika czyli dzieje książąt i władców polskich [The Deeds of Polish Ducs and Princes by Gallus Anonymus]. *Monumenta Poloniae Historica nova series*. Kraków : PAU. T. 2 (in Latin).
- Mazur, Z. (1975). *Studia nad kancelarią księcia Leszka Czarnego* [Studies on the Chancellery of Prince Leszek the Black]. Wrocław : Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego. Seria A. № 169 (in Polish).
- Michalski, W. (2015–2016) Legenda fundacyjna dawnej lubelskiej fary św. Michała Archaniola [The legend of the foundation of the former St Michael the Archangel Parish Church in Lublin]. *Bibliotekarz Lubelski*. № 58–59, pp. 73–108 (in Polish).
- Michalski, W. (2017). Two Medieval Traditions of Lublin and Their Influence on the Local Community's Sense of Identity (13th? – the Beginning of the 17th Century). *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*. Sectio F. 72 (in English).
- Myśliński, K. (2000). Problemy terytorialne w stosunkach między Polską i księstwem halicko-włodzimierskim [Territorial problems in the relations between Poland and the Duchy of Halych-Vlodimierski]. *Nihil superfluum esse. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Profesor Jadwidze Krzyżaniakowej* / red. J. Strzelczyk, J. Dobosz, współpraca Z. Górczak, P. Pokora, K. Ratajczak, M. Zwierzykowski. Poznań : Instytut Historii UAM (in Polish).
- Orságová, Z. (2011). Ruthenian – Polish – Hungarian relations in regards to the dynastical politics of Bela IV. *Colloquia Russica* / red. V. Nagirny : Ruś średniowieczna a sąsiedzi (IX – połowa XIII wieku). Kraków : Uniwersytet Jagielloński. T. 1, pp. 63–68 (in English).
- Pashuto V. T. (1950). *Ocherki po istorii Galicko-Volynskoy Rusi* [Sketches on the History of Halych-Volhynia Rus']. Moskva : Izd-vo Akademii nauk SSSR (in Russian).
- Pawłowski, K. (Ed.) (2013). Kronika Dzierzwy [Dzierzwa's Chronicle]. *Monumenta Poloniae Historica series nova*. Kraków : Polska Akademia Umiejętności. T. 15 (in Latin).
- Piekarczyk, S. (1955). *Studia z dziejów miast polskich w XIII–XIV w.* [Studies on the history of Polish towns in the 13th–14th centuries]. Warszawa : PWN (in Polish).
- Piekosiński, F. (Ed.) (1886). *Kodeks dyplomatyczny Małopolski* [Document Book of Lesser Poland]. Kraków : Akademia Umiejętności. T. 2 (in Latin).
- Plezia, M. (1994). Mistrza Wincentego zwanego Kadłubkiem Kronika polska [Polish Chronicle by Master Vincent Kadłubek]. *Monumenta Poloniae Historica nova series*. Kraków : PAU. T. 11 (in Latin).
- Powierski, J. (1997). Polityczne tło małżeństwa Bolesława II mazowieckiego z córką Trojdena litewskiego Gaudemundą Zofią [Political background of the marriage between Bolesław II of Masovia and Gaudemunda Zofia, daughter of Trojden of Lithuania]. *Europa środkowa i wschodnia w polityce Piastów* / red. K. Zielińska-Melkowska. Toruń : Wyd-wo UMK, pp. 63–82 (in Polish).
- Sikora, F. (2017). Ze studiów nad dokumentami i kancelarią Leszka Czarnego [Studies on the documents and chancellery of Leszek the Black]. *Małopolskie późne średniowiecze. Ludzie i instytucje, wybór pism* / red. W. Bukowski, A. Gąsiorowski, G. Rutkowska. Warszawa ; Kraków : Instytut Historii PAN, pp. 37–53 (in Polish).
- Szambelan, Z. (1989). Najazdy ruskie na ziemię sandomierską w XIII wieku [Rus' invasions of Sandomierz land in the 13th century] *Acta Universitatis Lodziensis : Folia Historica*. 36, pp. 7–32 (in Polish).
- Szczur, St. (1981). Piotr [Peter]. *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk ; Łódź : PWN. T. 26, s. 369–370 (in Polish).

Tetrycz-Puzio, A. (2001). *Geneza województwa sandomierskiego. Terytorium i miejsce w strukturze państwa polskiego w średniowieczu* [The origins of Sandomierz voivodship. Territory and place in the structure of the Polish state in the Middle Ages]. Słupsk : Wyd-wo Wyższej Szkoły Pedagogicznej (in Polish).

Tetrycz-Puzio, A. (2009). Przyczyny i cele najazdów litewskich na ziemię sandomierską w XIII w. [Causes and aims of the Lithuanian invasions of the Sandomierz region in the 13th century]. *Rocznik Lubelski*. 2009. R. 35, pp. 9–22 (in Polish).

Tetrycz-Puzio, A. (2012). *Na rozstajnych drogach. Mazowsze i Małopolska w latach 1138–1313* [On the crossroads. Mazovia and Lesser Poland in the years 1138–1313]. Słupsk : Wyd-wo Naukowe Akademii Pomorskiej (in Polish).

Tetrycz-Puzio, A. (2015) *Bolesław II mazowiecki. Na szlakach ku jedności (ok. 1253/58 – 24 IV 1313)* [Bolesław II of Mazovia. On the Paths to Unity (c. 1253/58 – 24 April 1313)]. Kraków : Avalon (in Polish).

Tyszkiewicz, J. (1989). *Tatarzy na Litwie i w Polsce. Studia z dziejów XIII–XVIII w.* [Tatars in Lithuania and Poland. Studies of the history of the XIII–XVIII centuries]. Warszawa : PWN (in Polish).

Włodarski, B. (1966). *Polska i Ruś 1194–1340* [Poland and Rus' 1194–1340]. Warszawa : PWN (in Polish).

Włodarski, B. (1962). Udział Rusi halicko-włodzimierskiej w walce książąt na Mazowszu w drugiej połowie XIII wieku [Participation of the Halych-Vladimir Rus' in the struggle of the Mazovian princes in the second half of the 13th century]. *Wiek średni. Prace ofiarowane Tadeuszowi Manteufflowi w 60 rocznicę urodzin* / red. A. Gieysztor, M. H. Serejski, S. Trawkowski. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe (in Polish).

Wojciechowski, P. K. (1979). *Ugrupowania polityczne w ziemiach krakowskiej i sandomierskiej w latach 1280–1286* [Political factions in the lands of Kraków and Sandomierz between 1280 and 1286]. *Przegląd Historyczny*. T. 70. Z. 1 (in Polish).

Wojtowycz, L. (2020). *Lew Daniłowicz, książę halicko-włodzimierski (ok. 1225 – ok. 1301)* [Leo Danilovich, Prince of Halych-Vladimir (ca. 1225 – ca. 1301)]. Kraków : Avalon (in Polish).

Wojtowycz, L. (2012). *Lev Danylovych: Sproba vidtvorennya spravzhnyoho portretu “beschestnogo kniazia”* [Lev Danylovych: attempt to create a true image of a disgraced ruler]. *Sredniowiecze Polskie i Powszechne*. T. 4 (8). Pp. 58–93 (in Ukrainian).

Wroniszewski, J. (1992). *Ród Rawiczów. Warszowice i Grotowice* [Rawicz Family : Warszowice and Grotowice]. Toruń : Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu. R. 85. Z. 1 (in Polish).

Żmudzki, P. (2000). *Studium podzielonego Królestwa. Książę Leszek Czarny* [Study of divided Kingdom : Prince Leszek the Black]. Warszawa : Neriton (in Polish).



ПРОБЛЕМИ НОВОЇ І НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

УДК 347.96:[34:37.091.212](477.83/.86-21):355.48“1914/1918”

УКРАЇНСЬКІ ГАЛИЦЬКІ ПРАВНИКИ У ВІЙСЬКОВИХ ПОДІЯХ 1914–1918 рр.

Степан КОБУТА

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
кафедра історії України і методики викладання історії*

вул. Шевченка, 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна

e-mail: step-ko@i.ua

DOI: 10.15330/gal.35.37-50

ORCID: 0000-0002-9210-3319

Мета статті – відобразити місце українських правників на початковому етапі українських національно-визвольних змагань під час Великої війни (1914–1918 рр.). Персоніфіковано військову та політичну участь правників, хто був родом із Станиславівщини (нинішня Івано-Франківська область, Прикарпаття), або ж своєю правничою діяльністю пов'язані із даною місцевістю.

Відзначено провідну участь відомих правників-політиків у діяльності Головної української ради, Загальної української ради, співпраці з Союзом визволення України. Лідерами національно-політичного руху українців Галичини в часи Великої війни залишалися такі представники Станиславівщини як К. Левицький, Л. Бачинський, М. Ганкевич, М. Лагодинський, І. Макух, К. Трильовський. Участь у повсякденній політичній і національно-культурній роботі брали юристи молодшого покоління С. Витвицький, І. Ганкевич, Р. Домбчевський, О. Охримович та ін.

В умовах австро-російського військового протистояння виник праобраз української армії – Легіон УСС, до творення якого долучилися чимало діючих та майбутніх правників Станиславівщини. Своєю службою вони засвідчили готовність у найрішучіший спосіб боротися за українську державність. Широко організаційну та агітаційну роботу по формуванню УСС на Станиславівщині вели адвокат М. Новаковський у Станиславі та Богородчанах, адвокат О. Левицький на Долиниці, адвокат і посол австрійського парламенту М. Лагодинський у Делятині на Гуцульщині, судді М. Генчик-Березовський на Коломиї та П. Рондяк у Косові. Серед чільних старшин УСС були О. Будзиновський, Д. Вітовський, О. Левицький, М. Новаковський, С. Шухевич, через стрілецькі ряди пройшло чимало майбутніх адвокатів та суддів. У числі юних стрільців, хто із студентської чи гімназійної лави пішов до складу українського військового підрозділу, були ті, хто по війні обрали правничий фах. До них належали Т. Белей, І. Винниченко, П. Демчук, І. Довганик, Р. Комаринський, Т. Коритовський, Д. Липчук, Т. Стефанів, В. Тисяк, В. Яшан та ін.

Офіцерами австрійської армії пройшли світову війну мобілізовані адвокати Ю. Олесницький, Й. Партицький, адвокатські кандидати В. Банах, І. Волянський, М. Николайчук, Р. Ставничий, І. Стрийський, Я. Шипайло. Випускники правничих факультетів служили також в артилерійських частинах австрійської армії. Серед відомих гарматних старшин виділялися Я. Воевідка, Я. Курилюк, М. Кречковський, Т. Мацьків, Ю. Шепарович. Військовими старшинами-правниками проходили службу Я. Дудикевич, Р. Ставничий, О. Чорненко.

В ході боїв загинули доктори права Д. Стасинець при обороні г. Маківка та командир Гуцульської сотні О. Левицький. Окремі станиславівські правники потрапили в російський полон, або ж були депортовані окупантами вглиб Росії. Серед них М. Кічура, М. Козоріс, А. Кос, О. Коссак, М. Левицький.

Під час війни формувалася нова генерація українських юристів, котрі окрім знань права отримували досвід збройної боротьби за українську справу і мотивацію до рішучих дій у тогочасній військово-політичній ситуації. Завдяки такому гарту більшість цих діячів взяла активну участь у революційних подіях по створенню Західно-Української Народної Республіки, захисті молодої української держави в лавах Української Галицької Армії, продовжили суспільно-політичну роботу у міжвоєнний час.

Ключові слова: *адвокат, Велика війна, Легіон Українських січових стрільців, офіцери, правники, Станиславівщина.*

Вибух Першої світової війни (Великої війни) призвів до грандіозних потрясінь тогочасної Європи і вплину на внутрішнє становище воюючих країн. Австро-Угорська імперія як сторона конфлікту, була втягнута у затяжне військове протистояння, відправляючи на фронт мільйони

своїх підданих в солдатських мундирах, серед яких були і сотні тисяч українців. Проти них у складі російської армії воювали мільйони українців Наддніпрянщини, але їхні зусилля використовувалися російських царизмом для досягнення власних імперських цілей.

В складних умовах воєнного протистояння представники української галицької еліти взяли на себе місію формування політичного і військового майбутнього української нації. Важливе місце у громадсько-політичному житті тогочасної Східної Галичини займали правники (представники юридичних професій): адвокати, адвокатські здобувачі (апліканти), судді, випускники (абсолювенти) юридичних факультетів, які, окрім професійної діяльності, брали участь в роботі місцевих філій українських політичних партій, громадських і господарських товариств, вели жваву культурно-просвітницьку роботу. Чільні представники правничого середовища в українському політикумі: К. Левицький, Є. Олесницький, М. Лагодинський, Л. Бачинський, Є. Петрушевич, К. Трильовський, С. Федак, М. Ганкевич, А. Чайковський та багато інших сприяли становленню національної політичної ідентичності галицьких українців. Виразники молодшої генерації правників: О. Будзиновський, Д. Вітовський, М. Волошин, В. Дідушок, П. Дідушок, О. Навроцький, Т. Рожанковський, В. Старосольський, С. Шухевич та ін. долучилися до творення добровільного військового формування в складі австрійської армії – Легіону Українських січових стрільців (УСС).

Як і сьогодні, в умовах масштабної війни російської держави проти України, сто років тому українські патріоти із зброєю в руках відстоювали право власного народу на національне самовизначення. Тож мета даної праці – відобразити місце українських правників на початковому етапі українських національно-визвольних змагань під час так званої Великої війни (1914–1918 рр.). Водночас, наша увага приділена персоніфікації тих правників, хто був родом із Станіславщини (нинішня Івано-Франківська область, Прикарпаття), або ж своєю правничою діяльністю був пов'язаний із даною місцевістю.

Питання участі українських правників має своє достатнє відображення у вітчизняній історичній літературі, присвяченій тематиці Першої світової війни і Легіону УСС. Серед авторів, що звернули увагу на роль провідних правників-політиків, можна назвати таких відомих дослідників як І. Андрухів, П. Арсенич, В. Великочий, О. Карпенко, М. Литвин, М. Лазарович, С. Макарчук, П. Сіреджук. Конкретизація імен та відомостей про багатьох замовчуваних у радянські часи осіб міститься у діаспорних виданнях авторства чи редагування Д. Микитюка, С. Ріпецького, Я. Падоха¹. Про окремих осіб подають короткі відомості сучасні інформаційні видання². Узагальнені біографії багатьох правників-воїнів часів Першої світової війни подав і автор даної статті в чотирьохтомному енциклопедичному виданні “Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія: До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки”. Також в роботі були використані неопубліковані документи Державного архіву Івано-Франківської області, матеріали періодичної преси, краєзнавча література.

Отже, українська політична еліта миттєво відреагувала на початок військового конфлікту, уже 1 серпня 1914 р. сформувавши у Львові свій політичний представницький орган перед австрійською владою – Головну українську Раду (ГУР). В рамках ради об'єдналися представники трьох провідних українських політичних сил: Української народно-демократичної партії (УНДП), Української радикальної партії (УРП) і Української соціал-демократичної партії (УСДП). Їхні лідери очолили керівний орган – президію ГУР. Головою ради став К. Левицький,

¹ Ріпецький С. За волю України: історичний збірник УСС. 1914–1964. / ред. С.Ріпецький. Нью-Йорк: Видання головної управи братства УСС, 1967. 608 с.; Українська Галицька Армія : матеріали до історії / упор. Д. Микитюк. Т. 1. Вінніпег: Видавництво Дмитра Микитюка, 1958; Падох Я. Правники Стрийщини. *Стрийщина: Історично-мемуарний збірник Стрийщини, Скільщини, Болехівщини, Долинищини, Рожнятівщини, Журавенщини, Жидачівщини і Миколаївщини*. Т. II. Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1990. С. 153–175.

² Адвокати і правники – діячі Легіону Українських січових стрільців: Біографічний альбом / упор. І. Б. Василик, О. С. Лугова, Б. В. Луговий. К.: КВІЦ, 2015. 160 с.; А ми тую стрілецьку славу збережемо... Коломия : Вік, 1999. 415 с.; Герої стрілецького чину. До 100-річчя Січового стрілецтва. Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2014. 356 с.



заступниками М. Павлик і М. Ганкевич. Серед членів ГУР були відомі українські правники С. Баран і Л. Цегельський (від УНДП), К. Трильовський і М. Лагодинський (УРП), В. Старосольський (УСДП). Усі названі діячі, крім М. Павлика, були правниками. ГУР звернулася до українського народу Галичини з маніфестом, в якому зазначалося, що ініціатором війни є російський цар, “самодержавний володар імперії, яка є історичним ворогом України”, котрий не хоче змиритися з існуванням частини української території, де українці мають змогу жити своїм національним життям. Можлива перемога Росії у війні принесе галицьким українцям ярмо, в якому знаходиться український народ Російської імперії. Тож закликалося стати одностайно проти російського ворога, перемога над яким пришвидшить визволення Наддніпрянської України³, а відтак і створення на цих землях вільної української держави. Що ж до Галичини, то українські політики сподівалися на отримання автономного державного статусу цих територій габсбурзької імперії.

В рамках діяльності ГУР 4 серпня 1914 р. була сформована Головна Бойова Управа, на яку покладалося завдання формування та узаконення в складі австрійської армії українських добровольчих військових формувань під назвою Легіон УСС. Членам бойової управи стали представники від ГУР, Українського Січового Союзу, “Сокола-Батька” І. Боберський, Д. Катамай, Т. Кормош, В. Старосольський, В. Темницький, С. Томашівський, Л. Цегельський. Головою управи обрали “Січового батька” К. Трильовського. ГУР та Головна Бойова управа розглядали створення добровільного українського військового підрозділу як предтечі українського війська. Тож уже 6 серпня у пресі було розповсюджено заклик до українців “ставати до лав УСУсів під приказом УБУ”⁴. Щоб піднести вагу і значимість цієї формації до січового стрілецтво публічно зголосилися ряд відомих українських політиків, серед яких і лідер УНДП, провідний український парламентар та адвокат К. Левицький.

Заклик до творення українського війська знайшов своє практичне відображення на місцях. За короткий час до майбутнього українського Легіону УСС визвалося понад 28 тис. охочих добровольців. На Станиславівщині організаційну та агітаційну роботу вели члени “Січей” і “Соколів”, серед яких були й місцеві правники. У Богородчанах і Станиславові активно займався формуванням охочих до стрілецького чину адвокат М. Новаковський. Його як старшину запасу перевели до стрільців і він здійснював набір добровольців⁵, пізніше став начальником канцелярії Легіону, з 1916 р. очолив “Поборову станицю” УСС. На Долинщині відбір майбутніх січовиків проводив місцевий адвокат О. Левицький. Він zorganizував 250 бажаючих до вступу в українську військову формацію, з якими прибув на збірний пункт до Стрия. Сам правник, незважаючи на власний суспільний статус, університетську освіту і докторське звання, розпочав службу в Легіоні рядовим стрільцем. Невдовзі він став командиром чети, а з квітня 1915 р. очолив 7-му сотню усусів⁶.

У містечку Делятин на Гуцульщині 16 серпня 1914 р. був утворений повітовий комітет “Українських січових стрільців”, котрий очолив адвокат і посол австрійського парламенту М. Лагодинський. До нього зголошувалися добровольці, а члени комітету їздили гірськими селами, проводячи агітацію за вступ до Легіону⁷. Подібний комітет під назвою “Боева організація” сформували і у сусідній Надвірній. Ним керували адвокат І. Саноцький та адвокатський кандидат М. Николайчук⁸. Останній особисто вступив до Легіону, воював у стрілецькій кінній сотні, здобув старшинське звання.

На Коломийщині мобілізаційну активність проявив місцевий суддя М. Генік-Березовський. Він увійшов до складу Бойової управи УСС, підписав заклик до української молоді зго-

³ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1914–1918. Т. II. Львів, 1929. С. 487–490.

⁴ Західно-Української Народної Республіки. Ілюстрована історія. Львів ; Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2008. С. 88.

⁵ Лазарович М. “Гей ви стрільці січовії...” (Формування українського стрілецького руху в Галичині: причини, передумови, наслідки). Тернопіль : Джура, 2004. С. 58.

⁶ Ріпецький С. За волю України: історичний збірник УСС. 1914–1964... С. 480.

⁷ Делятин. *Діло*. 1914. 18 серпня.

⁸ Надвірна. *Діло*. 1914. 24 серпня.

лошуватися у січові стрільці. Австрійська влада не дозволила йому служити у Легіоні, мобілізувавши як старшину запасу до австрійської армії⁹. Усю війну він пройшов поза межами українського підрозділу, але як і його однодумці вважав формування української військової структури важливою передумовою боротьби за національне визволення.

До організаційного творення Легіону УСС у перші місяці війни доклалися й інші правники Станиславівщини, серед яких адвокатські кандидати О. Будзиновський, С. Витвицький, С. Шухевич, абсолювент права Д. Вітовський та ін.

Підстаршині Д. Вітовському доручили формувати перший курінь УСС у Львові. Маючи річний досвід військової служби в австрійській армії, він став енергійним організатором і командиром стрілецтва. А попередня практика громадсько-політичної діяльності в УРП витворила у ньому й риси політичного провідника. На це вказувала його палка промова 19 серпня 1914 р. перед особовим складом новобранців-січовиків щодо визвольного характеру боротьби за українську справу й патріотичний обов'язок стрільців і старшин новоствореного куреня¹⁰. Ще одним промовистим фактом зрілості політичного мислення Д. Вітовського стала його позиція з приводу негативного сприйняття частиною ініціаторів творення Легіону обмежень австрійським командуванням чисельності січових стрільців у дві тисячі осіб. Перед загрозою можливого розпуску новосформованого підрозділу Д. Вітовський заявив своїм соратникам: "Треба нам за всяку ціну вдержати для української справи наш зав'язок українського війська... Хоч би з нас мала вернутися тільки сотня додому, ми не сміємо зневірюватися, а мусимо виконувати свій національний обов'язок у цій війні, який нам доручив наш народ"¹¹.

Старшиною запасу долучився до творення стрілецького війська і С. Шухевич. З початком війни увійшов до складу Бойової управи УСС, брав участь у військовій організації стрілецтва. У вересні 1914 р. його було призначено командиром запасного півкуреня, а з жовтня він очолив 2-й курінь Легіону, у якому воював до квітня 1915 р. Відзначився в боях за міста Борислав і Дрогобич¹², отримав звання отамана (майора) УСС. Командиром 3-ї сотні І-го куреня УСС був О. Будзиновський. Як старшину запасу, його перевели до Легіону, де він очолював сотню під час боїв за Карпати у 1915 р., брав участь у боях на г. Лисоня, пройшов із Легіоном бойовий шлях у наступні роки війни¹³.

У серпні 1914 р. записався до УСС адвокатський кандидат С. Витвицький. Керівництво Легіону скерувало його до складу "Пресової квартири" УСС, що розгорнула активну інформаційно-пропагандистську і культурно-просвітницьку діяльність¹⁴. Ще одним співробітником та кореспондентом "Пресової квартири" став випускник Віденського університету, станиславівець Р. Заклинський. Автор багатьох кореспонденцій та хронікер "Збірної станиці" УСС у Відні, кореспондент і редактор журналу "Шляхи", пройшов усю війну, висвітлюючи бойовий шлях усусів на сторінках стрілецької преси¹⁵.

Творчою людиною серед січовиків був студент-правник Львівського університету Л. Гринішак. Уродженець м. Надвірна, він у перші дні війни став добровольцем, вписався до Легіону УСС¹⁶. Окрім участі у боях, стрілець Л. Гринішак організував під Мукачевом стрілецький духовий оркестр, 25 квітня 1915 р. дав великий концерт для товаришів, приурочений річниці

⁹ Сіреджук П.С. Галицька Гуцульщина у Великій війні 1914–1918 рр. Косів : Писаний Камінь, 2016. С.122.

¹⁰ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Уряди. Постаті / голов. ред. Ярослав Ісаєвич; упоряд.: Микола Литвин, Іван Патер, Ігор Соляр. Львів, 2009. С.100.

¹¹ Ріпецький С. Українські Січові Стрільці: Визвольна ідея і збройний чин. Львів : НТШ, 1995. С.79.

¹² Ріпецький За волю України...С.475.; Розиграєв О.В. Степан Шухевич – адвокат, військовий, суддя / Адвокатура України: забуте і невідоме... Вип. 2. С. 448–449.

¹³ Адвокати і правники – діячі Легіону Українських січових стрільців... С.16; – С.---

¹⁴ Герої стрілецького чину. До 100-річчя Січового стрілецтва. Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2014. С.135.

¹⁵ Арсенич П. Родина Заклинських. Івано-Франківськ, 1998. С.31.

¹⁶ Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини / за ред. М. Климишина. Нью-Йорк ; Торнто ; Мюнхен, 1985. Т.2. С. 256.



відзначення Шевченківського свята¹⁷ у 1916 р. став членом “Пресової квартири”. Як музикант входив до складу духового оркестру УСС. Пізніше в стрілецькому та українському війську був організатором і адміністратором фронтового театру¹⁸.

Із студентської лави до Легіону прийшли ще ряд студентів-правників Серед них уродженець с. Вікторів поблизу Галича С. Ткачівський, який з початком війни записався в Легіон, воював стрільцем, водночас був дописувачем стрілецьких газетних видань¹⁹. Добровольцями у січові стрільці пішли випускники Львівського університету А. Кузьмич та І. Турянський, пізніше адвокати у Коломиї. Спочатку служили стрільцями, згодом отримали старшинські звання. А. Кузьмич воював у Карпатах, на Тернопільщині, у 1916–1917 р. разом із четарем УСС М. Саєвичем закладали українські школи і вели культурно-освітню роботу на Волині. Четар І. Турянський теж воював у Карпатах, у 1915 р. повернувся до Коломиї, де проводив вербування добровольців до стрілецького підрозділу²⁰.

Ще один випускник Коломийської гімназії, студент-правник Львівського університету О. Когут записався добровольцем до УСС, служив в канцелярії Легіону, отримав військове звання вістун²¹.

Членом Бойової управи УСС на початку її діяльності став близький помічник К. Трильовського правник І. Чупрей. Після переїзду Бойової управи до Відня він увійшов також до складу наддніпрянського Союзу визволення України (СВУ). Був мобілізований до австрійської армії, за станом здоров'я служив у тиловій поштової канцелярії 36-го полку в Коломиї²². Під час війни публікувався у різних стрілецьких часописах, видавав альманах “Приятель жовніра”.

Добровольцем в УСС записався і випускник Станиславівської гімназії Т. Белей із містечка Войнилів. Воював у сотні С. Горука, отримав під старшинське звання, згодом став поручником Української галицької армії²³. Після війни закінчив Львівський університет, працював адвокатом у Тисмениці та Станиславові. Подібна дорога була і у його земляка з Калущини Д. Палієва. Він теж доєднався до Легіону, здобув чин підхорунжого, був серед чільних військових ініціаторів та організаторів Листопадового зриву 1918 р.²⁴.

У числі юних стрільців, котрі з гімназійної лави потрапили до складу українського військового підрозділу, були понад два десятка тих, хто по війні обрали правничий фах. До них належали учні Коломийської гімназії: І. Винниченко, який в УСС отримав звання четара, після війни закінчив Празький університет; городенківець П. Демчук, стрілець, вістун УСС, по війні вчився на правничому факультеті Віденського університету; снятинець (с. Вовчківці) І. Довганик, доброволець УСС з 1914 р., пізніше навчався на політико-правничому відділі Таємного університету у Львові; городенківець Д. Липчук, закінчив школу старшин, воював на російському фронті, після поранення займався вишколом молодих стрільців, у повоєнний час випускник Празького університету, суддя; В. Тисяк із с. Велдіж Долинського повіту, стрілець УСС, після війни доктор права Празького університету, адвокат²⁵.

Випускником коломийської гімназії потрапив на фронт у 1914 р. молодший брат майбутнього українського генерала Г. Стефаніва Т. Стефанів. Був рекрутований до австрійського війська, у 1915 р. йому вдалося домогтися переведення до УСС, з якими він воював до потрапляння у російський полон²⁶. Ще один городенківець (с. Серафінці) В. Яшан, воював у

¹⁷ Мелень Т. Шевченкове свято у Верпалянці. *Вісник Союзу визволення України*. 1915. Май–червень. Ч. 19/20. С. 13.

¹⁸ Ріпецький С. За волю України... С. 358.

¹⁹ Герої стрілецького чину... С. 45.

²⁰ А ми твою стрілецьку славу збережемо... Коломия : Вік, 1999. С. 196, 197, 368.

²¹ Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО). Ф. Р-2157. Оп. 2. Спр. 4715-П. Арк. 6-6зв.

²² Андрієшин С. Коломия у міжвоєнний період 1919–1939. Суспільно-політичний та національно-визвольний рух у Галичині. Коломия : Вік, 2010. С. 330.

²³ Альманах Станиславівської землі : збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини / ред. Б. Кравців. Т. 1. Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. С. 284, 629, 783.

²⁴ Українська Галицька Армія : матеріали до історії... Т. 1. С. 661.

²⁵ Герої стрілецького чину... С. 60, 77, 89, 100, 224.

²⁶ Мохорук Д. Село моє Топорівці. Т. 3 : Творці історії села. Косів : Писаний камінь, 2006. С. 139–140.

складі австрійської армії на російському, сербському, італійському фронтах, отримав офіцерське звання, у повоєнну пору закінчив Празький університет, працював адвокатом у рідному повіті²⁷.

У червні 1916 р. вступив до січових стрільців уродженець Рогатинського повіту доктор права С. Гривнак, ставши стрільцем 2-ї сотні коменданта Р. Сушка²⁸. Воював стрільцем УСС і племінник Л. Мартовича І. Новодворський, Після війни завершив адвокатське стажування і відкрив у Коломиї власну канцелярію²⁹.

До австрійської армії із запасу були мобілізовані чимало випускників чи студентів права, що мали старшинські звання запасу або ж, зважаючи на свій інтелект, швидко здобули офіцерський статус під час війни. Частина з них, з огляду на рівень знань і здатність швидко засвоїти практику розрахунків гарматної стрільби, служила в артилерійських частинах. У чині поручника був призначений комендантом батареї польової артилерії колишній адвокатський конціпієнт (помічник) Я. Воевідка. Його підрозділ воював на російському фронті, весною 1915 р., під час боїв у Карпатах, Я. Воевідка домігся переходу до лав УСС, де служив у чині сотника³⁰.

Відомим українським артилеристом став уродженець Городенківщини, випускник правничого відділу Львівського університету Я. Курилюк. Він закінчив старшинську школу у Будапешті, під час першої російської облоги Перемишля служив у гарматному полку важкої артилерії. Із квітня 1916 – по жовтень 1918 р. був командиром батареї гарматного полку польової артилерії на російському, італійському і французькому фронтах. Певний час воював разом з підрозділами УСС³¹.

В артилерію потрапили також мобілізовані правники Т. Мацьків та Ю. Шепарович. Перший служив у 31-му полку польової артилерії, воював на російському і сербському фронтах, отримав звання четара, шість бойових відзнак. У 1917–1918 рр. підтримував на фронті акції “братання” з українцями в російській армії³². Після війни завершив навчання, пробував себе в адвокатурі, зрештою став суддею.

Поручником в артилерійському підрозділі служив і випускник права Ю. Шепарович. Служив в 31-му гарматному полку, воював проти росіян, один з авторитетних українських артилеристів, у листопаді 1918 р. ініціатор формування артилерійських частин української армії, командир артилерійського полку в УГА. У повоєнний час не бажаючи складати присягу на вірність польській державі займався господарською діяльністю, став чільним керівником української галицької кооперації³³.

Подібна сторінка військової біографії і уродженця Снятинщини (містечко Заболотів) М. Кречковського. Студент-правник Львівського університету перед війною розпочав однорічну військову службу у гарматному полку, під час війни отримав офіцерське звання поручника, командував артилерійською батареєю. 1 листопада 1918 р. М. Кречковський із своїми вояками забезпечив роззброєння команди поліції у Львові, чим забезпечив успішне зайняття галицької столиці українськими військовими³⁴. У повоєнний час працював адвокатом в Солотвині та Богородчанах.

Офіцерами австрійської армії пройшли світову війну станиславівські адвокати Ю. Олесницький та Й. Партицький, коломийські апліканти І. Стрийський та Я. Шипайло³⁵. Поручник Ю. Олесницький служив в артилерії на російському фронті, пізніше посів адміністративну

²⁷ А ми тую стрілецькую славу збережемо... С. 403.

²⁸ Лазарович М. В. Легіон Українських Січових Стрільців: формування, ідея... С. 412.

²⁹ Андрухів І., Арсенич П. Українські правники у національному відродженні Галичини: 1848–1939 рр. Івано-Франківськ, 1996. С. 51.

³⁰ Українська Галицька Армія: матеріяли до історії... Т. 1. С. 651.

³¹ Там само. С. 654.

³² Мацьків Т. З-над Дністра на канадські прерії (Мій життєвий шлях). Едмонтон, 1963. С. 49–51.

³³ Кобута С. Й., Кобута Л. П. Юліан Шепарович – правник, старшина УГА і Армії УНР, кооперативний діяч Галичини. *Українське військо в національній революції 1917–1921 рр. (До 100-річчя армії УНР). Всеукраїнська наукова конференція, Львів, 3 листопада 2017 р.* Львів, 2017. С. 85–88.

³⁴ Українська Галицька Армія: матеріяли до історії... Т. 4. С. 285.

³⁵ Мохорук Д. Село моє Топорівці... Т. 3. С. 148.



посаду у військовій установі³⁶. Його колега надпоручник Й. Партицький теж воював проти росіян, був нагороджений Золотим хрестом заслуги і медаллю за хоробрість³⁷. У часи ЗУНР названі правники працювали у Державному секретаріаті судівництва, займалися кодифікацією законів республіки.

Початку самостійної роботи адвокатського здобувача Я. Шипайла завадила війна, під час якої він у ранзі офіцера австрійської армії воював у складі німецького підрозділу разом з турецькою армією на Близькому Сході. Там за військову звитягу отримав німецьку нагороду “Залізний хрест”, певний час перебув полоні, звідки повернувся назад в Галичину.

Призвали до армії адвокатського здобувача Р. Ставничого У чині поручника він служив у дивізійному суді крайової оборони у Перемишлі, в часи ЗУНР продовжив службу у польовому суді УГА³⁸, після війни працював у коломийській канцелярії свого тестя А. Чайковського Були залучені до військових органів судочинства австрійської армії також адвокатські здобувачі з Калущини О. Чорненко та Я. Дудикевич. Пізніше вони теж служили у польовому суді галицької армії, у повоєнний час перший займався адвокатською діяльністю у Солотвині та Станиславові, Я. Дудикевич – у Бібрці³⁹.

У початковий період війни були мобілізовані до війська студенти-правники Львівського університету В. Бачинський-Лешкович і В. Горбовий з Долинщини, надвірнянець М. Ерстенюк, снятинець М. Гуцуляк. Вони служили в різних підрозділах австрійської армії, майже всі отримали офіцерські звання, М.Ерстенюк після поранення на фронті був переведений у тил і від 1916 р. проходив службу в австрійському Військовому архіві Відня. Пізніше усі брали участь у творенні і захисті західноукраїнської держави. Після війни В. Бачинський-Лешкович та В. Горбовий, працювали адвокатами; М.Гуцуляк став дослідником військової і політичної історії ЗУНР; М. Ерстенюк опинився на стороні більшовиків.

З початком війни здійснювалася мобілізація військовозобов’язаних, до яких належали також представники вільних професій, у тому числі й адвокати. Перша хвиля військового призову до австрійського війська передбачала верхній мобілізаційний вік 36 років, але старших резервістів теж залучали до підрозділів територіальної оборони, що несли поліцейську службу у тилу армійських частин. Тож, наприклад, сорокадворічний адвокат І. Макух був прикріплений до товмацького жандармського відділу для несення охоронної служби у тилах воюючої армії. Через швидку поразку австрійської сторони разом із підрозділом йому довелося по суті втікати від наступаючих сил росіян⁴⁰.

Викликали на призовну комісію до Львова і 40-річного снятинського адвоката І. Семанюка (М. Черемшину). Там він проходив медичний огляд разом із своїм товаришем, австрійським парламентарем В. Стефаніком. Якимось чином друзям вдалося ухилитися від зарахування до війська і вони повернулися додому, на Снятинщину, де невдовзі потрапили під російську окупацію⁴¹. Щоб уникнути уваги до своєї персони від австрійської та російської адміністрацій, І. Семенюк із дружиною переїхали до його рідного гірського села Кобаки. Там, не маючи можливості займатися професійною діяльністю, присвятив себе літературній праці. Його побут та настрої в часи першої російської окупації знайшли своє відображення не тільки у художній літературі, але й щоденнику⁴².

Частина правників із Станиславівщини, призваних до війська, внаслідок невдалий для австрійської сторони боїв опинилися у російському полоні. Серед них коломийський адвокатський кандидат і поет М. Кічура. У грудні 1915 р. його захопили росіяни, понад три роки пере-

³⁶ ДАІФО, ф. Р-2157, оп.2, спр.4712-П, арк.8-8зв.

³⁷ Д-р Йосиф Партицький. *Життя і право*. 1930. Ч. 4. С. 21–22.

³⁸ Українська Галицька Армія: матеріали до історії. Т.1... С.656.

³⁹ Українська Галицька Армія: матеріали до історії. Т.2. С.307.

⁴⁰ Макух І. На народній службі : Спогади. Київ : Основні цінності, 2001. С.153–154.

⁴¹ Марко Черемшина у спогадах, документах і матеріалах / авт-упоряд. Р. Кіреєва, П. Кіреєв, І. Стеф’юк; за ред. В. Карого. Чернівці : Друк Арт, 2014. С. 82.

⁴² Щоденник (листопад 1914 – січень 1915) Марка Черемшини / упор. М. Федунь. Івано-Франківськ, 2005. 42 с.

бував у неволі. Після звільнення переїхав до Києва, у 1919 р. на короткий час повернувся до Коломиї⁴³.

Потрапив до російського полону і адвокатський здобувач М. Левицький. Уродженець гуцульського краю вчився на правника у Чернівецькому університеті, працював редактором місцевої газети “Буковина”. Перед війною переїхав до Кут, де розпочав адвокатське стажування. Мобілізований до австрійського війська, воював проти росіян під Перемишлем, де був захоплений російськими вояками. Після російської революції повернувся додому⁴⁴.

Частина галицьких правників виїхала вглиб австрійської держави, осівши у Відні та інших містах. Для української політичної еліти Відень був не стільки місцем примушеної еміграції, як центром продовження національно-політичної роботи у воєнних умовах. Саме сюди було перенесено ГУР, переїхали очолювана К. Трильовським Бойова управа УСС та наддніпрянські емігранти з СВУ.

У Відні перебували відомі адвокати і послі Л. Бачинський, М. Лагодинський, І. Макух. За суб’єктивною оцінкою І. Макуха, на початку війни політичний курс керівництва ГУР (в особі її лідерів К. Левицького та М. Василька) “був більш австрофільський, ніж того вимагала ситуація”. Політичні діячі мало знали про переслідування українців в краї австро-угорською військовою владою, з недовірою відносилися до такого роду повідомлень, не мали чіткого розуміння і стосовно утримуваних у Талергофі та інших внутрішніх австрійських таборах тисяч співвітчизників⁴⁵.

Коли ж відомості про страшну дійсність стали очевидними, завдяки координації зусиль між ГУР і СВУ все таки вдалося налагодити комунікацію з австрійськими урядовими органами стосовно підтримки ув’язнених українців. Під егідою СВУ була започаткована гуманітарна і медична допомога, а також, як зазначав І. Макух “якийсь адвокат, єврей з Буковини, вказав дорогу й поміг витягати наших людей з Талергофу”⁴⁶. Долучився до моральної і правової підтримки ув’язнених в австрійських таборах українців і колумійський адвокат І. Ганкевич. Завдяки адвокатському хисту, власній манері спілкування із австрійськими чиновниками йому вдалося домогтися звільнення багатьох патріотично налаштованих в’язнів. Як правник, надавав допомогу також утримуваним в таборах москвофілам та полякам, через що після війни деякі недоброзичливці безпідставно звинувачували І. Ганкевича у нібито корисливості його діяльності⁴⁷.

Понад сорок відомих представників галицької і буковинської інтелігенції співпрацювали з СВУ, брали участь в його роботі. Серед них були й адвокати Л. Ганкевич, Р. Домбчевський, О. Назарук, М. Новаковський, А. Чайковський⁴⁸. Окрім широкої інформаційно-дипломатичної роботи у європейських країнах, донесення до європейської громадськості проблем українського національно-державного визволення, діячі СВУ здійснювали значну гуманітарну і національно-культурну місію серед українців – військовополонених російської армії в австрійських і німецьких таборах.

Поблизу австрійського міста Фрайштадт у числі інших українських діячів активно працював адвокатський кандидат Р. Домбчевський. Уродженець Гуцульщини захистив докторат у Львівському університеті, ще до війни відбув адвокатську практику у Николаєві над Дністром, хотів відкрити канцелярію, але перешкодили призов до війська і війна⁴⁹. Він був серед органі-

⁴³ Романюк І. “Немов лавина з гір...” (до 100-річчя з дня народження Мелетія Кічури). *Червоний прапор (Коломия)*. 1981. 13 березня.

⁴⁴ Сіреджук П. Гуцули – вояки і старшини УГА (Спроби складення іменного списку). *Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 2014. Ч. 25–26. С. 262.

⁴⁵ Макух І. На народній службі... С. 156–157.

⁴⁶ Там само. С. 158.

⁴⁷ Д-р Іван Ганкевич. *Життя і право*. 1932. Ч. 4. С. 29.

⁴⁸ Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2000. С. 77.

⁴⁹ Падох Я. Правники Стрийщини. *Стрийщина : Історично-мемуарний збірник Стрийщини, Скільщини, Болехівщини, Долинщини, Рожнятівщини, Журавенщини, Жидачівщини і Николаївщини*. Т. II. Нью-Йорк : Париж ; Сідней ; Торонто, 1990. С. 164.



затворів стрілецького руху, як член СВУ здійснював у числі інших українських активістів, національно-культурну і виховну роботу серед полонених наддніпрянців. У цей час Р. Домбчевський захопився журналістською роботою, став членом редакції газети “Розваги”, на сторінках якої висвітлював правові та просвітницькі теми⁵⁰.

Полоненими українцями у Фрайштадті опікувався і уродженець Богородчанщини член СВУ О. Охримович. Входячи до Просвітнього відділу, спільно з економістом В. Левицьким започаткували для полонених кооперативні курси, упродовж трьох років були керівниками кооперативу “Власна поміч”, організаторами і кураторами кооперативної чайної, інших товариств, що діяли в межах фрайштадтського табору⁵¹. У підсумку роботи членів СВУ у 1918 р. на базі цього та інших австрійських таборів була сформована Сіра (Сірожупанна) дивізія, котра стала частиною армії Української Народної Республіки в часи Української Центральної Ради. У травні 1915 р. значна частина названих віденських діячів у числі інших галицьких та наддніпрянських політиків увійшли до спільного представницького органу – Загальної української ради (ЗУР).

Якщо частина правників як внутрішньо переміщених осіб намагалася прислужитися українській справі в австрійському тилу, то ті, хто воював на фронтах, особливо в УСС, безпосередньо закладали підвалини українського державного майбутнього. Весною 1915 р. Легіон УСС брав участь у бойових діях проти російських військ за Карпати. Найбільш напруженими були бої на гірських перевалах, де стрільці проявили свій вишкіл і героїзм і водночас понесли серйозні бойові втрати. Загальновідомими є події, пов’язані із боями за г. Маківка, яку неодноразово захоплювали супротивні сторони. Безпосередньо у районі Маківки воювали стрілецькі сотні Д. Вітовського, О. Левицького і О. Будзиновського, у складі яких було чимало добровольців із Станиславівської землі. Із 42 стрільців, котрі полягли за Маківку, 28 були уродженцями Станиславівщини⁵². У їхньому числі впав на карпатському перевалі і доктор права із с. Павелче Станиславівського повіту Д. Стасинець, активний діяч передвоєнного січового і просвітницького руху⁵³.

Улітку 1915 р., в рамках Горлицької наступальної операції німецько-австрійських військ, російська армія була вигнана майже з всієї Галичини. Січові стрільці брали участь у звільненні станиславівських земель. Наприкінці червня 1915 р. курінь отамана Г. Коссака ввійшов до Галича. Визнаючи заслуги сотника Д. Вітовського його сотня першою вступила на вулиці колишньої княжої столиці, а сам він був призначений комендантом міста. За наказом Д. Вітовського на шпиль міської ратуші був піднятий синьо-жовтий стяг. Ця подія викликала негативну реакцію в австрійського вищого керівництва, а в угорському парламенті з цього приводу була навіть внесена протестна інтерпеляція. Український офіцер отримав догану, однак сам факт використання національного стяга мав позитивний вплив на місцеве населення. А через кілька днів, 2 липня, сотня Д. Вітовського увійшла до його рідного села Медуха. Зустрічали січовиків квітами, на честь славного земляка селяни побудували тріумфальну браму⁵⁴.

Ще однією героїчною і водночас трагічною сторінкою стрілецької слави були бої на Тернопільщині на р. Стрипа та горі Лисоня у 1916 р. У цих боях полягло чимало стрільців, близько тисячі потрапило до російського полону. Поріділи сотні Д. Вітовського, О. Левицького і О. Будзиновського були виведені на відпочинок і доукомплектування. Криваві бої не зломали духу січових стрільців. Однак рішення австрійського уряду та маніфест цісаря Карла 5 листопада 1916 р. щодо прилучення Східної Галичини до майбутньої польської держави болюче

⁵⁰ Горобець О. Тинь забутого предка. Повернімо пам’ять про Романа Домбчевського. URL: <http://slovoprosvity.org/2016/02/18/tin-zabutogo-predka>.

⁵¹ Охримович О. Економічна база існування “Фрайштадтської республіки” Кооператива “Власна поміч”. *Союз Визволення України. 1914–1918*. Відень; Нью-Йорк, 1979. С. 33–50.

⁵² Герої стрілецького чину... С.248.

⁵³ Перегінець Д. В. Розвиток національної свідомості павелчан. URL: <http://www.info-library.com.ua/libs/kraeznavstvo/33-pavlivka/96-rozvitok-natsionalnoyi-svidomosti-pavelchan.html>

⁵⁴ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Уряди. Постаті... С. 143.; Історичні постаті Галичини XIX–XX ст. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1961. С. 222.

вразили вояків. Серед старшин і стрільців ширилися розмови про подальшу долю і навіть саморозпуск Легіону. Їхні провідники в Бойовій управі і ЗУР сотники Р. Дудинський, О. Левицький, І. Цяпка виступили з відкритим протестом проти пропольського рішення австрійського уряду, висловили питання про доцільність існування УСС в австрійському війську за такого антиукраїнського кроку австрійського керівництва⁵⁵.

У цю дискусію були втягнуті й цивільні політики, для яких заява офіційного Відня теж стала свідченням дволикості і зневаги до української сторони. Попередній австрофільський курс К. Левицького фактично потерпів поразку, ЗУР втратила представників від УРП і УСДП, стався розкол і в середовищі націонал-демократів. Невдовзі український політичний провід перебрала на себе Українська парламентарна репрезентація (УПР), яку очолив Ю. Романчук, у 1917 р. він передав керівництво своєму заступнику Є. Петрушевичу. Зрештою, серед різних думок і пропозицій щодо долі Легіону, більшість діячів УПР, Бойової управи та й самих стрільців схилилася до його збереження як окремої військової формації. Одним із вирішальних голосів на користь цього рішення була позиція сотника Д. Вітовського. За характеристикою І. Сохоцького: “В усіх тих випадках, коли Вітовський не допустив до виступів, що могли принести шкоду національній справі, виявився він зрілим, повним розваги й почуття відповідальності політиком”⁵⁶.

В контексті цих подій цікава і трагічна доля іншого коменданта стрілецької сотні О. Левицького. В українському війську його вважали одним із найкращих стрілецьких старшин, вмілим розвідником й управлінцем. В час війни він визнавав обов’язком захищати права постраждалого цивільного населення. На зборах стрілецьких старшин взимку 1915 р. О. Левицький висловив думку про необхідність підготовки й видання популярної брошури для українських селян, що потерпіли від російської окупації. У такому виданні мали б бути поради постраждалим та громадським керівникам про обрахунок заподіяної окупантом шкоди та механізми їх компенсації урядом. Цю пропозицію від імені стрілецтва виклав поручник Д. Вітовський у листі до члена Бойової управи УСС І. Боберського⁵⁷.

Восени 1916 р. у зв’язку з погіршенням стану здоров’я О. Левицький залишив командування 7-ї стрілецької сотні УСС. За розпорядженням австрійського військового керівництва мав бути переведеним у тилловий полк крайової оборони, але рядовим вояком. Тоді О. Левицький знову зголосився стрільцем до УСС, у листопаді 1916 р. був зачислений до 2-ої Гуцульської сотні УСС, невдовзі був призначений її командиром замість поручника А. Ерле, з якою відправився на лінію фронту у гірські райони Буковини⁵⁸. Весною 1917 р. ця сотня взяла участь у важких боях із росіянами, в ході яких 23 березня 1917 р. біля с. Кирлібаба (нині село в Сучавському повіті сусідньої Румунії) сотенний загинув внаслідок артилерійського обстрілу його командного пункту. У некролозі стосовно загиблого адвоката і командира стрільців було сказано: “Був то Січовий Стрілець, що смертю засвідчив свої ідеали, один з найсвітліших, яких дало стрілецтво. Почуття обов’язку, пожертви своєї сутності аж до самозречення, геройська сміливість та проворність, а притім скромність та брак всякої зависти і фальшивої амбіції були прикметами Покійного. Був взірцем українського борця за волю”⁵⁹.

Відновлення влітку 1915 р. австрійської влади на звільнених територіях спричинило повернення окремих правників до рідного краю. У Станиславів з Відня переїхав Л. Бачинський, продовживши свою фахову і громадську діяльність. У Делятин повернувся М. Лагодинський. Він як посол допомагав місцевим селянам отримувати допомогу від держави, організовував збір коштів на підтримку українських січових стрільців. Так у лютому 1916 він взяв участь у концерті перед вояками гарнізону і місцевими мешканцями, на якому виступив з промовою. Зі-

⁵⁵ Ріпецький С. Українські Січові Стрільці. Визвольна ідея і збройний чин... С. 172–173.

⁵⁶ Історичні постаті Галичини... С. 222.

⁵⁷ Сова А., Тимчак Я. Іван Боберський – основоположник української тіло виховної і спортової традиції / за наук. ред. Євгена Приступи. Львів : ЛДУФК, 2017. С. 140–141.

⁵⁸ Сіреджук П. Галицька Гуцульщина у Великій війні... С. 400.

⁵⁹ Д-р Омелян Левицький. *Діло*. 1917. 2 квітня.



брані за концерт кошти були передані у “Фонд УСС”⁶⁰. У Косові долучився до набору добровольців до січових стрільців місцевий суддя П. Рондяк. Він допоміг четареві М. Саєвичу забрати загітованих польськими легіонерами гуцульських новобранців до Легіону УСС⁶¹.

До Товмача повернувся і адвокат І. Макух. Адвокат взявся до громадської роботи як правник забезпечуючи інтереси українського населення у справі оформлення так званих “воєнних причинок” – надання щомісячної грошової допомоги сім’ям мобілізованих до австрійської армії солдат. Для багатьох сімей це були чи не основні кошти на проживання та погашення боргів. Адвокат займався складанням списків таких сімей, написанням заяв і підготовкою документів на “причинкову комісію”, членом якої він був. Маючи підтримку з боку старости, зацікавленого у подібній ініціативі з боку “громадськості”, яка перебирала на себе частину роботи адміністрації, І. Макух домогся подібних виплат тисячам українських сімей. Другим напрямом його діяльності стала участь у визначенні розмірів завданих війною збитків та розподілу урядової матеріальної й фінансової допомоги постраждалим селянським господарствам. Через брак інформації і недовіру малограмотного населення до урядової адміністрації, правникові доводилося переконувати дружин солдатів у корисності і безповоротності наданих немалих коштів (півтори тисячі корон на зруйноване господарство). Опікувався І. Макух і виділенням розквартированими військовими частинами тяглової сили селянським господарствам для забезпечення сільськогосподарських робіт. Займався також і збором та надсиланням до українського Земельного банку гіпотечного у Львові військових позичок, що були тогочасним атрибутом військового стану. За свою діяльність правник був відзначений урядовою нагородою – цівільним “Хрестом за заслуги” II ступеня.⁶²

Подібною правничою й організаційною допомогою селянам займався і снятинський адвокат І. Семанюк. Він теж увійшов до складу повітової комісії, котра займалася визначенням розмірів допомоги потерпілим від війни. Будучи головою повітового товариства “Сільський господар”, І. Семанюк сприяв залученню коштів через це товариство для надання допомоги постраждалим господарствам. За свідченням сучасника, як адвокат і громадський представник “успішно обороняв селянство перед всякого роду реквізиціями, які австрійська влада наклала”⁶³

Отже, війна внесла суттєві корективи в діяльність українських правників Станиславщини. Частина з них була мобілізована до австрійського війська; частина виїхала вглиб австрійської держави, або ж намагалася перебути воєнне лихоліття у віддалених сільських місцевостях; дехто з тих, хто залишився на захоплених російською армією територіях, був заарештований окупаційною владою, вивезений вглиб Росії в якості заручників, на примусове поселення. Професійна діяльність правників в умовах війни була різко обмежена, як і їхні матеріальні доходи, і це позначилося на моральному й матеріальному становищі багатьох правозахисників.

Провідна участь правників-політиків у діяльності ГУР, ЗУР, СВУ свідчила про їхню готовність за сприятливих умов взяти на себе ініціативу по створенню українського державного організму. Лідерами національно-політичного руху українців Галичини в часи війни залишалися такі представники Станиславщини як К. Левицький, Л. Бачинський, М. Ганкевич, М. Лагодинський, І. Макух, участь у повсякденній політичній і національно-культурній роботі брали правники молодшого покоління С. Витвицький, І. Ганкевич, Р. Домбчевський, О. Охримович.

В умовах австро-російського військового протистояння виник праобраз української армії – Легіон УСС, до творення якого долучилися чимало діючих та майбутніх правників Станиславщини. Своєю службою вони засвідчили готовність у найрішучіший спосіб боротися за українську державність. Серед цільних старшин УСС були О. Будзиновський, Д. Вітовський, О. Левицький, М. Новаковський, С. Шухевич, через стрілецькі ряди пройшло чимало майбутніх адвокатів та суддів. Значна частина діючих правників воювала у складі австрійських військ. Таким чином формувалася нова генерація українських юристів, котрі окрім знань з права

⁶⁰ З Делятина. *Діло*. 1916. 24 лютого.

⁶¹ Назарук О. Слідами Українських Січових Стрільців. Львів : Союз Визволення України, 1916. С. 52.

⁶² Макух І. На народній службі... С. 166–168.

⁶³ Равлюк В. Спогади про “покутську трійцю / упор. В. Харитон. Снятин : Прутпринт, 2006. С. 41.

отримували досвід збройної боротьби за українську справу і мотивацію до рішучих дій у тогочасній військово-політичній ситуації. Завдяки такому гарту практична більшість цих діячів взяла активну участь у революційних подіях по створенню Західно-Української Народної Республіки, захисті молоді української держави в лавах Української Галицької Армії, продовжили суспільно-політичну роботу у міжвоєнний час.

UKRAINIAN LAWYERS OF HALYCHYNA IN THE MILITARY EVENTS OF 1914–1918

Stepan KOBUTA

*Vasyl' Stefanyk Precarpathian National University,
Department of History of Ukraine and methods of teaching history
Shevchenko St., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine
e-mail: step-ko@i.ua*

Summary

The objective of the article is to outline the place of the Ukrainian lawyers during the initial phase of the Ukrainian national liberation struggle in the period of the Great War of 1914–1918. The article sheds light on the military and political activity of the lawyers either born in the Stanislaviv region (current Ivano-Frankivsk region, the Precarpathian region) or connected to the given region in terms of their professional life.

The article stresses the leading role of well-known lawyers-politicians in the activities of the Supreme Ukrainian Council, the General Ukrainian Council, and in the cooperation with the Union for the Liberation of Ukraine. Among the leaders of the Ukrainian national-political movement in Halychyna (Galicia) during the Great War one finds representatives of the Stanislaviv regions such as K. Levytskyi, L. Bachynskyi, M. Hankevych, M. Lahodynskyi, I. Makukh, K. Triliovskyi. Lawyers of the younger generation namely S. Vytvytsky, I. Hankevych, R. Dombchevskyi, O. Okhrymovych, etc. were also among the active participants in the political and national-cultural movements.

In the context of the Austro-Russian military confrontation, there appeared the predecessor of the Ukrainian army emerged – the USS Legion (Legion of Ukrainian Sich Riflemen), and many professional and prospective lawyers of the Stanislaviv region took part in its timely creation. Doing their job and serving their country, they testified to their readiness to fight for the Ukrainian statehood in the most decisive way. Many law professionals, including lawyer M. Novakovskiy in Stanislaviv and Bogorodchany, lawyer O. Levytskyi in the Dolyna district, lawyer and ambassador of the Austrian Parliament M. Lahodynskyi in Deliatyn in the Hutsul territory, judges M. Henyk-Berezovskiy in the Kolomyia district, and P. Rondiak in Kosiv, conducted extensive organizational and campaigning work on the formation of the USS in the Stanislaviv region. Among the senior officers of the USS Legion Among there were O. Budzynovskiy, D. Vitovskiy, O. Levytskyi, M. Novakovskiy, and S. Shukhevych; lots of prospective lawyers and judges were in the ranks of the Ukrainian Sich Rifleman. The younger generation of riflemen included some of the former students and grammar school graduates who chose to pursue their degrees in law after they had served in the Ukrainian military unit[^] these included T. Beley, I. Vynnychenko, P. Demchuk, I. Dovhanyk, R. Komarynskyi, T. Korytovskiy, D. Lypchuk, T. Stefaniv, V. Tysiak, V. Yashan, etc.

Some of the mobilized lawyers had already served as officers of the Austrian Army when the war broke out: they included Yu. Olesnytskyi, Yo. Partytskyi, lawyer candidates V. Banakh, I. Volianskyi, M. Nykolaichuk, R. Stavnychyi, I. Stryiskiy, and Ya. Shypailo. Graduates of law faculties also served in artillery units of the Austrian army. Among the well-known gunners there were Ya. Voievidka, Ya. Kuryliuk, M. Krechkovsky, T. Matskiv, Yu. Sheparovych. Ya. Dudykevych, R. Stavnychyi, and O. Chornenko served as military sergeants.

In the course of military actions D. Stasynets, a doctor of law, died in the fight near Makivka; another doctor of law, commander of the military detachment the Hutsul Hundred, O. Levytskyi also lost his life. Some Stanislavian lawyers were captured by Russians, imprisoned and/or deported deep into the Russian territory by the occupiers. The latter list included the names of M. Kichura, M. Kozoris, A. Kos, O. Kossak, and M. Levytskyi.

During the war, a new generation of Ukrainian lawyers was formed: in addition to being law experts, they received experience of military combat in the armed struggle for the Ukrainian cause and the motivation to act decisively when faced with military and political challenges of the time. Consequently, most of them took an active part in the revolutionary events aimed at the creation of the Western Ukrainian People's Republic, as well as defense and protection of the young Ukrainian state; they served in the ranks of the Ukrainian Galician Army, and continued their social and political work during the interwar period.

Keywords: lawyers, Great War, Legion of Ukrainian Sich Riflemen, officers, solicitors, attorneys, Stanislaviv region.



References

- A my tuiu striletskuiu slavu zberezheмо... [And we will preserve that glory]* (1999). Kolomyia: Vik (in Ukrainian).
- Andriishyn, S. (2010). *Kolomyia u mizhvoiennyi period 1919–1939. Suspilno-politychnyi ta natsionalno-vyzvolnyi rukh u Halychyni [Kolomyia in the interwar period. Social-political movement in Halychyna]*. Kolomyia: Vik (in Ukrainian).
- Andrukhiv, I., Arsenych, P. (1996). *Ukrainski pravnyky u natsionalnomu vidrozhenni Halychyny: 1848–1939 rr. [Ukrainian lawyers in the national renaissance of Halychyna]*. Ivano-Frankivsk (in Ukrainian).
- Arsenych, P. (1998). *Rodyna Zaklynskykh [Zaklynski Family]*. Ivano-Frankivsk (in Ukrainian).
- Heroi striletskoho chynu. Do 100-richchia Sichovoho striletstva [Riflemen heroes. In honour of the 10th anniversary of Sich Riflemen]*. (2014). Ivano-Frankivsk: Misto-NV (in Ukrainian).
- Horobets, O. (2016). Tin zabutoho predka. Povernimo pamiat pro Romana Dombchevskoho [The shadow of the forgotten ancestor. To recover the memories about Roman Dombchevsky]. *Slovo Prosvity*. URL: <http://slovoprosvity.org/2016/02/18/tin-zabutogo-predka> (in Ukrainian).
- Deliatyn [Deliatyn]. (1914). *Dilo*. 18 serpnia (in Ukrainian).
- Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti [The State Archive of the Ivano-Frankivsk region]. (DAIFO)
- D-r Ivan Hankevych [Dr. Ivan Hankevych]. (1932). *Zhyttia i pravo [Life and Law]*, no. 4, pp. 21–22 (in Ukrainian).
- D-r Omelian Levytskyi [Dr. Omelian Levytsky]. (1917). *Dilo*. 2 kvitnia (in Ukrainian).
- Firmaniuk, M. (2014). Spohady pro Marka Cheremshynu (d-ra Ivana Semaniuka) [Memoirs of Marko Cheremshyna]. *Sniatyn. Kraieznavchyi i literaturno-mystetskyi zhurnal*. no. 9. pp. 28–37 (in Ukrainian).
- Fedun, M. (Ed.). (2005). *“Shchodennyk (lystopad 1914-sichen 1915) Marka Cheremshyny” [Diary of Marko Cheremshyna (November 1914 – January 1915)]*. Ivano-Frankivsk (in Ukrainian).
- Isaievych, Ya. (Ed.). (2009). *Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika 1918–1923. Uriady. Postati [Western-Ukrainian People’s Republic 1918–1923. Governments. Personalities]*. Instytut ukrainoznavstva im. I.Krypiakevycha NAN Ukrainy; upor.: Mykola Lytvyn, Ivan Pater, Ihor Soliar. Lviv (in Ukrainian).
- Kirieleva, R., Kirieiev, P., Stefiuk I. (avt-uporiad.); Kariy, V. (Ed.). (2014). *Marko Cheremshyna u spohadakh, dokumentakh i materialakh [Marko Cheremshyna in memories, documents and materials]*. Chernivtsi: Druk Art (in Ukrainian).
- Makukh, I. (2001). Na narodnii sluzhbi: Spohady [Employed on public service: Memories]. Kyiv: Osnovni tsinnosti (in Ukrainian).
- Klymyshyn, M. (Ed.). (1985.) *Almanakh Stanyslavivskoi zemli: zbirnyk materiiativ do istorii Stanyslavova i Stanyslavivshchyny [The Almanach of the Stanislaviv lands. The collection of materials on the history of Stanislaviv and Stanislaviv region]*. Niu-York, Paryzh, Sidnei, Toronto: Vyd. Tsentralnoho Komitetu Stanyslavivshchyny, vol. 2 (in Ukrainian).
- Kravtsiv, B. (Ed.). (1975). *Almanakh Stanyslavivskoi zemli. Zbirnyk materiiativ do istorii Stanyslavova i Stanyslavivshchyny [The Almanach of the Stanislaviv lands. The collection of materials on the history of Stanislaviv and Stanislaviv region]*. Niu-York; Tornoto; Miunkhen, vol. 1 (in Ukrainian).
- Kobuta, S. I., Kobuta, L. P. (2017). Yulian Sheparovych – pravnyk, starshyna UHA i Armii UNR, kooperatyvnyi diiach Halychyny [Yulian Sheparovych – lawyer, senior sergeant of the Ukrainian Galician Army and the UNR Army, cooperative activist of Halychyna]. *Ukrainske viisko v natsionalnii revoliutsii 1917–1921 rr. (Do 100-richchia armii UNR). Vseukrainska naukova konferentsiia, Lviv, 3 lystopada 2017 r.* Lviv, pp. 85–88 (in Ukrainian).
- Lazarovych, M. (2004). *“Hei vy striltsi sichovii ...” (Formuvannia ukrainskoho striletskoho rukhu v Halychyni: prychyny, peredumovy, naslidky) [“Hei, you sich riflemen” (Formation of the Ukrainian Riflemen movement in Halychyna: causes, pre-conditions, consequences)]*. Ternopil: Dzhura (in Ukrainian).
- Lazarovych, M. V. (2005). *Legion Ukrainskykh sichovykh striltsev: formuvannia, ideia, borotba [Legion of the Ukrainian Riflemen movement: formation, idea, fight]*. Ternopil: Dzhura (in Ukrainian).
- Levytskyi K. (1929). *Istoriia politychnoi dumky halytskykh ukrainsiv 1914–1918 [History of political thought of Ukrainians from Halychyna]*. Lviv, T. II (in Ukrainian).
- Matskiv, T. (1963). *Z-nad Dnistra na kanadski prerii (Mii zhyttievyi shliakh) [From above Dnister and towards the Canadian prairie]*. Edmonton (in Ukrainian).
- Melen, T. (1915). Shevchenkove sviato u Verpaliantsi. *Visnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy [Celebrating Shevchenko in Verplianka]*. mai-cherven. no.19/20. pp.13–17 (in Ukrainian).
- Mykytiuk, D. (Ed.). (1958–1968). *Ukrainska Halytska Armia: materiialy do istorii [Ukrainian Galician Army: historical materials]*. Vinnipeh: Vydavnytstvo Dmytra Mykytiuka, vol. 1–4 (in Ukrainian).

- Mokhoruk, D. (2006). *Selo moie Toporivtsi. Tvortsi istorii sela [Toporivtsi, my village. The authors of the village history]*. Kosiv: Pysanyi kamin, vol. 3 (in Ukrainian).
- Nadvirna (1914). *Dilo*. 24 serpnia (in Ukrainian).
- Nazaruk, O. (1916). *Slidamy Ukrainskykh Sichovykh Striltsiv [Following Ukrainian Riflemen]*. Lviv: Soiuz Vyzvolennia Ukrainy (in Ukrainian).
- Okhrymovych, O. (1979). Ekonomichna baza isnuvannia “Fraishtadtskoi respubliky” Kooperatyva “Vlasna pomich” [*Economic basis for “Fraischtadt republic”. Cooperarive enterprise “Help oneself”*]. Soiuz Vyzvolennia Ukrainy. 1914–1918. Viden, Niu-York, pp. 33–50 (in Ukrainian).
- Pavlyshyn, O. (2013). *Yevhen Petrushevykh (1863–1940). Iliustrovanyi biohrafichnyi narys [Yevhen Petrushevykh (1863–1940). Illustrated biography]*. Lviv: Manuskrýpt-Lviv (in Ukrainian).
- Padokh, Ya. (1990). *Pravnyky Stryishchyny. Stryishchyna: Istorychno-memuarnyi zbirnyk Stryishchyny, Skilshchyny, Bolekhivshchyny, Dolynshchyny, Rozhniativshchyny, Zhuravenshchyny, Zhydachivshchyny i Mykolaivshchyny [Lawyers of the Stryi district. Stryi district: historical memoirs collection of the Stryi, Skole, Bolekhiv, Dolyna, Rozhniativ, Zhuravne, Zhydachiv, and Mykolaiv districts]*. Niu-York–Paryzh–Sydney–Toronto, vol. II, pp.153–175 (in Ukrainian).
- Pater, I. (2000). *Soiuz vyzvolennia Ukrainy: problemy derzhavnosti i sobornosti [Ukraine Liberation Union: problems of statehood and unity]*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy (in Ukrainian).
- Perehinets, D. V. *Rozvytok natsionalnoi svidomosti pavelchan Development of the national awareness of the Paveltsi village citizens*. Retrieved from: <http://www.info-library.com.ua/libs/kraeznavstvo/33-pavlivka/96-rozvitok-natsionalnoyi-svidomosti-pavelchan.html> (in Ukrainian).
- Ravliuk, V. (2006). *Spohady pro “pokutsku trititsu” [Memories about the “Pokyttia Trinity”]*. V. Kharyton (Upor.). Sniatyn: PrutPrynt (in Ukrainian).
- Ripetskyi, S. (1967). *Za voliu Ukrainy: istorychnyi zbirnyk USS. 1914–1964 [For Ukrainian freedom: historical collection of the USS]*. Niu-York: Vydannia holovnoi upravly bratstva USS (in Ukrainian).
- Ripetskyi, S. (1995). *Ukrainski Sichovi Striltsi: Vyzvolna ideia i zbroiny chyn [Ukrainian Riflemen: liberation idea and military rank]*. Lviv: NTSh (in Ukrainian).
- Rozyhraiev, O. V. (2017). Stepan Shukhevych – advokat, viiskovyi, suddia [*Stepan Shukhevych – a lawyer, military man, judge*]. *Advokatura Ukrainy: zabute i nevidome*, no. 2, pp. 448–449 (in Ukrainian).
- Romaniuk, I. (1981). “Nemov lavyna z hir...” (do 100-richchia z dnia narodzhennia Meletii Kichury) [“Like an avalanche from the mountains...” (celebrating 100th anniversary of Meletiy Kichura)]. *Chervonyi prapor (Kolomyia)*. 13 bereznia (in Ukrainian).
- Siredzhuk, P. S. (2016). *Halytska Hutsulshchyna u Velykii viini 1914–1918 rr. [Hutsuls from the Halychyna region in the Great war]*. Kosiv: Pysanyi Kamin (in Ukrainian).
- Siredzhuk, P. (2014). *Hutsuly – voiaky i starshyny UHA (Sproby skladennia imennoho spysku) [Hutsuls – military men and senior sergeants of the Ukrainian Galicia Army]*. *Halychyna. Naukovi i kulturno-prosvitni kraieznavchyi chasopys*. no. 25–26, pp. 242–270 (in Ukrainian).
- Sova, A., Tymchak, Ya. (2017). *Ivan Boberskyi – osnovopolozhnyk ukrainskoi tilo vykhovnoi i sportovoi tradytsii [Ivan Boberskyi – a founder of the Ukrainian physical culture and sport tradition] / za nauk. red. Yevhena Prystupy*. Lviv: LDUFK (in Ukrainian).
- Sokhotskyi, I. (1961). *Istorychni postati Halychyny XIX–XX st. [Historical personalities of Halychyna]*. Niu-York-Paryzh-Sidney-Toronto (in Ukrainian).
- Vasylyk, I. B., Luhova, O. S., Luhovyi, B. V. (2015). *Advokaty i pravnyky – diiachi Lehionu Ukrainskykh sichovykh striltsiv: Biohrafichnyi albom [Solicitors and lawyers – activists of the Legion of Ukrainian Riflemen: Biographical album]*. Kyiv: KVVIT (in Ukrainian).
- Zakhidno-Ukrainskoi Narodnoi Respubliki. Iliustrovana istoriia [Western-Ukrainian People’s Republic. Illustrated history]*. (2008). Lviv–Ivano-Frankivsk: Manuskrýpt-Lviv (in Ukrainian).
- Z Deliatyna [From Deliatyn]. (1916). *Dilo*. 24 liutoho (in Ukrainian).



УДК 94(410+497.11)“1914/18”

СЕРБІЯ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**Артем ГРАЧОВ**

*Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
кафедра всесвітньої історії
вул. Огієнка, 61, 32301, Кам'янець-Подільський, Україна
e-mail: grachov2195@gmail.com
DOI: 10.15330/gal.35.51-69
ORCID: 0000-0001-9114-8067
RESEARCHER ID ABL-9319-2022*

Іван БОРОВЕЦЬ

*Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
кафедра всесвітньої історії
вул. Огієнка, 61, 32301, Кам'янець-Подільський, Україна
e-mail: borovets.ivan@kpmu.edu.ua
DOI: 10.15330/gal.35.51-69
ORCID: 0000-0001-7132-9901
RESEARCHER ID AGV-8689-2022*

В статті розкрито місце та роль Сербії у зовнішній політиці Великої Британії в роки Першої світової війни. Автор зосередив увагу на британо-сербських відносинах та низці питань, недостатньо висвітлених в історіографії: значенні Сербії в діяльності Foreign Office на Балканах, проблемах залучення Болгарії та Греції до Антанти, територіальних суперечках довкола Македонії, зовнішньополітичному аспекті Дарданелльської операції. Окреслено зміну поглядів Лондона на Сербію впродовж війни. Встановлено, що 1914 р. характеризувався скептичним ставленням як лондонських дипломатів, так і британського суспільства до Сербії. Для діяльності Foreign Office у 1915 р. була властива підвищена увага до справ у Сербії, з огляду на загострення дипломатичної боротьби в регіоні. Значення Сербії для Лондона після 1915 р. і до завершення війни суттєво зменшилось через окупацію країни. У статті проаналізовано фатальні помилки Антанти, що призвели до сербської катастрофи осені 1915 р. Результати дослідження корисні для оцінки сучасної військово-політичної ситуації довкола України, у зв'язку з подібністю протистояння Сербії та України переважаним силам Центральних держав та Російської Федерації відповідно. Деякі паралелі помітні в організації іноземної допомоги для Сербії 1914 р. та України 2022 р.

***Ключові слова:** Велика Британія, Сербія, Foreign Office, Перша світова війна, зовнішня політика, міжнародні відносини, дипломатія.*

Роль та значення Сербії в зовнішній політиці Великої Британії в роки Першої світової війни важливі для дослідження з низки причин. Це, по-перше, цінність уроків заплутаних дипломатичних перипетій щодо Сербії та регіону. По-друге, схожість ситуації сьогоденної російсько-української війни із наступом чисельно та технічно переважаючих сил Австро-Угорщини на Сербію в 1914 р., важливість західної допомоги для тогочасної Сербії та сучасної України. По-третє, в останні роки відбулося значне зближення України та Великої Британії, а тому вивчення методів й історичних традицій британської дипломатії є корисним задля подальшої оптимізації українсько-британських взаємин.

Джерельну базу дослідження складають документи Національного архіву Великої Британії (The National Archives, TNA), а також мемуари безпосередніх учасників подій. В архівних документах TNA найбільшою мірою представлено роль Сербії в дипломатичній боротьбі на Балканах у 1915 р. а також згадані інтереси Британії до Сербії на завершальному етапі війни. Діяльність Foreign Office (британського зовнішньополітичного відомства) відображена також в документах збірника “Міжнародні відносини в епоху імперіалізму”, однак тільки в межах

1914–16 рр. Мемуари, представлені спогадами Д. Ллойд-Джорджа, Т. фон Бетман-Гольвега, О. Савінського, Ф. Берті, Р. Пуанкаре значною мірою доповнюють картину початкового періоду війни та проблеми сербсько-болгарських та сербсько-грецьких відносин, пошуків сербсько-болгарського компромісу влітку 1915 р.

Серед відомих нам наукових праць власне британо-сербським взаєминам присвячені лише роботи сербського історика С. Марковича. Переважна більшість історіографічних напрацювань розкривають значення Сербії для Foreign Office через призму супутніх дипломатичних та військових проблем на Балканах. Серед них дослідження Б.-Г. Ліддел-Гарта (В. Н. Liddell Hart), С. Дуггана (S. P. Duggan), Дж. Еббота (G. F. Abbot), Дж. Перкінса (J. A. Perkins), В. Готтліба (W. W. Gottlieb), К. Роббінса (K. Robbins), О. Агансон, А. Зайончковського.

В радянській історіографії простежуються негативні оцінки курсу Foreign Office щодо Сербії. Так, в роботі радянського військового історика А. Зайончковського знаходимо твердження, що Лондон не дозволив сербській армії завдати превентивного удару по Болгарії, прирікши таким чином Сербію на поразку¹. З цим твердженням важко погодитися. На наш погляд, завданням Foreign Office були маневри між Сербією та Болгарією й прагнення залишити Белград у ролі сторони, що захищається. Лише в такому разі міг вступити в дію casus foederis греко-сербського оборонного договору 1913 р. Більше того, в Лондоні впродовж 1915 р. розраховували досягнути союзу також із Болгарією.

Більшість західних дослідників сходяться на тому, що Союзники, зокрема Британія, мали змогу врятувати Сербію, і натомість тільки згаяли час. Британський військовий кореспондент та письменник Дж. Ф. Ебботт вважав, що загроза, яка нависла над Сербією у 1915 р., ні для кого не була таємницею. Відтак, слід було діяти рішуче, узгодити політику держав Антанти, а також забезпечити військову експедицію потрібної чисельності, насамперед в момент, коли грецька сторона була готова до співпраці².

В сучасній українській історіографії цілком відсутні спеціалізовані дослідження з піднятої проблеми, що робить необхідним розкрити ключові її аспекти в українському ракурсі оцінок та інтерпретацій.

Завданнями статті є з'ясувати роль Сербії в зовнішній політиці Великої Британії у північно-східному Середземномор'ї в роки Першої світової війни та простежити місце сербського чинника у діяльності Foreign Office.

Напередодні та на початку Першої світової війни ставлення лондонського керівництва та британської громадськості до Сербії було прохолодним та скептичним. Демонстрації сербів та хорватів Австро-Угорщини в 1912 р. за возз'єднання зі своїми одноплемінниками по інший бік кордону у вищих колах Великої Британії сприймали як щось сумнівне та незрозуміле³. Через великодержавницькі плани Белграду, збільшення території Сербії в результаті Балканських війн та агресивну політику стосовно населення інкорпорованих земель⁴, у Foreign Office вважали агресивні наміри Габсбурзької монархії щодо Сербії цілком обґрунтованими⁵. Сербія в очах британців була загадковою країною, де постійно вбивають монархів⁶, а югославське питання, що напередодні війни стало предметом інтересів сербських, хорватських та словенських інтелектуалів⁷, залишалось невідомим для спільноти Туманного Альбіону⁸. Навіть

¹ Зайончковский А. М. Первая мировая война. Санкт-Петербург : ООО "Издательство "Полигон", 2002. С. 455.

² Abbott G. F. Greece And The Allies, 1914–1922. London : Methuen & Co. Ltd., 1922. P. 67.

³ Aganson O. The balkan curse: Austria-hungary's policy in the view of the entente powers on the eve of World War I. *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi = The Journal for South-Eastern European Studies*. Vol. 31, no. 1. P. 53.

⁴ Duggan Stephen P. Balkan Diplomacy I. *Political Science Quarterly*. 1917. March. Vol. 32. № 1. P. 42.

⁵ Aganson O. The balkan curse... P. 54.

⁶ Perkins J. A. British liberalism and the Balkans, c. 1875–1925. PhD thesis. Birkbeck : University of London, 2014. P. 178.

⁷ Bataković D. T. Serbian War Aims and Military Strategy, 1914–1918. *The Purpose of the First World War. War Aims and Military Strategies*. Ed.: H. Afflerbach. Walter de Gruyter GmbH & Co KG, 2015. P. 84.



Роберт Сетон-Уотсон⁹ вважав сербів диким та агресивним народом¹⁰. Не на користь сербо-британського зближення грав і той факт, що сербський посол у Лондоні Матеас Бошковіч навіть не володів англійською мовою¹¹.

На момент початку липневої кризи 1914 р. Британія була очолена ліберальним урядом, перш за все стурбованим внутрішньою проблемою Ольстеру. Паралель неспокоїних “малих народів” Австро-Угорщини з ірландцями була очевидною¹², тож не дивно, що британська преса, зокрема й наближена до Foreign Office “Westminster Gazette”, висловлювалася за підтримку Відня, коли після вбивства в Сараєво той висунув ультиматум Белграду¹³. Офіційний же Лондон, в особі очільника британського зовнішньополітичного відомства Едуарда Грея, виступав за владнання конфлікту. Грей у бесіді із послом Австро-Угорщини Альбертом фон Менсдорфф-Пулли-Дітріхштейном заявив, що сподівається на порозуміння між Віднем та Петербургом, на що австрієць відповів згодою, однак поскаржився на погане, за його словами, ставлення з боку Сербії¹⁴. Слід підкреслити, що Грей говорив про порозуміння саме між Австро-Угорщиною та Росією, що стала на захист Сербії, але не про саму Сербію, що демонструє незначне місце останньої в тогочасних британських зовнішньополітичних планах. Показово й те, що Грей був готовий “заплющити очі” на австро-сербський конфлікт, якщо той не зачепить Росії, тобто залишиться суто локальною балканською проблемою¹⁵, і ця думка навіть була оформлена у вигляді статті, що вийшла на сторінках “The Times”¹⁶. Але Грей чітко розрізняв одиничне від загального у ситуації: “доки ускладнення відбуваються між Австрією та Сербією, англійські інтереси прямо не зачеплені, але австрійська мобілізація викличе мобілізацію Росії, і з цього моменту виникне становище, у яке будуть втягнуті вже [великі] держави... і в такому разі Англія збереже за собою цілковиту свободу дій”¹⁷.

З іншого боку, Лондон дійсно ініціював кроки до мирного врегулювання конфлікту. 24 липня в бесіді із німецьким послом К. М. Ліхновським Грей запропонував посередництво Німеччини, Франції, Італії та Великої Британії у суперечці між Віднем та Петербургом¹⁸. Від Белграду ж, після попередніх консультацій із французьким та російським послами, очільник Foreign Office бажав домогтися гарантій безумовного виконання всіх пунктів ультиматуму, про що було надіслано відповідні інструкції британському посланнику в Сербії Шарлю Луї де

⁸ Боровець І. І. Нова історія країн Європи та Америки 1870–1918 рр. Міжнародні відносини. Практикум : навчальний посібник для студентів історичних факультетів та факультетів міжнародних відносин ВНЗ. Кам’янець-Подільський : ПП “Медобори–2006”, 2014. С. 248.

⁹ Британський історик, письменник та публіцист, один із небагатьох британців, знайомих із народами Австро-Угорщини та Балкан (див.: Hanak H. The New Europe, 1916–20. *The Slavonic and East European Review*. Vol. 39, No. 93. Jun. 1961. P. 371).

¹⁰ Perkins J. A. British liberalism and the Balkans... P. 190.

¹¹ Markovich Slobodan G. Anglo-Serbian Cultural Relations During the Great War and Its Aftermath: Learning of the Other Through War Efforts. *Belgrade English Language and Literature Studies*. Volume 2, Vol. 2. 2020. P. 367.

¹² Perkins J. A. British liberalism and the Balkans... P. 178.

¹³ Готлиб В. В. Тайная дипломатия во время Первой мировой войны. Москва: Соцэргиз, 1960. С. 287.

¹⁴ Murray G. The Foreign Policy of Sir Edward Grey, 1906–1915. Oxford: At the Clarendon Press, 1915. P. 13.

¹⁵ Агансон О. И. От Бухареста до Сараево: политика Великобритании на Балканах и начало первой мировой войны. *Исторические исследования. Журнал Исторического факультета МГУ имени М. В. Ломоносова*, no. 1, 2014. С. 134; Бетман-Гольвег Т. Мысли о войне / пер. с нем. В. Н. Дьякова; с предисловием В. Гурко-Кряжина. Москва – Ленинград : Госиздат, 1925. С. 66–67; Ward A. W. The Cambridge history of British foreign policy, 1783–1919. New York : The Macmillan Company, 1923. P. 489.

¹⁶ Международные отношения в эпоху империализма. 1878–1917. : Серия 3. 1914–1917. Т. 5 : 23 июля 1914 г. – 4 августа 1914 г. Москва, Ленинград : Государственное социально-экономическое издательство, 1934. С. 295.

¹⁷ Там само. С. 69.

¹⁸ Там само. С. 156, 184, 208; Murray G. The Foreign Policy of Sir Edward Grey... P. 15.

Гра¹⁹. З іншого боку, британський посол у Відні Моріс де Бунсен отримав розпорядження підтримати пропозицію російського представника зняти часові обмеження із ультиматуму Сербії. 25 липня британський посол у Петербурзі Джеймс Б'юкенен прохав міністра закордонних справ Російської імперії Сергія Сазонова утриматися від мобілізації російської армії, поки Лондон здатен вплинути на ситуацію. Посол повторив ідею Грея про посередництво Британії у врегулюванні конфлікту²⁰.

Того ж 25 липня австро-угорський посол повідомив Грею, що Відень розпочне мобілізацію по завершенню терміну ультиматуму Сербії. Відтак, в розмові з німецьким представником Грей вкотре запропонував виступити в ролі медіатора й висловив надію на те, що Берлін піде йому назустріч і вплине на позицію Австро-Угорщини²¹.

Водночас ідею про посередництво Foreign Office було запропоновано і французькій стороні. Грей вкотре підняв питання про негайну підготовку конференції для врегулювання конфлікту за участю Росії, Німеччини, Італії та Франції. Париж відповів згодою. Підтримали ідею і в Римі. Але очільник німецького зовнішньополітичного відомства, Готліб фон Ягов, відкинув дані пропозиції²².

З цього моменту Foreign Office з позицій посередництва переходить до підтримки Сербії. Грей висловив незгоду з австрійською та німецькою сторонами, що сприйняли відповідь Белграду, котрий погодився виконати 9 з 10 вимог ультиматуму, за відмову²³.

28 липня 1914 р. Австро-Угорщина оголосила Сербії війну, але в Foreign Office все ще були готові до посередництва між Габсбургами та Петербургом²⁴. Про бажання Грея не допустити повномасштабної війни між великими державами згадував у своїх мемуарах і німецький райхсканцлер Теобальд фон Бетман-Гольвег²⁵. 31 липня британський міністр закордонних справ висунув пропозицію залагодити конфлікт шляхом, з одного боку, виконання Белградом усіх поставлених Віднем вимог ультиматуму, з іншого – повагою суверенітету та територіальної цілісності Сербії з боку останнього. Втім, ця відчайдушна спроба зупинити війну також виявилась безрезультатною²⁶.

Зі стартом загальноєвропейської війни Foreign Office, як і дипломати Антанти в цілому, змушені були діяти в нових умовах зовнішньої політики, адже Сербія, хоч як би скептично до неї не ставились у Лондоні, відтепер була їх союзником.

Одним зі шляхів допомоги Сербії з боку Foreign Office могла б стати спонукка до виконання Афінами греко-сербського договору 1913 р. про військову допомогу²⁷. Але прем'єр-міністр Греції Елефтероса Венізелоса зайняв вичікувальну позицію. Очевидно, на це вплинув той факт, що, коли в квітні 1914 р. виникла загроза війни між Грецією та Османською імперією, на зондування грецької дипломатії щодо військової допомоги з боку Сербії Белград відповів відмовою, обґрунтованою фінансовими негараздами та складнощами з інтеграцією новоприєднаних за наслідками Балканських війн земель²⁸.

28 липня прем'єр-міністр Сербії Нікола Пашич знову запитав Венізелоса про можливість військової допомоги, і знову наштотхнувся на відмову. Греція, стверджував Венізелос, не

¹⁹ Бетман-Гольвег Т. Мысли о войне... С. 67; Готліб В. В. Тайная дипломатия... С. 286; Murray G. The Foreign Policy of Sir Edward Grey... P. 16; Ward A. W. The Cambridge history... P. 490.

²⁰ Murray G. The Foreign Policy of Sir Edward Grey... P. 16.

²¹ Ibid. P. 18.

²² Grey E. Twenty-Five Years 1892–1916. Volume I. New York : Frederick A. Stokes Company. 1925. P. 307–308; Liddel Hart H. B. The Real War 1914–1918. London: Faber & Faber Limited, 1930. P. 40; Murray G. The Foreign Policy of Sir Edward Grey... P. 18–19.

²³ Murray G. The Foreign Policy of Sir Edward Grey... P. 19.

²⁴ Агансон О. И. От Бухареста до Сараево... С. 134–137; Бетман-Гольвег Т. Мысли о войне... С. 81.

²⁵ Бетман-Гольвег Т. Мысли о войне... С. 66.

²⁶ Murray G. The Foreign Policy of Sir Edward Grey... P. 25.

²⁷ Michalopoulos D. Upheaval in the Balkans: Venizelos and politics, 1888–1920. Munich: GRIN Publishing, 2014. P. 91.

²⁸ Bataković D. T. Serbia and Greece in the First World War : an overview. *Balkan Studies: Biannual Publication of the Institute for Balkan Studies*. 45 (1), 2004. P. 60.



змогла б надати ефективної допомоги, в той час, як її флот опинився б під ударом австро-угорських кораблів. Втім, вимоги Відня закрити постачання припасів для сербської армії, що йшло через порт Салоніки, Греція теж відхилила²⁹.

Розгортання всеєвропейської війни змінило позицію Венізелоса. Причиною для його тривоги стала загроза болгарського нападу. Грецький генштаб почав переговори із сербським командуванням, однак вони залишилися безрезультатними: грецька сторона вимагала від сербів розмістити війська на болгарському кордоні, в той час як Сербія готувалась відбивати наступ переважаючих сил Австро-Угорщини, а Болгарія все ще залишалася нейтральною³⁰.

Тоді Венізелос звернувся до Антанти. Він запропонував передати в розпорядження останньої грецькі армію та флот³¹. Британія опинилася перед невирішеною дилемою: порятунком Сербії залежав від залучення Греції до Антанти, однак вступ у війну останньої провокував неминуче зіткнення Великої Британії з Османською імперією. Конфлікт із Туреччиною загрожував Єгипту та Індії. Підтримка Греції могла викликати негативну реакцію Росії з огляду на зазіхання як Афіні, так і Петрограду на Константинополь та протоки Босфор і Дарданелли.

На засіданні британського кабінету 20 серпня 1914 р. було вирішено не задовольняти пропозицію Венізелоса. Утім, йому було висловлено підтримку, а також наголошено, що Британія допоможе Греції в разі, якщо Болгарія атакує Сербію, а Афіни виконують свої союзницькі зобов'язання. Із загальною думкою не погодився канцлер казначейства Девід Ллойд-Джордж. Він вважав, що Грецію слід рішуче підтримати й це підштовхне інші нейтральні держави Балкан стати на бік Антанти³².

Спроби Foreign Office помирити Сербію та Болгарію, із якою Белград мав територіальні суперечки, мали місце вже восени 1914 р. Британський та сербський уряди обговорювали питання про фінансову допомогу, умовою якої були територіальні поступки сербів на користь Болгарії³³.

На кінець осені 1914 р. Сербію в Лондоні вважали приреченою. Грей навіть подав російському послу в Британії Олександрю Бенкендорфу ідею сепаратного миру з Австро-Угорщиною³⁴. Сербія, натомість, не лише змогла завдати поразки останній, але й проголосити боротьбу за визволення усіх сербів, хорватів та словенів, що було виражено у Нішській декларації 7 грудня 1914 р.³⁵

Неочікувані успіхи Сербії змінили ставлення британської спільноти до неї. Ще 23 вересня 1914 р. журналістом Валентином Чіролем, археологом Артуром Евансом, істориком Робертом Вільямом Сетон-Уотсоном та іншими було створено Сербський фонд допомоги³⁶, який зібрав та відправив для хворих та поранених допомогу на понад 1 млн. фунтів стерлінгів³⁷. Британська пропаганда, що напередодні війни відвела Болгарії та Македонії роль “хороших хлопців” на Балканах, відтепер розхвалювала Сербію³⁸. В той час, як Foreign Office маневрували між своїми союзниками, супротивниками та нейтральними державами Балкан, різноманітні громадські та гуманітарні організації готували допомогу сербам. Вже на березень 1915 р.

²⁹ Ibid.

³⁰ Abbott G. F. *Greece And The Allies...* P. 17; Bataković D. T. *Serbia and Greece...* P. 63.

³¹ Robbins K. *British Diplomacy and Bulgaria 1914–1915. The Slavonic and East European Review.* 1917. Vol. 49. №. 117. P. 566.

³² Robbins K. *British Diplomacy and Bulgaria...* P. 566.

³³ *Международные отношения в эпоху империализма. 1878–1917. Серия 3 : 1914–1917. Т. 6. Ч. I : 5 августа 1914 г. – 13 января 1915 г. Москва ; Ленинград : Государственное социально-экономическое издательство, 1935. С. 202, 299.*

³⁴ Готлиб В. В. *Тайная дипломатия...* С. 417.

³⁵ *За Балканскими фронтами Первой мировой войны / ред. В. Н. Виноградов. Москва : Индрик, 2002. С. 135; Progonati E. The Chronicle of the First World War and Its Impact on the Balkans. Gazi Akademik Bakış, 7, 14, 2014. P. 107.*

³⁶ *British-Serbian Relations from the 18th to 21th Centuries / ed. Slobodan G. Markovich. Belgrade: Faculty of Political Sciences, University of Belgrade & Zepter Book World, 2018. P. 68, 93.*

³⁷ Hanak H. *The New Europe...* P. 373.

³⁸ Perkins J. A. *British liberalism and the Balkans...* P. 178.

Британія стала лідером як за кількістю доправлених до Сербії медичних місій (їх було шість; для порівняння, США надіслали чотири місії, Росія – три, Греція – одну), так і за часткою особового складу цих місій (64%)³⁹. В Сербію доправляли допомогу Британський Червоний хрест та Жіночий комітет шпиталів Шотландії. Причому останньому британський уряд спершу навіть відмовляв у пропозиції взяти участь у підтримці сербів через конфлікт уряду та комітету на ґрунті суфражизму⁴⁰.

Важливою була роль Лондону і для південнослов'янської еміграції. В 1915 р. в Лондоні силами хорватських емігрантів було створено Югослов'янський комітет на чолі з професором Анте Трумбічем, який, серед іншого, виступав і за розділ Австро-Угорщини. На той час ні в Лондоні, ні взагалі серед держав Антанти не поділяли таких ідей⁴¹, хоча на початку того ж таки 1915 р. Сетон-Уотсон уже видав свій памфлет “Що поставлено на карту у війні”. Сетон-Уотсон писав, що тільки з падінням Османської та Австро-Угорської імперій постане нова Європа “з наших мрій”⁴².

Зростання інтересу Британії до сербських справ демонструють і різномірні документи ТНА. Так, протоколи засідань британської Військової ради січня-лютого 1915 р. показують, що питанню порятунку Сербії було надано набагато більше уваги, аніж навіть Дарданелльській операції⁴³.

На той час у військовому та політичному керівництві Британії та Франції сформувались два табори, розділених поглядами на шлях досягнення перемоги у війні. Західний табір вбачав її у фронтальному наступі на Західному фронті з метою розгромити війська Німеччини. Східний табір, навпаки, вважав цей підхід безперспективним, а перемогу у війні слід було шукати фланговими ударами та залученням нейтральних держав Балкан на бік Антанти⁴⁴. Зрештою, гору взяли “західники”, й головні британо-французькі сили було використано для операцій на Західному фронті⁴⁵.

Тим не менш, Британія організувала і деяку, хоч і незначну, військову допомогу для Сербії. Було надіслано мінно-торпедний загін в складі 26 спеціалістів (згодом розширено до 60 осіб) на чолі з адміралом Трубріджом, які діяли проти австро-угорських моніторів на річках⁴⁶. В березні до Сербії вирушила британська військова медична місія на чолі з полковником Хантером⁴⁷. Певне, хоча й суто символічне, зрушення відбулось і в політичних колах: королева Великобританії погодилася стати покровителькою Сербського фонду допомоги, а до числа його віце-президентів увійшли прем'єр-міністр Герберт Асквіт, Перший лорд Адміралтейства Вінстон Черчилль, лідер опозиції Ендрю Бонар Лоу, а також Невіл Чемберлен⁴⁸. Про необхідність негайної військової допомоги сербам говорив і, наприклад, історик Джордж Тревельян, чий лист навів у своїх мемуарах Девід Ллойд Джордж. Тревельян, що разом із Сетон-Уотсоном подорожував Балканами, стверджував, що Сербія не зможе чинити опір в кампанії 1915 р., тому Британії слід надіслати своє військо на півострів. Він наголошував і на важливості морального фактору присутності загонів Антанти поруч із сербами⁴⁹.

Активне обговорення порятунку Сербії мало місце наприкінці січня 1915 р. Так, 28 січня, на засіданні Військової ради в 16:00 генерал Коллвелл запропонував залучити двохсоттисячну

³⁹ British-Serbian Relations... P. 67.

⁴⁰ British-Serbian Relations... P. 68

⁴¹ За Балканськими фронтами... С. 136.

⁴² Hanak H. The New Europe... P. 371–372.

⁴³ TNA. CAB 42/1/28. P. 1-3, 4; TNA. CAB 42/1/33. P. 1–4, 5.

⁴⁴ Liddel Hart H. B. The Real War... P. 133–134.

⁴⁵ Ibid. P. 135–136.

⁴⁶ British-Serbian Relations... P. 84.

⁴⁷ British-Serbian Relations... P. 68; Международные отношения в эпоху империализма. 1878–1917. Серия 3 : 1914–1917. Т. 8. Ч. 1: 24/11 мая 1915 г. – 16/3 октября 1915 г. Москва ; Ленинград : Государственное социально-экономическое издательство, 1935. С. 309.

⁴⁸ British-Serbian Relations... P. 93.

⁴⁹ Lloyd George D. War Memoirs. Vol. I. London : Ivor Nicholson & Watson, 1933. P. 397–399.



грецьку армію, що мала досвід Балканських війн. Ллойд-Джордж виступив за висадку в порту Дедеагач, організацію спільної з Італією атаки на Адріанополь, та / або залучення військ Антанти на Балканах в цілому, щоб підштовхнути нейтральні держави півострова до союзу. Герберт Кітченер, військовий міністр Британії, погодився із ідеєю відправити війська у Сербію, і назвав кількість в 500 тис. осіб⁵⁰. Втім, вже на засіданні Військової ради о 18:30 того ж 28 січня Кітченер підсумував: хоча й потрібно доправити британські війська до Сербії (куди вони мають дістатися із Салонік), але “наразі [...] немає нагальної потреби для активної допомоги Сербії, оскільки ймовірність вторгнення є незначною”. До того ж, Британія не мала в розпорядженні “вільних” для операції на Балканах військ⁵¹. Артур Джеймс Бальфур запропонував надіслати хоча б одну бригаду до Салонік з метою морального ефекту. Цю ідею підтримав Черчилль, який вважав, що таких сил достатньо, щоб підштовхнути Грецію до союзу з Антантою. Однак Кітченер відмовив, побоюючись спровокувати наступ Австро-Угорщини. До того ж, ця бригада могла знадобитися у боях у Франції⁵².

Паралельно Foreign Office зондували можливість поступок Белграду на користь Болгарії з метою нейтралізувати загрозу з боку останньої. Грей з цього приводу спілкувався з сербським послом Бошковічем, позиція якого зводилась до таких пунктів: кожна з держав Балкан має піти на поступки, щоб зберегти мир на півострові; Сербія зазнала великих втрат у Балканських війнах, і в разі, коли б вона поступилася своїми територіями Болгарії, їй мають бути надані відповідні компенсації; Союзникам не слід тиснути на Сербію, оскільки це деморалізує уряд та армію⁵³.

На початку лютого 1915 р. Грей та Кітченер схилились до ідеї забезпечити Сербію шляхом успіху в Дарданельській операції. Цим розраховували відвернути наступ австро-угорських та німецьких військ на Сербію, а також залучення Болгарії, Румунії та Греції на бік Центральних держав. З іншого боку, Венізелос все ще запитував про доправку військ Антанти у Салоніки. Цього разу Кітченер погодився на дві дивізії (36 тис. осіб). Його підтримав французький президент Раймон Пуанкаре, однак зауважив, що проти цієї ідеї можуть виступити французький головнокомандуючий маршал Жозеф Жоффр, підтриманий французьким генералом Фердинандом Фошем та командуючим Британськими експедиційними силами Джоном Френчем⁵⁴.

Поряд з цим, британські представники на Балканах продовжували бити тривогу. Британський генерал Артур Пейджет, що відвідав Ніш 6 лютого 1915 р., писав лорду Кітченеру: сербська армія не має транспорту, до війська уже забрали всіх – практично не залишилось чоловіків призовного віку, яких можна було б мобілізувати. Сербській армії потрібна підтримка: залучення до війни Румунії, відправка Антантою однієї-двох дивізій на Балкани (про що часто говорили як в сербському, так і в грецькому штабах) тощо⁵⁵. Пейджет також поспілкувався із Пашичем, і той назвав перелік поступок, якими, на думку Пашича, можна забезпечити нейтралітет Болгарії: Греція віддасть останній долину Места, Сербія – Варду, Румунія – Східну Сілістрію⁵⁶.

Проблему порятунку Сербії обговорили Грей та Делькассе, згодом до Петрограду було надіслано пропозицію відправити війська в Салоніки у кількості трьох дивізій, по одній від Росії, Британії та Франції. Командуючий російськими військами, великий князь Микола Миколайович, відповів, що Росія не має в розпорядженні вільних підрозділів для цього, і може надати лише тисячу козаків. На засіданні Військового кабінету 9 лютого 1915 р., де питання війни на Балканах було піднято знову, Кітченер, коментуючи відповідь глави російської Ставки, додав, що в Росії навіть зброї не вистачає, однак залучення її військ до висадки у Салоніках покращить ситуацію у болгарському питанні. Болгари, на думку Кітченера, не стануть воювати

⁵⁰ TNA. CAB 42/1/27. P. 1–3.

⁵¹ TNA. CAB 42/1/28. P. 1.

⁵² Ibid. P. 2.

⁵³ TNA. CAB 37/124/9.

⁵⁴ TNA. CAB 37/128/13. P. 6.

⁵⁵ TNA. CAB 37/124/18. P. 1.

⁵⁶ Ibid. P. 2.

проти росіян, чим від нападу Болгарії буде убезпечена Греція⁵⁷. Черчилль зауважив, що вступ Греції у війну є ключовою умовою для розгортання військ Антанти у Салоніках, а Грей додав, що поява там експедиційних сил Союзників слугуватиме Болгарії поштовхом приєднатися до Антанти⁵⁸. Однак безпосередньо відправку військ до Салонік було знову вирішено відтермінувати, адже, на думку Військового кабінету, дислокація армій Центральних держав показувала, що найближчим часом нападу на Сербію не відбудеться. Проти відправки британців у Сербію висловився Френч, який вважав, що сербські війська можуть воювати у надзвичайно важких умовах (очевидно, він мав на увазі обмежений запас зброї, боєприпасів, продовольства тощо проти значно переважаючих сил ворога), однак британці на таке не здатні. Підтримав же експедицію Черчилль, який вважав її більше політичним кроком⁵⁹. Грей запропонував вкотре звернутися до Греції, щоб та виконала договір 1913 р⁶⁰.

Надалі ставлення британської Військової ради до ідеї направлення війська до Дарданелл або Салонік коливалося залежно від успіхів російської армії⁶¹. 26 лютого Військова рада висловила на користь Дарданельської операції, успіх якої вона бачила за спосіб підштовхнути Болгарію та / або Румунію до Антанти й цим допомогти Сербії⁶². Грей розраховував, що морська атака Дарданелл, яку запланували на 11 лютого, слугуватиме хорошим підґрунтям для переговорів із Грецією з приводу сербського питання. Однак атаку перенесли, а грецька сторона, що наче була готова до співпраці, знову повернулася до позицій нейтралітету⁶³. Невдовзі після початку операції грецький уряд очолив Дімітріос Гунаріс, основний опонент проантантівського Венізелоса, й греко-сербські відносини набули більш прохолодного характеру⁶⁴.

Про роль Дарданельської операції як рішення сербської проблеми свідчить і документ “Після Дарданелл”, виданий Комітетом імперської оборони 1 березня 1915 р. Згідно документу, успіх операції розглядали як спосіб вплинути на позицію держав Балкан так, щоб ті вирішили приєднатися до Антанти⁶⁵. Розрахунок британського військового та політичного командування на такий результат підтверджують й інші джерела, наприклад, телеграма з Адміралтейства на о. Мудрос (база Дарданельської операції)⁶⁶.

Зрештою, обговорення про військову допомогу для Сербії в першій третині 1915 р. закінчилися нічим. З одного боку, відправку військової експедиції вважали несвоєчасною, з іншого, зовнішньополітичні успіхи на Балканах планували одержати шляхом здобуття військової перемоги в Дарданеллах.

Іншою перепоною на шляху британо-сербських відносин стало залучення до Антанти Італії. Остання мала плани на балканське узбережжя Адріатики, що не узгоджувались із планами югославів. 26 квітня 1915 р. було укладено Лондонський договір, за яким Італія приєдналася до Антанти. У Foreign Office поступилися інтересами югославів: Італії було обіцяно частину Далмації, острови Адріатичного моря та Істрію – території, які бажали забрати собі хорвати і далматійські серби⁶⁷. Історик Вільгельм Готліб зауважував, що цим договором Foreign Office домігся і залучення нового союзника, і запобіг надмірному посиленню Сербії (а значить, і Росії) на Балканах. І навпаки, на переговорах із Італією Грей апелював до інтересів Сербії, щоб обмежити територіальні винагороди для Риму, й відповідно його вплив у регіоні⁶⁸.

⁵⁷ TNA. CAB 42/1/33. P. 1.

⁵⁸ TNA. CAB 42/1/33. P. 2.

⁵⁹ Ibid. P. 4.

⁶⁰ Ibid. P. 5.

⁶¹ TNA. CAB 24/1/6. P. 2.

⁶² TNA. CAB 42/1/47. P. 2.

⁶³ Robbins K. *British Diplomacy and Bulgaria...* P. 572.

⁶⁴ Bataković D. T. *Serbia and Greece...* P. 65.

⁶⁵ TNA. CAB 24/1/10. P. 2.

⁶⁶ TNA. CAB 37/128/13. P. 26.

⁶⁷ Bataković D. T. *Serbian War Aims and Military Strategy...* P. 86; Ward A. W. *The Cambridge history...* P. 511.

⁶⁸ Готліб В. В. *Тайная дипломатия...* С. 446–447; 470–474.



На користь цього трактування британської позиції говорить і її критика з боку С. Сазонова. На його думку, у Foreign Office очікували надто великий поступок від Сербії на користь Італії⁶⁹.

У відповідь на цей договір, 30 квітня 1915 р. в Лондоні було створено Югославський комітет з представників південнослов'янських емігрантів. Метою організації було проголошено захист інтересів південних слов'ян не лише Сербії, але й територій, що належали Австро-Угорщині⁷⁰.

Залучення Італії на бік Антанти жодним чином не вирішило територіальних суперечок довкола Сербії. 25 травня (тобто майже через місяць після Лондонського договору) італійський посол у Софії повідомив болгарам, що в разі, коли Сербія одержить Боснію, Герцеговину та вихід до Адріатичного моря, Італія не буде заперечувати прагнення Болгарії на Македонію⁷¹. Не змусила себе чекати і реакція Сербії. В червні вона окупувала Албанію, офіційно – у відповідь на дії албанських націоналістів⁷², фактично – у відповідь на Лондонський договір⁷³. Тільки спільний протест держав Антанти примусив Сербію вивести війська з Албанії⁷⁴.

Британське керівництво продовжувало покладати надії на успіх Галліполійської кампанії, що підтверджують замітки War Office від 28 травня 1915 р.: “Румунія, Болгарія та Греція нашо-рошили вуха та були вражені успіхами, яких ми досягли, проте, на жаль, це враження було зіпсоване відступом росіян на Галичині”⁷⁵. Серед завдань операції знову було названо залучення держав Балкан на бік Антанти, відкриття сполучення через Дунай, щоб діяти спільно із Сербією, Румунією, Росією та, “якщо пощастить”, Болгарією⁷⁶. Дещо пізніше цю точку зору повторив і Черчилль, який зазначив, що Дарданельська операція мала не меті, серед іншого, і порятунок Сербії⁷⁷.

Важливим елементом сербського напрямку дипломатії Foreign Office були спроби вмовити Пашича поступитися Болгарії землями, а болгарського царя Фердинанда та прем'єр-міністра Васла Христова Радославова – прийняти ці поступки. Таким чином Британія та її союзники по Антанті мали намір нейтралізувати зусилля Центральних держав, що могли б підкупити Софію територіальними вигодами. 29 травня 1915 р. послы Антанти запропонували болгарському уряду так звану “безумовну зону” (частина Македонії, що за болгаро-сербським договором 1912 р. мала повністю відійти до Болгарії) в обмін на військовий союз проти Османської імперії⁷⁸. В червні цю пропозицію повторили, водночас Сербії запропонували в якості компенсації Боснію, Герцеговину та адриатичне узбережжя. Болгарський цар відмовив⁷⁹. Не в захваті від таких пропозицій був і сербський уряд, що 10 червня заявив, про неможливість дозволу державам Антанти торгуватися сербською територією⁸⁰.

⁶⁹ Международные отношения в эпоху империализма. 1878–1917. Серия 3 : 1914–1917. Т. 7. Ч. 2 : 14 января 1915 г. – 23 мая 1915 г. Москва ; Ленинград : Государственное социально-экономическое издательство, 1935. С. 12–13, 30, 49–54.

⁷⁰ Sotirović V. B. The 1917 Corfu Declaration and its Importance for the Creation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in 1918. *The South Slav Journal*, Vol. 33, № 1–2, London–Belgrade: The South-Slav Research and Study Centre in London–The Anglo–Serbian Society in Belgrade, 2014. P. 45.

⁷¹ Robbins K. *British Diplomacy and Bulgaria...* P. 577.

⁷² Tallon J. N. Albania's Long World War I, 1912–1925: Albania in WWI. *Studia Historyczne*. 2014. R. LVII. Z. 4 (228). P. 450.

⁷³ За Балканскими фронтами... С. 160.

⁷⁴ За Балканскими фронтами... С. 167–168; Международные отношения в эпоху империализма. 1878–1917. Серия 3 : 1914–1917. Т. 8. Ч. 1 : 24/11 мая 1915 г. – 16/3 октября 1915 г. Москва ; Ленинград : Государственное социально-экономическое издательство, 1935. С. 155.

⁷⁵ TNA. CAB 37/128/27. P. 1.

⁷⁶ Ibid. P. 1–2.

⁷⁷ TNA. CAB 37/135/9. P. 4, 6.

⁷⁸ TNA. FO 800/43. P. 178.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Михайлов В. В. Начало болгарского лета: дипломатическая коллизия 23 мая – 14 июня 1915 г. *Клио*. Санкт-Петербург, 2016. №10. С. 97.

На засіданні так званого Дарданельського комітету, що відбулося 5 липня 1915 р., Ллойд-Джордж висловив припущення, що Німеччина та Австро-Угорщина здійснять наступ на Сербію щоб вплинути на позицію Болгарії. Кітченер, однак, зазначив, що загроза наступу існує весь час і його не уникнути, однак наразі жодних доказів його підготовки немає. Британський військовий міністр також вважав, що на Сербію наступатимуть не раніше, ніж наприкінці серпня⁸¹.

Того ж дня дипломат Джеральд Генрі Фіцморіс, співробітник британського посольства у Софії, повідомив секретарю Foreign Office Еріку Драммонду, особистому секретарю Грея, що він довідався про важливу телеграму російського посла в Болгарії Олександра Савінського до Петрограду. В повідомленні йшлося, що позиція Болгарії хитнулась у бік Центральних держав через поразки Росії в Галичині та Британії й Франції в Дарданеллах⁸². Тобто вберегти Сербію від війни з Болгарією шляхом територіальних поступок відтепер ставало ще складніше. Не допомагала справі й упертість сербів, чий уряд не бажав віддавати території болгарам⁸³, що підтверджує й телеграма Фіцморіса Драммонду від 19 липня 1915 р.: дипломат писав, що жодна з держав Антанти, навіть Росія, не здатна підштовхнути Сербію до таких поступок⁸⁴. Тим не менш, сам Грей інформував британського посла в Софії, Генрі Бакс-Айронсайда, що можливість домогтися передачі Македонії від Сербії до Болгарії все-таки є можливою і залежить від територіальних компенсацій сербам у Боснії⁸⁵.

Приблизно 1 серпня Грей інструктував посла в Софії повідомити Радославова: якщо Болгарія буде готова прийняти територіальні поступки з боку Сербії та Греції, Антанта докладе зусиль, щоб Ніш на них погодився⁸⁶. Однак спроби домогтися поступок від Сербії, навіть в обмін на Боснію, Герцеговину, Славонію, Бачку, північну Албанію та частину Далмації до порту Спліт, здійснені в серпні, знову були безрезультатними. Пашич вважав володіння лінією Морава – Вардар життєво важливим для підтримки балансу на Балканах, а саму ідею поступок безнадійною, оскільки Центральні держави, на думку сербського прем'єр-міністра, були здатні запропонувати Софії набагато кращі винагороди, ніж Антанта⁸⁷.

5 серпня в Ніші послы чотирьох держав Антанти виступили з нотою, метою якої було підштовхнути Сербію передати македонську “спірну зону” (територію, на яку претендували Болгарія та Сербія, і долю якої, за умовами болгаро-сербського договору 1912 р., мав вирішити арбітраж російського царя) болгарам. В ній було вказано, що відмовою сербський уряд міг тільки погіршити перебіг переговорів, від чого сама Сербія могла б постраждати⁸⁸. За наполяганням міністра закордонних справ Італії Сіднея Сонніно, нота оминула питання Хорватії. Пашич запитав про уточнення, і хоча Британія, Франція та Росія погодилися розглянути і його, італійська сторона відмовилась від подальшої співпраці з цього приводу⁸⁹.

Паралельно з цим, 3 серпня держави Антанти виступили з нотою (за спогадами Савінського, “як і очікувалось, не набагато успішнішою за попередні”) у Софії із закликом до болгарського уряду прийняти територіальні поступки від Сербії. Нота була проігнорована аж до вересня⁹⁰. Ллойд-Джордж згадував, що вже наприкінці серпня на позицію болгар щодо Сербії та пропозицій Антанти справила серйозне враження і поразка російської армії в Ковно (нині –

⁸¹ TNA. CAB 42/3/7. P. 4.

⁸² TNA. FO 800/43. P. 137–138.

⁸³ Берти Ф. За кулисами Антанты. Дневник британского посла в Париже : 1914–1919 / пер. Е. С. Берлович. Москва ; Ленинград : Гос. изд-во, 1927. С. 70; Пуанкаре Р. На службе Франции 1915–1916 : Воспоминания. Мемуары. Москва : АСТ ; Минск : Харвест, 2002. С. 34, 42–43; Buchanan G. My Mission to Russia and Other Diplomatic Memoires. Vol. I. Cassel and Company, Limited. London ; New York ; Toronto and Melbourne, 1923. P. 230–231.

⁸⁴ TNA. FO 800/43. P. 153.

⁸⁵ Grey E. Twenty-Five Years... P. 195–196.

⁸⁶ Savinsky A. Recollections of a Russian Diplomat. London : Hutchinson, 1927. P. 271.

⁸⁷ Bataković D. T. Serbian War Aims and Military Strategy... P. 87.

⁸⁸ TNA. FO 800/43. P. 185.

⁸⁹ Robbins K. British Diplomacy and Bulgaria... P. 580.

⁹⁰ Savinsky A. Recollections of a Russian Diplomat. London : Hutchinson, 1927. P. 272.



Каунас, Литва)⁹¹. 7 серпня під тиском німецької дипломатії було підготовлено договір між Османською імперією та Болгарією про територіальні поступки у Фракії на користь Софії⁹².

15 серпня послы Антанти висунули Сербії нову ноту. Пашич відповів через два тижні, нарікаючи, що до Сербії ставляться, наче до африканського племені. 1 вересня він погодився на передачу Болгарії більшої частини Македонії, але тільки по завершенні війни і за умови територіальних компенсацій, які зачіпали інтереси уже Італії та Румунії⁹³. До того ж, згода на поступки супроводжувалась такою кількістю умов та застережень, що робили її фактично неприйнятною⁹⁴. Савінський же узагалі охарактеризував відповідь Пашича Антанті як про категоричну відмову, причому настільки, що він та його французький колега в Андре де Панаф'є були "буквально вражені" її тоном⁹⁵.

Тим часом на кінець серпня 1915 р. британське командування знову згадало про можливість військової експедиції до Салонік. Документ Комітету імперської оборони під назвою "Дарданелли. Ситуативний меморандум, 30 серпня 1915 р." розглядав можливість подати відступ з Галліполі за передислокацію до Салонік з метою врятувати Сербію та щоб "зберегти обличчя" (дослівно) на тлі фактичної поразки в Протоках. Втім, тут же в документі було виражено сумнів у ефективності такої операції: експедиційні сили не були обладнані транспортом, а залізниця, що вела із Салонік, не була здатною забезпечити пересування такої кількості військ⁹⁶.

20 вересня Болгарія розпочала мобілізацію. Хоча справа йшла до *casus foederis*, грецький уряд, очолюваний проантантівським Венізелосом, що повернувся на прем'єрське крісло у серпні⁹⁷, всіляко чинив спротив виконанню договору. Так, Афіни аргументували свою відмову тим, що Сербія не була в змозі виставити 150 тис. вояків, як це передбачав текст угоди. Хоча греки були готові погодитись в разі, коли б зазначені підрозділи були забезпечені Антантою⁹⁸.

Ллойд-Джордж згадував, що після оголошення болгарської мобілізації, Грей виступив у Палаті громад і заявив: Британія та її союзники нададуть усю необхідну підтримку для Сербії. Насправді ж жодного чіткого плану дій не було. Ллойд-Джордж наводить коментар Едварда Карсона, генерального атторнея Англії та Уельсу: той ніколи б не повірив, що військові дозволили б політикам робити подібні заяви, не маючи жодного конкретного рішення проблеми⁹⁹.

В британському генштабі вважали, що Сербію може врятувати контингент Антанти кількістю 300 тис. осіб. Британський посол в Софії Х'ю О'Бейрн (змінив на посту Бакс-Айронсайда 7 липня¹⁰⁰) все ще стверджував, що зупинити Болгарію можна буде шляхом передачі їй Македонії¹⁰¹. Позиція War Office була подібною. За його оцінками, до Балкан слід доправити військо в 100 тис. вояків, або щоб тримати оборону на півночі та сході Сербії, або на греко-болгарському кордоні. Мала місце і пропозиція задіяти румунські війська¹⁰², однак марно. Румунський прем'єр-міністр Іонел Бретіану прийняв рішення й надалі дотримуватися нейтралітету¹⁰³.

⁹¹ Lloyd George D. War Memoirs... P. 489–490.

⁹² TNA. CAB 37/133/19.

⁹³ Robbins K. British Diplomacy and Bulgaria... P. 580.

⁹⁴ Abbott G. F. Greece And The Allies... P. 51–52.

⁹⁵ Savinsky A. Recollections of a Russian Diplomat. London : Hutchinson, 1927. P. 279.

⁹⁶ TNA. CAB 42/3/19.

⁹⁷ Соколовская О. В. Греция в годы первой мировой войны. 1914–1918 гг. Москва : Наука, 1990. С. 66; Abbott G. F. Greece And The Allies... P. 50.

⁹⁸ Пуанкаре Р. На службе Франции 1915–1916: Воспоминания. Мемуары. Москва : АСТ ; Минск : Харвест, 2002. С. 90.

⁹⁹ Lloyd George D. War Memoirs... P. 491–492.

¹⁰⁰ Robbins K. British Diplomacy and Bulgaria... P. 579.

¹⁰¹ Ibid. P. 582.

¹⁰² TNA. CAB 42/3/29. P. 1–2.

¹⁰³ TNA. CAB 42/3/30. P. 1.

Поряд з цим, Британії довелося приборкувати уже Ніш. Серби запропонували завдати по Болгарії превентивного удару, щоб розгромити її армію до того, як вона буде готовою до вторгнення. Венізелос, в свою чергу, попередив, що таке рішення не буде підпадати під *casus foederis* договору 1913 р., адже тоді агресором виступатиме Сербія¹⁰⁴. Цю точку зору поділяли і в Лондоні. 1 жовтня Асквіт писав Грею, що сербський удар на випередження тільки посилить підтримку болгарського короля народом¹⁰⁵. Зрештою, ні Британія, ні решта країн-Союзників не підтримали сербський план превентивної атаки¹⁰⁶.

На засіданні Дарданельського комітету 23 вересня знову було піднято питання висадки військ у Салоніках. Було зачитано телеграму від О'Бейрна. У ній йшлося, що Радославов вважає Росію розгромленою, Антанту – стороною, що програла, тому Болгарія атакуватиме Сербію. Загрози з боку Румунії та Греції болгарський прем'єр-міністр не бачив. Цікаво, що на засіданні було наведено суперечливу інформацію з Сербії. Грей повідомив, що значної концентрації австро-угорських військ не спостерігається, натомість Асквіт зачитав телеграму з Ніша про результати аеророзвідки, що виявила активне переміщення ворожих військ. Зрештою, було вирішено запитати у військового командування оцінку можливості експедиції до Салонік¹⁰⁷.

Наступного дня на засіданні комітету Кітченер повідомив, що Австро-Угорщина, судячи з концентрації її військ на сербському кордоні, буде готова наступати 10 жовтня. Тут же він висловив сумнів в тому, що наступ відбудеться, адже Румунія, хоч і проголосила свій нейтралітет, поставила на кордоні 100 тис. вояків, тому на цьому фланзі Відню слід буде зосередити хоча б 70 тис.¹⁰⁸. На цьому ж засіданні дійшли висновку, що Салонікська експедиція має включати 150 тис. вояків¹⁰⁹.

В цей час на заваді організації фронту в Салоніках стала Греція. 28 вересня британський посол в Афінах Френсіс Елліот телеграфував, що “ви [Foreign Office. – А. Г.] ніколи не доможетеся дозволу грецького уряду на прохід військ через Салоніки, щоб нав'язати Сербії поступки на користь Болгарії”. Елліот не зміг пояснити причин такої позиції в Афінах, припустив лише, що це може бути чергова дипломатична гра¹¹⁰.

Тим не менш, в Лондоні не полишали надії домовитись про початок мобілізації грецького війська у відповідь на мобілізацію, оголошену в Болгарії¹¹¹. 5 жовтня до Салонік прибули перші підрозділи експедиційних військ¹¹². Тим часом сербський прем'єр-міністр Пашич погодився на територіальні поступки на користь Греції. Венізелос домігся більшості у парламенті, яка виступала за виконання договору 1913 р.¹¹³. Однак майже одразу після цього грецький король Костянтин, прихильник нейтралітету, відправив Венізелоса у відставку¹¹⁴. В Сербії це сприйняли як катастрофу¹¹⁵.

6 жовтня 1915 р. розпочався наступ австро-угорських військ на Сербію¹¹⁶, а 13 жовтня, попри попередження Антанти¹¹⁷, атакували болгари¹¹⁸, яким вдалося відрізати сербську армію

¹⁰⁴ Robbins K. *British Diplomacy and Bulgaria...* P. 582.

¹⁰⁵ Robbins K. *British Diplomacy and Bulgaria...* P. 583.

¹⁰⁶ Bataković D. T. *Serbian War Aims and Military Strategy...* P. 88.

¹⁰⁷ Пуанкаре Р. *На службе Франции 1915–1916: Воспоминания. Мемуары.* Москва : АСТ ; Минск : Харвест, 2002. С. 96; TNA. CAB 42/3/28. P. 3–4, 12.

¹⁰⁸ TNA. CAB 42/3/30, P. 2.

¹⁰⁹ TNA. CAB 42/3/30, P. 4–5.

¹¹⁰ TNA. FO 800/63. P. 99.

¹¹¹ TNA. CAB 42/3/35, P. 4.

¹¹² Duggan S. P. *Balkan Diplomacy...* P. 59.

¹¹³ Bataković D. T. *Serbia and Greece...* P. 66–67.

¹¹⁴ Ibid.; Bataković D. T. *Serbian War Aims and Military Strategy...* P. 88; Grey E. *Twenty-Five Years...* P. 226; Liddel Hart H. B. *The Real War...* P. 153–154.

¹¹⁵ Bataković D. T. *Serbia and Greece...* P. 67.

¹¹⁶ Liddel Hart H. B. *The Real War...* P. 154; Robbins K. *British Diplomacy and Bulgaria...* P. 583.

¹¹⁷ Duggan S. P. *Balkan Diplomacy...* P. 57.

¹¹⁸ Ibid.; Progonati E. *The Chronicle of the First World War...* P. 106.



від Салонік, перш ніж 15 жовтня туди прибули значні контингенти Союзників¹¹⁹. Тільки 18 жовтня на військовій конференції в Шантільї держави Антанти врешті прийняли остаточне рішення організувати експедицію до Салонік чисельністю в 90 тис. британських та 80 тис. французьких вояків¹²⁰.

Грецький король не здійснив жодних заходів для підтримки Сербії¹²¹. Як сербська сторона, так і Британія марно прохали кабінет Заїміса про допомогу. Договір, стверджували в Афінах, передбачав оборону від Болгарії, а не однієї із великих держав (Австро-Угорщини)¹²². Грецький монарх радив Пашичу негайно укласти мир¹²³. Грей пропонував Греції Кіпр, однак це не допомогло. Греки побоювались втратити Афіни, адже поки грецьке військо мало воювати в Сербії, сама Греція залишалася беззахисною. В цілому, Сербію греки вважали приреченою¹²⁴.

За доповідями британських військових у Сербії, ситуація була критичною. Греція з великою затримкою дала експедиційним підрозділам Антанти пройти через свою територію. На думку британців, в числі умов, які Центральні держави висунуть в разі капітуляції сербської армії, буде вимога до британських та французьких військам залишити територію країни¹²⁵. Більше того, новий грецький прем'єр Скулудіс попередив Антанту, що її війська, а також сербські загони, що відступатимуть на територію Греції, будуть роззброєні¹²⁶. Виникло побоювання, що, в світлі подій на сербському фронті та повороту в грецькій політиці, грецькі війська (яких було 30 тис. у Салоніках) виступлять проти підрозділів Антанти¹²⁷.

В Лондоні тим часом лунали припущення, що сербське військо продовжить боротьбу партизанськими методами, чому сприяли ландшафт та погані комунікації¹²⁸. В цьому ключі навіть було запропоновано залучити Італію для постачання припасів сербським воякам, а також якогось хорвата на ім'я Банац, що б міг організувати їх транспортування. Бальфур висунув ідею відправити до Албанії британського офіцера й дипломата Обрі Герберта, добре знайомого із цією країною, щоб організувати транспортування припасів вглиб її території, де б їх можна було передати сербам¹²⁹.

12 листопада 1915 р. на засіданні Військової ради було запропоновано організувати італійську військову експедицію на Балкани – або до Албанії, або до Салонік¹³⁰. Утім, відомі нам джерела надалі не згадували про розвиток цієї ідеї, тож вона, очевидно, залишилася лише на папері.

Бездіяльність та невдачі Салонікського фронту, війська якого не змогли завдати поразки болгарам і на 1 грудня вже повернулися до Салонік¹³¹, змусила сербське командування відкинути ідею відступати до Греції, і 25 листопада було прийнято рішення відходити через албанські гори¹³². Перехід був надзвичайно важким, до того ж, на сербів нападали албанці, що пам'ятали нещодавно окупацію. У підсумку з 220 тис. солдатів та біженців узбережжя досягли 160 тис.¹³³

Справу порятунку сербської армії та біженців спершу було покладено на Італію. 13 грудня 1915 р. на засіданні Військового комітету Асквіт назвав ситуацію із італійським постачанням

¹¹⁹ Liddel Hart H. V. *The Real War...* P. 154.

¹²⁰ За Балканськими фронтами... С. 191.

¹²¹ TNA. CAB 42/4/6, P. 2.

¹²² Abbott G. F. *Greece And The Allies...* P. 65; Bataković D. T. *Serbia and Greece...* P. 68.

¹²³ Bataković D. T. *Serbia and Greece...* P. 68.

¹²⁴ Abbott G. F. *Greece And The Allies...* P. 66–67.

¹²⁵ TNA. CAB 800/63. P. 108–109.

¹²⁶ Bataković D. T. *Serbia and Greece...* P. 71.

¹²⁷ TNA. CAB 42/5/4, P. 2.

¹²⁸ Ibid. P. 3.

¹²⁹ Ibid. P. 5–6.

¹³⁰ TNA. CAB 42/5/8, P. 3, 13–15.

¹³¹ Берти Ф. За кулисами Антанти. Дневник британского посла в Париже : 1914–1919. / пер. Е. С. Берлович. Москва ; Ленинград : Гос. изд-во, 1927. С. 82.

¹³² Bataković D. T. *Serbian War Aims and Military Strategy...* P. 89.

¹³³ Tallon J. N. *Albania's Long World War I, 1912–1925: Albania in WWI. Studia Historyczne.* R. LVII, 2014. Z. 4 (228). P. 450.

“скандальною”. Флот Італії стояв у Венеції, побоюючись дій австро-угорських субмарин¹³⁴. Забезпечити транспортування продовольства до Албанії довелося британцям та французам¹³⁵ – так, наприклад, Британія з цією метою організувала т.зв. “місію Лемба”¹³⁶.

Загалом, британська сторона скептично поставилась до евакуації сербської армії та біженців з Албанії, яку зніщували французи. Все ж, сербів вивезли на грецькі острови Корфу та Відо¹³⁷. Разом із ними був евакуйований і британський посол де Гра¹³⁸.

Розгром та окупація Сербії зумовили жорстку критику зовнішньої політики Антанти та Британії зокрема. Девід Ллойд-Джордж 12 жовтня підготував меморандум у вельми різкому тоні, дорікаючи чотирьом великим державам, що виявилися нездатними врятувати маленьку Сербію: “Це все можна вмістити в два слова: надто пізно!”¹³⁹. Ці слова він повторив у своєму виступі у Палаті громад в грудні 1915 р.¹⁴⁰. Порятунком Сербії, згадував Ллойд-Джордж, був необхідний для збереження репутації Антанти¹⁴¹, а її падіння він вважав найстрашнішою та найнепоправнішою помилкою¹⁴².

За спогадами О. Савінського, серби були введені в оману власними успіхами в 1914 р., що зумовило їх непоступливість, коли Антанта і зокрема Британія просили піти на компроміс із Болгарією. Таку вперту позицію займав не тільки (або не стільки) сербський уряд, як сама сербська громадськість, в чий пам’яті були свіжі Балканські війни, й жодних поступок болгарам сербська спільнота допустити не могла. Британська ж сторона, згадував російський дипломат, вважала, що рішення залишитися нейтральними, прийняте в Софії в 1914 р., було остаточним на весь період війни. Тому і сенсу тиснути на Сербію, щоб домогтися залучення Болгарії до Антанти британці, за словами Савінського, не бачили¹⁴³.

Британський міністр закордонних справ Едуард Грей у своїх спогадах нарікав на умови, в яких слід було діяти Foreign Office. Сербія та Греція – союзник та потенційний союзник, тому торгуватися їх територіями із болгарами було неможливо. Грей покликався і на згадану вище непоступливість сербів і наводить слова Бошковіча, що серби радше помруть, аніж добровільно віддадуть болгарам македонське місто Монастир (Бітоль, нині Бітола у Північній Македонії)¹⁴⁴. Відповіді в такому дусі британська сторона отримувала від Ніша упродовж усього літа 1915 р.¹⁴⁵.

З поразкою Сербії увага Лондону до неї різко зменшилась. Так, наприклад, протокол засідання Військового комітету від 2 грудня 1915 р. присвячує Сербії тільки 1,5 сторінки, в той час як кампанії в Протоках – 4,5 сторінки¹⁴⁶.

Надалі британо-сербські взаємини, зі зрозумілих причин, значно звузилися. Куди активнішими, ніж Foreign Office, на сербському напрямі були різноманітні гуманітарні організації. Певним винятком стало питання біженців. На початку березня 1916 р. Пашич офіційно просив сербське посольство в Лондоні звернутися до Сербського фонду допомоги з приводу прийняття та фінансування сербських біженців-дітей. Фонд взяв під опіку 300 учнів від 12 до 17 років¹⁴⁷.

¹³⁴ TNA. CAB 42/6/7, P. 5–8.

¹³⁵ Ković M. The British Adriatic Squadron and the evacuation of Serbs from the Albanian coast 1915–1916. *Balkanica*, 2018, Issue 49. P. 32.

¹³⁶ Международные отношения в эпоху империализма. 1878–1917. Серия 3 : 1914–1917. Т. 9 : 17 октября 1915 г. – 13 января 1916 г. Москва ; Ленинград : Государственное социально-экономическое издательство, 1937. С. 306, 308, 335.

¹³⁷ Liddel Hart H. B. The Real War... P. 154.

¹³⁸ Markovich S. G. British Diplomats in Belgrade and Serbian Ministers at the Court of St. James's, 1837–1919. Belgrad, 2018. P. 197.

¹³⁹ Lloyd George D. War Memoirs... P. 500.

¹⁴⁰ Ibid. P. 529.

¹⁴¹ Ibid. P. 503–504.

¹⁴² Ibid. P. 503–504.

¹⁴³ Savinsky A. Recollections of a Russian Diplomat. London : Hutchinson, 1927. P. 279–280, 294.

¹⁴⁴ Grey E. Twenty-Five Years... P. 202–203.

¹⁴⁵ Ibid. P. 198.

¹⁴⁶ TNA. CAB 42/5/4, P. 3–6; TNA. CAB 42/6/2, P. 1–5, 5–7.

¹⁴⁷ British-Serbian Relations... P. 94–95.



В квітні 1916 р. принц-регент Сербії Александр Карагеоргієвич відвідав Лондон. Його прийняли король та міністр закордонних справ, а лорд Кітченер організував спеціальний обід. В перші місяці 1916 р. також було утворено Комітет дня битви на Косовому полі, метою якого було організувати відзначення цієї пам'ятної дати в Британії як данини відвазі сербським воїнам. Відповідні дійства справді було організовано в червні того ж року, а Артур Еванс розмістив у "Таймс" свою статтю, присвячену річниці¹⁴⁸.

В травні 1916 р. Грей обговорював з російським політиком Павлом Мілюковим перспективи повоєнного врегулювання. Серед іншого, Грей був готовий передати Росії ініціативу в приєднанні до Сербії земель хорватів та словенів¹⁴⁹, що свідчить про згасання інтересу Foreign Office до сербських проблем. На противагу цьому, увагу до Балкан зберегла громадськість¹⁵⁰. У вересні 1916 р. виникло Сербське товариство Великої Британії (офіційною датою заснування вважається 20 жовтня). Ідеї сербського товариства відповідали югославістським планам сербського уряду, однак погано корелювалися з офіційним курсом Foreign Office, якому слід було рахуватися з позицією Італії¹⁵¹.

В грудні 1916 р. британський уряд очолив Ллойд-Джордж, представник "східного" табору. Він спробував активізувати дії Британії на Салоніському фронті, однак цьому завадив глава генерального штабу Робертсон, що надавав перевагу Західному та Синайсько-Палестинському фронтам. Більш того – упродовж 1917 р. британське військове командування декілька разів розглядало питання евакуації експедиційних сил з Македонії¹⁵².

Якщо раніше Пашич скептично ставився до Югославського комітету у Лондоні та вважав, що той не може репрезентувати інтереси південних слов'ян, то на 1917 р. окреслились дві причини, що штовхали сербського прем'єр-міністра змінити орієнтири. Першою було несприйняття Петроградом ідеї сербо-хорвато-словенської єдності. Натомість російське зовнішньополітичне відомство ратувало за побудову сильної централізованої православної Сербії¹⁵³. Другою стала кардинальна зміна геополітичної ситуації у світі: падіння російської монархії в лютому 1917 р.; вступ до війни США; загроза утворення маріонеткової Великої Албанії під протекторатом Італії¹⁵⁴. Зрештою, на початку травня 1917 р. Пашич запросив Анте Трумбіча на Корфу для обговорення проекту майбутньої держави – Королівства сербів, хорватів та словенів¹⁵⁵.

Документи демонструють, що на 1917–18 рр. в питаннях Сербії Foreign Office здебільшого займались лише спостереженнями. Характерними є доповіді Департаменту інформації при Бюро розвідки: уваги сербським питанням у них було набагато менше, ніж, наприклад, політичним перипетіям в Чорногорії. Так, один із документів літа 1917 р. називається "Тижневий звіт про Сербію", проте фактично майже весь його зміст стосувався Чорногорії¹⁵⁶. В іншому звіті Сербія була згада всього лише один раз, і винятково в контексті питання албанської державності¹⁵⁷.

Джерела засвідчують пасивність британського керівництва стосовно внутрішньополітичної кухні в Сербії. Навесні 1917 р. було засуджено до смертної кари та тривалих термінів ув'язнення високопоставлених офіцерів сербського війська. Справа мала політичний характер¹⁵⁸. Засуджені належали до опозиції Пашичу та королівській династії, деякі з них були у зв'язках із організацією "Чорна рука". Як наслідок, у телеграмі британського капітана Америк до міністра

¹⁴⁸ British-Serbian Relations... P. 76–80.

¹⁴⁹ Шеремет В. И. Босфор. Россия и Турция в эпоху первой мировой войны. По материкам русской военной разведки. Москва : Технологическая школа бизнеса, 1995. С. 170.

¹⁵⁰ Perkins J. A. British liberalism and the Balkans... P. 191.

¹⁵¹ British-Serbian Relations... P. 98–100.

¹⁵² Ibid. P. 88.

¹⁵³ Sotirović V. B. The 1917 Corfu Declaration... P. 47–48.

¹⁵⁴ Ibid. P. 50–54.

¹⁵⁵ Ibid. P. 45.

¹⁵⁶ TNA. CAB 24/14/10. P. 36–37.

¹⁵⁷ TNA. CAB 24/19/11. P. 56–58.

¹⁵⁸ TNA. CAB 24/14/10. P. 38.

закордонних справ Артура Джеймса Бальфура, та в звітах Intelligence Bureau мало місце попередження про небезпеку розколу всередині сербського військового керівництва, яким могла б скористатися Австро-Угорщина¹⁵⁹. У відповіді Foreign Office капітану Амері без роз'яснення подробиць йшлося, що питання було взято до уваги, а Бальфур намагається його владнати через свої особисті контакти, однак потреби безпосереднього втручання в сербські справи очільник зовнішньополітичного відомства не бачив і висловив сумнів, що це дасть позитивні результати¹⁶⁰.

В грудні 1917 р. мали місце переговори про сепаратний мир між Британією та Австро-Угорщиною. Відомо, що британська сторона пропонувала відновлення незалежної Сербії, однак із територіальними поступками на користь Болгарії, що були б компенсовані Боснією, Герцеговиною та виходом до моря з Далмації¹⁶¹.

Характерно, що промова Ллойд-Джорджа в січні 1918 р., яка торкалась майбутнього Габсбурзької монархії, розчарувала югослов'янський рух. Пропозиції британського прем'єр-міністра не передбачали розпад Австро-Угорщини, а слов'янам Габсбургської монархії слід було обмежитися автономією у її складі¹⁶².

В липні 1918 р. в Меншн-Хаус у Лондоні сербськими емігрантами була організована зустріч, на якій було виголошено мету Сербії у війні. На цю зустріч було запрошено лідера лейбористів Артура Гендерсона¹⁶³. Останньому довелося узгоджувати свою позицію, яку він мав висловити у промові, із Foreign Office. Серед очевидних причин таких інструкцій слід бачити територіальні проблеми між Італією та майбутньою Югославією. У відповідних документах акцентується увага на тому, що Бальфур підтримує зв'язок із італійським послом¹⁶⁴. Важливо наголосити, що на зустрічі в Меншн-Хаус був присутній і сам міністр закордонних справ¹⁶⁵.

4 жовтня 1918 р. відбулась конференція, на якій Ллойд-Джордж та французький прем'єр-міністр Жорж Клемансо домовились, що справу подальшого визволення Сербії візьме на себе Франція, в той час як Британія займеться питанням Константинополя¹⁶⁶.

31 жовтня 1918 р. глава британського генштабу, за підтримки Ллойд-Джорджа та Бальфура, запропонував підготувати візит принца Уельського до Сербії, щоб цим показати визнання Британією сербських зусиль та жертв, і посилити вплив Лондону у регіоні¹⁶⁷. Британський монарх не погодився через нехитру відмовку. Начебто, оскільки принц Уельський служив на Західному фронті, його відсутність серед вояків на момент завершення війни мала б негативний моральний ефект¹⁶⁸. Цей епізод ще раз продемонстрував, що Британія вивела проблему Сербії та об'єднання південних слов'ян на другий план своєї зовнішньої політики.

Отже, британська зовнішня політика стосовно Сербії пройшла низку трансформацій протягом війни. В період від Липневої кризи до осені 1914 р. британська публіка була скептично налаштована щодо Сербії, а для офіційного Лондону вона було швидше малозначущою державою, чий інтереси стояли нижче інтересів решти європейських гравців. Військовий успіх Сербії восени 1914 р. спровокував хвилю громадських симпатії та інтересу до цієї країни, характерні для періоду кінця 1914 – осені 1915 рр. Провал планів швидкої війни, які розробили штаби ворогуючих блоків, актуалізував змагання на дипломатичній арені, а особливо боротьбу за нейтральні держави (зокрема балканські Болгарію, Грецію), з якими була тісно пов'язана Сербія через територіальний конфлікт із Болгарією за Македонію, а також договір про військову допомогу з Грецією. Важливу роль в долі Сербії відіграла Дарданелльська операція.

¹⁵⁹ TNA. FO 24/18/55. P. 244–245; TNA. FO 800/206. P. 3 recto.

¹⁶⁰ TNA. FO 800/206. P. 5 verso.

¹⁶¹ British-Serbian Relations... P. 90.

¹⁶² За Балканскими фронтами... С. 297.

¹⁶³ TNA. FO 800/206. P. 6 verso.

¹⁶⁴ TNA. FO 800/206. P. 7–9 recto.

¹⁶⁵ TNA. FO 800/206. P. 13 recto – 14 verso.

¹⁶⁶ British-Serbian Relations... P. 91.

¹⁶⁷ TNA. FO 800/206. P. 15 recto.

¹⁶⁸ TNA. FO 800/206. P. 21 recto – 22 recto.



Британське військово-політичне керівництво зробило вибір на користь атаки на Протоки, а не організацію військової експедиції до Салонік, що могла б врятувати Сербію. Розгром та окупація Сербії стали причиною втрати інтересу Foreign Office до неї в період кінця 1915 р. аж до завершення війни. Роль Лондону в діяльності югославистів залишалася опосередкованою. Неофіційні (культура, благодійність, гуманітарна допомога) зв'язки Британії із Сербією в означений період проявились значно сильніше, ніж офіційні. На 1917–18 рр. чітко простежується другорядне значення сербського питання для Foreign Office та британської корони.

Перспективи подальших досліджень з теми вбачаємо у вивченні протиріч між Сербією, Грецією та Болгарією в зовнішній політиці Великої Британії в часи Першої світової війни; ролі британського зовнішньополітичного відомства в створенні Югославії.

SERBIA IN FOREIGN POLICY OF THE GREAT BRITAIN IN THE FIRST WORLD WAR

Artem HRACHOV

*Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohiienko University,
Department of world history
Ohiienska str. 62, 32301, Kamianets-Podilskyi, Ukraine
e-mail: grachov2195@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9114-8067*

Ivan BOROEVETS

*Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohiienko University,
Department of world history
Ohiienska str. 62, 32301, Kamianets-Podilskyi, Ukraine
e-mail: borovets.ivan@kpnu.edu.ua
ORCID: 0000-0001-7132-9901*

Summary

The article researches the place and role of Serbia in Great Britain's foreign policy in the years of the First World War. The author focused on British-Serbian relations and a number of questions that were not covered enough by historiography: the value of Serbia in Foreign Office's activities on Balkans, problems of joining of Bulgaria and Greece to Entente, territorial disputes about Macedonia, foreign policy aspect of the Dardanelles operation. Changing of London's views on Serbia from the beginning to the end of the war was outlined. The research found out that 1914 is characterized by skepticism to Serbia both from official London and British society. Foreign Office's activities of 1915 are characterized by greater priority to Serbia because of the sharpening of the diplomatic struggle in the region. Value of the Serbia for London after 1915 until the end of the war became significantly lower because of the occupation of the country. Results of the research are valuable for analysis of the current military and political situation around Ukraine because of similarity of the confrontation of Serbia and Ukraine to the superior forces of the Central Powers and the Russian Federation respectively, the value of the foreign assistance for Serbia in 1914 and for Ukraine in 2022, necessity to reflect on fatal mistakes of Entente which lead to the Serbian catastrophe of the autumn 1915.

Keywords: *Great Britain, United Kingdom, Serbia, Foreign Office, First World War, foreign policy, international relations, diplomacy.*

References

- Abbott, G. F. (1922). *Greece And The Allies, 1914–1922*. London : Methuen & Co. Ltd. (in English).
- Aganson, O. (2017). The balkan curse: Austria-Hungary's policy in the view of the Entente powers on the eve of World War I. *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi = The Journal for South-Eastern European Studies*, vol. 31, no. 1, pp. 49–61 (in English).
- Aganson, O. (2014). Ot Buharesta do Saraevo: politika Velikobritanii na Balkanah i nachalo pervoj mirovoj vojny [From Buharest to Sarajevo: Great Britain's policy in Balkans and the beginning of the World War]. *Istoricheskie issledovaniya. Zhurnal Istoricheskogo fakul'teta MGU imeni M.V. Lomonosova [Historical studies. Journal of the history department of the Moscow M. Lomonosov State University]*, no. 1, pp. 120–142 (in Russian).
- Bataković, D. T. (2004). Serbia and Greece in the First World War : an overview. *Balkan Studies: Biannual Publication of the Institute for Balkan Studies*. 45 (1), pp. 59–80 (in English).

Bataković, D. T. (2015). Serbian War Aims and Military Strategy, 1914–1918. *The Purpose of the First World War. War Aims and Military Strategies*. Ed.: H. Afflerbach. Walter de Gruyter GmbH & Co KG, 2015, pp. 79–94 (in English).

Berti, F. (1927). *Za kulisami Antanty. Dnevnik britanskogo posla v Parizhe: 1914–1919 [Behind the scene of Entente. Diary of the British ambassador in Paris: 1914–1919]* / per. E. S. Berlovich. Moskva, Leningrad : Gos. izd-vo (in Russian).

Betman-Gol'veg, T. (1925). *Mysli o vojne [Thoughts about the war]* / per. s nem. V. N. D'yakova; s predisloviem V. Gurko-Kryazhina. Moskva – Leningrad : Gosizdat (in Russian).

Borovets, I. (2014). *Nova istoriia krain Yevropy ta Ameryky 1870–1918 rr. Mizhnarodni vidnosyny. Praktykum : navchalnyi posibnyk dlia studentiv istorychnykh fakul'tetiv ta fakul'tetiv mizhnarodnykh vidnosyn VNZ [Modern history of the states of Europe and America 1870–1918. Foreign relations. Practicum : textbook for stuents of historical departments and foreign relations departments of universities]*. Kamianets-Podil'skyi : PP “Medobory-2006” (in Ukrainian).

Buchanan, G. (1923). *My Mission to Russia and Other Diplomatic Memoires*. Vol I. Cassel and Company, Limited. London, New York, Toronto and Melbourne: 1923 (in English).

Duggan, S. P. (1917). Balkan Diplomacy I. *Political Science Quarterly*. Vol. 32, No. 1, pp. 36-59 (in English).

Gotlib, V. (1960). *Tajnaia diplomatiya vo vremya Pervoj mirovoj vojny [The secret diplomacy of the First World War]*. Moskva: Socekgiz (in Russian).

Grey, E. (1925). *Twenty-Five Years 1892–1916*. Volume I. New York : Frederick A. Stokes Company (in English).

Hanak, H. (1961) The New Europe, 1916-20. *The Slavonic and East European Review*. Vol. 39, No. 93, pp. 369–399 (in English).

Ković, M. (2018). The British Adriatic Squadron and the evacuation of Serbs from the Albanian coast 1915–1916. *Balkanica*, Issue 49, pp. 29–41. (in English).

Liddel Hart H. B. (1930). *The Real War 1914–1918*. London: Faber & Faber Limited (in English).

Lloyd George D. (1933). *War Memoirs*. Vol. I. London: Ivor Nicholson & Watson (in English).

Markovich, S. G. (Ed.) (2018). *British-Serbian Relations from the 18th to 21th Centuries*. Belgrade: Faculty of Political Sciences, University of Belgrade & Zepher Book World (in English).

Markovich, S. G. (2020). Anglo-Serbian Cultural Relations During the Great War and Its Aftermath: Learning of the Other Through War Efforts. *Belgrade English Language and Literature Studies*. T. 2, pp. 365–383 (in English).

Markovich, S. G. (2018). *British Diplomats in Belgrade and Serbian Ministers at the Court of St. James's, 1837–1919*. Belgrad (in English).

Michalopoulos, D. (2014). *Upheaval in the Balkans: Venizelos and politics, 1888–1920*. Munich: GRIN Publishing (in English).

Mihajlov, V. V. (2016). Nachalo bolgarskogo leta: diplomatičeskaya kolliziya 23 maya – 14 iyunya 1915 g [The beginning of the Bulgarian Summer: diplomatic collision of 23 May – 14 June 1915]. *Klio [Klio]*. Sankt-Peterburg, №10 (in Russian).

Murray, G. (1915). *The Foreign Policy of Sir Edward Grey, 1906–1915*. Oxford: At the Clarendon Press (in English).

Perkins, J. A. (2014). *British liberalism and the Balkans, c. 1875–1925*. PhD thesis. Birkbeck : University of London (in English).

Pokrovskiy, M. (Ed.). (1934). *Mezhdunarodnye otnosheniya v epohu imperializma [International relations in the age of imperialism]*. 1878–1917. Seria 3 : 1914–1917. T. 5 : 23 July 1914. – 4 August 1914. Moskva; Leningrad: Gosudarstvennoe social'no-ekonomicheskoe izdatel'stvo (in Russian).

Pokrovskiy, M. (ed.). (1935). *Mezhdunarodnye otnosheniya v epohu imperializma [International relations in the age of imperialism]*. 1878–1917. : Seria 3. 1914–1917. T. 6. P. I. : 5 August 1914 – 13 January 1915. Moskva; Leningrad: Gosudarstvennoe social'no-ekonomicheskoe izdatel'stvo (in Russian).

Pokrovskiy M. (ed.). (1935). *Mezhdunarodnye otnosheniya v epohu imperializma [International relations in the age of imperialism]*. 1878–1917. Seria 3 : 1914–1917. T. 7. P. 2 : 14 January 1915 – 23 May 1915. Moskva; Leningrad : Gosudarstvennoe social'no-ekonomicheskoe izdatel'stvo, 1935 (in Russian).

Pokrovskiy, M. (Ed.). (1935). *Mezhdunarodnye otnosheniya v epohu imperializma [International relations in the age of imperialism]*. 1878–1917. Seria 3 : 1914–1917. T. 8. P. 1 : 24/11 May 1915 – 16/3 October 1915. Moskva, Leningrad : Gosudarstvennoe social'no-ekonomicheskoe izdatel'stvo (in Russian).

Pokrovskiy, M. (Ed.). (1937). *Mezhdunarodnye otnosheniya v epohu imperializma [International relations in the age of imperialism]*. 1878–1917. Seria 3 : 1914–1917. T. 9 : 17 October 1915 – 13 January 1916. Moskva; Leningrad : Gosudarstvennoe social'no-ekonomicheskoe izdatel'stvo (in Russian).



- Progonati, E. (2014). The Chronicle of the First World War and Its Impact on the Balkans. *Gazi Akademik Bakış*, 7, 14, pp. 97–116 (in English).
- Puankare, R. (2002). *Na službe Francii 1915–1916: Vospominaniya. Memuary [In the service for France 1915–1916: Memory. Memoirs]*. Moskva: ACT; Minsk: Harvest, 2002 (in Russian).
- Savinsky, A. (1927). *Recollections of a Russian Diplomat*. London : Hutchinson (in English).
- Robbins, K. (1917). British Diplomacy and Bulgaria 1914–1915. *The Slavonic and East European Review*. Vol. 49, No. 117, pp. 560–585 (in English).
- Sheremet, V. I. (1995). *Bosfor. Rossiya i Turciya v epohu pervoj mirovoj vojny. Po materikam russoj voennoj razvedki [Bosphorus. Russia and Turkey in the age of the First World War. By sources of Russian military intelligence]*. Moskva : Tekhnologicheskaya shkola biznesa (in Russian).
- Sokolovskaya, O. V. (1990). *Greciya v gody pervoj mirovoj vojny. 1914–1918 gg. [Greece in the years of the world war. 1914–1918]*. Moskva : Nauka (in Russian).
- Sotirović, V. B. (2014). The 1917 Corfu Declaration and its Importance for the Creation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in 1918. *The South Slav Journal*, Vol. 33, № 1–2, London–Belgrade: The South-Slav Research and Study Centre in London–The Anglo–Serbian Society in Belgrade, pp. 41–76 (in English).
- Tallon, J. N. (2014) Albania's Long World War I, 1912–1925: Albania in WWI. *Studia Historyczne [Historical studies]*. R. LVII, z. 4 (228), pp. 437–455 (in English).
- Zajonchkovskij, A. (2002). *Pervaya mirovaya vojna [First World War]*. Sankt-Peterburg: OOO "Izdatel'stvo "Poligon" (in Russian).
- Vinogradov, V. (Ed.). (2002). *Za Balkanskimi frontami Pervoj mirovoj vojny [Behind the Balkan fronts of the First World War]* Moskva: Indrik (in Russian).
- Ward, A. W. (1923). *The Cambridge history of British foreign policy, 1783–1919*. New York: The Macmillan Company (in English).

УДК 94 (477.86)

**ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УСРР У 1920-х РОКАХ
НА ПРИКЛАДІ ПОЛЬСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ МЕНШИНИ****Євген СІНКЕВИЧ***Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького,
кафедра всесвітньої історії і міжнародних відносин
бульвар Шевченка, 81, Черкаси, Черкаська область, 18000**e-mail: e.sinkevych@gmail.com**DOI: 10.15330/gal.35.70-82**ORCID: 0000-0001-5729-1644*

Невід'ємною складовою частиною історії України є історія окремих національних груп, які мешкали на її теренах. Народ України віддавна окрім титульної нації українців складався з росіян, євреїв, поляків, німців, греків, вірмен та інших національних груп. Особливою віхою в історії України стали події, що розгорнулися на завершальній стадії і по завершенні Першої світової війни. Початок 1920-х років в Україні ознаменувався вибухонебезпечним загостренням міжетнічних відносин, безпосередньою основою якого було катастрофічне погіршення умов господарювання та голод, що торкнувся всіх етнічних груп¹. Давалися взнаки наслідки Першої світової війни, політика "воєнного комунізму", братовбивча громадянська війна, не вирішене аграрне питання. В українській історіографії і дотепер системно і всебічно не досліджені особливості соціально-економічного та культурного розвитку українського суспільства в контексті національної політики радянської держави, місця сільських рад у суспільно-політичних і соціально-економічних перетвореннях на селі, не визначено наскільки сільські ради виконали функцію основного структурного елементу при розбудові радянської влади. Перехід до НЕПу, передача владних повноважень на селі сільським радам, політика "коренізації" мали на меті підготувати передумови для покращення ситуації щодо управління аграрним сектором економіки, проведення політичної лінії ВКП(б) на селі. Яким чином ці зміни були підкріплені законодавством і конкретними діями центральних та місцевих органів алади розглянемо на прикладі польської та німецької національної меншини в УСРР у 1923–1929 роках і ролі сільських рад у процесі "радянзації" села.

Ключові слова: "радянзації" села, НЕП, німецька національна меншина, польська національна меншина.

Національне питання загалом, становище національних меншин, соціально-економічні перетворення на селі у 1920-х роках привернули увагу іноземних та українських дослідників. Радянська влада змушена була рахуватися з прагненнями національних меншин до збереження своєї мови і культури. Крім того, запроваджуючи політику "корнізації" ідеологи комунізму намагалися використати кроки на зустріч народам колишньої Російської імперії з пропагандистською метою. Історіографія "коренізації" достатньо розлога.

Наріжні проблеми соціально-економічних і культурних перетворень українського села в 1920–1930-х років досліджено в дисертації Леоніда Новохатько². Однак, дисертант лиш побіжно торкнувся діяльності сільських рад, проблематики пов'язаної з національними меншинами та наслідками політики "коренізації". Освітні процеси в умовах культуно-національного відродження 1920-х років в Україні, розглянуто в статті Михайла Марчука³. Автор наводить цікавий статистичний матеріал, відслідковує динаміку шкіл національних меншин. Не залишилися поза увагою науковців і управлінські структури національних меншин на центральному та

¹ Якубова Л. Центральна комісія національних меншин при ВУЦВК та її місцеві органи. 1924–1934 рр. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки* : міжвідомчий зб. наук. праць. Київ : Інститут історії України НАН України, 2005. Вип. 14. С. 329.

² Новохатько Л. Соціально-економічні і культурні процеси в Україні у контексті національної політики радянської держави (20-ті – середина 30-х рр. ХХ ст.) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук. Київ, 1999.

³ Марчук М. Освітня політика в Україні в умовах національно-культурного відродження : етнопонаціональні аспекти (1917 – кінець 1920-х років). *Етнічна історія народів Європи*. 2002. Вип. 12.



місцевому рівні, що були створені впродовж 1924–1934 років⁴. Суперечливі взаємини селян з радянською державою, збройні повстання та інші форми руху опору в українському селі досліджено у книзі італійського історика і джерелознавця Андреа Граціозі “Велика антиселянська війна. Більшовики й селяни 1917–1933 рр.”, яка вийшла друком у США⁵. Дослідник ввів до наукового обігу цілу низку документів, які дозволили скласти загальну картину подій у які були втягнуті селяни на українських теренах впродовж достатньо великого проміжку часу. Особливий інтерес викликає дослідження енциклопедиста Богдана Чирко, адже він зосередився на німецьких національних районах і сільських радах в Україні⁶. Аналіз перемін, що відбулися у життєдіяльності німецької національної меншини в УСРР здійснено в монографіях Володимира Євтуха⁷ та Івана Кулинич⁸. В свою чергу питанням втягування польської національної спільноти в соціалістичне будівництво у 1920-х роках зацікавилася Тетяна Зарецька⁹, а в дослідженні Людмили Гуцало зосереджено увагу на національно-територіальному районуванні¹⁰. Вагомим доповненням до вищезазначених праць є стаття Наталії Тітової¹¹ у якій дослідниця здійснила історико-правовий аналіз політики “українізації” на території Подільської губернії УСРР у 1920–1923 роках. Вплив “польського питання” на політику більшовиків України проаналізовано в статті дослідниці з Росії Олени Борисьонко¹². В ній проаналізовано більшовицьку програму побудови соціалізму в УСРР, співвідношення політики “коренізації” національних меншин і політики “українізації” в умовах формування радянської влади на українських теренах. Дещо доповнює загальну інформацію про польські та німецькі сільські ради робота науковця з Миколаєва Ірини Міронової, яка розглянула національне питання в Україні загалом¹³. Комплексно досліджено ситуацію в аграрному секторі економіки України у 1920-х роках в колективній монографії під редакцією Станіслава Кульчицького¹⁴. Віддаючи належне авторам, які вивчали досліджувану проблематику, необхідно підкреслити, що сьогодні деякі з праць, їх висновки, фактологічна база вимагають суттєвого уточнення та доповнення.

Отже, окремі аспекти теми були предметом ґрунтовного дослідження, але нині сучасні вимоги історичної науки та соціальної практики вимагають подальшого опрацювання проблематики, наповнення її новим джерельним матеріалом.

Автор має на меті на фоні загальних соціально-економічних і культурних процесів в УСРР засередити увагу на становищі двох значимих національних меншин: поляках та німцях. Опираючись на розлогі джерельний матеріал, вважаємо за потрібне розкрити основні важелі впливу органів радянської влади на національні меншини в УСРР.

⁴ Якубова Л. Центральна комісія національних меншин (ЦКНМ) при ВУЦВК та її місцеві органи. 1924–1934 рр. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки* Київ : Інститут історії України НАН України, 2005. Вип. 14. С. 329–365.

⁵ Graziosi A. *The Great Soviet Peasant War. Bolsheviks and Peasants, 1917–1933*. Cambridge : Ukrainian Research Institute Harvard University, 1997.

⁶ Чирко Б. Национальные немецкие районы и сельские советы : материалы к энциклопедии “Немцы России”. *Немцы Украины. Пилотный сборник*. Москва, 2002. Вып. 7. С. 160–163.

⁷ Євтух В. Німці в Україні (1920-і – 1990-і роки). Київ : ІНТЕЛ, 1994. 180 с.

⁸ Кулинич І. Нариси з історії німецьких колоній в Україні. Київ : Інститут історії України, 1995. 272 с.

⁹ Зарецька Т. Польське населення УСРР у 1920-ті роки: перехід до радянського способу життя. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки* : Міжвід. зб. наук. пр. 2006. Вип. 15.

¹⁰ Гуцало Л. Національно-територіальне районування в УСРР (20-30-ті роки ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. істор. наук. Київ, 2007.

¹¹ Тітова Н. Політика “українізації” на території Подільської губернії УСРР (1920–1923): історико-правовий аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. Ужгород, 2015. Вип. 30. Т. 1. С. 55–59.

¹² Борисенко Е. Влияние польского фактора на политику большевиков по национальному вопросу (большевики и украинский вопрос в 1917–1923 годах). *Революционная Россия 1917 года и польский вопрос: новые источники, новые взгляды*. Москва, 2009.

¹³ Міронова І. Національне питання в УРСР (1920–1980-ті рр.): проблеми та шляхи вирішення. *Історичний архів*. Миколаїв, 2017. Вип. 17.

¹⁴ Суспільство і влада в радянській Україні років непу (1921–1928) : колективна монографія / відп. ред. С. Кульчицький. Київ, 2015. Т. 2. 599 с.

Своєрідною базою для нового прочитання теми є документи обласних державних архівів Херсона, Миколаєва, Хмельницького, а також центральних державних архівів: Центрального державного архіву вищих органів влади України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України.

НЕП, “Коренізація” (“українізація”) та політико-правові аспекти аграрних перетворень в УСРР у 1920-х роках.

На початку 1920 року на українських теренах встановилася радянська влада. Створена у Москві у липні 1918 року і принесена в Україну на багнетах червоної армії КП(б)У¹⁵ з метою налагодження управління проголошеною УСРР зайнялася формуванням первинної управлінської ланки – рад. У березні-квітні 1920 року відбулися вибори до місцевих рад. У селах і на хуторах ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів створювались з розрахунку один депутат на 100 мешканців, але не менше 5 і не більше 50 депутатів на кожне поселення¹⁶. При сільрадах створювались і діяли секції: земельна, культурно-просвітницька, фінансова, адміністративно-господарська, санітарна та благоустрою.

Разом із тим політика “воєнного комунізму”, коли у селян конфісковували фактично все продовольство не стимулювала їх до розширення виробництва аграрної продукції. Тому, на X з'їзді ВКП(б), після тривалих дискусій, було ухвалено рішення перейти до Нової економічної політики (НЕПу), яка би стимулювала приватну ініціативу у всіх сферах економічного життя. Впровадження політики НЕПу не лише спричинило індивідуальну активність мешканців села в економічному плані, але й надало нову, більш автентичну форму сільського самоврядування¹⁷. Справді, воно весь час залишалося під контролем державної та партійної влади, але сільські ради, обрані в селах, звані в Росії “сельсоветами”, а “сільрадами” по-українськи, мали досить широкий спектр компетенцій щодо організації життя села. Це були основні адміністративні одиниці, організовані в СРСР на підставі постанови 8-го Всеросійського з'їзду Рад та постанови Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету “Про сільські ради” від 26 січня 1922 року¹⁸. В Україні їх почали організовувати з 1923 року, тобто вже під час НЕПу. Як правило, вони охоплювали одне село, лише у випадках, коли воно було занадто малим, закон дозволяв охоплювати два та більше сіл. Для проведення виборчої кампанії та самих виборів вищі органи влади призначали виборчі сільські комісії. До їх компетенції входили відбір та реєстрація кандидатів у члени ради, оголошення дати виборів, а також організація передвиборчих акцій і голосування¹⁹. Рада обиралася строком на один рік населенням, що мало право голосу, за принципом одного члена ради на 100 осіб. Цього правила, однак, не дотримувалися жорстко, і найчастіше виборчі комісії встановлювали кількість кандидатів у члени сільської ради таким чином, щоб перевагу мали люди, що належали до незаможного прошарку мешканців села. Їх найчастіше характеризували як “бідняків”. Виборчі комісії мали право позбавити виборчих прав найбагатших селян за звинуваченням в участі в антирадянській діяльності або коли вони використовували найманих працівників у своєму господарстві²⁰. Якщо цього не зробила виборча комісія в даному населеному пункті, і така особа (звана “куркуль”) була запропонована кандидатом у сільську раду, то повноваженням окружної виборчої комісії такі особи вилучалися зі списку²¹. Таким чином забезпечувався класовий склад сільських рад. Вибраний комітет, тобто “виконком”, складався з числа обраних членів ради, які також формували президію сільської ради. Це був постійний орган виконавчої влади. До нього входили: голова ради,

¹⁵ ЦДАВОВ України. Ф. 1. Оп. 3. Спр. 250. Арк. 1.

¹⁶ Історія держави і права Української РСР (1917–1960). Київ, 1961. С. 173.

¹⁷ Przegląd prasy rad i zadania jaczek LKZMU we wsi polskiej. *Głos Młodzieży*. 1927. 7 września. № 33. S. 8.

¹⁸ Красников В. Организационно-правовые основы деятельности местных органов власти в начале 1920-х гг. на материалах Тамбовской губернии. Тамбов, 2007. С. 17.

¹⁹ Белораменский В. Особенности современной концепции местного самоуправления. *Правоведение*. 1993. № 5. С. 36–44.

²⁰ Щоб не помилитись, запитай! Про позбавлення виборчих прав. *Червоний Плугатар*. 1927. 4 лютого. № 140. С. 1.

²¹ ЦДАВОВ України. Ф. 413. Оп. 1 Спр. 468. Арк. 29–30.



заступник, секретар та вибрані члени, кількість яких залежала від розміру села. Перші троє були штатними працівниками. Крім того, в раді працював бухгалтер, як правило, одні або два адміністративні працівники та сторож. Раді були підпорядковані наявні школи, медичні пункти, бібліотеки та інші заклади культури. До компетенції рад входила реєстрація шлюбів, розлучень, народжень та смертей²².

Бюджет ради був наданий районною владою, але рада приймала рішення про його розподіл. У період НЕПу сільські ради могли вести господарську діяльність, тобто засновувати підприємства (наприклад, цегельні заводи), кооперативи та навіть контролювати роботу міліції на своїй території. Велика увага приділялася економічному розвитку села. Заохочувалася відгодівля худоби, передові технології обробки ґрунту, механізація та використання насіння хорошої якості²³. Успішних землеробів публічна пропаганда ставила за приклад, хоча в той же час не відмовлялася від стигматизації куркулів, але в період НЕПу їм не чинили перепон в економічному розвитку, – вони лише були усунені від політичного життя, їх не дозволяли обирати до сільських рад²⁴. Державна та партійна влада маніпулювала виборами таким чином, що в них не було “класових ворогів”, але на початку 1920-х політизація в селах була настільки слабкою, що єдине, що вони могли зробити, це спробувати забезпечити, щоб селяни-бідняки мали перевагу в радах.

Вже на початку 1920-х років, враховуючи національну структуру в окремих місцевостях Радянської України, було вирішено, що сільські ради повинні мати національний характер. Це було здійснено відповідно до принципів так званої “ленінської національної політики”, яка мала показати світові, що національного гніту в Країні Рад немає. Спочатку воно здійснювалося через два відділення – Внутрішніх Справ та освіти. Секції національних меншин також були виділені в Центральному Комітеті Комуністичної партії (більшовиків) України (КП(б)У) та в місцевих комітетах цієї партії. Дана справа була всебічно врегульована лише в 1924 р., створенням органу, що координував питання національних громад в масштабах республіки у формі ЦК національних меншин, що діяв при Всеукраїнському Центральному Виконавчому Комітеті.

Постановою ВУЦВК та РНК “Про залучення сільрад та волвиконкомів до проведення натурподатку” від 11 квітня 1922 року місцеві податкові органи, організовані у 1921 році, були розформовані, а на сільради покладено обов’язки та відповідальність за укладання списку платників, нагляд за виконанням податку та примушення платників до його здачі під загальним керівництвом продовольчих органів²⁵. Проводячи достатньо жорстко політику радянзації політичного і економічного устрою радянська влада з метою навернення на свій бік не російського населення пішла на певні кроки, що отримали назву “коренізація”²⁶, а в УСРР – “україназація”²⁷. Під тиском національних рухів та усвідомленням слабких позицій більшовицької влади серед населення національних окраїн, рішенням XII з’їзду РКП(б) (1923 р.) був розпочатий процес “коренізації” партійного і державного апарату. Коренізація полягала в залученні національних кадрів до державного управління. Політика “коренізації” мала тимчасовий характер,

²² Камінська Н. Місцеве самоврядування: теоретико-історичний і порівняльно-правовий аналіз. Київ, 2010. С. 65.

²³ Coraz lepiej. *Głos Młodzieży*. 1927. 28 września – 2 października. № 36. S. 8; Trzeba stanąć bliżej do mas.. *Głos Młodzieży*. 1927. 5 października. № 37. S. 8.

²⁴ Підвищуйте роботу рад. *Червоний Плугатарь*. 15. 07. 1927. № 187. С. 3.

²⁵ Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского Правительства Украины. Харьков, 1922. № 17. Ст. 279.

²⁶ Чистяков О. Коренізація державного апарату національних районів в перші роки радянської влади. *Правоведение*. 1965. № 1. С. 164–168.

²⁷ Борисенко Е. Концепції “українізації” і їх реалізація в національній політиці в державах східноєвропейського регіону (1918–1941 гг.) : дис. ... д-ра ист. наук. Москва, 2015; Борисенко Е. Обговорення проблем українізації вищим партійним керівництвом у 1922–1923 рр. *Український історичний журнал*. Київ, 2000. № 4; Тітова Н. Політика “українізації” на території Подільської губернії УСРР (1920–1923 роки): історико-правовий аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2015. Вип. 30. Т. 1. С. 55–59.

лише з тактичною метою стабілізації більшовицької влади в національних республіках. Поруч з цими процесами у 1923–1925 рр. в керівництві ВКП(б) розгорнулася внутрішньо-політична боротьба. Кінець 1923 р. – одна з важливих “критичних точок” історичного процесу, оскільки саме в той період на зміну касті “професіональних революціонерів”, до керівництва партією і державою прийшла сталінська номенклатура²⁸.

Динамічно розвивалася ситуація й в Україні. Із 1920 по 1925 рр. діяла Українська комуністична партія (УКП), яка була створена в Харкові. Її очільники Ю. Мазуренко, А. Річицький, О. Авдієнко (Укапісти) намагалися поєднати національні особливості та соціальні лозунги²⁹. Більшість членів УКП були відвертими самостійниками. У своїй пропаганді українські націонал-комуністи піддавали критиці політичний курс КП(б)У, який, на їх думку, не відповідав національним інтересам України. На відміну від українських більшовиків, які проводили курс на багатосторонню інтеграцію УСРР в союзне об’єднання радянських держав, укапісти пропагували максимальну державну автономію в рамках Союзу, виступаючи за створення власної Червоної Армії, Всеукраїнського профспілкового центру, самостійних наркоматів, підготовку національних кадрів для управління державою та повноцінне проведення українізації. У цьому зв’язку можна стверджувати, що питання державності було основним у протиріччях між двома компартіями України (створеною у Москві та створеною в Харкові). Навіть після ліквідації УКП ідеологія українського націоналкомунізму продовжувала впливати на державотворчі процеси в Україні до початку 1930-х рр.

На хвилі національного відродження в Україні вже у КП(б)У виникло так зване “націонал-ухильництво” – форма націонал-комунізму, представники якого намагалися поєднати комунізм з національним рухом. Його речниками в Україні стали народні комісари освіти Микола Скрипник і колишній представник “боротьбістів”³⁰ Олександр Шумський, який висловлювався за розширення “українізації”. Своє бачення він виклав на Пленумі ЦК КП(б)У в квітні 1925 року. Вважав, що партійний апарат ставиться до “українізації” як до повинності зачасти саботуючи цей процес, тому висловлювався за заміну надісланих з Мокви партійних апаратчиків місцевими кадрами, висловлювався за розширення функціонування української мови у всіх сферах повсякденного життя. Йосип Сталін вважав, що Олександр Шумський плував “українізацію” партійного апарату з “українізацією” пролетаріату. Розпочалася критика народного комісара освіти УСРР. У лютому 1927 року Олександра Шумського було звільнено з посади.

Після Олександра Шумського народним комісаром освіти став Микола Скрипник. Він вважав, що Україна повинна мати власну мову, літературу і мистецтво. Микола Скрипник критикував сталінську тезу “про загострення класової боротьби” і намагання Мокви втручатися у внутрішнє життя УСРР. Під час обговорення проекту Закону СРСР про землекористування, виступив проти пункту, яким передбачалося, що земля є власністю СРСР, а не республік. На початку 1930-х років розпочалося згортання політики “українізації” (“коренізації”), активізувалася боротьба з “націоналізмом”. Миколу Скрипника було усунуто з посади народного комісара освіти УСРР.

Поряд з “українізацією” у 1920-х рр. державна політика у галузі національних відносин передбачала реалізацію спеціальних заходів сприяння політичному і культурному розвитку національних меншин. Тому, окрім успіхів у запровадженні української мови в середовищі радянського і партійного апарату в Україні відбувалися й позитивні зміни щодо мови національних меншин, впершу чергу в місцях їх компактного проживання. Характерно, що це спостерігалось не тільки на рівні окремих сільрад, але й поетапно охоплювало листування (звіти, розпорядження тощо) з центральними органами, що були уповноважені вести роботу з національними районами та сільрадами³¹. На місцях концепція “коренізації” часто набувала “само-

²⁸ Дорошенко М. Боротьба за владу рад у більшовицькій партії в 1923-1925 роках та її вплив на розстановку сил у партійно-державній верхівці УСРР. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2004. Вип. 10. С. 92–102.

²⁹ Дірявка Ю. Розвиток національної ідеї УЕП. *Грані*. 2011. № 3 (77). С. 124.

³⁰ Українська комуністична партія (боротьбістів) діяла впродовж 1918–1920 рр.

³¹ ДАХО. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1409. Арк. 65, 73; ЦДАВО України. Ф. 413. Оп. 1. Спр. 347. Арк. 8.



діяльного” трактування. Так, до прикладу, Миколаївське округове бюро у справах національних меншин у вересні 1925 року умовою переведення діловодства національних сільрад на рідну мову визначило, щоб їхнє населення становило “виключно нацменшість”. Це змусило Центральну комісію у справах національних меншостей при ВУЦВК вказати на невідповідність рішення декрету ВУЦВК від 1 серпня 1923 року “Про рівноправність мов”³².

Для об’єктивного розуміння взаємин радянської влади та національних меншин потрібно враховувати, що в основі двоякої національної політики РКП(б), як і всієї іншої, був класовий принцип, ідея диктатури пролетаріату (і його державної форми – рад депутатів) та перманентної світової революції. Тому “вільний розвиток” національних меншин, проголошений 1917 року Раднаркомом РСФРР у “Декларації прав народів Росії”, міг відбуватися лише на таких ідейних засадах. Це особливо виявилось після вимушеної зміни національної політики РКП(б)-КП(б)У 1921–1923 роках. Закріплений курс на забезпечення прав національних меншин реалізовували в УСРР спеціалізовані державні органи – Відділ національних меншин при НКВС, Центральна комісія національних меншин при ВУЦВК, Раднацмен у складі Наркомосу під постійним контролем організаційних підрозділів КП(б)У. Результатом діяльності цих структур стало формування національних адміністративно-територіальних одиниць, створення мережі національних правоохоронних органів, використання рідної мови в роботі державного апарату, розвиток мережі національних шкіл, видання літератури мовами національних меншин тощо. У 1924/1925 навчальному році в УСРР діяло 1565 російських, 566 німецьких, 342 єврейські, 255 польських, 43 болгарські, 10 чеських, 3 вірменські та 1 шведська (всі за мовоювикладання) шкіл³³.

Із метою управління процесами “коренізації” було створено мережу спеціалізованих адміністративних, культурноосвітніх, наукових установ. У структурі органів державної влади сформовано спеціальні органи, що проводили роботу серед національних меншин – відділ національних меншин при Наркоматі Внутрішніх Справ та Центральну Комісію у справах національних меншин при ВУЦВК. Робота серед національних меншин знайшла відображення в діяльності адміністративних і судових органів. Створювалися так звані “національні камери”, де діловодство велося мовами меншин. У 1926 році вже більше ніж 200 судових і слідчих органів вело документацію мовами національних меншин, що за даними Наркомату юстиції, цілком задовольняло вимоги республіки в цьому питанні³⁴.

Важливе місце радянська влада відводила боротьбі проти так званих “куркулів” і “перешитку” буржуазного ладу – релігії, що уособлювалася з проповідями священників різних релігійних конфесій. У цьому контексті пильна увага придлялася пропаганді досягнень соціалістичного будівництва в соціально-економічній і культурно-національній царині. Меншини отримали власні періодичні видання, де висвітлювалися переваги нового соціального ладу, повсякденне життя та проблеми з якими доводилося стикатися. Зокрема польською мовою накладом три тисячі примірників виходив щотижневик “Серп”, накладом дві тисячі примірників двотижневик для молоді “Голос млодежі” і накладом дві тисячі примірників журнал для дітей “Будь готов”. Накладом вісім тисяч примірників друкували щотижневик “Дас нейє Дорф” і накладом дві тисячі примірників двотижневик для німецької молоді “Ді саат”³⁵.

Маємо зазначити, що організаційне оформлення національних адміністративно-територіальних одиниць почалося ще до 1923 році з виділення німецьких, згодом болгарських, грецьких та чеських сільрад, а дещо пізніше – польських, єврейських, російських. Це пояснювалося тим, що стосовно поляків необхідно було враховувати моменти, які перепліталися з питанням про так званих “українців-католиків”. Утворення рад проходило згідно з волевиявленням

³² Козирева М. Мовна політика в національних адміністративно-територіальних одмінцях України 1920–30-х рр. як політологічний чинник. *Наукові праці Чорноморського державного університету ім. П. Могили*. 2012. Вип. 192. Т. 204. С.69.

³³ Марчук М. Освітня політика в Україні в умовах національно-культурного відродження: етнонаціональні аспекти (1917 – кінець 1920-х років). *Етнічна історія народів Європи*. 2002. Вип. 12. С. 98.

³⁴ Іванова Т. Національна політика в СРСР у 1920-ті рр. *Науковий вісник МНУ ім. В. О. Сухомлинського*. Миколаїв, 2014. Вип. 3.38 (110). С. 107.

³⁵ ЦДАВОВ України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2172. Арк. 11.

мешканців відповідних населених пунктів. Необхідно взяти до уваги, що центральна влада з певною недовірою ставилася до національних меншин. Їх розглядали як свого роду “п’яту колону” (Німеччини, Польщі), тому малося на меті переселити представників національних меншин з прикордонних районів у центральні³⁶.

Центральна влада перебувала у постійному пошуку оптимальної управлінської моделі і територіального поділу. На початку 1923 року змінився адміністративно-територіальний поділ України: на базі ліквідованих повітів і волостей, що були успадковані від Російської імперії, створено округи та райони, укрупнені всі адміністративно-територіальні одиниці, у тому числі сільські ради, де кількість населення повинна була нараховувати не менше тисячі мешканців³⁷. Населені пункти, об’єднані сільрадою, знаходились на відстані не більше 3–6 верств від неї. Зменшення цих показників допускалося лише у випадку створення національних адміністративних одиниць – сільрад та районів, де переважна кількість мешканців не належала до української національності. На території Херсонської губернії, до складу якої входила більшість населених пунктів нинішньої Миколаївської області, виконання цих умов у багатьох випадках було складним як через вкрай нерівномірну щільність населення (75,5 осіб на 1 кв. в. у Балтській окрузі та 30,2 особи на 1 кв. в. у Херсонській), так і внаслідок неоднакової кількості населених пунктів, що були об’єднані однією сільрадою за вказаною ознакою (2,5 населених пункти на 1 сільраду в Балтській окрузі порівняно з показником 4,5 – у Херсонській та 5,5 – в Одеській окрузі). Крім того, необхідно було врахувати умови зв’язку, національний склад мешканців, їх матеріальний стан в окремих населених пунктах та інше. Незважаючи на вказані несприятливі умови організацію сільрад було визнано порівняно успішною. Так, наприклад, при загальній кількості сільрад 1079, усього 5% охоплювали населені пункти з кількістю мешканців менше 1000. У більшості випадків сільради були розподілені більш-менш рівномірно: у Балтській окрузі на сільраду припадало у середньому 2533 особи, в Єлисаветградській – 2317, у Миколаївській – 2335, в Одеській – 2405, у Первомайській – 2404, у Херсонській – 2713. Після реформи сільради отримали функції та повноваження колишніх волосних виконкомів.

Разом із тим, аналізуючи Звіт про роботу Бюро національних меншин за період з 1 жовтня до 31 грудня 1924 року, бачимо, що національне районування мало значні результати. Так, у зазначений період було виділено самостійних сільрад: німецьких – 42 з кількістю поселень 163, болгарських – 31 з кількістю поселень 47, польських – 2 з кількістю поселень 2, білоруських – 1, албанських – 1, молдавських – 1, чеських – 1, єврейських – 4 з кількістю поселень – 6³⁸.

Центральні органи влади намагалися максимально контролювати процеси пов’язані із життєдіяльністю національних меншин. У 1924 році при ВУЦВК було створено Центральну комісію у справах національних меншин, яка відіграла винятково важливу роль в організації суспільного життя національних меншин, сприяла втіленню заходів, що впливали з національної політики радянської влади³⁹. На IV сесії ВУЦВК VIII скликання від 19 лютого 1925 року було прийнято резолюцію “Про низове районування”, якою визнано правильною проведену роботу з корегування низового районування як загалом, так і в частині виділення самостійних національних адміністративно-територіальних одиниць. Ставилось завдання терміново провести роботу з поширення мережі сільрад шляхом виділення у сільради населених пунктів, що мають 1000 та більше мешканців, а також для національних меншин – 500 мешканців; у важливих випадках, з дозволу окружних виконкомів, організувати сільради в населених пунктах з 500 мешканцями, якщо до інших центрів сільрад відстань більше 5 верств. Надаючи національним меншинам можливість розвивати свою культуру та мову, визнано необхідним надалі створювати окремі національні райони та сільради⁴⁰. Конституція УСРР 1925 року, що

³⁶ ЦДАВОВ України. Ф. 413. Оп. 1. Спр. 347. Арк. 3, 4.

³⁷ Основные принципы нового административного деления. *Бюллетень НКВД УССР*. 1922. № 9. Ст. 8.

³⁸ ЦДАВОВ України. Ф. 413. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 92.

³⁹ Марчук М. Освітня політика в умовах національно-культурного відродження: етнонаціональні аспекти (1917 – кінець 1920-х років). *Етнічна історія народів Європи*. 2002. Вип. 12. С. 98.

⁴⁰ Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. Харьков, 1925. № 13–14. С. 99.



відповідала основним положенням Конституції СРСР 1924 року надавала широке поле діяльності та повноважень сільським радам, яких в Україні нараховувалося 10314 (в тому числі 549 національних).

У процесі національного районування вважалося принципово необхідним виділення самостійних районів і сільрад із німецьких колоній. Німецькі колонії повинні нараховувати не менше 300 господарств або ж 12000 осіб населення; в інших місцевостях з німецьким населенням створювалися німецькі сільради. Відштовхуючись від таких засад, почали з'являтися пропозиції щодо виділення окремих німецьких районів, а саме: Ландау, з кількістю населення близько 20 тис. осіб у Миколаївській окрузі Одеської губернії. Після поділу 1923 року на нові райони частина німецьких сільських та волосних рад була зовсім ліквідована, частина – роз'єднана і віднесена до інших районів. Німецьке населення в більшості сільських рад не мало своїх представників, на чолі сільрад та районних виконкомів стояли переважно працівники, які не знали ні побуту, ні мови німецького населення⁴¹. Неохоче німці поповнювали партійні ряди. Так по дільниці Ландау нараховувалося всього 2 партпрацівника німецької національності. У Варварівському районі Миколаївщини, де зосереджувалося більшість німецьких колоній вдалося на перших порах організувати тільки 3 сільбуду (будинки культури) тощо⁴².

На виконання завдань уряду на території Миколаївської округи були проведені певні зміни. Зокрема, постановою ВУЦВК та РНК УСРР “Про створення на території Одеської губернії Ландауського району” від 30 квітня 1925 року на території округи було створено новий Ландауський район з переважаючим німецьким населенням з центром у колонії Ландау в складі: Зульцької, Йоганестальської, Карлсруеської, Катеринентальської, Ландауської і Шпеєрівської сільрад Варварівського району Миколаївської округи та Рорбаської, Вормської і Роштадської сільрад Березівського району Одеської округи⁴³. Доречно б було зауважити про те, що в травні 1926 року Ландауський німецький район перейменовано в Карл-Лібкнехтівський. Якщо у травні 1925 року в Миколаївській окрузі налічувалося 9 районів та 141 сільрада (у Вознесенському районі – 25 сільрад, в Очаківському районі – 10, у Варварівському – 12, у Ландауському – 11, у Миколаївському – 24, у Новоодеському – 11, у Привільнянському – 18, у Новобузькому – 20, у Володимирівському – 10), то вже у червні того ж року на засіданні Миколаївської округової адміністративно-територіальної комісії (протокол № 4 від 4–5 червня) було запропоновано організувати 160 сільрад, з них національних – 35 (німецьких – 14, молдавських – 6, єврейських – 3, білоруських – 1, болгарських – 1, російських – 10), тобто ліквідувати 6 сільрад і створити 25 нових⁴⁴. Певне напруження викликало виділення Гросс-Лібентальського німецького національного району. Та все ж у кінці серпня 1925 року на засіданні Президії Одеського окружного виконкому прийнято проект виділення Гросс-Лібентальського німецького національного району. На 1926 рік припадає створення Високопільського німецького національного району на території Херсонської округи⁴⁵.

Частина німецького населення, яка не поділяла політику радянської влади стосовно свободи віросповідання докладала значних зусиль з метою переєбратися поза межі СРСР і УСРР. Це стовувалося в першу черу німців-менонітів.

Якщо вести мову про польське населення, то воно було розпорошене по всій території України, 85 % його мешкало на Правобережжі. У направленій на місця в 1924 році “Інструкції про роботу комісій нацменшин при Губвиконкоммах стосовно польського населення (для Київської, Волинської і Подільської губерній)” зверталася увага на ту обставину, що серцевиною польського населення Превобережжя є мешканці села. Вказувалося на необхідність враховувати потреби розвитку польської мови, а також приналежність поляків до римо-като-

⁴¹ Гуцало Л. Становлення та розвиток системи національного районування в Україні в 20-х роках ХХ століття. *Волинські історичні записки*. Луцьк, 2008. Т. 1. С. 72.

⁴² ДАМО. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 116. Арк. 7–9.

⁴³ Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. Харьков, 1925. № 24. С. 178.

⁴⁴ Там само. С. 179.

⁴⁵ ЦДАВОВ України. Ф. 413. Оп. 1. Спр. 145. Арк. 57.

лицького обряду. Констатувалося, що радянська влада в середовищі селян польського походження опиралася переважно на найбіднішу верству населення. Тому, комітети незаможних селян організовані в товариства спільного обробітку землі при підтримці сільських рад мали стати основою розбудови радянського ладу на селі⁴⁶.

За даними неповного перепису 1920/1922 років поляків на теренах України налічувалося 309,8 тисяч осіб, з них 53 % мешкали у Волинській губернії. Серед польського населення мали місце міграційні процеси, відбувалася репатріація поляків після підписання Ризького договору, переселення з прикордонних районів на схід та за межі України. Добровільно виїздило з України до Польщі в першу чергу міське населення, інтелігенція: вчені (наприклад, засновник Херсонського природничого музею Й.Пачоський який став професором Познанського університету), письменники, журналісти, митці. За переписом 1924 року, в Україні проживало вже 239,429 тисяч осіб польської національності, з них 31 672 – у Подільській, 16 133 – Одеській, 42 203 – Київській, 6 190 – Харківській, 100 407 – Волинській, 1 331 – Чернігівській, 30 370 – Донецькій, 21 307 – Полтавській, 8 818 – у Катеринославській губернії⁴⁷. На ставлення радянської влади до населення польського походження відчутно впливали події пов'язані з війною 1919–1920 років, перш за все, поразка червоної армії під Варшавою у серпні 1920 року. “Протягом всього десятиліття радянська влада постійно нагнітала антипольські настрої. Польща подавалася як імперія абсолютного зла, один з пріоритетних ворогів СРСР. Радянська преса, література, кінофільми, тощо розпалювали ворожнечу до західного сусіда і до поляків як нації”⁴⁸.

Значна частина польського населення насильно відселялася місць проживання, які межували з теренами Другої Речі Посполитої. Зазвичай новими місцями їх поселення ставали малозаселені степи Північного Причорномор'я.

Посилення ролі сільських рад у соціалістичному будівництві

У 1926–1929 роках сільським радам – найчисленнішим органам влади – приділялася велика увага. Курс на колективізацію сільського господарства висунув як одне з першорядних завдань радянського будівництва подальше зміцнення сільських рад, адже саме вони “очолили боротьбу за соціалістичне перетворення сільського господарства, за ліквідацію куркульства як класу”⁴⁹. З цією метою у вересні 1926 року ВУЦВК і РНК УСРР було затверджено інструкцію про роботу комісій сільських рад; у жовтні 1927 року – нове “Положення про сільські Ради”, яке значно збільшувало повноваження сільрад, надавало їм адміністративно-господарських та фінансово-бюджетних прав. Рішеннями X Всеукраїнського з'їзду рад сільрадам були надані самостійні бюджети або прибутково-видаткові кошториси. До компетенції сільських рад належали всі організаційні, адміністративні і фінансово-податкові питання, керівництво сільським господарством, місцевою промисловістю і торгівлею, регулювання і охорона праці, культурно-виховна робота тощо, а також виконання нотаріальних функцій і реєстрація актів громадського стану. Положення значно розширило права сільрад у галузі землекористування та землеустрою, віднесло до їх компетенції розгляд суперечок між трудовими землеробськими господарствами та їх членами, що раніше вирішувалися судово-земельними комісіями і судами.

Значно посилилось керівництво сільрадами земельними громадами після введення у грудні 1929 року “Положення про сільськогосподарські наради при сільських радах”. Відповідно до положення сільськогосподарські виробничі наради мали розробляти та здійснювати заходи, спрямовані на соціалістичну перебудову сільського господарства свого району (створення радгоспів, колгоспів, МТС, виробниче кооперування тощо). На сільські ради покладалася також робота з розширення посівних площ, підвищення врожайності, розвитку тваринництва. Сільради практично керували земельними громадами, проводячи у життя курс партії на суцільну колективізацію: всі протоколи земельної громади та її правління розглядалися на засіданні президії сільради і затверджувались нею або скасовувались.

⁴⁶ ЦДАВОВ України Ф. 423. Оп. 1. Спр. 99. Арк. 10–12.

⁴⁷ ЦДАВОВ України. Ф. 413. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 30. Спр.10. Арк.88.

⁴⁸ Зарецька Т. Польське населення УСРР у 1920-ті роки: перехід до радянського способу життя. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки* : Міжвід. зб. наук. пр. 2006. Вип. 15. С. 73–74.

⁴⁹ Історія держави і права Української РСР (1917–1960). Київ, 1961. С. 400.



Найбільш інтенсивно процес створення національних сільських та селищних рад в УСРР тривав у 1924–1927 роках. Динаміка росту національних сільрад наступна:

1925 р. – 232,

1926 р. – 648,

1927 р. – 872.

На 1927 рік роботу по виділенню національних сільських рад керівництво країни вважало майже повністю завершеною. Охоплення відповідних національних рад національними районами на 1927 р. було наступним:

болгарські райони – 70%,

німецькі – 34%,

польський – 10%,

єврейський – 4%.

Поряд із сільськими радами зростала й кількість селищних рад. Порівняно швидкими темпами створювалися й національні райони. Якщо у 1925 році їх було 7, у 1926 році – 11, то в 1931 році – 25 районів, до складу яких входило 335 національних та декілька десятків українських сільрад⁵⁰.

Основним аспектом суспільно-політичного життя в національних районах та сільських радах стало насадження владними структурами радянської ідеології. Реалізацією поставленої мети займалися національні секції агітаційно-пропагандистських відділів, які підпорядковувалися ЦК КП(б)У і ЦК ВКП(б). Справжньої підтримки в середовищі більшості національних меншин комуністична партія не мала. Партійних осередків у місцях проживання національних меншин було не багато. Разом із тим, національні меншини з кожним виборчим роком збільшували свою чисельну присутність у радах всіх рівнів, це свідчило про деяке піднесення суспільно-політичної активності представників етнічних груп, про їх втягування до радянського будівництва. Прагнучи зберегти національні риси і традиції господарського життя, етнічні групи (німці, поляки, євреї, болгари) наштотували на політику одержавлення та шаблонізації економіки. Влада силоміць намагалася поступово знищити національні традиції і приватно-власницький характер їх психології.

Висновок

Таким чином, на перших порах при запровадженні політики “коренізації” національні меншини розраховували отримати реальну владу, сформовану із своїх представників, але для командної системи національні одиниці були засобом запровадження влади більшовиків. Саме цим одиницям відводилася важлива роль у політичному, ідеологічному, соціальному розширенні національних меншин, виявленні класово ворожих елементів, роздмухуванні класового протистояння на що спиралася радянська влада (політика “валодарюй і поділай”). У підсумку, політика “коренізації” була частиною загального плану радянської союзних республік, у тому числі УСРР. Вона об’єктивно сприяла росту національної свідомості меншин, їх консолідації, лояльному ставленню частини інонаціонального населення до нової влади. У той же час вона проводилася з відверто політичним спрямуванням, маючи на меті перетворити національні меншини у покірних будівників соціалізму, тобто радянізувати їх. Це фактично був основний мотив створення національних територіальних одиниць у контексті загальної політики ВКП(б) та її васала КП(б)У. Реальне впровадження “коренізації” мало класово-ідеологічний характер, хоча не можна заперечувати деякі позитивні зрушення у сфері освіти та культури, утвердження самоідентичності національних меншин.

На прикладі національно-адміністративних одиниць радянська влада намагалася довести, що національне питання в СРСР вирішено “справедливо”, показати його переваги порівняно із західними державами. Виділення національних сільрад та районів відкривало командній системі сприятливі умови для створення позитивного іміджу за кордоном, “радянізації” етнічних груп, ідеологізації їх життя, для “виявлення, викриття, знешкодження” “класових ворогів”, “шкідників”, “шпигунів” або просто “підозрілих” осіб. У ширшому контексті частину націо-

⁵⁰ Гуцало Л. Етнічно-територіальне районування в УСРР (20–30-ті роки ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. істор. наук. Київ, 2007. С. 9.

нальних меншин потрактовано як базу для просування соціалістичної революції на Захід. Тому радянська влада чільне місце відводила соціально-економічному розвитку національних районів, розгортанню наполегливої ідеологічно-пропагандистської роботи з метою якнайбільшого залучення представників національних меншин до радянського будівництва.

Задекларована радянською владою культурна революція у 1920-х років була двоякою – привабливою за гаслами, але тоталітарною за ідеологічним забарвленням та методами реалізації. Підтвердженням цього стало те, що, з одного боку, запроваджувалася загальна обов'язкова початкова освіта, створювалася мережа шкіл, хат-читалень, бібліотек, клубів, видавались мовами національних меншин періодичні видання, книги, а з іншого – встановлювався жорсткий контроль за їх змістом, ідейною спрямованістю духовно-культурної сфери, викорінювалася національна самобутність народної культури та культури повсякденності. Одним із критеріїв суспільно-політичної активності населення національних адміністративно-територіальних одиниць була його участь у виборах до рад. Виборчий процес проводився в інтересах держави та пануючої ідеології, до того ж здійснювався методами тиску радянського режиму і був під партійним контролем. Етнічні групи прагнули зберегти традиції господарського життя, але зіткнулися з політикою одержавлення, ідеологізації та шаблонізації. Поруч з українцями представники національних меншин пережили всі випробування тоталітаризму: політичні, соціально-економічні та культурні експерименти, а також масові репресії і голодомор у 1930-х років.

THE PECULIARITIES OF NATIONAL POLICY IN THE UKRAINIAN SOVIET SOCIALIST REPUBLIC IN 1920-S ON THE EXAMPLE OF THE POLISH AND GERMAN MINORITIES

Eugen SINKEVYCH

*Cherkasy National University named after B. Khmelnytsky,
Department of World History and International Relations
Shevchenko Boulevard, 81, Cherkasy, Cherkasy region, 18000
e-mail e.sinkevych@gmail.com*

Summary

An integral part of the history of Ukraine is a history of certain national groups that lived in its territory. From long ago, the people of Ukraine, besides titular ethnic group, was composed of Russians, Jews, Poles, Germans, Greeks, Armenians and other national groups. The events that took place at the final stage and after the First World War became a special milestone in the history of Ukraine. The beginning of 1920s in Ukraine was marked by an explosive aggravation of interethnic relations caused by the catastrophic deterioration in the economic conditions and famine affecting all the ethnic groups¹. The consequences of the First World War, "war communism" policy, civil war against own "kith and kin" and the unresolved agrarian question were evident. Ukrainian historiography has not yet systematically and comprehensively studied the peculiarities of social, economic and cultural development of the Ukrainian society in the context of the national policy of the Soviet state, role of village councils in the social and political, social and economic transformations in the rural areas; besides, it has not been determined a function of village council as a main structural element in the development of the Soviet regime. The transition to the New Economic Policy, transfer of governmental powers to the village councils in rural areas and the Soviet "localization policy" were intended to prepare a background for improving the situation in the field of management of the agricultural sector of economy and the political line of the All-Union Communist Party (Bolsheviks) in rural areas. Support of these changes by the legislation and specific actions of central and local governmental bodies will be considered on the example of the Polish and German national minorities in the USSR in 1923–1929 and the role of village councils in the process of "sovietisation" of the village.

Keywords: *"sovietisation" of the village, New Economic Policy, German national minority, Polish national minority.*

References

- Beloramenskiy, B. (1993). Osobennosti sovremennoy mestnogo samoupravleniya [Features of modern local self-government]. *Pravovedeniye [Jurisprudence]*, no. 5 (in Russian).
- Borisenok, E. (2015). Konceptii "ukrainizacii" i ich realizaciya v nacionalnoyi politike v gosudarstvach vostochnoevropeyskogo regiona [The concept of "Ukrainization" and their implementation in national politics in



the states of the Eastern European region] (1918–1941). *Extended abstract of Doctor's thesis*. Moskva (in Russian).

Borysenok, O. (2000). Obgovorennia problem ukrainizacii vyschym partiynym kerivnyctvom u 1922–1923 rr. [Discussion of the problems of Ukrainization by the higher party leadership in 1922–1923]. *Ukrains'kyi istorychnyy zhurnal. [Ukrainian Historical Journal]*. Kyiv, no. 4 (in Ukrainian).

Borisenok, E. (2009). Vliyanie polskogo faktora na politiku bolshevikov po nacionalnomu voprosu (bol'sheviki i ukrain'skiyi vopros v 1917–1923 godach) [The influence of the Polish factor on the policy of the bolsheviks on the national question (the bolsheviks and the national question in 1917–1923)]. *Revolucionnaia Rossia 1917 goda i polskiy vopros: novye istochniki, novye vzgliady [Revolutionary Russia in 1917 and the Polish Question: New Sources, New Perspectives]*. Moskva (in Russian).

CDAVOV Ukrainy (in Ukrainian)

Chyrko, B. (2002). Nacional'nye nemeckie rayony i selskie sovety [National German districts and village councils]. *Materialy k encyklopedii "Nemcy Rossii". Nemcy Ukrainy. Pilotnyy sbornik [Materials for the encyclopedia "Germans of Russia". Germans of Ukraine. Pilot compilation]*. Moskva, no. 7 (in Russian)

Chistyakov, O. (1965). Korenizaciya hosudarstvennogo apparata nacional'nykh rayonov v pervye hody sovetskoj vlasti [Indigenization of the state apparatus of national regions in the first years of Soviet power]. *Pravovedenie [Jurisprudence]*, no.1 (in Russian)

Coraz lepiej [Getting better]. *Głos Młodzieży [Voice of the Youth]*, 28 września – 2 października, 1927, no. 36 (in Polish)

DAHO. F.r. 2. Op. 1. Spr. 1409.

DAMO. F. 1, Op. 1. Spr. 116.

Diriavka, J. (2011). Rozvytok nacionalnoyi ideyi UEP. [Development of the national idea of UES]. *Hrani [Grani]*, no. 3 (77), pp. 124–128 (in Ukrainian).

Doroshenko, M. (2004). Borotba za vladu Rad u bil shovyc kiy partii v 1923–1925 rokach ta ii vplyv na rozstanovku sil u partiyno-derzhavniy verhivci USRR [The struggle for Soviet power in the Bolshevik Party in 1923–1925 and its influence on the balance of power in the party-state leadership of the USSR]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennya, poshuky [Problems of the history of Ukraine: facts, judgments, searches]*, no. 10, pp. 92–102 (in Ukrainian).

Evtuh, V. (1994). Nimci v Ukrayini (1920-i – 1990-i roky) [Germans in Ukraine (1920-s – 1990-s)]. Kyiv: INTEL (in Ukrainian).

Graziosi, A. (1997). The Great Soviet Peasant War. Bolsheviks and Peasants, 1917–1933. Cambridge: Ukrainian Research Institute Harvard University (in English).

Hucalo, L. (2007). Nacionalno-terytorial'ne rayonyvannia v USRR (20–30-ti roky XX st.) [National-territorial zoning in the USSR (20-30 s of the twentieth century)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv (in Ukrainian).

Hucalo, L. (2008). Stanovlennia ta rozvytok systemy nacionalnoho rayonuvannia v Ukrayini v 20-h rokach XX stolittia [Formation and development of the national zoning system in Ukraine in the 1920 s.]. *Volyns'ki istorychni zapysky [Volyn historical notes]*, vol. 1 (in Ukrainian)

Ivanova, T. (2006). Nacionalna polityka v SRSR u 1920-ti rr. [National policy in the USSR in the 1920 s.]. *Naukovyy visnyk MNU im. V.Suhomlyns'koho [Scientific Bulletin of MNU. V Sukhomlinsky]*, no. 3.38 (110) (in Ukrainian).

Istoriya derzhavy i prava Ukrain'skoyi RSR (1917–1960). [History of the State and Law of the Ukrainian RSR (1917–1960)]. (1961). Kyiv (in Ukrainian).

Kamins'ka, N. (2010). Miscve samovryaduvannya: teoretyko-istorychnyy i porivnyal'no-pravovyy analiz [Local self-government: theoretical-historical and comparative-legal analysis]. Kyiv (in Ukrainian).

Kozypeva, M. (2012). Movna polityka v nacional'nykh administratyvno-terytorial'nykh odynycyah Ukrainy 1920–30-h rr. yak politolohichnyy chynnyk [Language policy in the national administrative-territorial units of Ukraine in the 1920 s and 1930 s as a political science factor]. *Naukovi praci Chornomors'koho derzhavnogo universytetu im. P. Mohyly [Scientific works of the Black Sea State University. P. Mogili]*, no. 192, vol. 204 (in Ukrainian).

Krasnykov, B. (2007). Orhanizacionno-pravovye osnovy deyatelnost mestnykh orhanov vlasti v nachale 1920-h na materialakh Tambovskoy hubernii [Organizational and legal bases of local government activities in the early 1920 s. on the materials of the Tambov province]. Tambov (in Russian).

Kulynych, I. (1995). Narysy z istorii nimeckych koloniy v Ukraini [Essays on the history of German colonies in Ukraine]. Kyiv (in Ukrainian).

Marchuk, M. (2002). Osvitnya polityka v Ukraini v umovach nacionalno-kulturnoho vidrodzhennya: etnonacionalni aspekty (1917 – kinec' 1920-h rokov) [Educational policy in Ukraine in the context of national

and cultural revival: ethno-national aspects (1917 – late 1920 s)]. *Etnichna istoriya narodiv Evropy [Ethnic history of the peoples of Europe]*, no. 12 (in Ukrainian)

Mironova, I. (2017). Nacional'ne pytannya v URSR (1920–1980-ti rr.): problemy ta shlyachy vyrishennya [The national question in the USSR (1920 s – 1980 s): problems and solutions]. *Istorychnyy arhiv. [Historical archive]*, no. 17. (in Ukrainian)

Novochat'ko, L. (1999). Social'no-ekonomichni i kulturni procesy v Ukraini u konteksti nacionalnoi polityky radyans'koi derzhavy (20-ti – seredyna 30-h rr. XX st.) [Socio-economic and cultural processes in Ukraine in the context of the national policy of the Soviet state (20 s – mid 30s of the twentieth century). *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv (in Ukrainian).

Osnovnye principy novoho administrativnoho deleniya [Basic principles of the new administrative division]. (1922). *Byulleten' NKVD USSR. [Bulletin of the NKVD of the USSR]*, no. 9. p. 8 (in Russian)

Pidvyshuyte robotu rad [Increase the work of councils]. *Chervonyi Pluhatar [Red Plowman]*. (15.07.1927), no. 187 (in Ukrainian).

Przeгляд pracy rad i zadania jacezek LKZMU we wsi polskiej [Review of the work of councils and tasks of LKZMU eggs in a Polish village]. (1927, 7 września). *Głos Młodzieży [Voice of the Youth]*, no. 33 (in Polish).

Schob ne pomylytys', zapytay! Pro pozbavleniya vyborchych prav [In order not to be mistaken, ask! About deprivation of suffrage]. (4.02.1927). *Chervonyi Pluhatar [Red Plowman]*, no. 140 (in Ukrainian).

Sobranie uzakonenyi i rasporyazheniy raboche-krest'yanskoho Pravitel'stva Ukrainy [Collection of legalizations and orders of the workers 'and peasants' government of Ukraine]. (1925). Kharkiv (in Russian).

Suspilstvo i vlada v radyans kiy Ukraini rokiv NEPu (1921–1928). Kolektyvna monohrafiya [Society and power in Soviet Ukraine during the NEP (1921–1928). Collective monograph]. (2015). Kyiv, vol. 2 (in Ukrainian).

Titova, N. (2015). Polityka “ukrainizacii” na terytorii Podil's'koi hubernii USRR (1920–1923 roky): istoryko-pravovyy analiz [The policy of “Ukrainization” in the Podolsk province of the USSR (1920–1923): historical and legal analysis]. *Naukovyy visnyk Uzhgorods'koho nacional'noho universytetu [Scientific Bulletin of Uzhhorod National University]*. Seriya “Pravo”, no. 30, vol. 1 (in Ukrainian).

Trzeba stanąć bliżej do mas [You have to get closer to the masses]. (1927, 5 października). *Głos Młodzieży [Voice of the Youth]*, no. 37 (in Polish).

Yakubova, L. (2005). Centralna komisiya nacionalnykh menshyn pry VUCVK ta yiyi miscevi orhany. 1924–1934 rr. [The Central Commission for National Minorities at the All-Ukrainian Central Executive Committee and its local bodies. 1924–1934]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennya, poshuky [Problems of the history of Ukraine: facts, judgments, searches]*, no. 14. Kyiv (in Ukrainian)

Zarec'ka, T. (2006). Polske naselennya USRR u 1920-ti roky: perehid do radyanskoho sposobu zhyttya. [The Polish population of the USSR in the 1920 s: the transition to the Soviet way of life]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennya, poshuky [Problems of the history of Ukraine: facts, judgments, searches]*, no. 15 (in Ukrainian).



ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

УДК 94(477.83/.86) : 070.1: 659.3 “1919”

ДІЯЛЬНІСТЬ ФІЛІЇ ЦЕНТРАЛЬНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО БЮРО ПРИ ДИРЕКТОРІЇ УНР У М. КОЛОМІЯ

Андрій КОРОЛЬКО

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
кафедра історії України і методики викладання історії
вул. Шевченка, 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна
DOI: 10.15330/gal.35.83-95
e-mail: andrii.korolko@pnu.edu.ua
ORCID: 0000-0001-7435-5806*

У статті проаналізовано діяльність філії Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР у м. Коломия у березні – травні 1919 р. Охарактеризовано становлення Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР та формування його осередків на території ЗОУНР, зокрема у м. Станиславів. Простежено заснування та зміст діяльності філії відомства у м. Коломия. Висвітлено інформативні свідчення окремих агентурних осередків коломийської філії Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР на території краю. Дописувачами газетних заміток порушувалися такі питання: соціально-економічне становище, санітарно-епідемічна і суспільно-політична ситуація та міжнаціональні відносини у населених пунктах краю, ставлення населення до проведення земельної реформи та вирішення українського питання на зовнішньополітичній арені, стан шкільництва та культурно-мистецьке життя, тощо.

Ключові слова: *Центральне інформаційне бюро при Директорії УНР, філія, Українське пресове бюро, Галицьке інформаційне бюро, газета, агенція, анкета.*

Інформаційна, ідеологічна діяльність завжди була важливим складником політики, а преса – інструментом, зняряддям. Недооцінка цього аспекту у боротьбі за українську державність завжди приховувала в собі небезпеку її втрати. В історії преси (а якщо ширше – в історії пропаганди) переломним моментом був початок Першої світової війни. Уперше, отримавши у своє розпорядження потужну техніку й організаційну базу, пропагандистська діяльність стала важливим напрямом державної політики¹. У свою чергу, українські уряди періоду національної революції 1917–1923 рр. вбачали важливе значення пропагування інформаційної діяльності. Зокрема, під час листопадових подій української революції 1918 р. у Східній Галичині набули поширення заклики, різноманітні інформаційні й агітаційні листки.

Внутрішня робота інформаційних служб ЗУНР–ЗОУНР все ще не досліджена. Зокрема, поза увагою дослідників залишається праця українських пресових бюро у Східній Галичині, особливо тих, які після проголошення Акту об'єднання Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки в єдину державу, намагалися вести єдину і скоординовану інформаційну політику. Одним з таких відомств було Центральне інформаційне бюро при Директорії УНР, яке відкрило свої філії і осередки на території ЗУНР–ЗОУНР, серед них і заснована на початку березня 1919 р. філія у м. Коломия.

Мета дослідження – проаналізувати діяльність філії Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР у м. Коломия у березні – травні 1919 р. Її досягнення передбачає вирішення таких завдань: охарактеризувати становлення Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР та формування його осередків на території ЗОУНР, зокрема у м. Станиславів; простежити заснування та зміст діяльності філії відомства у м. Коломия; висвітлити інформативні свідчення окремих агентурних осередків коломийської філії Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР на території краю.

¹ Богуславський О. Інформаційно-пресова діяльність Центральної Ради та українських урядів 1917–1920 рр. Запоріжжя, 2003. С. 7.

Аналіз останніх досліджень. Інформаційно-пресова та агітаційно-пропагандистська діяльність українських урядів періоду національної революції відображена в працях С. Блавацького², О. Богуславського³, Д. Будкова⁴, Д. Веденєєва⁵, Н. Вовк⁶, І. Давидіва⁷, К. Курилишина⁸, К. Лук'янець⁹, Л. Сироти¹⁰, А. Шумілової¹¹. Окремі аспекти роботи філії Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР у м. Коломия й її представників містяться у працях І. Монолатія¹², П. Сіреджука¹³, М. Лазаровича¹⁴, М. Галушко і М. Романюка¹⁵ та автора¹⁶.

Величезний пласт інформації з досліджуваної проблеми зосереджений в тогочасних українських періодичних часописах ЗОУНР “Републіканець”, “Новини”, “Покутський Вістник”, “Нове життя”, “Народ”, “Урядові вісти Косівського повіту”, в яких друкувалися повідомлення, замітки і статті про діяльність Галицького інформаційного бюро в м. Станиславів, філії Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР у м. Коломиї, її агентурних осередків у містах і містечках Покуття і Галицької Гуцульщини.

Заслужують уваги виявлені нами у 2017 р. матеріали в архівних збірках Наукового товариства імені Шевченка в Національній бібліотеці у м. Варшаві. Зокрема, у скриньці 25.XXIV.19 (мікрофільм № 92064) архівної збірки НТШ цієї польської бібліотечної установи зберігаються радіо-, телеграфні і пресові повідомлення світових та українських інформаційних агентств та матеріали про діяльність інформаційних і пресових бюро ЗУНР і УНР (1918–1921)¹⁷. В них виявлено документи про роботу осередку коломиїської філії Центрального

² Блавацький С. Періодика українських пресових бюро Європи романо-германськими мовами доби національно-визвольних змагань. *Українська періодика: історія і сучасність*. Львів, 2013. С. 104–119.

³ Богуславський О. Інформаційно-пресова діяльність Центральної Ради та українських урядів 1917–1920 рр. Запоріжжя. 2003. 236 с.

⁴ Будков Д. Міжнародно-інформаційна діяльність Української держави. 1917–1923 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Донецьк, 2004. 17 с.

⁵ Веденєєв Д. З історії міжнародно-інформаційної діяльності ЗУНР–ЗОУНР. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2000. Вип. 6. С. 274–277.

⁶ Вовк Н. Інформаційне забезпечення Української Галицької Армії (листопад 1918 – липень 1919 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Тернопіль, 2015. 23 с.

⁷ Давидів І. Українська пресова служба у Відні. *Червона Калина : історичний календар-альманах на 1939 рік*. Львів, 1938. Т. 18. С. 43–48.

⁸ Курилишин К. Українське пресове бюро. *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія : До 100-річчя Західно-Української Народної Республіки*. Т. 4 : Т–Я. Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2021. С. 211–213.

⁹ Лук'янець К. Агітаційно-пропагандистська аркушева література Директорії УНР (листопад 1918 р. – січень 1919 р.). *Сіверянський літопис*. 2019. № 2. С. 97–105.

¹⁰ Сирота Л. Осип Назарук і діяльність пресових бюро УНР і ЗУНР у Станиславові 1919 року. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2009. Вип. 18. С. 544–550.

¹¹ Шумілова А. Текстові аркушеві видання 1917–1921 рр. як унікальні першоджерела історії України. *Вісник Книжкової палати*. 2015. № 1. С. 32–35.

¹² Монолатій І. Місто двох республік і диктатури. Коломиїські сцени Української революції. Івано-Франківськ : Галицько-Українська Накладня ім. Якова Оренштайна, 2018. 656 с.

¹³ Сіреджук П. Галицька Гуцульщина доби Західно-Української Народної Республіки. Львів : Растр-7, 2019. 544 с.

¹⁴ Лазарович М. Заклинський Богдан Романович. *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія : До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки*. Т. 2 : З–О. Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2019. С. 28–29.

¹⁵ Романюк М. М., Галушко М. В. Українські часописи Коломиї (1865–1994 рр.) : Історико-бібліографічне дослідження. Львів, 1996. 238 с.

¹⁶ Королько А. Коломиїська філія Інформаційного бюро (КФІБ) Директорії УНР 03–05 1919. *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія : До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки*. Т. 2 : З–О. Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2019. С. 244–245.

¹⁷ Zakład Rękopisów Biblioteki Narodowej w Warszawie. Skr. 25 XXIV.19 (mf nr 92064). Biuletyny prasowe i telegramy z głosami i przeglądami prasy zaganicznej, w tym i polskiej. Biuro informacyjne ZURL, URL, 1918–1921. 377 k.; Сварник Г. Архівні та рукописні збірки Наукового товариства ім. Шевченка в Національній



інформаційного бюро при Директорії УНР у м. Косів. Особливо цікавими є щоденні рукописні повідомлення представника агентурного осередку Б. Заклинського та підготовлена філією анкета-запитальник щодо стану соціально-економічного і громадського життя громади краю.

Уряд Директорії УНР надавав великого значення розвитку преси. З листопада 1918 р. при Директорії УНР почали з'являтися структури, головним завданням яких була інформаційно-агітаційна діяльність: Інформаційне бюро при Директорії УНР (під керівництвом Р. Гризодуба) та Інформаційне бюро Армії Української Народної Республіки (на чолі з Н. Григорієвим)¹⁸. 9 грудня 1918 р. було утворене Центральне інформаційне бюро при Директорії УНР. Наприкінці січня 1919 р. воно мало шість відділів, зокрема: інформаційний відділ оповіщав населення щодо діяльності Директорії УНР та її уряду, видавничий – складав тексти до друку, підбирав літературу для розповсюдження, організаційно-агітаційний – готував мережу агітаторів, експедиційний – доставляв літературу до периферії¹⁹. У кінці 1918 р. уряд Директорії УНР у м. Київ видав наказ про створення Комісаріату преси, якому мало підпорядковуватися Українське Телеграфічне Агентство. Головним комісаром преси планувалося призначити Осипа Назарука²⁰.

Центральне інформаційне бюро при Директорії УНР співпрацювало з Українським пресовим бюро, яке діяло на території Східної Галичини. Його, до речі, очолював Осип Назарук. Один з основних осередків цього західноукраїнського інформаційного відомства з грудня 1918 р. перебував у м. Станиславів, керівником якого був Нестор Гаморак. Українське пресове бюро діяло спільно з Окружною телеграфічною агенцією. Обидві структури були покликані зблизити інформаційне поле УНР та ЗУНР. Українське пресове бюро збирало новини, іншу інформацію з міст ЗУНР, повідомлення з польсько-українського фронту й передавало їх на Наддніпрянщину. Натомість Українське пресове бюро отримувало новини з УНР й поширювало їх на підконтрольній Раді Державних Секретарів ЗУНР території. Інформаційне відомство мало мережу своїх кореспондентів у різних населених пунктах Східної Галичини. Центральний осередок був розташований у приміщенні головної пошти м. Станиславів, дрібніші – у м. Стрий, м. Тернопіль, м. Коломия та інших населених пунктах української держави. Українське пресове бюро тісно співпрацювало з Пресовою кватирою УГА.

Українське пресове бюро надавало інформацію для загальнодержавних і регіональних газет, часописів: “Народ”, “Нове життя”, “Републіканець”, “Стрілець”. Його матеріали вирізнялися стислістю та достовірністю. Через Українське пресове бюро в м. Станиславів уряд УНР інформував про ситуацію в Україні читачів інших держав – Австрії, Італії, Німеччини, Румунії, Франції, Угорщини, ЧСР тощо. У березні 1919 р. при відомстві було створене Галицьке інформаційне бюро (очолювали К. Саврич, О. Недільський). У червні 1919 р. Українське пресове бюро переїхало до м. Кам'янець-Подільський, де систематично видавало комунікат “Українське Пресове Бюро при Державнім Секретаріаті Військових Справ”. Після листопада 1919 р. відомство припинило діяльність на українських землях. Однак його осередки за кордоном ще кілька років інформували читачів європейських країн про ситуацію в Україні²¹.

На початку лютого 1919 р. до м. Станиславова прибули представники Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР з метою пришвидшити створення їхнього філіалу у столиці ЗОУНР. Про завдання нового пресового центру Директорії УНР – Галицького інформаційного бюро – писала тогочасна газета “Републіканець”: “Завданням бюро є давати найточніші інформації із життя об'єдиненої Української Народної Республіки, оповіщати населення і пояснювати йому розпорядження Директорії, а також допомагати населенню в його організації. Роботу Бюро почне після порозуміння з компетентними властями”²². Уряд Дирек-

бібліотеці у Варшаві. Каталог-інформатор. Варшава ; Львів ; Нью-Йорк : Український архів і Наукове товариство ім. Шевченка, 2005. С. 202–203.

¹⁸ Богуславський О. Інформаційно-пресова діяльність Центральної Ради... С. 114.

¹⁹ Лук'янець К. Агітаційно-пропагандистська аркушева література... С. 98.

²⁰ [Комісар преси]. *Нове життя*. 1918. 31 грудня. Ч. 29. С. 4.

²¹ Курилишин К. Українське пресове бюро... С. 211–212.

²² Оповідка. *Републіканець*. 1919. 8 лютого. Ч. 6. С. 4.

торії УНР розглядав станиславівський центр як нове потужне джерело інформації на території Галичини про діяльність УНР і її керівного органу – Директорію й, відповідно, прагнув широко ознайомлювати Лівобережжя з подіями в Західній Україні²³.

15 лютого 1919 р. газета “Републіканець” повідомила, що Галицьке інформаційне бюро розпочало свою працю і для його розширення потрібні “машиністки, інструктори, інформатори і служачий... Від патентів вимагається поручення від громадських організацій”²⁴. Керівництво інформаційного відомства звернулося до громадських організацій з проханням надсилати повідомлення про всі події в їхньому краї, особливо про “з’їзди чи то селянські чи то робітничі, чи які інші збори. При сповіщенні проситься подавати докладно день з’їзду і годину, а також, в якій справі скликається”²⁵.

Керівництво філії Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР одним з головних завдань своєї діяльності вважало налагодження тісних контактів з усіма пресовими осередками Східної Галичини. Лише за умови тісної співпраці столичного пресового центру з дрібнішими видавничими і пресовими осередками можна буде отримати повну інформацію²⁶.

Тому осередки Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР почали створюватися у повітових містах Східної Галичини. Філія у м. Коломия створена 1 березня 1919 р. після поїздки директора коломийського товариства “Чорногора” М. Велигорського на початку 1919 р. до м. Київ. Він звернувся до керівництва Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР з проханням надати жителям Покуття літературу з Наддніпрянської України та встановити добродійний зв’язок з м. Коломия. Очільники столичного інформаційного відомства передали велику кількість популярних книг, часописів і відозв та запевнили, що допоможуть заснувати відділ інформаційної агенції в місті²⁷. Філія інформаційного відомства мала функціонувати при Окружній національній раді, планувалася співпраця з Українським пресовим бюро у м. Станиславів²⁸.

Пресове агентство у м. Коломия мало на меті вести серед громадянства Покуття, Закарпаття і Буковини інформаційно-агітаційну роботу. Були поставлені такі завдання: подавати об’єктивну інформацію про перебіг політичних подій; пояснювати й розповсюджувати накази й закони УНР та ЗОУНР; через тлумачення законів, допомагати діяльності українських організацій на місцях; інформувати про всі справи урядового, національно-державного та політично-економічного характеру. Коломийська філія Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР створила агентурні осередки в Коломії, Гвіздці, Печеніжині, Яблунові, Снятині, Заболотіві, Городенці, Обертині, Косові, Кутах, Жаб’ї (кореспондент газети “Урядові вісти Косівського повіту” вказав, що агентурні осередки у Косові, Кутах і Жаб’ю належали до філії Київського інформаційного бюро у м. Коломия²⁹) і Делятині³⁰; планувала видавати інформаційний часопис для селянства і робітництва краю; у міру потреби, друкувати популярні видання на актуальні теми, організувати на території покутських повітів популярні відчити, бібліотеки³¹. Створена філія Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР у

²³ Сирота Л. Осип Назарук і діяльність пресових бюро... С. 546.

²⁴ Оголошення. *Републіканець*. 1919. 15 лютого. Ч. 7. С. 4.

²⁵ Оголошення. *Републіканець*. 1919. 22 лютого. Ч. 8. С. 4.

²⁶ Сирота Л. Осип Назарук і діяльність пресових бюро... С. 547.

²⁷ Життя Покуття. Справа заснування філії “Інформаційного Бюро”. *Покутський Вістник*. 1919. 16 лютого. Ч. 13. С. 4.

²⁸ Життя Покуття. Інформаційне бюро. *Покутський Вістник*. 1919. 23 лютого. Ч. 15. С. 3.

²⁹ Вісти. *Урядові вісти Косівського повіту*. 1919. 1 марта. Ч. 7. С. 4.

³⁰ Вісти Коломийської Філії Центрального Інформаційного Бюро при Директорії Укр. Народн. Республіки. Городенка. *Новини. Інформаційний щоденник*. 1919. 19 марта. Ч. 6. С. 2; Вісти Коломийської Філії Центрального Інформаційного Бюро Укр. Нар. Республіки. Агентура Обертин. *Новини. Інформаційний щоденник*. 1919. 17 марта. Ч. 4. С. 2; Вісти Філії Центр. Інфор. Бюро в Коломійі [Кути, Гвіздець, Городенка, Яблунів]. *Покутський Вістник*. 1919. 9 марта. Ч. 19. С. 4; Вісти Філії Центр. інформаційного Бюро в Коломійі. Агентура Заболотів. *Покутський Вістник*. 1919. 13 марта. Ч. 20. С. 3.

³¹ Коломийська філія Центрального Інформаційного Бюро при Директорії У.Н.Р. *Покутський Вістник*. 1919. 27 лютого. Ч. 16. С. 4; Філія Центрального Інформаційного Бюро при Директорії У.Н.Р. в Коломійі. *Новини. Інформаційний щоденник*. 1919. 13 марта. Ч. 1. С. 1; Монолатій І. Місто двох республік і диктатури... С. 368–369.



м. Коломия за рахунком у Східній Галичині була третім осередком після м. Станиславів і м. Тернопіль³².

Результатом перших днів діяльності коломийської філії Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР стало видання інформаційного щоденника “Новини”, де постійно містилися повідомлення Українського пресового бюро про найбільш важливі події суспільно-політичного життя краю, України і країн світу³³. У квітні 1919 р. видавництво повідомило читачів про те, що “з причин комунікаційних та технічних труднощів” окружна Національна рада вирішила припинити видання щоденника “Новини”. Однак, щоб інформувати читачів про “вісти зі світа”, вирішено замість “Новин” видавати часопис “Покутський вістник” тричі на тиждень³⁴.

Ліля Сирота слушно зауважує, що всі тогочасні телеграфно-пресові осередки, по суті, не мали апробаційного періоду розвитку: відразу після заснування чи відновлення вони активно співпрацювали з урядом, закордонними інформаційними службами, новими періодичними виданнями УНР, ЗУНР³⁵. Такі коломийські газети, як “Покутський вістник” і “Новини”, – одні з найбільш інформативно насичених тогочасних видань м. Коломия. Так, на шпальтах “Новин” постійно містилися повідомлення Українського пресового бюро про найбільш важливі події з суспільно-політичного життя України і країн світу, які часто подавалися під рубриками “З України”, “З Угорщини”, “З Угорської України”, “З Буковини”, “З Англії”, “З Польщі”, “По Галичині”, “По світу”, “Телеграми УПБ” і т. д. Багата інформація про життя УНР містилася у розділі “Вісти Коломийської Філії центрального інформаційного бюро при Директорії Укр. Народної Республіки”. Актуальні політичні та національно-державні питання, приміром, огляд української закордонної політики, переговори з Польщею щодо припинення війни та східні кордони Польщі, про право державний лад як запоруку самостійного існування держави, чистоту української мови, засідання Української Національної Ради та інші, регулярно висвітлювалися у редакційних передовицях газети³⁶. Щоденник постійно друкував повідомлення та оперативні звіти штабу Галицької армії і штабу Головної Команди Українського війська про хід подій на українсько-польському і українсько-російському фронтах, а також відомості про культурне життя Покуття, які подавалися під рубриками “Польсько-українська війна”, “Українсько-російська війна”, “Літературно-просвітнє життя Покуття”³⁷.

Таким чином, існувала чітка схема подачі новин про політичні та воєнні події, перше місце в якій займало посилення на те чи інше Пресове бюро або агенцію. І що важливо, основним джерелом інформування стали місцеві пресові осередки. Саме вони, за словами Л. Сироти, здобували великий авторитет серед місцевого населення і висувалися на перше місце в інформуванні³⁸.

У березні 1919 р. створено Галицьке інформаційне бюро – філіал Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР. Всі інформаційні бюро, які до цього часу існували у різних містах Галичини і вели роботу від імені Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР, перейшли у підпорядкування новоствореної інституції³⁹.

Звернемо увагу на характеристики інформативних свідчень окремих агентурних осередків коломийської філії Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР, які функціонували в м. Коломия, м. Гвіздець, м. Печеніжин, м. Яблунів, м. Снятин, м. Заболотів, м. Городенка, м. Обертин, м. Косів, м. Кути, с. Жаб’є і м. Делятин. Одразу зазначимо, що прізвища агентів, які у часописах “Новини” і “Покутський вістник” подавали цікаву інформацію про повсякдення життя мешканців окремих повітів і судових округів Покуття та Галицької Гуцуль-

³² Життя Покуття. Інформаційне бюро. *Покутський Вістник*. 1919. 23 лютого. Ч. 15. С. 3.

³³ Від Редакції. *Новини. Інформаційний щоденник*. 1919. 13 марта. Ч. 1. С. 1.

³⁴ Романюк М. М., Галушко М. В. Українські часописи Коломиї... С. 90.

³⁵ Сирота Л. Осип Назарук і діяльність пресових бюро... С. 546.

³⁶ Романюк М. М., Галушко М. В. Українські часописи Коломиї... С. 89–90.

³⁷ Там само. С. 90.

³⁸ Сирота Л. Осип Назарук і діяльність пресових бюро... С. 546.

³⁹ [Галицьке Інформаційне Бюро]. *Републіканець*. 1919. 15 березня. Ч. 11. С. 4.

щини, відсутні або невідомі, за винятком осередку у м. Косів. Дописувачами газетних заміток порушувалися такі питання: соціально-економічне становище, санітарно-епідемічна і суспільно-політична ситуація та міжнаціональні відносини у населених пунктах краю, ставлення населення до проведення земельної реформи та вирішення українського питання на зовнішньо-політичній арені, стан шкільництва та культурно-мистецького життя, тощо. Опубліковані в газетній періодиці матеріали сьогодні залишилися чи не єдиним достовірним джерелом, які інформували про життя окремих населених пунктів краю періоду ЗУНР–ЗОУНР.

Представник агентурного осередку філії Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР у м. Гвіздець Коломийського повіту інформував, що в Гвіздецькому судовому окрузі панував спокій. Жителі краю були невдоволені звісткою про українсько-польське перемир'я, оскільки вважали за необхідне визволення від рук ворога усієї Східної Галичини⁴⁰.

Селяни Гвіздеччини вважали, що великі земельні угіддя мають належати державі. Для цього місцева українська влада на чолі з комісаром земельних справ Володимиром Войнаровським складала списки власників угідь більших посіlostей⁴¹. Населення готувалося до весняних польових робіт, проте не вистачало ярого насіння для посіву і коней для обробітку землі. Жителі краю очікували впровадження земельної реформи. На вічах у справі земельної реформи, організованих 23 березня 1919 р. у с. Остапківці (для громад Чехови і Остапковець) та с. Балинці (для громад Хом'яківки, Кулачковець, Балинець, Трофанівки і Бучачок), прийнято рішення платити за винайм 1 м землі не більше 10–20 К. У Гвіздецькому судовому окрузі наближалось “марєво” голоду. Найбільше він відчувався у селах Кулачківці і Хом'яківка та в містечку Гвіздець. Знедолені жителі йшли 4–8 км до комісаріату у м. Гвіздець, щоб “лиш дістати троха кукурудзянки на прокормленє себе і зголоднілих дітей”. Для уникнення голоду при комісаріаті була створена харчова управа, яка займалася придбанням харчів для найбідніших мешканців краю. Також введено контроль під час обмолоту зерна на млинах, частину збіжжя безкоштовно роздавали бідним⁴².

Шкільництво краю теж знаходилося в незадовільному становищі. Частина шкіл були закритими, в інших викладали поляки, які не запрягнули на вірність Українській державі. Представники Коломийської шкільної повітової ради не дбали про навчальний процес. До того ж трапився неприсмний епізод, коли шкільний референт наприкінці листопада – на початку грудня 1918 р. в одному із населених пунктів Гвіздеччини надав дозвіл на помешкання шістьом педагогам польської національності. Натомість, єврейські вчителі, які запрягнули на вірність молодій українській державі (“новоіменовані “наша надія””), не могли знайти приміщення для навчання дітей. За словами представника агентури містечка Гвіздець, найприкріше було те, що окремі українські учителі, яким селяни надали помешкання для проживання і харчі, не виявляли великого бажання “учити горячу люблену ними укр. дітвору”. Дійшло до комічної ситуації, коли місцева шкільна влада надала дозвіл викладати учительці єврейського віросповідання без належної освіти, яка на уроках з української мови у навчанні дітей намагалася її зблизити з мовою есперанто⁴³.

Агентурний представник містечка Яблунів Печеніжинського повіту 21 березня 1919 р. інформував, що “настрій населення під оглядом політичним є зовсім лагідний”. Проте жителі населених пунктів Яблунів, Уторопи, Люча й Текуча виступили проти того, щоб поляки і надалі виконували державну службу, незважаючи на те, що запрягнули на вірність Українській державі: “Кожному вже аж надто багато того ворожого панування й ніхто не вірить у їхню, на

⁴⁰ Вісті Філії Центр. Інфор. Бюра в Коломиї [Кути, Гвіздець, Городенка, Яблонів]. *Покутський Вістник*. 1919. 9 марта. Ч. 19. С. 4.

⁴¹ Там само.

⁴² Вісти Коломийської Філії Центрального Інформаційного Бюра при Директорії Укр. Народн. Республіки. В суд. окрузі Гвездець спокій ... *Новини. Інформаційний щоденник*. 1919. 27 марта. Ч. 13. С. 2; Вісті Філії Центр. Інфор. Бюра в Коломиї [Кути, Гвіздець, Городенка, Яблонів]. *Покутський Вістник*. 1919. 9 марта. Ч. 19. С. 4.

⁴³ Вісти Коломийської Філії Центрального Інформаційного Бюра при Директорії Укр. Народн. Республіки. В суд. окрузі Гвездець спокій ... *Новини. Інформаційний щоденник*. 1919. 27 марта. Ч. 13. С. 2.



цей час підступну доброту”. У Печеніжинському повіті 95 % населення становили українці. Через нестачу учительських кадрів, навчання у школах краю фактично не відбувалося: “Селяне дуже огірчені, що наука не відбувається”. Лише сім закладів освіти функціонували, а 67 пустували. Щоправда, у містечку Яблунів працювало шість педагогів, однак тільки одна була україankoю, всі інші – поляки і євреї.

У повіті не вистачало сіна, худоби, коней, насіння для посівів, фабричних виробів; набув поширення плямистий тиф у м. Яблунів, с. Стопчатів і с. Люча. А тому селяни планували звернутися до військової управи по допомогу у наданні коней для проведення весняної посівної кампанії. На Печеніжинщині велася активна робота щодо будівництва залізничної гілки з м. Коломиї до с. Космач та інших сусідніх сіл. Планувалося спорудження нового тартаку, підприємства з виготовлення черепиці та цегельні.

Місцеве населення з великою надією прийняло звістку про приїзд на Паризьку мирну конференцію президента США В. Вільсона. Щодо вирішення земельного питання, то жителі його не розглядали, поки не наступить мир. Невідомий дописувач “Агентури-Яблонів” резюмував: “Тут панує клич: Український Народ, Українська Держава, борба на фронті з ворогами і в краю”⁴⁴.

Кореспондент агентурного осередку у м. Заболотів повідомляв, що місцеве населення жваво цікавиться життям краю. У місті організований аматорський кружок, який щонеділі проводив культурно-мистецькі заходи. 22 лютого 1919 р. у м. Заболотів відбулося віче у справі аграрної реформи. У кожному селі Заболотівського судового округу створені рільничі комісії. Населення краю плекало надії, що землю отримають за викупом. Повітова харчова управа докладала чимало зусиль для прохарчування біднішого населення. Стан шкільництва судового округу знаходився у задовільному стані⁴⁵.

Як засвідчує наступне повідомлення коломийської філії Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР від 27 квітня 1919 р., жителі Снятинщини були задоволені прийнятим новим земельним законом ЗОУНР і поклали на нього великі надії⁴⁶.

Про вирішення аграрного питання повідомляв член агентурного осередку у м. Городенка. Зокрема, у середині березня 1919 р. у цьому покутському місті відбувся “з’їзд хліборобів”. Українська влада намагалася зупинити поширення тифу, який лютував у краї. Задля цього було відкрито протиепідемічний шпиталь та організовано санітарний відділ. Міжнародні відносини в Городенківському повіті виявилися непростими: “Поляки відносяться до всього що лиш українське – ворожо, за те Жиди прихильніше”. У м. Городенці діяла Жидівська національна рада на чолі з Др. Лявфайером, яка співпрацювала з українською владою⁴⁷. Проте окремі представники єврейської національності намагалися поширити у повіті ідеї більшовизму, “однак їх приарештовуюється”⁴⁸.

Представник осередку філії у м. Обертин Городенківського повіту 14 березня 1919 р. інформував, що настрої між місцевим населенням добрий, панував спокій. Жителі сіл Обертинського судового округу у своїх громадах провели збори, цікавлячись земельними питаннями та наведенням порядку у лісовому господарстві. Погоджувалися з тим, що землю треба викупувати за невеликі кошти, заявляючи, що “це булоби здирством з їх сторони, як-би вони землю брали без грошей”. Жителі населених пунктів Живачів, Ісаків, Петрів, Сокирчин і Незвисько,

⁴⁴ Вісті Коломийської Філії Центрального Інформаційного Бюра при Директорії Укр. Народн. Республіки. Агентура-Яблонів, 21.ІІІ. с. р. *Новини. Інформаційний щоденник*. 1919. 21 марта. Ч. 8. С. 2; Вісті Філії Центр. Інфор. Бюра в Коломиї [Кути, Гвіздець, Городенка, Яблонів]. *Покутський Вістник*. 1919. 9 марта. Ч. 19. С. 4.

⁴⁵ Вісті Філії Центр. інформаційного Бюра в Коломиї. Агентура Заболотів. *Покутський Вістник*. 1919. 13 марта. Ч. 20. С. 3.

⁴⁶ По Україні. Народ і земельна реформа. *Народ*. 1919. 30 квітня. Ч. 12. С. 3.

⁴⁷ Вісті Коломийської Філії Центрального Інформаційного Бюра при Директорії Укр. Народн. Республіки. Городенка. *Новини. Інформаційний щоденник*. 1919. 19 марта. Ч. 6. С. 2; Життя Покуття. Із Городенки. *Покутський Вістник*. 1919. 20 марта. Ч. 22. С. 3–4.

⁴⁸ Вісті Філії Центр. Інфор. Бюра в Коломиї [Кути, Гвіздець, Городенка, Яблонів]. *Покутський Вістник*. 1919. 9 марта. Ч. 19. С. 4.

які знаходилися біля р. Дністра, найбільше потерпіли від лихоліть війни, потребували негайної допомоги у збіжжі та відбудові господарств, бо “голод неминучий”. В окремих селах, де люди були евакуйовані, відчувався великий брак худоби. У с. Ясенів Пільний лютувала інфекційна хвороба – плямистий тиф. Загалом на Городенківщині захворіли 219 осіб. Однак невідомий дописувач агентурного осередку відзначив, що місцеве українське населення плекало надію на кращу долю і розбудову молоді держави: “Народ помімо цих нестач очікує спокійно хвилі, коли стане паном у своїй хаті, на широкій і вольній Україні”⁴⁹.

Цікавим виявилось повідомлення за 7 березня 1919 р. про становище Кутського судового округу Косівського повіту. За словами члена коломийської філії Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР, у повіті панував лад і спокій. Представники неукраїнських національностей, яких у повіті проживало лише 7 %, займали вибіткову позицію і вели себе спокійно; не спостерігалось поширення ідей більшовизму, хоча у с. Старі Кути було усунуто з посади місцевого комісара за антидержавний виступ у м. Косові. Серед проблем життєдіяльності повіту вказувалося про поширення плямистого тифу та неналежного прохарчування населення. Планувалося вздовж р. Черемош відкрити низку нових промислових підприємств і фабрик⁵⁰.

Окремої уваги заслуговує робота представника осередку коломийської філії Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР у м. Косів, прізвище якого нам відоме, завдяки виявленим матеріалам в архівних збірках Наукового товариства імені Шевченка в Національній бібліотеці у м. Варшава. Це Богдан Заклинський (1886–1946) – педагог, підхорунжий УСС, фольклорист, етнограф, публіцист, письменник, літературознавець, громадський і культурний діяч. У період ЗУНР належав до редколегії газети “Покутський вістник”, яку видавала Окружна національна рада в м. Коломия. У 1919–1920 рр. працював у видавництві “Довбуш” у м. Косів, де опублікував кілька читанок для початкових шкіл⁵¹. У скриньці 25.XXIV.19 (мікрофільм № 92064) архівної збірки НТШ Національної бібліотеки у м. Варшаві містяться документи про роботу осередку коломийської філії Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР у м. Косів. Це щоденні рукописні повідомлення представника агентурного осередку Б. Заклинського та підготовлена філією анкета-запитальник щодо стану соціально-економічного і громадського життя громади краю.

Щоденні рукописні повідомлення поміщені у зошиті, на титулці якого записано “Інформаційне Бюро. Косів. 1919” та вибита печатка “Богдан Заклинський”. На зворотній сторінці титулки читаємо: “Щоденні звідомлення для інформ. Бюра УНР. Управитель Богдан Заклинський в Косові”. На тринадцяти сторінках цього зошита містяться повідомлення та оперативні звіти штабу Галицької армії і штабу Головної Команди Українського війська про хід подій на українсько-польському і українсько-російському фронтах протягом 28 квітня – 22 травня 1919 р. та взяті з матеріалів Українського пресового бюро (УПБ)⁵².

Другий документ – анкета-запитальник щодо стану соціально-економічного і громадського життя с. Брустури Косівського повіту – підготовлений коломийською філією Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР у квітні 1919 р. Цікаво, що на титульній сторінці документу вказувалося, що філія поширювала свою діяльність серед жителів Покуття, Буковини і Угорської України (Закарпаття). В анкеті-запитальнику поміщено 38 запитань: загальна кількість населення і будинків громади; кількість населення за національною (українців, поляків, євреїв, інших національностей), майновою (безземельних, малоземельних, середньоземельних) і господарсько-професійною (рілників, купців і промисловців, інших професій) при-

⁴⁹ Вісті Коломийської Філії Центрального Інформаційного Бюра Укр. Нар. Республіки. Агентура Обертин. Новини. Інформаційний щоденник. 1919. 17 марта. Ч. 4. С. 2; Вісті Філії Центр. Інфор. Бюра в Коломії [Кути, Гвіздець, Городенка, Яблонів]. Покутський Вістник. 1919. 9 марта. Ч. 19. С. 4; Життя Покуття. Із Обертинщини. Покутський Вістник. 1919. 20 марта. Ч. 22. С. 4.

⁵⁰ Вісті Філії Центр. Інфор. Бюра в Коломії [Кути, Гвіздець, Городенка, Яблонів]. Покутський Вістник. 1919. 9 марта. Ч. 19. С. 4.

⁵¹ Лазарович М. Заклинський Богдан Романович... С. 28–29; Сіреджук П. Галицька Гуцульщина доби Західно-Української Народної Республіки... С. 85.

⁵² Zakład Rękopisów Biblioteki Narodowej w Warszawie. Skr. 25 XXIV.19 (mf nr 92064). K. 184–197.



належністю; кількість земельних (“дідицької”, селянської, “ерекціональної”, громадської землі) і лісових (“камерального”, “дідицького”, громадського, “ерекціонального”, приватного лісу) угідь у моргах; чи є в громаді харчі, яких харчів і фабричних виробів не вистачає; якого і скільки збіжжя потребує громада для посівної кампанії; чи є в громаді школа і чи відбувається у ній навчальний процес, якщо ні, то чому; які в громаді діють товариства або інші організації (просвітні, гімнастичні, кооперативні, спілкові, торговельні) та як називаються; чи функціонують польські товариства; прізвища та заняття представників інтелігенції, що мешкають у громаді (українці, поляки, євреї); хто з них бере участь у політичному житті і в якому напрямі; прізвище начальника громади і писаря (їх політичні переконання); чи агітують в селі (громаді) прийшли агітатори, “публічні функціонари” і в якому напрямі; які політичні заходи у громаді здійснюють поляки і євреї; яке ставлення населення до прийнятого нового закону чи розпорядку; хто і як агітує серед населення; чия агітація має вплив, чи зустрічає її місцеве населення з ворожістю, чому; який настрій селянства і робітництва щодо військової мобілізації; чи працюють органи місцевого самоврядування; чи працює місцевий організаційний комітет, з якого часу існує, хто його очолює (сільські багатії, пролетаріат); яке ставлення населення до самостійної Української Народної Республіки; яке ставлення меншості (мабуть, іноетнічної) до сучасних інститутів влади і уряду, міжсусідських відносин та роботи Трудового Конгресу; яка думка жителів громади, особливо селян, щодо земельного питання (чи є в повіті земельна повітова управа, чи відбулося повітове віче у справі земельної реформи та які ухвалені рішення; чи функціонує у громаді земельний комітет, чи відбулися у ній збори і що ухвалено, тощо); яка думка жителів громади (безземельних, малоземельних, середньоземельних, власників більшої посілости) щодо земельної реформи; яка думка жителів громади щодо лісових угідь (“камеральних”, “дідицьких”, “ерекціональних”, громадських, приватних); які настрої серед робітників; чи утворюються селянські та робітничі організації і які партії беруть у них участь; детальні відомості про діяльність осередків політичних партій у громаді (за якими гаслами агітують, які з них подобаються місцевому населенню, соціальні верстви, на які опирається партія, які українські часописи і журнали передплачуються і як вони часто надходять, які польські або інші іноземні часописи читають в селі і хто їх передплачує); ставлення населення до більшовицького руху; чи зустрічалися випадки грабунків підприємств і заводів, хто бере участь у цих грабунках; який порядок встановили сільські комітети щодо охорони лісів, дворів, заводів, джерел, покладів нафти і солі, тощо; яка література потрібна по селах краю і в якій кількості; яких книжок найбільше потребують жителі громади; хто заважає праці коломийської філії Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР та її агітаторів. На більшість запитань керівництво громади с. Брустури дала відповідь⁵³.

Інформаційні звістки представника осередку коломийської філії Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР у м. Косів, мабуть Богдана Заклинського, містяться і в газетній періодиці. Так, кореспондент агентурного осередку повідомив про проведення 20 березня 1919 р. у с. Пістинь Косівського повіту 3-тисячного віче на майдані біля школи. Член Української Національної ради Петро Шекерик у тригодинній промові склав звіт зі своєї посольської діяльності. Найбільше зверталася увага на впровадження земельної реформи на території краю⁵⁴.

Змістовними виявилися статистичні відомості про стан шкільництва у Косівському повіті у квітні 1919 р. Автор допису вказував, що воєнні лихоліття значно ослабили шкільництво краю. Так, напередодні Першої світової війни у с. Жаб’є Косівського повіту функціонувало шість шкіл і працювало дев’ять вчителів, а навесні 1919 р. діяли лише три школи і працювали троє вчителів. Великі за чисельністю населення села Гринява, Яворів і Ферескул залишилися без шкіл. Загалом, у Косівському повіті налічувався 41 заклад освіти, десять з яких виявилися “недіяльними”. Напередодні розпаду Австро-Угорської монархії у повіті працювало 94 педа-

⁵³ Оп. cit. К. 180, 180 zv., 181, 181 zv.

⁵⁴ Вісти Коломийської Філії Центрального Інформаційного Бюро при Директорії Укр. Народн. Республіки. Віче в Пістині пов. Косів. *Новини. Інформаційний щоденник*. 1919. 26 марта. Ч. 12. С. 2; Життя Покуття. Віче в Пістині пов. Косів. *Покутський Вістник*. 1919. 30 марта. Ч. 25. С. 3.

гоги, з яких 46 українців, 45 поляків і 3 євреї. На вірність молодій українській державі заприсягнули 46 українців, 9 поляків і 3 євреї. Прийняті на роботу нові учительські кадри: 7 українців, 2 євреї і 1 німець. Отже, працювали 68 учителів, з них 53 українці, 9 поляків, 5 євреїв і 1 німець. Для праці на педагогічній ниві не вистачало 32 вчителів. В українському війську служило 19 педагогів, троє перебувало в неволі, двоє – на евакуації, двоє – на Великій Україні, п'ятеро перейшли на роботу в інші повіти Східної Галичини, п'ятеро покинули педагогічну службу, семеро загинуло на полях війни. Вакантним залишалося місце шкільного комісара Косівської повітової шкільної ради. У школах краю не вистачало учнівського приладдя та інвентарю, зокрема лавок для сидіння і книжок. Видавництво “Довбуш” у м. Косів обіцяло надати шкільні підручники для усіх закладів освіти Косівського повіту⁵⁵.

Отже, одним з перших кроків пропагування соборності українських земель у Східній Галичині стало заснування в лютому 1919 р. філії Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР, на які було поставлено завдання координаційної інформаційно-пропагандистської діяльності молодій українській державі. Одним із таких центрів стала філія відомства у м. Коломия, яка мала на меті вести серед громадянства Покуття, Закарпаття і Буковини інформаційно-агітаційну роботу. Планувалося подавати об'єктивну інформацію про перебіг політичних подій, пояснювати й розповсюджувати нормотворчі документи УНР та ЗОУНР, через тлумачення законів, допомагати діяльності українських організацій на місцях, інформувати про всі справи урядового, національно-державного та політично-економічного характеру, тощо.

Коломийська філія Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР створила агентурні осередки у більше десяти населених пунктів Покуття і Галицької Гуцульщини. Її газетними рупорами стали часописи “Новини” і “Покутський вістник”, де постійно містилися повідомлення Українського пресового бюро про найбільш важливі події суспільно-політичного життя краю, України і країн світу. Таким чином, існувала чітка схема подачі новин про політичні та воєнні події, перше місце в якій займало посилення на те чи інше Пресове бюро або агенцію.

В газетних замітках агентурних осередків коломийської філії Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР містилася інформація про соціально-економічне, суспільно-політичне і культурно-освітнє становище жителів краю. Ці матеріали є чи не єдиним достовірним джерелом, які інформували про життя окремих населених пунктів Покуття і Галицької Гуцульщини періоду ЗУНР–ЗОУНР.

Створення філії Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР у м. Коломия стало одним із шляхів зміцнення позицій української державності у складному внутрішньому й міжнародному суспільно-політичному контексті того часу. Повідомлення кореспондентів агентурних осередків цієї філії допомагали загострити суспільну увагу до урядових рішень УНР і ЗУНР–ЗОУНР та до проблем тогочасного населення, об'єднати спільною метою національно свідому українську інтелігенцію.

**ACTIVITIES OF THE AFFILIATE
OF THE CENTRAL INFORMATION BUREAU AT THE DIRECTORY
OF THE UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC IN OF THE TOWN OF KOLOMYIA**

Andrii KOROLKO

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
Department of History of Ukraine and methods of teaching history
Shevchenko St., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine,
e-mail: andrii.korolko@pnu.edu.ua*

Summary

The article analyzes the activity of the affiliate of the Central Information Bureau at the Directory of the Ukrainian People's Republic in of the town of Kolomyia in March – May 1919.

⁵⁵ Життя Покуття. Шкільництво в Косівщині. *Покутський Вістник*. 1919. 4 мая. Ч. 37. С. 2.



One of the first steps in promoting the unity of the Ukrainian lands in Eastern Galicia was the establishment in February 1919 of branches of the Central Information Bureau under the Directory of the Ukrainian People's Republic. They were to conduct coordination of information and propaganda activities of the young Ukrainian state. One of such centers was a affiliate in of the town of Kolomyia, which aimed to conduct information and propaganda work among the citizens of Pokuttya, Zakarpattia and Bukovyna.

It was planned to provide objective information on the course of political events, to explain and disseminate the normative documents of the Ukrainian People's Republic and the Western region Ukrainian People's Republic; through the interpretation of laws, to assist the activities of Ukrainian organizations on the ground; to inform about all cases of governmental, national-state and political-economic nature, etc.

The affiliate of the Central Information Bureau under the Directory of the Ukrainian People's Republic in of the town of Kolomyia has created information centers in more than ten settlements of Pokuttya and Galician Hutsul region. Its newspaper mouthpieces were the magazines "News. Information diary" and "Pokutsky Herald". These newspapers constantly contained reports of the Ukrainian Press Bureau on the most important events in the socio-political life of the region, Ukraine and the world. Thus, there was a clear scheme of reporting on political and military events, the first place in which was occupied by references to a particular Press office or agency.

The newspaper articles of the Kolomyia affiliate of the Central Information Bureau under the Directory of the Ukrainian People's Republic contained information about the socio-economic, socio-political and cultural-educational situation of the region's residents. These materials are almost the only reliable source that informed about the life of the settlements of Pokuttya and Galician Hutsul region at that time.

The establishment of a affiliate of the Central Information Bureau under the Directory of the Ukrainian People's Republic in of the town of Kolomyia was one of the ways to strengthen the position of Ukrainian statehood in the complex domestic and international socio-political context of the time. Reports from the correspondents of the agency's branches helped to sharpen public attention to government decisions and the problems of the then population, to unite the Ukrainian national intelligentsia with a common goal.

Keywords: Central Information Bureau under the Directory of the Ukrainian People's Republic, affiliate, Ukrainian Press Bureau, Galician Information Bureau, newspaper, agency, questionnaire.

References

Blavatskyi, S. (2013). Periodyka ukrainskykh presovykh biuro Yevropy romano-hermansky my movamy doby natsionalno-vyzvolnykh zmahan [Periodicals of Ukrainian press bureaus of Europe in Romano-Germanic languages of the era of national liberation struggles]. *Ukrainska periodyka: istoriia i suchasnist [Ukrainian periodicals: history and modernity]*. Lviv, pp. 104–119 (in Ukrainian).

Bohuslavskyi, O. (2003). *Informatsiino-presova diialnist Tsentralnoi Rady ta ukrainskykh uriadiv 1917–1920 rr. [Information and press activities of the Central Council and Ukrainian governments of 1917–1920]*. Zaporizhzhia (in Ukrainian).

Budkov, D. (2004). Mizhnarodno-informatsiina diialnist Ukrainskoi derzhavy. 1917–1923 rr. Avtoref. dys. na zdobuttia nauk. st. kand. ist. nauk: 07.00.01 [International information activities of the Ukrainian state. 1917–1923]. *Abstract of the dissertation for the degree of Candidate of Historical Sciences*. Donetsk, (in Ukrainian).

Davydiv, I. (1938). Ukrainska presova sluzhba u Vidni [Ukrainian press service in Vienna]. *Chervona Kalyna: istorychnyi kaliendar-almanakh na 1939 rik [Red Viburnum: historical calendar-almanac for 1939]*. Lviv, vol. 18, pp. 43–48 (in Ukrainian).

Filiia Tsentralnoho Informatsiinoho Biura pry Dyrektorii U.N.R. v Kolomyi [Branch of the Central Information Bureau under the Directory of U.N.R. in Kolomyia]. (1919, March 13). *Novyny. Informatsiinyi shchodennyk [News. Information diary]*, no 1, p. 1 (in Ukrainian).

(Halyske Informatsiine Biuro) [(Galician Information Bureau)]. (1919, March 15). *Republykanets [Republican]*, no 11, p. 4 (in Ukrainian).

Kolomyiska filii Tsentralnoho Informatsiinoho Biura pry Dyrektorii U.N.R. [Kolomyia branch of the Central Information Bureau under the Directory of U.N.R.]. (1919, February 27). *Pokutskyi Vistnyk [Pokutsky Herald]*, no 16, p. 7 (in Ukrainian).

(Komisar presy) [(Press Commissioner)]. (1918, December 31). *Nove zhyttia [New life]*, no 29, p. 4 (in Ukrainian).

Korolko, A. (2019). Kolomyiska filii Informatsiinoho biuro (KFIB) Dyrektorii UNR 03–05 1919 [Kolomyia affiliate of the Information Bureau of the Directory of the Ukrainian People's Republic 03–05 1919]. *Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika 1918–1923. Entsyklopediia: Do 100-richchia utvorennia Zakhidno-Ukrainskoi Narodnoi Respubliky [Western Ukrainian People's Republic 1918–1923. Encyclopedia: To the 100th*

anniversary of the Western Ukrainian People's Republic], Ivano-Frankivsk: Manuskrýpt-Lviv, vol. 2, pp. 244-245 (in Ukrainian).

Kurylyshyn, K. (2021). Ukrainske presove biuro [Ukrainian Press Bureau]. *Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika 1918–1923. Entsyklopediia: Do 100-richchia Zakhidno-Ukrainskoi Narodnoi Respubliky [Western Ukrainian People's Republic 1918–1923. Encyclopedia: To the 100th anniversary of the Western Ukrainian People's Republic]*, Ivano-Frankivsk: Manuskrýpt-Lviv, vol. 4, pp. 211-213 (in Ukrainian).

Lazarovych, M. (2019). Zaklynskyi Bohdan Romanovych [Zaklynsky Bohdan Romanovych]. *Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika 1918–1923. Entsyklopediia: Do 100-richchia Zakhidno-Ukrainskoi Narodnoi Respubliky [Western Ukrainian People's Republic 1918–1923. Encyclopedia: To the 100th anniversary of the Western Ukrainian People's Republic]*, Ivano-Frankivsk: Manuskrýpt-Lviv, vol. 2, pp. 28-29 (in Ukrainian).

Lukianets, K. (2019). Ahitatsiino-propahandystska arkusheva literatura Dyrektorii UNR (lystopad 1918 r. – sichen 1919 r.) [Agitation and propaganda in leaflets of Directorate of Ukraine (November 1918 – January 1919)]. *Siveryanskyi litopys [Siveryansky Chronicle]*, no 2, pp. 97–105 (in Ukrainian).

Monolatii, I. (2018). *Misto dvokh respubliky i dyktatury. Kolomyiski stseny Ukrainskoi revoliutsii [The city of two republics and dictatorship. Kolomyia scenes of the Ukrainian revolution]*. Ivano-Frankivsk: Halytsko-Ukrainska Nakladnia im. Yakova Orenshtaina (in Ukrainian).

Oholoshennia [Announcement]. (1919, February 15). *Republykanets [Republican]*, no 7, p. 4 (in Ukrainian).

Oholoshennia [Announcement]. (1919, February 22). *Republykanets [Republican]*, no 8, p. 4 (in Ukrainian).

Oповiстка [Message]. (1919, February 8). *Republykanets [Republican]*, no 6, p. 4 (in Ukrainian).

Po Ukraini. Narod i zemelna reforma [Across Ukraine. People and land reform]. (1919, April 30). *Narod [People]*, no 12, p. 3 (in Ukrainian).

Romaniuk, M. & Halushko, M. (1996). *Ukrainski chasopysy Kolomyi (1865–1994 rr.): Istoryko-bibliohrafichne doslidzhennia [Ukrainian journals of Kolomyia (1865–1994): Historical and bibliographic research]*. Lviv (in Ukrainian).

Shumilova, A. (2015). Tekstovi arkushevi vydannia 1917–1921 rr. yak unikalni pershodzherela istorii Ukrainy [Text sheets in 1917–1921 as unique primary sources of Ukrainian history]. *Visnyk Knyzhkovoï palaty [Bulletin of the Book Chamber]*, no. 1, pp. 32-35 (in Ukrainian).

Siredzhuk, P. (2019). *Halytska Hutsulshchyna doby Zakhidno-Ukrainskoi Narodnoi Respubliky [Galician Hutsul region in the period of the Western Ukrainian People's Republic]*. Lviv: Rastr-7 (in Ukrainian).

Svarnyk, H. (2005). *Arkhivni ta rukopysni zbirky Naukovoho tovarystva im. Shevchenka v Natsionalnii bibliotetsi u Varshavi. Katalog-informator [Archival and manuscript collections of the Shevchenko Scientific Society at the National Library in Warsaw. Catalog-informant]*. Varshava; Lviv; Niu-York: “Ukrainskyi arkhiv” i Naukove tovarystvo im. Shevchenka (in Ukrainian).

Syrota, L. (2009). Osyp Nazaruk i diialnist presovykh biuro UNR i ZUNR u Stanyslavovi 1919 roku [Osyp Nazaruk and the activity of the press bureaus of the Ukrainian People's Republic and the Western Ukrainian People's Republic in Stanislaviv in 1919]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist [Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood]*, iss. 18, pp. 544–550 (in Ukrainian).

Vedenieiev, D. (2000). Z istorii mizhnarodno-informatsiinoi diialnosti ZUNR–ZOUNR [From the history of international information activities of ZUNR–ZOUNR]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist [Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood]*, iss. 6, pp. 274–277 (in Ukrainian).

Vid Redaktsii [From the Editorial Office]. (1919, March 13). *Novyny. Informatsiinyi shchodennyk [News. Information diary]*, no 1, p. 1 (in Ukrainian).

Visty [News]. (1919, March 1). *Uriadovi visty Kosivskoho povitu [Government news of Kosiv county]*, no 7, p. 4 (in Ukrainian).

Visti Filii Tsentr. Infor. Biura v Kolomyi (Kuty, Hvizdets, Horodenka, Yabloniv) [News of the Branch of the Central Information Bureau in Kolomyia (Kuty, Hvizdets, Horodenka, Yablonov)]. (1919, March 9). *Pokutskyi Vistnyk [Pokutsky Herald]*, no 19, p. 4 (in Ukrainian).

Visti Filii Tsentr. informatsiinoho Biura v Kolomyi. Agentura Zabolotiv [News of the Branch of the Central Information Bureau in Kolomyia. Zabolotiv Agency]. (1919, March 13). *Pokutskyi Vistnyk [Pokutsky Herald]*, no 20, p. 3 (in Ukrainian).

Visty Kolomyiskoi Filii Tsentralnoho Informatsiinoho Biura pry Dyrektorii Ukr. Narodn. Respubliky. Agentura-Yabloniv, 21./III. s. r. [News of the Kolomyia Branch of the Central Information Bureau under the Directory of the Ukrainian People's Republic. Yablonov Agency, March 21 this year]. (1919, March 21). *Novyny. Informatsiinyi shchodennyk [News. Information diary]*, no 8, p. 2 (in Ukrainian).



Visty Kolomyiskoi Filii Tsentralnoho Informatsiinoho Biura pry Dyrektorii Ukr. Narodn. Republiki. V sud. okruzi Hvozdet's spokii ... [News of the Kolomyia Branch of the Central Information Bureau under the Directory of the Ukrainian People's Republic. In the judicial district Gvizdets peace ...]. (1919, March 27). *Novyny. Informatsiinyi shchodennyk [News. Information diary]*, no 13, p. 2 (in Ukrainian).

Visty Kolomyiskoi Filii Tsentralnoho Informatsiinoho Biura pry Dyrektorii Ukr. Narodn. Republiki. Viche v Pistyni pov. Kosiv [News of the Kolomyia Branch of the Central Information Bureau under the Directory of the Ukrainian People's Republic. People's assembly in the village of Pistyn, Kosiv County]. (1919, March 26). *Novyny. Informatsiinyi shchodennyk [News. Information diary]*, no 12, p. 2 (in Ukrainian).

Visty Kolomyiskoi Filii Tsentralnoho Informatsiinoho Biura pry Dyrektorii Ukr. Narodn. Republiki. Horodenka [News of the Kolomyia Branch of the Central Information Bureau under the Directory of the Ukrainian People's Republic. Gorodenka]. (1919, March 19). *Novyny. Informatsiinyi shchodennyk [News. Information diary]*, no 6, p. 2 (in Ukrainian).

Visti Kolomyiskoi Filii Tsentralnoho Informatsiinoho Biura Ukr. Nar. Republiki. Agentura Obertyn [News of the Kolomyia Branch of the Central Information Bureau of the Ukrainian People's Republic. Obertyn Agency]. (1919, March 17). *Novyny. Informatsiinyi shchodennyk [News. Information diary]*, no 4, p. 2 (in Ukrainian).

Vovk, N. (2015). Informatsiine zabezpechennia Ukrain'skoi Halytskoi Armii (lystopad 1918 – lypen 1919 rr.). Avtoref. dys. na zdobuttia nauk. st. kand. ist. nauk: 07.00.01 [Information support of the Ukrainian Galician Army (November 1918 – July 1919)]. *Abstract of the dissertation for the degree of Candidate of Historical Sciences*. Ternopil (in Ukrainian).

Zhyttia Pokuttia. Informatsiine biuro [Life of Pokuttya. Information bureau]. (1919, February 23). *Pokutskyi Vistnyk [Pokutsky Herald]*, no 15, p. 3 (in Ukrainian).

Zhyttia Pokuttia. Iz Horodenky [Life of Pokuttya. From Gorodenka]. (1919, March 20). *Pokutskyi Vistnyk [Pokutsky Herald]*, no 22, p. 3-4 (in Ukrainian).

Zhyttia Pokuttia. Iz Obertynshchyny [Life of Pokuttya. From Obertyn region]. (1919, March 20). *Pokutskyi Vistnyk [Pokutsky Herald]*, no 22, p. 4 (in Ukrainian).

Zhyttia Pokuttia. Shkilnytstvo v Kosivshchyni [Schooling in Kosiv region]. (1919, May 4). *Pokutskyi Vistnyk [Pokutsky Herald]*, no 37, p. 2 (in Ukrainian).

Zhyttia Pokuttia. Sprava zasnuvannia filii "Informatsiinoho Biura" [Life of Pokuttya. The case of establishing a branch of the "Information Bureau"]. (1919, February 16). *Pokutskyi Vistnyk [Pokutsky Herald]*, no 13, p. 4 (in Ukrainian).

Zakład Rękopisów Biblioteki Narodowej w Warszawie. Skr. 25 XXIV.19. 377 p. (in Polish).

Zhyttia Pokuttia. Viche v Pistyni pov. Kosiv [Life of Pokuttya. People's assembly in the village of Pistyn, Kosiv County]. (1919, March 30). *Pokutskyi Vistnyk [Pokutsky Herald]*, no 25, p. 3 (in Ukrainian).

Надійшла до редакції 13 квітня 2022 р.

ІСТОРІЯ РЕЛІГІЇ І ЦЕРКВИ

УДК 272-789.5-762(477.86)

МІСІОНЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА ІСУСА В м. КОЛОМІЯ (1896 – 1914)

Андрій ПЕТРАШ

*Національний заповідник “Давній Галич”,
науково-освітній відділ*

вул. Івана-Франка, 3, 77100, Галич, Україна

email: Dertasiel@email.ua

DOI: 10.15330/gal.35.96-108

ORCID: 0000-0001-6929-1844

Стаття присвячена релігійно-культурній та суспільно-харитативній діяльності Товариства Ісуса в Коломиї в 1896–1914 рр. Хронологічні межі вибраного періоду сягають від заснування місійного дому єзуїтів до початку Першої світової війни. В 1848 р. Товариство Ісуса було заборонене в Габсбурзькій імперії, але тільки до 1852 р. Після цього єзуїти повернулись до своїх осередків в Тернополі і Львові. Станом до 1896 р. орден відкрив два нові місійні дома в Львівській архідієцезії, зокрема в Станіславові та Чернівцях. Метою статті є висвітлення діяльності єзуїтів в Коломиї: їхнє прибуття до міста, побудування костелу св. Ігнатія Лойоли і про духовну працю ордену. Особлива увага приділяється діяльності содаліції маріанських і релігійним товариствам, які були засновані Товариством Ісуса в цей період. Джерельну базу дослідження складають документи з архіву Товариства Ісуса в Кракові, статті і звіти з тогочасних часописів. Місіонерська праця єзуїтів в українських землях XIX ст. слабо представлена у вітчизняній історіографії. Дана наукова робота повинна стати черговим кроком у висвітленні історії католицької церкви в західних регіонах України.

Ключові слова: *Товариство Ісуса, Коломия, єзуїти, содаліція маріанська, католицька церква.*

Католицька церква є невід’ємною частиною історії України. Найбільший її вплив простежується в західноукраїнських землях. Особливою мірою, це стосується території Львівської архідієцезії латинського обряду, де вагома частина населення належала полякам католицького віросповідання. Культурний вплив Апостольської столиці значною мірою поширювався через чернечі згромадження, серед яких особливо помітну роль відігравало Товариство Ісуса.

Місіонерська діяльність єзуїтів в Україні, зокрема в Львівській архідієцезії, слабо представлена в українській історіографії. Існують історичні дослідження, присвячені історії ордену в Новий час. Мова йде про наукові праці Сергія Серякова¹, Тетяни Шевченко², Руслана Басенка³. Втім, якщо говорити про діяльність ордену в Галичині в XIX ст., то широких досліджень з боку українських істориків на даний момент не існує. Зворотня ситуація спостерігається в польській історіографії, де історія Товариства Ісуса в Галичині представлена значно ширше, в тому числі і його діяльність в XIX ст. Особливу увагу заслуговує фундаментальна праця о. Станіслава Заленського (Stanisława Załęskiego), в якій описана історія ордену від початку його появи в Речі Посполитій аж по 1905 р.⁴. Окрім вищезгаданого історика, слід виокремити

¹ Серяков С. Єзуїтське шкільництво як чинник культурного розвитку Речі Посполитої в польській історіографії другої половини 1830-х – початку 1850-х рр. *Харківський історіографічний збірник*. 2013. № 12. С. 112–128. Серяков С. Черговий крок у спростуванні “чорної легенди” про єзуїтів. *Схід-Захід : Історико-культурологічний збірник*. 2009. № 13–14. С. 386–401.

² Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверти XVI – середини XVII ст. Львів : Вид-во “Свічадо”, 2005. 340 с.

³ Басенко Р. Генеза і зміст освітньо-виховного напрямку молодіжної політики ордену єзуїтів (XVI–XVII століття). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. 2014. № 17. С. 67–78.

⁴ Załęski S. *Jezuici w Polsce*. Kraków : Drukiem i nakładem W.L. Anczyca i Sp., 1906. T. 5 : Cz. 2. *Jesuici w Polsce Porozbiorowej*. 1820–1905. 1300 s.



праці Владислава Хотковського (Władysława Chotkowskiego)⁵, о. Людвіка Гжебеня (Ludwika Grzebienia)⁶, Беати Топій-Стемпіньської (Beaty Topij-Stempińskiej)⁷, о. Анджея Павла Біеса (Andrzeja Pawła Bieśa)⁸, Станіслава Августинека (Stanisława Augustyneka)⁹, о. Станіслава Цешлака (Stanisława Cieślaka)¹⁰.

Головну джерельну базу статті складають документи з архіву Провінції Товариства Ісуса Південної Польщі*, який знаходиться в Кракові. Окрім архівних документів велику цінність для дослідника представляють часописи “Nasze Wiadomości”, “Sodalis Marianus” і “Przyjaciel Sług”, у яких міститься інформація про важливі події і заходи, статистики і біографії членів ордену, звіти релігійних товариств про виконану роботу.

Метою даної статті є висвітлити душпастирську діяльність Товариства Ісуса в Коломиї до Першої світової війни. Доцільно буде описати процес відкриття їхнього місіонерського дому в місті, розповісти чим конкретно були зайняті єзуїти і в чому специфіка їхньої духовної праці. Особлива увага буде приділена створеним і очолюваним єзуїтами релігійним конгрегаціям, до яких входили миряни.

Перед основним текстом статті слід вияснити особливості внутрішньої структури Товариства Ісуса. Єзуїти ділили територію своєї діяльності на області, які називались провінціями. Коломия входила до Львівської архидієцезії, а остання була частиною Галицької провінції ордену єзуїтів¹¹. Провінцію очолював провінціал. В його обов'язки входило керівництво територією, забезпечення в ній духовної праці ордену¹². Під наглядом провінціала знаходились локальні осередки єзуїтів. На відміну від інших орденів, такі осередки називалися домами, а не монастирями¹³. На чолі кожного дому був суперіор, або настоятель, який відповідав за діяльність ордену в конкретному населеному пункті, слідкував за виконанням обов'язків підпорядкованих йому єзуїтів.

Свою місіонерську діяльність в Коломиї єзуїти мали нагоду розпочати уже в 1886 р. В тому році, 2 липня, о. Генрик Яцковський, який на той час виконував функції провінціала Товариства Ісуса в Галицькій провінції, отримав листа від мешканців Коломиї. У листі міщани запрошували єзуїтів започаткувати місію в місті¹⁴. Місцева влада обіцяла надати права ордену на будівництво дому і костелу для душпастирської діяльності¹⁵. У листі-відповіді провінціал щиро подякував міщанам за пропозицію, але відповів на неї відмовою. Мотивом такого рішення було те, що в той період всі зусилля Товариства Ісуса з Галицької провінції були

⁵ Chotkowski W. Powrót i powtórne zniesienie Jezuitów w Galicyi 1820–1848 na podstawie archiwaliów rządowych. Warszawa : nakł. "Kwartalnika Teologicznego", 1904. 129 s.

⁶ Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995 / red. L. Grzebień. Kraków : Wyd-wo WAM, 1996. 888 s. URL: <https://www.jezuici.krakow.pl/bibl/enc.htm>.

⁷ Topij-Stempińska B. Uczniowie jezuickich instytucji edukacyjnych w Galicji w XIX wieku. Portret zbiorowy. Kraków : Ignatianum, 2019. 440 s.

⁸ Bieś A. P. Jan Badeni SJ (1858–1899): U początków ruchu społecznego katolików w Galicji. Kraków : WAM, 2012. 396 s.

⁹ Augustynek S. Prowincja Małopolska Towarzystwa Jezusowego w latach 1926–1939 : Praca doktorska. Kraków, 2020. 384 s.

¹⁰ Cieślak S. Działalność społeczno-kulturalna jezuitów galicyjskich w stowarzyszeniach katolickich 1856–1914. Kraków : WAM, Akademia Ignatianum w Krakowie, 2013. 472 s.

* Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego (далі скорочення: АТJКr).

¹¹ Ця провінція охоплювала також територію Перемишльської, Тарнувської та Краківської дієцезії. В 1820 р., коли єзуїти відновили свою діяльність в Галичині, ця провінція на самому початку мала назву “Польська”, але через рік її назва була змінена на “Галицьку”. Sas J. Dawniejsze nazwy i zmiany terytorialne Prowincyi Galicyjskiej. Nasze wiadomości. 1912. T. 3. S. 468; Prowincja Zakonna. Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995 / red. L. Grzebień. Kraków, 1996. <https://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=PROWINCJA+ZAKONNA&f=1>.

¹² Kołacz J. Słownik języka i kultury jezuitów polskich. Kraków : WAM, 2006, S. 146–147.

¹³ Конституції Общества Иисуса и их Дополнительные нормы / пер. А. Коваль. Москва : Институт св. Фомы, 2019. С. 518, 525.

¹⁴ АТJКr. Rkp. nr. 384: Kołomyja. S. 28.

¹⁵ Załęski S. Jezuici w Polsce... S. 1093.

зосереджені на перенесенні навчального закладу з Тернополя і спорудження нового освітнього осередку в Хирові. Отець відзначав в листі, що їхні наявні фінанси будуть спрямовані на будівництво навчального закладу і, попри все вищесказане, орден недавно уже розпочав нові місії в регіоні¹⁶. Варто відзначити, що у запрошенні не йшлося про жодну грошову допомогу від міста. Враховуючи, що всі фінанси єзуїтів були спрямовані на проєкт в Хирові, орден був неспроможний вести за власні кошти будівництво в Коломиї, відповідно і проводити свою діяльність в місті. Тим не менше, провінціал зазначив, що Товариство Ісуса шукатиме способи реалізувати прагнення міщан¹⁷.

Нова нагода започаткувати місію ордену в Коломиї випала в 90-х роках XIX ст. Міська адміністрація запланувала спорудження великого храму. Станом на 1895 р. мешканці міста уже назбирали для цієї мети 20000 зл., але збір коштів відбувався дуже повільним темпом, а уже зібраних фінансів для повноцінної побудови все ще не вистачало. Тоді, тогочасний львівський суфраган* Ян Пузина порадив місцевому каноніку Зигмунду Павловському запросити до Коломиї Товариство Ісуса і доручити ордену збір пожертв на будівництво святині. Вибір запросити саме єзуїтів був не випадковий, оскільки було відомо, що орден раніше уже збудував за три роки великий костел в Чернівцях¹⁸.

Того ж року єзуїти прибули до Коломиї і одразу взяли за доручення. Місцем для спорудження храму стали викуплені в пані Бялоскурської ділянки на вул. Юзефа Ігнація Крашевського і частково територія якогось пана Сильвестра. Повна викуплена площа займала два морги*. Вартість ділянок обійшлася містові в 12000 зл.¹⁹. На зборах церковного комітету 25 червня 1895 р. було прийнято постанову, що розмір костелу повинен мати розмір 35x15 метрів, але в підсумковій офіційній угоді від 19 серпня масштаб вирішили збільшити до 45x22 метрів. Термін на будівництво святині мав охоплювати 4 роки. Перший наріжний камінь освятив коломиїський отець Зигмунт Павловський 2 серпня 1896 р.. Процесом спорудження керував архітектор Діонісій Кжичковський, який був одночасно і автором проєкту²⁰.

Станом на 1896 р. в місті знаходилось 4 єзуїти (2 отці і 2 коад'ютори*)²¹. В той час, коли храм тільки споруджувався, вони мешкали в невеличкому будинку²². Поруч з будинком була поставлена дерев'яна каплиця св. Ігнатія Лойоли, побудована місцевим тесляром під керівництвом Юзефа Бялбжеського, брата з ордену. Прикрашення каплиці здійснювалось за рахунок пожертв. На потреби каплиці колишній єпископ віленський і архієпископ титулярний Перге Кароль Гриневицький переказав 1000 зл.²³. В прикрашенні каплиці допомагали також єзуїти о. Генрик Яцковський, о. Альфред Врублевський, о. Ігнатій Мішкевич, о. Лукас Ващик, львівські Сестри Серця Ісусового. Також 500 зл. виділив провінціал ордену²⁴.

¹⁶ АТЖКр. Rkp. nr. 384: Kołomyja. S. 29–30.

¹⁷ Там же. S. 31.

* Суфраган – єпископ, який очолює окрему єпархію в архідієцезії.

¹⁸ Załęski S. *Jezuici w Polsce...*, S. 1093.

* Морг – міра землі, яка дорівнює 0,56 га.

¹⁹ Brykowski R. *Kościół p.w. Św. Ignacego Loyoli i rezydencja ks. Jezuitów w Kołomyi. Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego* : Praca zbiorowa / red. J. Ostrowski. Kraków, 2006. T. 14. S. 163. Załęski S. *Jezuici w Polsce...*, S. 1094.

²⁰ Brykowski R. *Kościół p.w. Św. Ignacego Loyoli i rezydencja ks. Jezuitów w Kołomyi...*, S. 163–164.

* *Coadjutores temporales* – єзуїти, які склали останні обітницькі, але не були висвячені на священників. В джерелах можна зустріти назву “брат з ордену”. Займались здебільшого господарською роботою.

²¹ *Catalogus Provinciae Galicianae Societatis Jesu ineunte anno MDCCCLXXXVIII. Cracoviae* : E TYPOGRAPHIA ERNEMERUM “CZAS” FR. KLUCZYCKI & SOC., 1888. P. 26.

²² Суперіорами в Коломиї впродовж 1896–1914 рр. були: Александер Вілчкевич (1896–1901), Кароль Сеправський (1901–1904), Юзеф Грубант (1904–1909), Ромуальд Чезовський (1909–1910), Юзеф Мелох (1910–1913), Ян Нікель (1913–1918). Kołomyja. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, <https://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=KOLOMYJA&f=1>

²³ Brykowski R. *Kościół p.w. Św. Ignacego Loyoli i rezydencja ks. Jezuitów w Kołomyi...* S. 163.

²⁴ Załęski S. *Jezuici w Polsce. T.5...* S. 1095.



Спорудження костелу тривало відносно швидко і вже 31 жовтня 1897 р. храм був завершений і освячений. Втім, коштів вистачило тільки на зовнішнє оформлення святині, а на внутрішнє оздоблення планувалось поступово збирати пожертви. Церемонію освячення храму на честь св. Ігнатія Лойоли провів о. Павловський в присутності католицького і греко-католицького духовенства. Орден єзуїтів представляли тогочасний провінціал Товариства Ісусового о. Ян Бадені і о. Антоній Боц. Під час першої урочистої служби в костелі проповідь виголошував чортківський отець-декан Станіслав Громніцький. Після освячення храму почесні гості зібрались у трапезній в кількості 50 осіб. Серед присутніх були єзуїти, отець-декан, староста міста і маршалок, а також інші мешканці міста, які допомагали в будівництві святині²⁵.

Вже згодом, 12 грудня того ж року, відбулось урочисте освячення дзвонів о. Голомбеком. Загальна сума будівництва храму обійшлась в 48 540 зл.р.²⁶. Цікаво, що костел міщани почали називати “панським”, оскільки його прихожанами були здебільшого люди з середніх та вищих прошарків польського населення²⁷.

В березні 1902 р. орден розпочав в місті будівництво місійного дому. Його проєкт було розроблено міським архітектором Зигмунтом Соболевським разом з Мечиславом Рибчинським. Проєкт був затверджений 21 березня міським бурмістром. Будівництво резиденції тривало пів року і закінчилось в жовтні²⁸. В 1906 р., тобто через 10 років від започаткування місії, кількість єзуїтів в Коломиї зросла до 8 осіб (6 отців і 2 коад’юторів)²⁹.

Римо-католицька громада коломийського деканату активно брала участь в суспільно-виховних процесах міста, тому єзуїти мали широкий простір для духовної праці. Доцільно буде відзначити освітню і релігійну діяльність урсулянок, які 1-го серпня 1899 р. приїхали до Коломиї з Тарнува. Того ж року, розпочав функціонувати їхній навчальний заклад і розпочався перший рік навчання. Монахині активно співпрацювали з єзуїтами в релігійній та освітній сферах, організовуючи і проводячи спільні заходи у своїй освітній установі та монастирі³⁰. В будівлі останнього, наприклад, щомісяця збиралась місцева Содаліція Пані³¹. Про діяльність содаліцій буде сказано нижче.

В загальному, діяльність Товариства Ісуса в Коломиї нічим не вирізнялась з-поміж діяльності інших їхніх домів в Львівській архідієцезії. Окрім виконання душпастирських обов’язків єзуїти проводили катехизацію в школах, опікувались в’язнями, проводили реколекції і створювали содаліції та релігійні товариства³². Про духовну працю Товариства Ісуса в Коломиї свідчитиме дана статистика (див. табл. 1.)³³. Хочеться відзначити, що це приблизна інформація,

²⁵ ATJKr. Rkp. nr. 384; Kołomyja. S. 56 – 56r.

²⁶ Brykowski R. Kościół p.w. Św. Ignacego Loyoli i rezydencja ks. Jezuitów w Kołomyi... S. 164.; Монолатій І. Костел єзуїтів в Коломиї. *Людина і світ*. 1995. Т. 11–12. С. 44–47. URL: http://rkc.lviv.ua/news_view-Kostel_jezuitiv_u_Kolomui-ua.

²⁷ Монолатій І. Церкви і душпастирі у Коломиї. *І*. 2010. № 62. С. 53.

²⁸ Brykowski R. Kościół p.w. Św. Ignacego Loyoli i rezydencja ks. Jezuitów w Kołomyi... S. 164.

²⁹ Catalogus Provinciae Galicianae Societatis Jesu ineunte anno MCMVI. Cracoviae : E TYPOGRAPHIA “CZAS”, 1906. P. 21.

³⁰ Rogozińska A. Początki i rozwój oraz organizacja szkół urszulańskich w Tarnowie w latach 1877–1939. *Roczniki Humanistyczne*. 2000. XLVIII, zeszyt 2. S. 165

³¹ Kołomyja. Sodalitya pań. *Sodalis Marianus*. 1912. Т. 11, nr 1. S. 45.

³² Załęski S. Jezuiti w Polsce. W skrocie, 5 tomow w jednym, z dwoma mapami. Kraków : Drukiem i nakładem W.L. Anczyca i Sp., 1908. S. 311–312.

³³ Fructus Spiritualis Patrum Provinciae Galicianae a die Julii 1903, ad diem 1 Julii 1904. *Nasze Wiadomości*. 1904. Т. 1. S. 370–371; Fructus Spiritualis Patrum Provinciae Galicianae a die Julii 1904, ad diem 1 Julii 1905. *Nasze Wiadomości*. 1904. Т. 1. S. 630–631; Fructus Spiritualis Patrum Provinciae Galicianae a die Julii 1905, ad diem 1 Julii 1906. *Nasze Wiadomości*. 1906. Т. 2. S. 208–209; Fructus Spiritualis. Anno a 1 Julii 1906/7 ad 1 Julii. *Nasze Wiadomości*. 1906. Т. 2. S. 683.; Fructus Spiritualis. Anno a 1 Julii 1907/8 ad 1 Julii. *Nasze Wiadomości*. 1912. Т. 3. S. 196.; Fructus Spiritualis. Anno a 1 Julii 1908/9 ad 1 Julii. *Nasze Wiadomości*. 1912. Т. 3. S. 197; Fructus Spiritualis. A 1 Julii 1909/1910 ad 1 Julii. *Nasze Wiadomości*. 1912. Т. 3. S. 533; Fructus Spiritualis. A 1 Julii 1910/11 ad 1 Julii. *Nasze Wiadomości*. 1912. Т. 3. S. 534; Fructus Spiritualis. A 1 Julii 1911 ad 1 Julii 1912. *Nasze Wiadomości*. 1913. Т. 4. S. 215; ATJKr. Rkp. nr. 2044: Fructus spiritualis in Residentia Kolomyjensis SJ. rok 1903–1943. P. 2–25.

взята з статистичних даних єзуїтів, які вони записували в документах під назвою “Fructus Spiritualis”*. Відлік записів розпочинався кожного липня поточного року і завершувався в липні наступного. У статистичних відомостях від липня 1913 р. до липня 1914 р. пропущено багато даних, тому до таблиці вони не внесені.

**Статистика діяльності Товариства Ісуса в Коломії
(з липня 1902 р. до липня 1913 р.)**

	лип. 1903	лип. 1904	лип. 1905	лип. 1906	лип. 1907	лип. 1908
Хрещення	7	-	3	4	5	6
Сповіді приватні, генеральні	14451 92	27710 404	30088 1146	30940 828	26556 240	28728 353
Причастя	13562	39111	39489	42293	38610	40280
Шлюбів	-	2	2	2	3	2
Настанови до 1-го причастя	200	127	113	144	79	118
Духовні вправи приватні, публічні	1 4	1 10	1 10	1 10	1 13	2 15
Проповіді в костелі, за межами	218 34	124 81	102 73	101 89	103 84	98 83
Катехизми в костелі, за межами, в школах	20 99 -	11 134 1184	14 4 896	21 - 1902	22 10 894	18 71 607
Візитації хворих, в'язниць, лікарні	128 - 14	10 - -	28 3 -	18 36 -	11 9 23	11 - -
	лип. 1909	лип. 1910	лип. 1911	лип. 1912	лип. 1913	Приблизний підсумок
Хрещення	4	7	3	12	7	58
Сповіді приватні, генеральні	21933 376	24228 729	24718 236	25329 273	26914 189	281595 4866
Причастя	40100	37930	44200	34400	39050	409025
Настанови до 1-го причастя	115	14	66	81	70	1127
Шлюбів	4	1	-	5	5	26
Духовні вправи приватні, публічні	1 14	1 14	- 12	- 24	- 11	9 137
Проповіді в костелі, за межами	107 89	100 43	106 55	108 66	106 56	1273 753
Катехизми в костелі, за межами, в школах	13 25 601	40 - 656	- - 610	- 32 867	- 7 592	159 134 8809
Візитації хворих, в'язниць, лікарні	4 6 -	26 13 17	- - -	92 40 5	29 44 6	357 151 65

Якщо говорити про найважливіші заходи, здійснені Товариством Ісуса в Коломії до початку Першої світової війни, то доцільно буде згадати про наступне. Впродовж 16-26 липня

* Духовні плоди (лат. Fructus Spiritualis) – щорічні звіти про душпастирську діяльність в цифрах, тобто кількість хрещень, причасть, сповідей тощо. Їх вели при кожному місійному домі Товариства Ісуса.



1904 р. при костелі єзуїтів стараннями о. Кароля Сеправського була організована велика польсько-українська місія. Отці з ордену, зокрема о. Шайна, о. Маршалович і о. Сікорський, оголошували проповіді польською мовою, натомість о. Баудісс і о. Василевський проповідували українською. Очевидно, це був визначний захід в житті міста, на ньому були присутні близько 10 тис. осіб. До святих таїнств, за повідомленнями єзуїтів, приступило приблизно 5000 поляків і 2000 українців. Також, серед присутніх були архієпископ вірменського обряду Юзеф Теодорович, який також проголошував промову, і львівський архієпископ суфраган Юзеф Вебер, котрий брав участь у процесії і в миропомазанні 658 осіб. Захід допомагали проводити молодші члени ордену, які займались підготовкою урочистості, прислужували під час меси³⁴.

В 1908 р. стараннями о. Людвіка Моравського була заснована місцева бурса для учнів ремісників. В організації діяльності цього навчального закладу єзуїту допомагали члени місцевої Содаліції Панів. Комітет, до якого входили чоловіки з цієї конгрегації, писав статут для цієї освітньої установи³⁵.

Також єзуїти займались заходами, пов'язаними з патріотичним вихованням молоді. Наприклад, 30 січня 1911 р. в храмі єзуїтів відбувалась жалоба за поляками, загиблими під час Січневого повстання в 1863 р.. Ініціаторами проведення жалоби була учительська жіноча семінарія імені св. Броніслави, в якій брали участь її вихованці і вихованці польської гімназії разом з педагогами. Хор семінаристок співав жалобні пісні, а після богослужіння присутні в храмі співали різні патріотичні польські пісні³⁶.

В Коломиї Товариство Ісуса проводило катехитичну діяльність в співпраці з лицеем і гімназією Сестер Урсулянок. В їхніх звітах за шкільні роки 1912–1913 рр. в ролі шкільного вчителя і катехита фігурує о. Мелох, тодішній суперіор дому єзуїтів. Згадується, що він розпочинав навчальні роки урочистою месою. Також, в перших числах листопада отець проводив 3-х денні реколекції для учениць цього освітнього закладу³⁷.

Духовна праця Товариства Ісуса не обмежувалась тільки Коломиєю. В 1913 р. львівський католицький єпископ-суфраган Владислав Бандурський здійснив освячення невеликого кам'яного костелу св. Архангела Михаїла в прилеглому до Коломиї с. Пилипи. Після освячення костел був відданий під опіку Товариства Ісуса. Єзуїти раз на місяць проводили там богослужіння³⁸.

Особливу увагу хочеться звернути на суспільно-харитативну діяльність ордену, зокрема на створення содаліцій маріанських і релігійних братств. Заснування содаліцій взагалі було особливою складовою духовної праці єзуїтів. Содаліції маріанські – це релігійні товариства мирян під керівництвом духівників. Чоловіків, які входили до об'єднань такого типу, називали содалісами, а жінок – содалісками³⁹.

Головною метою содаліцій було залучення різних станів суспільства до більш активного духовного життя в лоні католицької церкви і виховання їх у католицькому дусі. Важливою особливістю содаліцій, яка відрізняла її від інших релігійних товариств, було те, що до їх складу могли входити тільки люди, які належали до однієї суспільної групи або однієї професії. Для прикладу, існували содаліції панів, пані, панянок, матерів, академіків, ремісників тощо. Їхнім завданням було вдосконалення власних християнських чеснот у відповідності до свого суспільного або професійного покликання. Наприклад, содаліції матерів були покликані виховувати у жінок, які до них входили, материнські чесноти, якості хорошої дружини та доброї господині

³⁴ W roku jubileuszowym 1904. *Nasze Wiadomości*. 1904. T. 1. S. 358.

³⁵ Kołomyja. Sodalitya panów. *Sodalis Marianus*. 1909. T. 8, nr 5. S. 290.

³⁶ ATJKr. Rkp. nr. 384: Kołomyja. S. 57.

³⁷ Rok szkolny 1911/12. *Sprawozdanie liceum i gimnazjum realnego ss. urszulanek w Kołomyi z prawem publiczności za rok szkolny 1911/12*. 1912. Kołomyja 1912. S. 5–6; Rok szkolny 1912/13. *Sprawozdanie Gimnazjum Realnego i Liceum S.S. Urszulanek w Kołomyi za rok szkolny 1912/13*. 1912. S. 5.

³⁸ ATJKr. Rkp. nr. 384: Kołomyja. S. 79r.

³⁹ Schneyder E. Sodality maryjańskiej istota, cele, ustawy i znaczenie. *Sodalis Marianus*. 1917. T. 16, nr 7–8. S. 205.

дому⁴⁰. В той же час, до більшості релігійних товариств могли вступати люди без обмежень по віку, статі або суспільній групі.

Обов'язком кожного содаліса була участь в спільних месгах і причастях, в зібраннях та секціях содаліції. Окрім цього, єзуїти проводили для них окремі реколекції, духовні науки, організували паломництва. Очолював содаліцію модератор, посаду якого повинен був займати хтось із духовенства. Здебільшого, це був хтось із Товариства Ісуса, хоча міг бути і світський священник. Жодне рішення содаліції не могло бути здійсненим без згоди модератора⁴¹. Були також і вибірні посади для содалісів. Правою рукою модератора був префект, який головував разом з ним на зібраннях. Йому допомагали асистенти. Перший асистент заміщав префекта у разі відсутності останнього. Секретар вів усю необхідну документацію, записував протоколи зібрань. Консультанти давали поради щодо подальшої діяльності содаліції. Інструктор кандидатів інформував новоприбулих про статут конгрегації. Скарбник збирав пожертви і слідкував за фінансами⁴².

Єзуїти почали активно засновувати содаліції в Коломиї з 1903 р. Засновником був здебільшого о. Юзеф Грубант, який через рік почав виконувати функції суперіора дому єзуїтів в Коломиї.

Однією з перших конгрегацій була Содаліція Панянок в закладі Сестер Урсулянок на честь Найсвятішої Марії Непорочного зачаття і св. Станіслава Костки, заснована 24 лютого 1903 р. Її президенткою стала Станіслава Шварцувна. На момент створення налічувалось 20 содалісок. Їхнім головним завданням було релігійне самовдосконалення і піклування про дітей із місцевої захоронки⁴³. В звітах, інколи, содаліція зустрічається під назвою Содаліція Пенсіонерок⁴⁴. Дівчата, які входили конгрегацію, були здебільшого з Покуття⁴⁵. Через 5 років до содаліції входило уже 45 осіб. Вони брали участь в процесіях Божого Тіла і в процесіях вервиці в перший тиждень жовтня. Також, содаліски шили теплий одяг і взуття для бідних дітей⁴⁶. До Першої світової війни діяльність содаліції особливо не змінювалась. Вона й надалі була зайнята піклуванням про дітей з неблагополучних родин⁴⁷.

Найбільшою та найактивнішою в Коломиї була Содаліція Пані, заснована на свято Непорочного зачаття, 8 грудня 1904 р., під час зборів місцевих жінок в каплиці Сестер Урсулянок. Месу відправляв о. Грубант, який і став модератором содаліції. Світське керівництво було обране уже на наступний день. Префектою була обрана пані Юзефа Торосевичова. На той час до складу конгрегації входило 48 осіб⁴⁸.

Збори содаліції відбувались щомісячно в монастирі Сестер Урсулянок. Кожну третю неділю місяця содаліски брали участь в адорації* Пресвятих Дарів при костелі єзуїтів. Також, вони запровадили в Коломиї католицьке віче, куди приходили учні місцевих навчальних закладів. Окрім цього, модератор неодноразово проводив науки для фабричних робітниць⁴⁹. Для содалісок читали доповіді єзуїти о. Станіслав Заленський, о. Владислав Ченч, о. Юзеф Грубант, о. Юзеф Мелох та о. Юзеф Адамський⁵⁰.

⁴⁰ Haduch H. O istocie i zadaniach Kongregacyi Maryańskiej. *Sodalis Marianus*. 1908. T. 7, nr 5. S. 122–123.

⁴¹ Schneyder E. Sodality maryańskiej istota, cele, ustawy i znaczenie... S. 205, 209.

⁴² Haduch H. O istocie i zadaniach Kongregacyi Maryańskiej... S. 152–153.

* Захоронками називалися навчально-виховні установи в Галичині для дітей з малозабезпечених сімей.

⁴³ Kołomyja. *Sodalis Marianus*. 1906. T. 5, nr 2. S. 65.

* Тут мова, звісно, йде не про людей похилого віку, але про дівчат, які отримували навчальну стипендію. Пенсіонерка, в цьому випадку, це те саме, що й українською "стипендіатка".

⁴⁴ Kołomyja. *Sodalitya pensyonerek w zakladzie SS. Urszulanek. Sodalis marianus*. 1906. T. 5, nr 1. S.27.

⁴⁵ ATJKr. Rkp. nr. 384: Kołomyja. S. 81r.

⁴⁶ Kolomyja. *Sodalitya panien. Sodalis Marianus*. 1909. T. 8, nr 5. S. 292.

⁴⁷ ATJKr. Rkp. nr. 384: Kołomyja. S. 81r.

⁴⁸ Sodalitya Dzieci Maryi w Kołomyi. *Sodalis Marianus*. 1904. T. 3, nr 5. S. 174.

* Адорація, або Поклоніння Святим Дарам – різновид позалітургійного пошанування Святих Дарів, освячених у ході Євхаристії.

⁴⁹ Kołomyja. *Sodalitya pań. Sodalis Marianus*. 1912. T. 11, nr 1. S. 45–47.

⁵⁰ Jubileusz 10-letni Sodality Pań w Kołomyi. *Sodalis Marianus*. 1915. T. 13, nr 1–2. S. 44.



Благодійність була важливим напрямом роботи Содаліції Пані. Вона ділилась на секції, що мала свою сферу діяльності. Секція панянок економок займалась захоронкою. Вони дбали про побут і навчали малих дітей. Існувала і секція опіки над робітницями фабричними на честь св. Юзефа, яку заснував в 1905 р. о. Грубант. Перед війною ця секція налічувала 75 осіб. Для робітниць отець куратор проводив щотижневі зібрання, займався релігійним вихованням, а одна з содалісок навчала їх співу.⁵¹ Окрім цього, Содаліція Пані стала фундаторкою Товариства “Католицької народної дешевої кухні”, метою якої було приготування дешевої і здорової їжі для шкільної і ремісничої молоді⁵².

Содаліція Пані неодноразово брала участь в урочистих заходах, зокрема на честь 50-річчя священства Пія Х 11 жовтня 1908 р. Трохи раніше, содаліски були на урочистій події на честь 50-річного ювілею Діви Марії Непорочно Зачатій в Лурді, об’явлення якої відбулося 11 лютого 1858 р.. Президенткою содаліції в той період була Гертруда Іссаковічова⁵³.

В 1911 р. в місті була споруджена нова будівля захоронки для бідних дітей. Її передали Сестрам Службницям для опіки над дітьми. Жінки з секції панянок економок поділили між собою навчальні години і почергово проводили дітям уроки з релігії, історії, польської мови, шиття суконь і білизни для дітей. Очолювала секцію пані Павліковська⁵⁴.

В 1913 р. Содаліція Пані відзначала 10-літній ювілей. Захід на честь цього ювілею проводився в монастирі урсулянок, де зібрався повний склад Содаліцій Пані, Содаліції Пані Вчительок і Содаліції Зем’янок. Перед урочистістю о. Нікель проводив триденні реколекції. Уже в ході самого ювілею він провів месу і оголошував промову для присутніх. На честь заходу прислали свої вітання о. Юзеф Грубант, о. Юзеф Мелох, о. Ромуальд Чежовський, а також сам архієпископ Юзеф Більчевський⁵⁵.

10-го січня 1904 р. в Коломиї була заснована Содаліція Панів. Її префектом був доктор Миколай Кжиштофович, посол і віце-маршалок. До содаліції входило 22 чоловіка⁵⁶. Ця конгрегація займалась катехизацією і вихованням своїх членів в традиціях католицизму, проводила щонедільні зібрання, очолювала і допомагала місцевим добродійним організаціям. Очевидно, члени цієї содаліції займались подібною діяльністю як і Содаліція Пані, тільки їхня духовна праця охоплювала чоловічу частину населення⁵⁷. В своїй діяльності вони орієнтувались на римську конгрегацію “Primaе Primarie”. Їхні збори відбувались кожного першого і третього четверга в місяць. Делегати з Коломиї брали участь в Маріанському Конгресі у Львові, в паломництві до Кохавинської Ікони Божої Матері, а також в реколекціях при храмі єзуїтів⁵⁸.

Активним для Содаліції Панів виявився 1908 р. В січні до Коломиї прибув о. Ченч, який прочитав для содалісів три лекції на тему “Про модернізм і реформізм”. Лекції проводились в залі Виховничого закладу Сестер Урсулянок. На початку того ж року стараннями єзуїтів для содалісів з цієї конгрегації було організовано бібліотеку, наповнену здебільшого філософською і апологетичною літературою⁵⁹.

Спільно з Содаліцією Пані вони зібрали в Коломиї католицьке віче. Воно також відбувалось в науковому закладі Сестер Урсулянок. Його завданням було розповісти запрошеним про Конгрес Маріанський в Перемишлі. Під час нього одна із місцевих вчительок, пані Герміна Лібхартовна, оголосила реферат на тему “Становище жінки в суспільному житті”, після якого розповіла в яких суспільних сферах можуть бути задіяні місцеві содаліції. Потім виступив

⁵¹ Jubileusz 10-letni Sodalicji Pań w Kołomyi. *Sodalis Marianus*. 1915. Т. 13, nr 1–2. S. 43–44.

⁵² АТЖКр. Rkp. nr. 1417: Domy jezuickie. S. 219, S. 220зв.

⁵³ Kołomyja. Sodalicja pań. *Sodalis Marianus*. 1909. Т. 8, nr 5. S. 291–292.

⁵⁴ Kołomyja. Sodalicja pań. *Sodalis Marianus*. 1912. Т. 11, nr 1. S. 46.

⁵⁵ Jubileusz 10-letni Sodalicji Pań w Kołomyi... S. 40–41.

⁵⁶ Kołomyja. *Sodalis marianus*. 1906. Т. 5, nr 2. S. 64.

⁵⁷ АТЖКр. Rkp. nr. 384: Kołomyja. S. 83.

⁵⁸ Sprawozdanie Sodalicji Maryańskiej Pańów w Kołomyi. *Sodalis Marianus*. 1906. Т. 5, nr 1. S. 83–84.

⁵⁹ Kołomyja. Sodalicja pańów. *Sodalis Marianus*. 1909. Т. 8, nr 5. S. 290.

о. Пілх, а опісля пан Ісакович, міський радник, відвітував про здійснену роботу різних релігійних товариств Коломиї. Завершив віче о. Мелох⁶⁰.

Перед початком Першої світової війни єзуїти заснували ще три содаліції в Коломиї. Однією з них була Содаліція Вчительок на честь Матері Божої і блаженної Броніслави, створена в 1912 р. впродовж реколекцій 5-8 січня, що проводились для Содаліції Пані. Керував реколекціями єзуїт о. Станіслав Внєк, під час яких пані Герміна Лібхарт подала ідею створити конгрегацію для вчительок. Перші членкині содаліції були прийняті уже 25 березня того ж року на свято Благовіщення. До конгрегації перейшли усі вчительки, які до цього були в Содаліцію Пані. В травні вчительки разом з дітьми створювали і прикрашали церковні каплички в школах і відвідували травневі богослужіння*. В Содаліції Вчительок нараховувалось близько 50 осіб⁶¹. Впродовж шкільного року 1911/1912 о. Мелох відновив діяльність Содаліції Панянок, до якої входили дівчата з лицію і гімназії Сестер Урсулянок. Перед содалісками стояло завдання організації релігійних і патріотичних заходів в освітньому закладі⁶². А 3-го червня в 1913 р. була заснована Содаліція Сільських пані на честь Непорочної Матері Божої і блаженного Анджєя Боболі. Президенткою була обрана Іза Явзельська, а секретаркою – Іда Чайковська⁶³.

Таким чином, керівництво содаліціями було одним з найважливіших форм духовної праці Товариства Ісуса. Але цим воно не обмежувалось. У Коломиї впродовж другої половини XIX ст. існувало кілька товариств, які діяли при парафіяльному костелі. Такими товариствами були “Братство капличне” (створене 1861 р.) і Товариство взаємної допомоги мешканців Коломиї “Світанок” (створене 1875 р.)⁶⁴. Єзуїти продовжили залучати мирян до духовного життя через церковні об’єднання. Так, в 1897 р. в місті було закладене Братство Доброї Смерті, учасники якого приділяли певні години свого життя роздумами над людською смертністю⁶⁵.

В 1904 р. в Коломиї за сприяння ордену виникло Товариство св. Зити. До нього входили бідні дівчата або жінки, які втратили роботу або мали проблеми із здоров’ям і потребували допомоги, тобто, незаможні верстви населення. В Коломиї це об’єднання очолив о. Грубант⁶⁶. Зитками опікувались содаліски з коломиїської Содаліції Пані, які займались їхнім освітнім вихованням, зокрема навчали читанню, писанню, катехизму католицької церкви, а також історії Польщі. В освітніх заходах брав участь також модератор. Уже станом на 1905 р. у Коломиї налічувалось 150 зиток. Про таку кількість зазначено в листі до “Приятеля слуг” від 21 березня 1905 р.⁶⁷ Того ж року, 29 вересня, відбулися збори під керівництвом о. Грубанта. На цих зборах обговорювались подальші плани товариства. Зитки на той час ще не мали свого притулку в Коломиї, але з допомогою куратора вони винаймали приміщення, в якому могли проживати бідні служанки, що захворіли або опинились без роботи. Також, 8 жовтня 1905 р., о. Грубант організував паломництво до чудотворного образу Богородиці в Кохавині*. В паломництво зитки відправились потягом з Коломиї. Всього в паломництві, разом з членкинями Содаліції Пані, брало участь біля 600 осіб⁶⁸.

З кожним роком зібрання товариства відбувалися частіше. Це було пов’язано з тим, що кількість його членкинь зростало. Спершу зитки збирались один раз на місяць, згодом раз на два тижні, а потім уже щотижнево. Також, кожного тижня вони мали навчання. В 1911 р. на них

⁶⁰ Kołomyja. Sodalicya pań. *Sodalis Marianus*. 1912. T. 11, nr 1. S. 46.

* Травневі богослужіння – богослужіння в католицькій церкві, які відбуваються в травні на честь Богородиці Діви.

⁶¹ Kołomyja. Sodalicya nauczycielek. *Sodalis Marianus*. 1912. T. 11, nr 5. S. 339-340.

⁶² Rok szkolny 1911/12. *Sprawozdanie liceum i gimnazjum...* S. 5.

⁶³ Kołomyja. Sodalicya pań wiejskich. *Sodalis Marianus*. 1913. T. 12, nr 5. S. 313.

⁶⁴ Монолатій І. Церкви і душпастирі у Коломиї... С. 53.

⁶⁵ Cieślak S. Działalność społeczno-kulturalna jezuitów galicyjskich w stowarzyszeniach katolickich 1856–1914... S. 141, 165.

⁶⁶ Hrubant. Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995... URL: <https://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=HRUBANT&f=1>

⁶⁷ Kołomyja dnia 21. marca 1905. *Przyjaciel Slug*. 1905. T. 3, nr 4. S. 64.

* Сучасне селище міського типу Гніздичів.

⁶⁸ Z Kołomyjskiego Stowarzyszenia św. Zyty. *Przyjaciel Slug*. 1905. T. 3, nr 10. S. 174–175.



ходило в середньому 11 дівчат. Після навчання дівчат читанню і писанню єзуїт модератор проводив науку. Того ж року Товариство св. Зити очолив о. Теофіл Пілх. Впродовж 1911 р. відбулось 48 зібрань товариства. Також, в квітні того ж року, проводились реколекції для служанок. Впродовж 1911–1912 рр. зитки брали участь в процесії Божого Тіла і в щомісячній адорації⁶⁹.

Товариство св. Зити займалося не тільки освітою служниць і участю в релігійних процесах, але також організувало патріотичні заходи. В 1906 р., 6 лютого, о. Грубант разом з частиною Содаліції Пані і зитками, організували в приміщенні “дешевої кухні” урочистості до пам’яті загиблих захисників вітчизни і віри. Під час заходу присутні розмовляли про польську історію, співали патріотичні пісні. На завершення урочистостей виступив о. Грубант, який назвав учасниць “добрими полячками” і похвалив всіх присутніх за любов до Польщі⁷⁰. Також, 29 червня 1910 р., зитки організували урочистий захід до річниці Грюндвальдської битви 1410 р. На події були присутні модератор товариства і членкині із Содаліції Пані. Учасники говорили про значення Грюндвальдської битви в історії, співали пісні. Всі пункти урочистої програми були виконані зитками⁷¹. Товариство утримувало в місті притулок для дівчат, які були хворими або тимчасово безробітними⁷². Його відкрили в листопаді 1911 р. При цьому притулкові існувало Бюро посередництва праці, засноване в той самий рік⁷³. На доходах бюро ця благодійна установа і функціонувала. До січня 1912 р. притулком скористались 23 дівчини. Станом на 1911 р. до Товариства св. Зити входило 83 особи⁷⁴.

З ініціативи о. Грубанта в Коломиї було створене Товариство робітниць фабричних на честь св. Юзефа, в чому йому теж допомагала Содаліція Пані⁷⁵. Членкині цього товариства працювали на місцевій фабриці виготовлення черепиці. Метою цього об’єднання була опіка над робітницями, допомога їхнім сім’ям, плекання моральних чеснот, релігійне виховання і навчання читанню та письму. До товариства входило 50 осіб. Отець модератор неодноразово проводив для робітниць зібрання, реколекції, проводив навчання, залучав до травневих богослужінь і до організації культурних заходів, таких як літургійні співи в костелі єзуїтів, а також участь і постановка театральних вистав⁷⁶. Існувало також чоловіче Товариство католицько-народне на честь св. Юзефа. Очевидно, воно мало подібну мету, але призначене було для чоловіків з робітничого стану⁷⁷.

Товариство “Католицької народної дешевої кухні”, яке було засноване за сприяння і допомоги Содаліції Пані, діяло в Коломиї з 1905 р. Його головним завданням було приготування недорогих страв, які могли собі дозволити незаможні верстви населення. Займались кулінарними справами місцеві Сестри Маріанки. Послугами товариства користувались учні місцевих середніх шкіл, молоді ремісники, учні з бурси св. Станіслава Костки. Сестри щоденно готували близько 90 обідів для дітей. Товариству дешевої кухні перешкоджав постійний брак коштів на продукти, оскільки, як зрозуміло з специфіки його роботи, воно було неприбутковим⁷⁸. Фінанси для функціонування цього товариства надходили з пожертв коломийських содаліцій. Допомогала також міська влада, зокрема магістрат, рада повітова, а також місцевий голова Ісидор Торосевич⁷⁹.

На базі Содаліції Учениць в ліцеї і гімназії Сестер Урсулянок впродовж 1911/1912 навчального року постало Товариство спільної праці. Його ідеєю було національне відродження польського народу. Керували товариством о. Мелох і директорка навчального закладу. Основним завданням дівчат, які до нього входили, було самовдосконалення, виховання в собі

⁶⁹ Sprawozdanie z działalności Stowarzyszenia świtej Zyty w Kołomyi. *Przyjaciel Sług.* 1912. T. 9, nr 4. S. 70–71.

⁷⁰ Kolomyja dnia 7 kwietnia 1907. *Przyjaciel Sług.* 1907. T. 6, nr 4. S. 45.

⁷¹ Kilka słów o Stowarzyszeniu. *Przyjaciel Sług.* 1910. T. 8, nr 11. S. 176.

⁷² ATJKr. Rkp. nr. 384: Kołomyja. S. 83.

⁷³ Kołomyja. *Sodalicya pań. Sodalisy Marianus.* 1912. T. 11, nr 1. S. 47.

⁷⁴ Sprawozdanie z działalności Stowarzyszenia świtej Zyty w Kołomyi... S. 70–71.

⁷⁵ ATJKr. Rkp. nr. 384: Kołomyja. S. 83.

⁷⁶ Kołomyja. *Kongregacya pań. Sodalisy Marianus.* 1909. T. 8, nr 6. S. 347–348.

⁷⁷ Kołomyja. *Sodalicya panów. Sodalisy Marianus.* 1909. T. 8, nr 5. S. 291.

⁷⁸ Jubileusz 10-letni Sodalicyi Pań w Kołomyi... S.44.

⁷⁹ Kołomyja. *Kongregacya pań. Sodalisy Marianus.* 1909. T. 8, nr 6. S. 348.

духовних чеснот. Нових учасниць приймали голосуванням на щотижневих зборах під керівництвом директорки. Товариство ділилось на декілька секцій, їх вибір був добровільним. Кожна із секцій повинна була плекати якусь чесноту, що сприяла би польському національному відродженню⁸⁰. Насамперед, мова йшла про самодисципліну і хорошу поведінку в навчальному закладі, старанне навчання, дружбу в товаристві. Зокрема, секція пильності плекала любов до науки; секція спілкування заохочувала до вивчення іноземних мов, а секція порядку і розвитку ремесл поєднувала наукову працю із практичними заняттями. Учениці самі шили одяг, дбали про порядок і чистоту в навчальному закладі, організовували заходи, що стосувались історії Польщі, як наприклад 300-ліття від смерті Петра Скарги, 50-та річниця Січневого повстання тощо. Також була секція особистої гідності, в якій учениці повинні були бути прикладом для поведінки поза освітньою установою, і секція дисципліни, куди входили дівчата, що здобули право належати до кожної секції⁸¹.

Товариство св. Вікентія Поля в Коломиї перед війною знаходилося під опікою Содаліції Пані. Разом вони були зайняті піклуванням про 45 місцевих бідних сімей, утриманням сиріт в охоронці, допомогою учням, а окрім цього, займалися прикрашанням костелу єзуїтів до богослужінь⁸².

Станом на початок 1914 р. в Коломиї перебувало 8 єзуїтів, а саме: отці Ян Нікель, Антоній Кучек, Антоній Стопа, Ян Закжевський, Теофіл Пілх і коад'ютори Адальберт Ричак, Кароль Цуціловський, Йозеф Домбровський⁸³. Можна зробити висновок, що Товариство Ісуса в Коломиї впродовж 1896–1914 рр. було зайняте активною місіонерською діяльністю, а його чисельність в місті поступово зростала. Особливості релігійно-культурної і суспільно-харитативної праці єзуїтів можна звести до наступних тез. По-перше, після свого прибуття єзуїти спорудили костел св. Ігнатія Лойоли і місіонерський дім, в якому проживали. При храмі отці з ордену виконували свої душпастирські обов'язки. По-друге, орден активно співпрацював з місцевим згуртованням Сестер Урсулянок. В приміщеннях їхнього монастиря і освітньої установи єзуїти неодноразово організовували спільні заходи, збирались на засідання релігійні товариства. Окрім того, о. Юзеф Мелох був частиною вчительського складу ліцею і гімназії їх навчального закладу. По-третє, від початку ХХ ст. Товариство Ісуса розпочало засновувати в Коломиї содаліції маріанські і релігійні конгрегації, до яких входили мешканці міста. Це було характерною рисою суспільно-харитативної діяльності єзуїтів. Також, привертає увагу і патріотично-виховна праця ордену, зокрема організація або участь у заходах, присвячених важливим подіям історії Польщі, керівництво Товариством спільної праці, ідеєю якого було національне відродження поляків. Автор статті опирався на звіти содаліцій і релігійних товариств, опубліковані в журналах “Sodalis Marianus” і “Przyjacieł Sług”, але в річних записах єзуїтів є статистика щодо значної більшої кількості як релігійних об'єднань, так і їх учасників. Тому ця тема потребує більш детального дослідження. Окрім цього, було би доцільно дослідити як діяльність Товариства Ісуса в Коломиї відображена в тогочасній пресі.

MISSIONARY ACTIVITY OF THE SOCIETY OF JESUS IN KOLOMYIA (1896–1914)

Andrii PETRASH

*National Reserve “Ancient Halych”,
scientific and educational department
Ivan Franko, St., 3, 77100, Halich, Ukraine
email: Dertasiel@email.ua*

⁸⁰ Rok szkolny 1911/12. *Sprawozdanie liceum i gimnazjum realnego ss. urszulanek w Kołomyi z prawem publiczności za rok szkolny 1911/12...* S. 5.

⁸¹ Rok szkolny 1912/13. *Sprawozdanie liceum i gimnazjum realnego ss. urszulanek w Kołomyi z prawem publiczności za rok szkolny 1912/13...* S. 4–5.

⁸² Kołomyja. Sodalicja pań. *Sodalis Marianus*. 1912. T. 11, nr 1. S. 47.

⁸³ *Catalogus Provinciae Galicianae Societatis Jesu ex anno 1913 in annum 1914. Cracoviae : E TYPOGRAPHIA “CZAS”, 1913. P. 24.*



Summary

The article is devoted to the religious-cultural and socio-charitable activities of the Society of Jesus in Kolomyia in 1896–1914. The chronological boundaries of the selected period reach from the founding of the jesuit mission house to the beginning of the First World War. In 1848, the Society of Jesus was banned in the Habsburg Empire, but only until 1852. After that, the jesuits returned to their centers in Ternopil and Lviv. Until 1896, the Order opened two new mission houses in the Lviv archdiocese, particularly in Stanislaviv and Chernivtsi. The purpose of the article is to describe the activity of the jesuits in Kolomyia: their arrival in the city, the building of the church of St. Ignatius Loyola and the spiritual work of the order. Particular attention is paid to the activity of Sodality of our Lady and religious societies, which were founded by the Society of Jesus during this period. The source base of the study consists of documents from the archives of the Society of Jesus in Krakow, articles and reports from contemporary magazines. Missionary work of the jesuits in the Ukrainian lands of the XIX century poorly represented in domestic historiography. This scientific work should be another step in highlighting the history of the Catholic Church in the western regions of Ukraine.

Keywords: Society of Jesus, Kolomyia, Jesuits, Sodality of our Lady, Catholic Church.

References

- ATJKr. Rkp. nr. 1417 (Domy jezuickie). 289 p.
- ATJKr. Rkp. nr. 2044 (Fructus spiritualis in Residentia Kolomyjensis SJ. rok 1903 – 1943). 75 p.
- ATJKr. Rkp. nr. 284 (Kołomyja). 95 p.
- Augustynek, S. (2020). *Prowincja Małopolska Towarzystwa Jezusowego w latach 1926–1939* [Doctor's thesis]. Kraków (in Polish).
- Basenko, R. (2014). Heneza i зміst osvitno-vykhovnoho napriamu molodizhnoi polityky ordenu yezuitiv (XVI–XVII stolittia) [Genesis and content of the educational direction of youth policy of the jesuit order (XVI–XVII centuries)]. *Aktualni problemy vitchyznianoi ta vsesvitnoi istorii* [Current issues of national and world history], no. 17, pp. 67–78 (in Ukrainian).
- Bieś, A. P. (2012). *Jan Badeni SJ (1858–1899): U początków ruchu społecznego katolików w Galicji*. Kraków: WAM (in Polish).
- Brykowski, R. (2006). Kościół p.w. Św. Ignacego Loyoli i rezydencja ks. Jezuitów w Kołomyi. *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*. Pod red. J. Ostrowskiego, vol. 14, pp. 163–177 (in Polish).
- Catalogus Provinciae Galicianae Societatis Jesu ex anno 1913 in annum 1914. (1913). Cracoviae: E TYPOGRAPHIA "CZAS" (in Latin).
- Catalogus Provinciae Galicianae Societatis Jesu ineunte anno MDCCCLXXXVIII. (1888). Cracoviae: E TYPOGRAPHIA EPHEMERUM "CZAS" FR. KLUCZYCKI & SOC. (in Latin).
- Catalogus Provinciae Galicianae Societatis Jesu ineunte anno MCMVI. (1906). Cracoviae: E TYPOGRAPHIA "CZAS" (in Latin).
- Chotkowski, W. (1904). Powrót i powtórne zniesienie Jezuitów w Galicyi 1820–1848 na podstawie archiwaliów rządowych. Warszawa: Nakł. Kwartalnika Teologicznego (in Polish).
- Cieślak, S. (2013). *Działalność społeczno-kulturalna jezuitów galicyjskich w stowarzyszeniach katolickich 1856–1914*. Kraków: WAM, Akademia Ignatianum w Krakowie (in Polish).
- Fructus Spiritualis Patrum Provinciae Galicianae a die Julii 1903, ad diem 1 Julii 1904. (1904). *Nasze Wiadomości*, no. 1, pp. 370–371 (in Latin).
- Fructus Spiritualis Patrum Provinciae Galicianae a die Julii 1904, ad diem 1 Julii 1905. (1904). *Nasze Wiadomości*, no. 1, pp. 630–631 (in Latin).
- Fructus Spiritualis Patrum Provinciae Galicianae a die Julii 1905, ad diem 1 Julii 1906. (1906). *Nasze Wiadomości*, no. 2, pp. 208–209 (in Polish).
- Fructus Spiritualis. A 1 Julii 1909/1910 ad 1 Julii. (1912). *Nasze Wiadomości*, no. 3, p. 533 (in Latin).
- Fructus Spiritualis. A 1 Julii 1910/11 ad 1 Julii. (1912). *Nasze Wiadomości*, no. 3, p. 534 (in Latin).
- Fructus Spiritualis. A 1 Julii 1911 ad 1 Julii 1912. (1913). *Nasze Wiadomości*, no. 4, p. 215 (in Latin).
- Fructus Spiritualis. Anno a 1 Julii 1906/7 ad 1 Julii. (1906). *Nasze Wiadomości*, no. 2, p. 683 (in Latin).
- Fructus Spiritualis. Anno a 1 Julii 1907/8 ad 1 Julii. (1912). *Nasze Wiadomości*, no. 3, p. 196 (in Latin).
- Fructus Spiritualis. Anno a 1 Julii 1908/9 ad 1 Julii. (1912). *Nasze Wiadomości*, no. 3, p. 197 (in Latin).
- Grzebień, L. (Ed). (1996). *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*. Kraków: Wyd-wo WAM (in Polish).
- Haduch, H. (1908). O istocie i zadaniach Kongregacji Maryjańskiej. *Sodalis Marianus*, no. 7 (5), pp. 121–127 (in Polish).
- Jubileusz 10-letni Sodalicyi Pań w Kołomyi. (1915). *Sodalis Marianus*, no. 13 (1-2), pp. 40–45 (in Polish).

- Kilka słów o Stowarzyszeniu. (1910). *Przyjaciel Sług*, no. 8 (11), p. 176 (in Polish).
- Kończak, J. (2006). *Słownik języka i kultury jezuitów polskich*. Kraków: WAM (in Polish).
- Kolomyja dnia 21. marca 1905. (1905). *Przyjaciel Sług*, no. 3 (4), p. 64 (in Polish).
- Kolomyja dnia 7 kwietnia 1907. (1907). *Przyjaciel Sług*, no. 6 (4), pp. 45–46 (in Polish).
- Kołomyja. (1906). *Sodalis marianus*, no. 5 (2), pp. 64–65 (in Polish).
- Kołomyja. Kongregacja pań. (1909). *Sodalis Marianus*, no. 8 (6), pp. 346–349 (in Polish).
- Kołomyja. Sodalicya nauczycielek. (1912). *Sodalis Marianus*, no. 11 (5), pp. 339–340 (in Polish).
- Kołomyja. Sodalicya pań wiejskich. (1913). *Sodalis Marianus*, no. 12 (5), p. 313 (in Polish).
- Kołomyja. Sodalicya pań. (1912). *Sodalis Marianus*, no. 11 (1), pp. 45–47 (in Polish).
- Kołomyja. Sodalicya panien. (1909). *Sodalis Marianus*, no. 8 (5), p. 292 (in Polish).
- Kołomyja. Sodalicya panów. (1909). *Sodalis Marianus*, no. 8 (5), pp. 290–291 (in Polish).
- Kołomyja. Sodalicya pensyonarek w zakładzie SS. Urszulanek. (1906). *Sodalis Marianus*, no. 5 (1), p. 27 (in Polish).
- Koval, A. (Trans.) (2019). *Konstitucii Obshhestva Iisusa i ih Dopolnitelnye normy* [Constitutions of the Society of Jesus and their Complementary Rules]. Moskva : Institut sv. Fomy (in russian).
- Monolatii, I. (1995). Kostel yezuitiv v Kolomyi [Jesuit Church in Kolomyia]. *Liudyna i svit [Human and world]*, no. 11–12, pp. 44–47 (in Ukrainian).
- Monolatii, I. (2010). Tserkvy i dushpastyri u Kolomyi [Churches and pastors in Kolomyia]. *Yi [Ji]*, no. 62, pp. 48–56 (in Ukrainian).
- Rogozińska, A. (2000). Początki i rozwój oraz organizacja szkół urszulańskich w Tarnowie w latach 1877–1939. *Roczniki Humanistyczne*, no. XLVIII (Zeszyt 2), pp. 145–168 (in Polish).
- Rok szkolny 1911/12. (1912). *Sprawozdanie liceum i gimnazjum realnego ss. urszulanek w Kolomyi z prawem publiczności za rok szkolny 1911/12*, pp. 3–6 (in Polish).
- Rok szkolny 1912/13. (1913). *Sprawozdanie Gimnazjum Realnego i Liceum S.S. Urszulanek w Kolomyi za rok szkolny 1912/13*, pp. 3–5 (in Polish).
- Sas, J. (1912). Dawniejsze nazwy i zmiany terytorialne Prowincyi Galicyjskiej. *Nasze wiadomości*, no. 3, pp. 457–468 (in Polish).
- Schneyder, E. (1917). Sodalicyi maryjańskiej istota, cele, ustawy i znaczenie. *Sodalis Marianus*, no. 16 (7–8), pp. 204–210 (in Polish).
- Seriakov, S. (2009). Cherhovyi krok u sprostuvanni “chornoj legendy” pro yezuitiv [Another step in disproving the "black legend" about the jesuits.]. *Skhid-Zakhid: Istoryko-kulturolohichniy zbirnyk [East-West: Historical and Cultural Collection]*, no. 13–14, pp. 386–401 (in Ukrainian).
- Seriakov, S. (2013). Yezuistske shkilnytstvo yak chynnyk kulturnoho rozvytku Rechi Pospolytoi v polskii istoriohrafii druhoi polovyny 1830-kh-pochatku 1850-kh rr. [Jesuit schooling as a factor in the cultural development of the Commonwealth in Polish historiography of the second half of the 1830s and early 1850s.]. *Kharkivskiy istoriohrafichnyi zbirnyk [Kharkiv Historiographical Collection]*, no. 12, pp. 112–128 (in Ukrainian).
- Shevchenko, T. (2005). *Yezuistske shkilnytstvo na ukrainskykh zemliakh ostannoï chverty XVI - seredyny XVII st.* [Jesuit schooling in the Ukrainian lands of the last quarter of the XVI - middle of the XVII century]. Lviv: Svichado (in Ukrainian).
- Sodalicya Dzieci Maryi w Kolomyi. (1904). *Sodalis Marianus*, no. 3 (5), p. 174 (in Polish).
- Sprawozdanie Sodalicyi Maryjańskiej Panów w Kolomyi. (1906). *Sodalis Marianus*, no. 5 (1), pp. 83–85 (in Polish).
- Sprawozdanie z działalności Stowarzyszenia świętej Zyty w Kolomyi. (1912). *Przyjaciel Sług*, no. 9 (4), pp. 70–71 (in Polish).
- Topij-Stempińska, B. (2019). Uczniowie jezuickich instytucji edukacyjnych w Galicji w XIX wieku. Portret zbiorowy. Kraków: Ignatianum (in Polish).
- W roku jubileuszowym 1904. (1904). *Nasze Wiadomości*, no. 1, pp. 355–371 (in Polish).
- Z Kołomyjskiego Stowarzyszenia św. Zyty. (1905). *Przyjaciel Sług*, no. 3 (10), pp. 174–175 (in Polish).
- Załęski, S. (1906). *Jezuici w Polsce: T. 5. Cz. 2. Jesuici w Polsce Porozbiorowej. 1820–1905*. Kraków: Drukiem i nakładem W.L. Anczyca i Sp (in Polish).
- Załęski, S. (1908). *Jezuici w Polsce. W skroceniu, 5 tomow w jednym, z dwoma mapami*. Kraków: Drukiem i nakładem W.L. Anczyca i Sp (in Polish).



УДК 94 (477.83): 904

**РЕАКЦІЯ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА
НА НАСИЛЬНИЦЬКУ СМЕРТЬ ОЛЬГИ БАСАРАБ 1924 р.****Олег ЄГРЕШІЙ**

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
кафедра історії України і методики викладання історії
вул. Шевченка, 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна
e-mail: ludyna@ukr.net

DOI: 10.15330/gal.35.109-116

ORCID: 0000-0002-0639-910X

RESEARCHER ID 4790-2019

У науковій статті автор визначає реакцію греко-католицького духовенства на смерть Ольги Басараб. Зазначається, що насильницька смерть Ольги Левицької (Басараб) у ніч з 12 на 13 лютого 1924 р. отримала широкий громадський резонанс у галицькоукраїнському суспільстві, ще більше загострила українсько-польські взаємини того часу. Священики Греко-католицької Церкви були учасниками багатьох віче, та інших жалобних заходів, присвячених її пам'яті. Одним із найактивніших священиків був громадський діяч, член Української трудової партії, прелат-канцлер Митрополичої капітули у Львові отець Леонтій Куницький. Похорон О. Басараб перетворився на широку акцію протесту, в якій взяли участь декілька тисяч осіб із різних куточків Галичини.

Польські урядові структури переконували представників митрополичої курії ГКЦ вплинути на священиків аби ті відмовилися правити богослужіння за самогубців, бо це суперечило канонам Церкви. Представники польської влади підкреслювали, що ці набоженства мали не релігійний, а політичний характер.

Автор статті підкреслює, що насильницька смерть Ольги Басараб активізувала громадську діяльність греко-католицького духовенства. Щороку у дні її пам'яті (12–13 лютого) національно-свідоме духовенство ГКЦ відправляло у храмах жалобні богослужіння. Такі поминальні богослужіння за душу української патріотки О. Басараб стали національною традицією. Про це свідчать повідомлення тогочасних українських часописів протягом 1930-х рр., окремі матеріали обласних архівів тощо. Цю традицію не було перервано і в час нацистської окупації 1941–1944 рр., вона існувала, до честі української діаспори, і в післявоєнні роки.

Ключові слова: Греко-католицьке духовенство, Ольга Басараб, польські урядові структури, отець Леонтій Куницький, Міністерство віровизнань релігійних і публічної освіти.

Повномасштабне вторгнення армії Російської Федерації на українські землі, у лютому 2022 р., тією чи іншою мірою спонукало до рефлексій та екскурсів в історичне минуле задля осмислення життєдіяльності осіб, які поклали на вівтар своє життя в ім'я державної незалежності України. Ольга Басараб (Левицька) по праву належить до історичних постатей, біографії яких хочеться раз-по-раз перечитувати, вникаючи в щоразу нові деталі та нюанси.

Особи з громадянськими позиціями на кшталт Ольги Басараб у ту історичну пору вже *a priori* привертати підвищену увагу польських спецорганів. Після відомого рішення Ради послів країн Антанти від 15 березня 1923 р. про визнання суверенітету Польщі над Східною Галичиною, галицькоукраїнський політикум та суспільство переживали стан своєрідної національної депресії, що неминуче посилювало позиції правих сил, приводило до зростання рейтингу українських націоналістів. Після повернення з Відня до Галичини, 1923 р., Ольга Басараб стала членом Головної управи філії Союзу Українок у Львові, активно співпрацювала з Українською Військовою Організацією, була зв'язковою полковника Євгена Коновальця¹. Активна підпільна діяльність О. Басараб стала

¹ 1889 народилася Ольга Басараб, розвідниця, зв'язкова Євгена Коновальця. URL: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/veresen/1/1889-narodylasya-olga-basarab-rozvidnytsya-zvyazkova-yevgena-konovaltsya>.

причиною її арешту польською поліцією в ніч на 9 лютого 1924 р.² (під час обшуку, де мешкала жінка було знайдено окремі документи УВО та агітаційну літературу). Ольгу Басараб разом із подругою та співмешканкою Стефанією Савицькою було звинувачено в шпигунстві “на користь ваймарської Німеччини та більшовицької України” і невдовзі ув’язнено у тюрмі по вул. Яховича у Львові (*нині академіка Романа Кучера*. – О.Є.).

Польські органи влади, спецслужби, напрацьовуючи в той час потрібну стратегію поведінки по відношенню до українців Галичини, намагалися вивчати та прораховувати усі ймовірні сценарії розвитку взаємовідносин між двома народами. У відповідних розрахунках важливе місце належало Греко-католицькій Церкві, духовенство якої історично підтримувало українські національно-політичні організації – без ГКЦ складно уявити громадсько-просвітній рух Галичини XIX – першої половини XX ст., священники цієї Церкви були капеланами Української Галицької армії, Української Повстанської армії, значна частина знаних українських військових діячів були вихідцями зі священничих родин. До слова, О. Басараб також мала священниче походження – її батько, о. Михайло Левицький, був греко-католицьким священником, парохом с. Щуровичі³ (*нині Червоноградського району на Львівщині*. – О.Є.).

Відзначимо, що діяльність Ольги Басараб неодноразово ставала предметом дослідження вітчизняних істориків. Назвемо, передусім, вагомі дослідження львівської історикіні Ольги Бежук. Багатолітні пошуки дослідниці вилилися в ґрунтовне монографічне дослідження⁴. О. Бежук вділила увагу формуванню світогляду Ольги Басараб, участі її в жіночому русі та військово-політичній діяльності. Окреме місце віділено також реакції громадськості на смерть О.Басараб. Увагу варто звернути також на ряд наукових статей О. Бежук⁵. Плідну дослідницьку роботу щодо діяльності О. Басараб проводив колишній директор Науково-дослідного центру історії національно-визвольних змагань України у Львові Ярослав Лялька⁶. Його праці написані переважно в жанрі наукової документалістики. У контексті історіографії теми назвемо також статтю директорки Історико-краєзнавчого музею “Опілля” м. Рогатин О. Благої⁷. Вартує також виокремити діаспорне видання “Незабутня Ольга Бесараб” за редакцією Ірени Книш, яке вийшло друком у Вінніпегу, 1976 р. Видання має мемуарний характер, написане на основі спогадів про Ольгу Басараб представників родини, друзів та знайомих, але містить багато цінного фактичного матеріалу, розкриває вшанування пам’яті історичної особи серед української діаспори⁸.

² Погребенник Ф. П., Стасюк О. П. Басараб Ольга. *Енциклопедія Сучасної України* : електронна версія / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2003. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=40676 (дата перегляду: 05.01.2022).

³ Жертва лихоліття. Кілька дат з життя бл. п. Ольги з Левицьких Бесарабової. *Діло*. 1924. Ч. 40. 23 лют. С. 1.

⁴ Бежук О. Ольга Басарабова з Левицьких : життя і чин. Львів : Український інститут “Євросоціум”. Серія : Євросоціум: освіта та наука. 2017. 476 с.

⁵ Бежук О. Жінки в легіоні українських січових стрільців. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія “Гуманітарні науки”*. Львів, 2007. Вип.6. С. 12–20; Бежук О. Матеріали Ольги Басараб: ще раз про розвідувальну діяльність УВО. *Вісник НУ “Львівська політехніка” “Держава та армія”*. Львів, 2007. № 584. С. 129–134; Бежук О. Діяльність О. Левицької-Басараб в Українському Комітеті допомоги раненим жовнірам у Відні. *Вісник НУ “Львівська політехніка” “Держава та армія”*. Львів, 2008. № 612. С. 43–48.

⁶ Лялька Я. Ольга Басараб та її доба : документи, матеріали, спогади, біографічні нариси. Науково-дослідний центр історії національно-визвольних змагань України. Львів : Галицька видавнича спілка, 2007. 1248 с.

⁷ Блага О. Жінка на тлі епохи: нескорена Ольга Левицька-Басараб. *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис Галичина*. 2017. Ч. 29–30. С. 116–121.

⁸ Незабутня Ольга Бесараб. Вибране / під редакцією Ірени Книш. Вінніпег : Накладом Організації Українок Канади, 1976. 241 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/5839/file.pdf>.



У пропонованій науковій статті намагатимемося визначити реакцію греко-католицького духовенства на смерть Ольги Басараб, а також з'ясувати позицію польських урядових структур, передусім з Міністерства віровизнань релігійних і публічної освіти на перебіг подій.

Насильницька смерть Ольги Левицької (Басараб) у ніч з 12 на 13 лютого 1924 р. отримала широкий громадський резонанс як у галицькоукраїнському так і в галицько-польському суспільних середовищах, ще більше загострила українсько-польські взаємини тієї пори. 24 лютого 1924 р. з ініціативи Головної управи товариства “Союз Українок” у Преображенській церкві міста Львова було відправлено заупокійну панахиду за померлу⁹, участь у якій за даними українського часопису “Діло” взяло декілька тисяч осіб. Панахиду відправив відомий громадський діяч, один із провідників Української трудової партії, прелат-канцлер Митрополичої капітули у Львові отець Леонтій Куницький у супроводі багатьох священників. Показово, що учасники траурного заходу заповнили не лише просторий храм, а й усю вулицю Краківську на якій розміщується Преображенська церква. Спостерігачами жалобного дійства були численні представники як пішої так і кінної польської поліції. У результаті радник поліції у Львові Кучинський після завершення панахиди, викликав до відділку голову товариства “Союз Українок” Константину Малицьку, яку звинуватив в ініціюванні заходу та попередив, що поліція більше не буде толерувати “глорифікації злочину”, адже польські правоохоронні органи володіють незаперечними доказами шпигунства Ольги Басараб. Крім того, її смерть будуть у майбутньому використовувати “українські шовіністичні кола в протидержавній агітації”¹⁰.

25 лютого 1924 р. в залі Товариства імені М. Лисенка у Львові за участі греко-католицького духовенства відбулося віче “в справі масових ревізій і арештів” та в питанні знущань польської влади над політичними в'язнями. Віче було приурочене загибелі Ольги Басараб¹¹. Наступного дня на Янівському цвинтарі у Львові відбулася ексгумація тіла О. Басараб (із загального гробу, куди її було спершу таємно поховано за державні кошти як самогубку, її тлінні останки перепоховано в окремій могилі). Похоронну процесію за участі вісьмох греко-католицьких священників очолив згаданий нами вище отець Леонтій Куницький. Він також виголосив патріотичну промову¹². Похорон О. Басараб перетворився на широку акцію протесту, в якій взяли участь декілька тисяч осіб із різних куточків Галичини. Польська поліція у результаті арештувала 15 чоловік.

27 лютого 1924 р. згаданий нами вище о. Л. Куницький у соборі Святого Юра за широкого представництва вірян відправив заупокійну Службу Божу за душу О. Басараб¹³. Такі заупокійні богослужіння в той день правилися у більшості греко-католицьких храмів Галичини. Польські спецслужби, які відстежували діяльність греко-католицьких священників і передавали інформацію вищим органам влади, констатували, що зазвичай священники з метою безпеки “камуфлювали” свої богослужіння, не називаючи під час проповідей ім'я Ольги Басараб, але по реакції пастви і велелюддю не важко було здогадатися за кого правляться такі Служби Божі.

Польські урядовці знали про вагомий вплив ГКЦ на громадське життя краю, неприховану проукраїнську позицію духівництва у час революційних подій 1918–1923 рр., а відтак активно відслідковували їхнє ставлення до подій пов'язаних із насильницькою

⁹ Некролог Головного Відділу “Союза Українок”. *Діло*. 1924. Ч. 41. 24 лют. С.4.

¹⁰ Після трагічної події. *Діло*. 1924. Ч. 43. 27 лют. С.3.

¹¹ Віче. Українці міста Львова. *Діло*. 1924. Ч. 40. 23 лют. С.1.

¹² Після трагічної події. *Діло*. 1924. Ч. 44. 28 лют. С.1.

¹³ Після трагічної події. *Діло*. 1924. Ч. 46. 1 берез. С.1.

смертю Ольги Басараб. Польські часописи “Gazeta Lwowska”¹⁴, “Kurjer Lwowski”¹⁵, “Gazeta poranna”¹⁶, “Dziennik ludowy”¹⁷ та ін. суголосно публікували матеріали, де Ольга Басараб зображалася як шпигунка та бунтарка, яка підбурювала українців до боротьби проти польської держави. Польські друковані органи “в унісон” твердили про саможубство української діячки.

Водночас, у своїх донесеннях повітові старости припускали, що надмірний ажіотаж із приводу смерті Ольги Басараб може ускладнити суспільно-політичну обстановку у воєводствах, зокрема Тернопільському, спричинитися до “посилення націоналістичної діяльності греко-католицьких священиків та українських партій”¹⁸. Листування польських посадовців зазначеного воєводства із чиновниками з Міністерства внутрішніх справ у Варшаві демонструє, що польські урядові структури побоювалися надмірного резонансу, який наростав у зв’язку із обставинами насильницької смерті О. Басараб. Надмірний ажіотаж міг, на думку польських урядовців, також нашкодити дуже важливій шкільній реформі, яку запланував реалізувати польський уряд якраз у 1924 р. Адже критичну реакцію галицькоукраїнського суспільства на проведення освітньої реформи спрогнозувати було не складно¹⁹.

До того ж станом на 1924 р. ще не було підписано Конкордату – угоди між польським урядом і Апостольським Престолом, якою регулювався державно-правовий статус Римо-католицької та Греко-католицьких церков у Польщі. (Конкордат було підписано 10 лютого 1925 р., ратифіковано сторонами 2 червня 1925 р. а офіційно запроваджено в дію лише 3 серпня того року)²⁰.

Збереглося листування між польськими чиновниками кількох міністерств – Внутрішніх справ, Справедливості і Віровизнань релігійних і публічної освіти у Варшаві від 22 березня і 1 квітня 1924 рр. Високі посадовці у своїй переважній більшості визнавали “деструктивну” позицію греко-католицького духовництва щодо реакції на смерть О. Басараб. По суті усі без винятку польські урядовці “уважали за конечну потребу у різній спосіб” переконати представників Митрополичої курії ГКЦ вплинути на священиків аби ті, своє чергою, відмовилися правити богослужіння за самогубців, що суперечило канонам Церкви. Водночас як показують історичні документи, між самими польськими посадовцями різних міністерств мали місце окремі розбіжності тактичного характеру. Високі чини з Міністерства внутрішніх справ у переписці з представниками Міністерства віровизнань релігійних і публічної освіти у Варшаві наполягали на невідкладному з’ясуванні даних щодо кількості духовенства ГКЦ, яке відправляє набоженства за О. Басараб, і тим самим підтримує “шпигунів проти держави польської”. Крім того, правоохоронці прагнули в’ясувати кількість вірян, а особливо молоді, які брали участь у богослужіннях²¹.

¹⁴ Sprawa Olgi Basarabowej *Gazeta Lwowska*. 1924. № 47. 26 lutego. S. 1; Z obrad Sejmu. *Gazeta Lwowska*. 1924. № 57. 8 marca. S. 2.

¹⁵ Tajemnica samobójstwa w aresztach polic. wyjaśniona. *Kurjer Lwowski*. 1924. № 44 23 lutego. S. 3.

¹⁶ Wykrycie szajki kobiet-bandytek. *Gazeta poranna*. 1924. № 6980 19 lutego. S. 3.

¹⁷ Policja wyjaśnia. *Dziennik Ludowy*. 1924. Nr. 45. 24 lutego. S. 3.

¹⁸ Державний архів у Тернопільській області. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 10 (Донесення повітових старостів і управління державної поліції про політичну діяльність духовенства на території воєводства). Арк. 22.

¹⁹ Державний архів у Тернопільській області. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 10 (Донесення повітових старостів і управління державної поліції про політичну діяльність духовенства на території воєводства). Арк. 22, 23, 25.

²⁰ Пилипів І. Греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Східної Галичини (1918–1939 рр.) : моногр. Тернопіль : Економічна думка ТНЕУ, 2011. С. 319.

²¹ Archiwum Panstwowe w Krakowie. Oddział II. Inwentarz Komendy Wojewodzkiej Policji Panstwowej w Krakowie z lat (1870) 1919–1928/1931. Zesp 218. Sygn. 428 (Sprawozdania miesieczne z dzialalnosci antypanstwowej agitacja 1924). K. 34–35.



Гнучкішою, наш погляд, була позиція чиновників Міністерства віровизнань релігійних і публічної освіти у Варшаві, які попри все не радили створювати зайвого ажіотажу навколо реакції греко-католицьких священників на смерть О. Басараб. Польські посадовці цього міністерства мотивували свою думку відсутністю “консолідованої” позиції ГКЦ на чолі з митрополитом Андреем Шептицьким щодо цього питання. Відправа набоженств за душу О. Басараб, на думку цих урядників, є ініціативою невеликого кола священників. За словами чиновників Міністерства віровизнань релігійних і публічної освіти у Варшаві, греко-католицьке вище духовенство включилося до обговорення окремих статей Конкордату про що свідчить участь греко-католицької сторони у нараді з цього приводу, 19 березня 1924 р. в приміщенні митрополичої резиденції. За таких умов, на їх переконання, тиск на духовних осіб високого рангу Митрополичої курії ГКЦ може завдати більше шкоди, “матиме зворотній ефект”.

До певної міри з цією думкою солідаризувалися чиновники з Міністерства Справедливості Другої Речі Посполитої, які відзначили, що основне завдання яке повинні реалізовувати правлячі органи держави в релігійно-церковних питаннях у 1924 р. – домогтися присяги лояльності від найвищих достойників ГКЦ на користь Польщі. Присяга вищого духівництва зумовить, на думку урядовців, і поміркованість нижчих по рангу священників, що зарадить порушенню публічного порядку у польській державі у майбутньому. Через це “збурення у тих обставинах не є важне”²².

Разом із тим, насильницька смерть Ольги Басараб активізувала громадську діяльність греко-католицького духовенства, яке зазвичай не приховувало своїх антипольських переконань. У Жовкві та Перемишлі особливу активність виявляли отці-василіяни, які за даними польських інформаторів “перевищували своє становище”²³. На Львівщині чітку громадянську позицію зайняли священники: Петро Пилипець, Петро Курчаба, Володимир Стернюк²⁴, Володимир Пелліх, Петро Бай, Юліан Гумецький²⁵, Михайло Кріль²⁶ та ін., які за даними польських спецслужб проводили серед парафіян шкідливу роз’яснювальну роботу, “вели антипольську агітацію”. Доскіпливо польські спецоргани відстежували також діяльність випускників (алумнів) семінарій ГКЦ, яких запідозрювали у антипольській діяльності. Під наглядом, зокрема, перебував син священника з Кам’янки Волоської (село *розташовувалося неподалік Рави Руської на Львівщині, нині неіснуюче.* – О.Є.) Ярослав Гура, якого спецслужби характеризували як “знаного, зажерлого і зацикленого українця, ворога народу польського”. Іншого алумна – Степана Кулиничя з Кам’янки Лісної (село *розташовувалося у межах згаданої вище Кам’янки Волоської.* – О.Є.) було звинувачено в приналежності до “партії Петрушевича”²⁷.

Щороку у дні пам’яті Ольги Басараб (12–13 лютого) національно-свідоме духовенство ГКЦ відправляло у храмах жалобні богослужіння. Зокрема, 12 лютого 1929 р. у п’яті роковини смерті О.Басараб у Тернопільському катедральному храмі ГКЦ відбулося жалобне набоженство, яке відправив парох – отець-канонік Володимир Громницький

²² Archiwum Panstwowe w Krakowie. Oddzial II. Inwentarz Komendy Wojewodzkiej Policji Panstwowej w Krakowie z lat (1870) 1919–1928/1931. Zesp 218. Sygn. 428 (Sprawozdania miesieczne z dzialalnosci antypanstwowej agitacia 1924). K. 36.

²³ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN). Inwentarz Zbioru Ministerstwo Wyznan Religijnych I Oswiecenia publicznego w Warszawie z lat 1917–1939. Tom 1. Numer zespolu 14. Sygnatura 928 (Sprawy osobowe ksiezy – raporty wojewodow o antypanstwowej dzialalnosci kleru grecko-katolickiego w Malopolsce 1919–1939). K. 36

²⁴ Державний архів у Львівській області. Ф. 1. Оп. 14. Спр. 1394. Арк 28.

²⁵ Там само. Спр. 1562. Арк 17.

²⁶ Там само. Спр. 1567. Арк 4.

²⁷ Державний архів у Львівській області. Ф. 1. Оп. 14. Спр. 1551. Арк 52, 53.

в асистенції отця-доктора Миколи Конрада – катехита державної гімназії з українською мовою викладання у Тернополі та катехита однієї з місцевих шкіл – отця Стефана Ратича. У богослужінні взяла участь шкільна та гімназійна молодь, а також гімназисти приватної жіночої гімназії на чолі з директором зазначеного закладу професором Ілярієм Бриковичем. Між тим, як уже відзначалося вище польські спеціальні служби різко негативно реагували на подібні заходи українців, мотивуючи це тим, що церковні каноли забороняють проводити богослужіння за осіб, що вчинили суїцид. Польські урядові структури підкреслювали, що ці набоженства мали не релігійний, а політичний характер та “провадять молодіж на бездорожжя”²⁸. Українських священнослужителів, як зауважували польські спецоргани, видавали царські ворота у храмі, до яких було приладнано чорний хрест з червоним надписом а також агітаційні листівки “Смерть во рогам України”, які поширювала молодь на майдані перед входом до церкви²⁹. Ситуація ускладнилася після арешту за визначенням польських посадовців, посібників ОУН та організаторів шайки шкідників, під час проведення заупокійного богослужіння за душу Ольги Басараб у соборі Святого Юра у Львові, 12 лютого 1932 р. Польські спецоргани назвали богослужіння в українському храмі промовисто: “Prowokacyjne nabożeństwo szpiega w katedrze św Jura”³⁰. У переписці з Міністерством віровизнань релігійних і публічної освіти, яке вимагало відповідних роз’яснень працівники Митрополичої курії ГКЦ зазначили, що непросто забороняти отцям молитися за душу померлої, позаяк молитва є приватною справою.

Траплялося, що польські урядові структури у різкій формі закривали зібрання української інтелігенції, які були приурочені роковинам пам’яті Ольги Басараб (такі українські заходи польські власті глузливо називали: Antypaństwowe wybryku “ukraińców” we Lwowie, беручи, що промовисто, етнонім українці в лапки). У лютому 1929 р., мотивуючи антипольським духом, староста міста Львова закрив у місті зібрання вїттів і представників гмін на якому мав слово колишній голова Організації українців Львова (1922–1926 рр.), посол до сейму Польщі від Блоку національних меншин Іван Ліщинський. “Найгрубшим вибриком”, назвала польська поліція похід на могилу О. Басараб на Янівському цвинтарі, організатором якого був парох собору св. Юра у Львові та тодішній посол до польського сейму від Українського національно-демократичного об’єднання згадуваний нами вище Леонтій Куницький. Польські поліційні структури уважали цей захід шкідливим для української гімназійної молоді³¹.

Відзначимо, що поминальні богослужіння за душу української патріотки Ольги Басараб впродовж 12 і 13 лютого стали національною традицією. Про це свідчать повідомлення тогочасних українських і польських часописів протягом 1930-х рр., окремі матеріали обласних архівів тощо. Цю традицію не було перервано і в час нацистської окупації 1941–1944 рр., вона існувала, до честі української діаспори, і в післявоєнні роки, про що свідчать окремі дописи екзильного видання “Незабутня Ольга Бесараб” за редакцією Ірени Книш.

Таким чином, насильницька смерть Ольги Басараб отримала широкий громадський резонанс у галицькоукраїнському суспільстві, загострила українсько-польські взаємини того часу. Священики ГКЦ зайняли активну громадянську позицію – були

²⁸ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN). Inventarz Zbioru Ministerstwo Wyznan Religijnych I Oswiecenia publicznego w Warszawie z lat 1917–1939. T. 1. Numer zespolu 14. Syg. 928 (Sprawy osobowe ksiezy – raporty wojewodow o antypaństwowej dzialanosci kleru grecko-katolickiego w Malopolsce 1919–1939). K. 630.

²⁹ Ibid. K. 634.

³⁰ Ibid. K. 636.

³¹ Ibid. K. 634.



учасниками багатьох віче та інших жалобних заходів, присвячених її пам'яті. Похорон О. Басараб перетворився на широку акцію протесту, в якій взяли участь декілька тисяч осіб із різних куточків Галичини. Польські урядовці переконували представників митрополичої курії ГКЦ вплинути на нижче духовенство аби ті відмовилися правити богослужіння за О. Басараб ("самогубку"), бо це суперечило канонам Церкви. Представники польської влади уважали, що ці набоженства мали не релігійний, а політичний характер. Інша частина польських чиновників уважала, що правлячі органи влади в релігійно-церковних питаннях у 1924 р. повинні були, передусім, домагатися присяги лояльності від вищого духовенства ГКЦ на користь Польщі. Присяга вищого по рангу духівництва зумовить в майбутньому і лояльність нижчих священнослужителів.

Можна вважати, що насильницька смерть Ольги Басараб активізувала громадську діяльність греко-католицького духовенства. Щороку у дні її пам'яті національно-свідомі священники ГКЦ відправляли у храмах жалобні богослужіння. Такі поминальні богослужіння за душу О.Басараб до певної міри стали національною традицією, яку не було перервано і в час нацистської окупації 1941–1944 рр., вона існувала, до честі української діаспори, і в післявоєнні роки.

THE REACTION OF THE GREEK CATHOLIC CLERGY TO THE FORCED DEATH OF OLGA BASARAB IN 1924

Oleh YEHRESHII

Vasyl' Stefanyk Precarpathian National University,
Department of History of Ukraine and methods of teaching history
Shevchenko St., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine
e-mail: ludyna@ukr.net

Summary

In a scientific article, the author identifies the reaction of the Greek Catholic clergy to the death of Olga Basarab. It is noted that the violent death of Olga Levytska (Basarab) on the night of 12 to 13 February 1924 received a wide public response in Galician-Ukrainian society, further exacerbated the Ukrainian-Polish relations at the time. Priests of the Greek Catholic Church have participated in many chambers and other mourning ceremonies in her memory. One of the most active priests was priest Leontiy Kunitsky, a public figure, member of the Ukrainian Labor Party, and prelate chancellor of the Metropolitan Chapter in Lviv. O. Basarab's funeral turned into a large protest action, which was attended by several thousand people from different parts of Galicia.

Polish government officials persuaded representatives of the GCC metropolitan curia to influence priests to refuse to worship for suicides because it contradicted the Church's canons. Representatives of the Polish authorities emphasized that these devotions were not religious but political in nature.

The author of the article emphasizes that the violent death of Olga Basarab intensified the public activities of the Greek Catholic clergy. Every year in the days of her remembrance (February 12–13), the nationally conscious clergy of the GCC held mourning services in the temples. Such funeral services for the soul of the Ukrainian patriot O. Basarab have become a national tradition. This is evidenced by reports of contemporary Ukrainian magazines during the 1930s, some materials from regional archives, and so on. This tradition was not interrupted during the Nazi occupation of 1941–1944, it existed, in honor of the Ukrainian diaspora, and in the postwar years.

Keywords: *Greek Catholic clergy, Olga Basarab, Polish government structures, Father Leontiy Kunitsky, Ministry of Religious Affairs and Public Education.*

References

- Archiwum Panstwowe w Krakowie [State Archives in Krakow].
Archiwum Akt Nowych w Warszawie [Archives of New Files in Warsaw].
Bezhuk, O. (2008). Diyal'nist' O. Levyts'koyi-Basarab v Ukrayins'komu Komiteti dopomohy ranenym zhovniram u Vidni [Activities of O. Levytska-Basarab in the Ukrainian Committee for Aid to Wounded Soldiers in Vienna]. *Visnyk NU "L'vivs'ka politekhnika" "Derzhava ta armiya" [Bulletin of Lviv Polytechnic National University "State and Army"]*, no. 612, pp. 43–48 (in Ukrainian).

Bezhluk, O. (2007). Materialy Ol'hy Basarab: shche raz pro rozvidual'nu diyal'nist' UVO [Materials of Olga Basarab: once again about the intelligence activities of the UVO]. *Visnyk NU "L'vivs'ka politekhnika" "Derzhava ta armiya" [Bulletin of Lviv Polytechnic National University "State and Army"]*, no. 584, pp. 129–134 (in Ukrainian).

Bezhluk, O. (2017). Ol'ha Basarabova z Levyts'kykh: zhyttya i chyn [Olga Basarabova from Levytsky: life and rank]. L'viv: Ukrayins'kyi instytut "Yevrosotsium". Seriya : Yevrosotsium: osvita ta nauka (in Ukrainian).

Bezhluk O. (2007). Zhinky v lehioni ukrayins'kykh sichovykh stril'tsiv [Women in the Legion of Ukrainian Sich Riflemen]. *Visnyk L'vivs'koyi komertsyynoyi akademiyi [Bulletin of the Lviv Commercial Academy]*, no. 6, pp. 12–20 (in Ukrainian).

Blaha, O. (2017). Zhinka na tli epokhy: neskorena Ol'ha Levyts'ka-Basarab [Woman against the background of the era: the unconquered Olga Levitska-Basarab]. *Naukovyy i kul'turno-prosvitniy krayeznavchyy chasopys Halychyna [Scientific and cultural-educational local lore magazine Halychyna]*, no. 29–30, pp. 116–121 (in Ukrainian).

Derzhavnyy arkhiv u Ternopil's'kiy oblasti [State Archives in Ternopil region].

Derzhavnyy arkhiv u L'vivs'kiy oblasti [State Archives in Lviv Region]

Lyal'ka, Ya. (2007). Ol'ha Basarab ta yiyi doba: dokumenty, materialy, spohady, biohrafichni narysy [Olga Basarab and her time: documents, materials, memoirs, biographical essays]. *Naukovo-doslidnyy tsestr istoriyi natsional'no-vyzvol'nykh zmahan' Ukrayiny. L'viv: Halys'ka vydavnycha spilka* (in Ukrainian).

Nekroloh Holovnoho Vydilu "Soyuza Ukrayinok" [Obituary of the Main Department of "The Union of Ukrainian Women"]. (1924). *Dilo [Work]*, no. 41, 24 febr., p. 4 (in Ukrainian).

Nezabutnya Ol'ha Besarab. Vybrane [Unforgettable Olga Besarab. Favorites] / Ireny Knysh (Ed.). Vinnipeh: Nakladom Orhanizatsiyi Ukrayinok Kanady. Retrieved from: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/5839/file.pdf>.

Pylypiv, I. (2011). Hreko-katolyts'ka tserkva v suspil'no-politychnomu zhytti Skhidnoyi Halychyny (1918–1939 rr.) : monohr [The Greek Catholic Church in the socio-political life of Eastern Galicia (1918–1939): monograph.]. Ternopil: Ekonomichna dumka TNEU (in Ukrainian).

Pislya trahichnoyi podiyi [After the tragic event.]. *Dilo [Work]*, 1924, no. 43, 27 febr. p. 3 (in Ukrainian).

Pogrebennyk, F. P., Stasiuk, O. P. (2003). Basarab Olga [Basarab Olga]. *Entsyklopediya Suchasnoyi Ukrayiny: elektronna versiya [Encyclopedia of Modern Ukraine: electronic version]*. Ch. editors: I. M Dziuba, A. I. Zhukovsky, M. G Zheleznyak, etc.; NAS of Ukraine, NTSh. Kyiv: Institute of Encyclopedic Research of the National Academy of Sciences of Ukraine. Retrieved from: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=40676 (in Ukrainian).

Policja wyjaśnia [Police explain]. (1924). *Dziennik Ludowy [People's Journal]*, no. 45, 24 febr., p. 3 (in Poland).

Sprawa Olgi Basarabowej [The case of Olga Basarabowa]. (1924). *Gazeta Lwowska [Lviv newspaper]*, no. 47, 26 febr., p. 1 (in Poland).

Tajemnica samobójstwa w aresztach polic. wyjaśniona [The secret of suicide in police arrests. explained]. (1924). *Kurjer Lwowski [Lviv Courier]*, no. 44, 23 febr., p. 3 (in Poland).

Viche. Ukrayintsi mista L'vova [Chamber. Ukrainians of the city of Lviv]. (1924). *Dilo [Work]*, no. 40, 23 febr., p. 1 (in Ukrainian).

Wykrycie szaiiki kobiet-bandytek [Detection of the scares of female bandits]. (1924). *Gazeta poranna [Morning newspaper]*, no. 6980, 19 febr., p. 3 (in Poland).

Z obrad Sejmu [From the debates of the Sejm]. (1924). *Gazeta Lwowska [Lviv newspaper]*, no. 57, 8 March., p. 2 (in Poland).

Zhertva lykholittya. Kil'ka dat z zhyttya bl. p. Ol'hy z Levyts'kykh Besarabovoyi [Victim of adversity. Several dates from the life of blissful memory Mrs. Olga from Levitsky Besarabova]. (1924). *Dilo [Work]*, 1924. no. 40, 23 febr., s. 1. (in Ukrainian).

1889 narodylasya Ol'ha Basarab, rozvidnytsya, zv'yazkova Yevhena Konoval'tsya [In 1889 Olga Basarab was born, a scout and liaison officer of Yevhen Konoval'sky]. Retrieved from: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/veresen/1/1889-narodylasya-olga-basarab-rozvidnytsya-zvyazkova-yevhena-konovaltsya> (in Ukrainian).



ІСТОРІЯ ПОВСЯКДЕННОСТІ

УДК 94 (437=161.2)“1921–1939”.613.87

ПИВО, ТЮТЮН І АЛКОГОЛЬ В ЖИТТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В МІЖВОЄННІЙ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ (1921–1939)

Ольга ЗУБКО

Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського,
кафедра культури, методики навчання історії та спеціальних історичних дисциплін
вул. Острозького, 32, 21000, м. Вінниця, Україна
e-mail: zubkoolga5@gmail.com
DOI: 10.15330/gal.35.117-124
ORCID: 0000-0002-7052-1472

Публікація актуалізує дослідження питання повсякденних реалій в житті української еміграційної спільноти у міжвоєнній Чехословаччині – її шкідливих звичок: тютюнопаління та пияцтва. Розгляд цих питань крізь призму історії повсякдення дозволяє не тільки відкоригувати особу українського емігранта, емігранта-героя, (з одного боку ініціатора суспільних змін, а з іншого – заручника історичних подій), шляхом “переведення” його у статус “пересічної людини”; а й допомагає проілюструвати процес “упорядкування” еміграційного життя на новому місці. Тютюнопаління, надмірне вживання пива та горілки українською еміграційною спільнотою міжвоєнній ЧСР проаналізовані з позицій історико-антропологічного підходу.

Ключові слова: українська еміграція, міжвоєнна Чехословаччина, повсякденне життя, шкідливі звички, тютюн, горілка, пиво.

Постановка проблеми. Більшість українських та закордонних дослідників акцентують увагу переважно на політичному аспекті діяльності української еміграції в міжвоєнній Чехословаччині, вихід котрої за кордон був зумовлений, насамперед, поразкою національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. Тоді як недослідженою залишається “інша” історія еміграції, історія “поза контекстом” політики, економіки та культури – її повсякденне життя. Те, що дозволяє по-перше, скоригувати особу українського емігранта, емігранта-героя, (з одного боку ініціатора суспільних змін, а з іншого – заручника історичних подій), шляхом “переведення” його у статус “пересічної людини” з усіма властивими їй позитивними й негативними характеристиками; те, що по-друге, дозволяє проілюструвати процес “упорядкування” життя на новому місці.

Аналіз досліджень і публікацій. Відображення повсякденних еміграційних реалій – складне з огляду джерельного забезпечення. Про це слушно відзначає українська дослідниця Ольга Коляструк: “Повсякдення наче й не залишає документів: воно не карбується у спеціальних указах чи законах, не фіксується у програмах і промовах, як політична й державна історія; не кристалізується матеріальними здобутками в економіці та культурними пам’ятниками. Воно існує завжди, як повітря, воно непомітно триває, як час. Натомість, за законами історичної науки повсякденність може бути відтворюваною лише на документальних підставах...”¹. Тому, при врахуванні вище зазначеного, розгляд шкідливих звичок української еміграційної спільноти в міжвоєнній ЧСР, що ще не був у центрі уваги дослідників, здійснений за допомогою спогадів В. Сімянціва², Н. Наріжною³, В. Приходька⁴; щоденників Є. Чикаленка⁵, С. Русової⁶;

¹ Коляструк О. А. Інтелігенція УСРР у 1920-ті роки: повсякденне життя / відп. ред. В. М. Даниленко. 2-ге вид. Харків : Раритети України, 2015. 404 с. (Структури повсякденності). С. 18.

² Сімянців В. Студентські часи. (Спогади). Чехо-Словаччина. Роки 1923–1929. Вашингтон : Д. К., 1973. 191 с.

³ Наріжна Н. Дитячими очима (Спомин) / Editor Mykola Mušinka. Praha : Vydalo Sdružení Ukrajinek v České Republice, 2010. 100 с.

збірника документів про життя та діяльність Наталени Королів⁷; архівних справ фонду Служби Безпеки Чеської Республіки⁸.

Написання назви країни Чехословаччина подається без дефісу в статусі молоді новоствореної в 1918 р. неподільної Першої республіки чехів і словаків. У цитатах зі спогадів, щоденників і в архівних матеріалах досліджуваного часу збережено стилістику й правопис оригіналів.

Мета статті. Метою публікації є критичний розгляд таких шкідливих звичок українських вихідців як тютюнопаління, надмірне вживання пива та горілки з позицій історико-антропологічного підходу.

Виклад основного матеріалу. Хоча першими українськими вихідцями на теренах міжвоєнної ЧСР в 1918–1919 рр. були вояки підрозділів “Гірська бригада”, “Старий табір”, “Глибока”, “Крукеничі” Української Галицької Армії, що під тиском польської армії під командуванням генерала Й. Галлера змушені були відступити на територію Чехії й були роззброєнні в Мукачево (Закарпаття); а також ті вояки, котрі у складі чехословацької армії, протидіяли наступу угорських комуністичних формувань в Словаччині (усі вояки згодом були інтерновані в Судетах; тут – у містечках Німецьке Яблонне, Ліберець, Йозефів, Тврдошин, Жиліна, Кежмарок – були створені військові табори. – *О. З.*), наша увага звернена на шкідливі звички антибільшовицької частини українських вихідців, котра прибула до Праги, її околиць та інших чехословацьких міст дещо пізніше, з початком 1920-х рр. Чисельність цієї частини української еміграції в міжвоєнній ЧСР становила близько 20 000 осіб.

Саме в цей час керівництвом міжвоєнної Чехословаччини було започатковано так звану “Ruská pomosná akcia” – “Руську допомогову акцію” (1918–1927) – фінансову допомогу еміграційним організаціям. Ця фінансова допомога, до усього, співпала з Інтербелумом (1920–1930) – часом новаторства в галузі техніки; періодом, коли вперше в історії людства реально поліпшився побут. У 1920-х, крім технічних винаходів Першої світової війни (вологих серветок, окулярів, засобів жіночої гігієни, паперових носових хустинок, кварцевих ламп, чайних пакуночків, наручних годинників, застібок-блискавок, майок і виробів зі сталі, котрі не боялися іржі), міжвоєнна ЧСР залюбки знайомила також: з авторефрежираторами, електричними бритвами, електроенцефалографами, контактними лінзами, бульдозерами, асфальтоукладавачами, поліграфом, кінематографом, телеграфом, банківськими й поштовими переказами. В свою чергу, 1930-ті додали до технічних новинок безпосередньо в міжвоєнній Чехословаччині: перші електронні годинники, липку стрічку (скотч), заморожені харчові напівфабрикати, радіотелескопи, електроскопи, аерогелі, скловолокно, казеїнове волокно, нейлон (жіночі колготки), розчинну каву Nescafe, молочний бульбашковий шоколад Nestle та згущене молоко.

Отож, опинившись в значно кращих політично-фінансових й культурно-технічних реаліях, “олюднуючись побутово”, українські політичні вигнанці “перебрали на себе” з нового оточуючого, як позитивне, так і негативне.

Для набуття негативного існували свої об’єктивні та суб’єктивні причини. Серед перших – чехословацькі фінансові дотації й реклама. Серед других – пошуки оптимальних варіантів соціально-трудова адаптації та криза самоідентифікації.

Якщо говорити про тютюнопаління, то купляти цигарки “дозволяли” фінанси, а реклама заохочувала їх палити. Так “купівельна” спроможність чехословацької крони в 1920-х була

⁴ Кравчук Л., Козельчук Л. Спогади Віктора Приходька про Олександра Олесья. *Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Матеріали XXI Вінницької Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції 24–25 вересня 2020 р. присвяченої 30-річчю з дня проголошення Декларації про державний суверенітет України* / ред. кол.: Ю. А. Зінько (відп. редактор), С. А. Лапшин (відп. секр.), С. М. Василюк та ін. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2020. 352 с. С. 241–254.

⁵ Чикаленко Є. Щоденник (1925–1929) / упорядкування, передмова та коментарі І. Старовойтенко. Київ : Темпора. 2016. 448 с.

⁶ Русова С. Мемуари. Щоденники. Київ : Поліграфкнига, 2004. 544 с.

⁷ Наталена Королева. Життя і творчість документах та матеріалах (до 120-річчя з дня народження): *Збірка документів* / уклад. та автор передм. І. Тюрменко. Київ : Дельфін, 2008. 88 с.

⁸ *Archiv bezpečnostních složek, Praha, ČR. Fond S OSTRAVA. Sign. S-4592 OV.*



більш стабільною, ніж австрійської, яка “протрималася” в міжвоєнній ЧСР ще до 1925 р. Після розпаду Австро-Угорщини саме Чехословаччина взялася стабілізувати курс валют з метою недопущення подальшого знецінення австрійської крони, що існувала в статусі валюти після розпаду імперії ще до 1925 р. Австро-Угорщина зобов’язувалася перестати виплачувати військові облігації та здійснювати кредитування урядів Австрії та Угорщини відповідно. Проте, австро-угорський банк порушив домовленості і це призвело до штемпелювання банкнот в міжвоєнній ЧСР, а з цим, відповідно, до інфляції австрійської крони. Співвідношення чехословацької крони до австрійської 1921–1925 рр. становило 1:60⁹. Стабілізація власне чехословацької крони сталася в 1923 р. У 1923–1933 рр. офіційний курс чехословацької крони по відношенню до американського долару становив 100:2,96 або 100:3¹⁰. А оскільки Велика депресія 1929-го охопила міжвоєнну ЧСР із запізненням, тільки в 1932 р. і тривала в країні до кінця 1935 р., то таке співвідношення протрималося ще й до 1935-го. Під час реалізації “Допомогової акції” чехословацьким урядом було виділено чималі кошти на підтримку української антибільшовицької еміграції. За деякими підрахунками сума складала 500 мільйонів крон. Кульмінаційним “акційним роком” став 1924 р., коли на потреби “руських” Прага виділила 99 775 мільйонів¹¹, які скерувалися на стипендії українським, білоруським, російським та грузинським студентам, заробітну платню викладачам, різноманітні грошові дотації та спеціальні рахунки різних допомогив фондів, які забезпечували, окрім додаткових доплат в розмірі 450 крон, одягом і ліками. Наприклад, розмір стипендії українських студентів коливався від 500 крон у 1920-х до 150 крон у 1930-х (15 доларів у 1920-х рр. і 4 долари в 1930-х рр. через інфляцію). Що цікаво: пересічний чеський урядовець, столяр або муляр, зазвичай, щомісячно витрачав на сигарети приблизно 100–200 крон, що було на думку безпосереднього учасника тих подій Віктора Приходька “самозрозумілою річчю”¹², однак й український вигнанець, за дуже скромного власного бюджету, дешевих сортів цигарок або й зовсім відсутності коштів, як таких, витрачав на тютюн ті ж самі 100–200 крон у місяць.

Щодо реклами, то палити в ті часи вважалося модним й престижним. Про це на кожному кроці нагадували різноманітні газети та часописи, що рекламували, насамперед, продукцію підприємства Škoda: автівки, мотоцикли, зброю й літаки. В позитиві тютюнопаління переконували також лікарі, спортсмени, актори і, навіть, науковці. Доходило до того, що одні тютюнові кампанії сповіщали про здатність тютюну впливати на обмінні процеси в організмі, отож в сприянні тютюну відносно скинення зайвої ваги; а інші просто зображали представників середнього класу з цигарками в звичній домашній обстановці (з дітьми, дружинами, песиками та котиками). Однак, якщо чехи “полюбляли” американські Marlboro, Camel, Winston (відомі марки на території Чехії з 1904 р., 1916 р.), то українські вихідці могли дозволити собі тільки дешеvu Vlasta.

На нашу думку ще однією об’єктивною причиною популярності тютюнопаління в міжвоєнну добу серед українських посіпак був, “уклад і триб життя” власне самих емігрантів. Мова йде про те, що українська антибільшовицька еміграція була чи не найбільш культурною або статусною еміграцією, котра мала в своєму складі, політиків, вчених, поетів, художників, акторів, письменників, винахідників й інших, тих, для кого цигарки виступали одним із органічних елементів їх життя та діяльності. Наприклад, відомий поет Олександр Олесь (1878–1944) не міг творити без пива та 40–50 цигарок у день.

⁹ Шуст Р. М. Золота кронова валюта. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (гол.) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ : Наук. думка, 2005. Т. 3 : Е–Й. С. 373.

¹⁰ Зубко О. Є. Створення та діяльність Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі (1923–1933 рр.) : дис. ... канд. іст. наук. : 09.00.12. Київ, 2010. С. 85–86.

¹¹ Ляхоўскі У. Ад гоманаўцаў да гайсакоў. Чыннасць беларускіх маладзёвых арганізацый у 2-й палове XIX ст. – 1939 г. Навукова-папулярнае выданне. Беласток : Беларускае гістарычнае таварыства ; Вільня : Інстытут беларусістыкі, 2012. С. 387.

¹² Кравчук Л., Козельчук Л. Спогади Віктора Приходька про Олександра Олесь. *Вінниччина: минуле та сьогодення. Кращі дослідження : матеріали XXI Вінницької Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції 24–25 вересня 2020 р.* С. 246.

В листі до Олександра Кошиця (1874–1944) від 09 січня 1931 р. Василь Королів-Старий (1879–1943) пише: “Минулого року на початку поставили ми були з Наталею трудне собі завдання: кинути курити, бо – зрештою цей звичай є правдиве свинство й для себе, й для сторонніх. Кинули. Я – по 36-х роках, Наталя – по 20-х безперервного смоктання. Поклали початі цигарки в попільничку й це вже рік не доторкалися до них а – ні разу. Щоправда, я дуже хворів, навіть мусив лікуватись. Духово перехворіла й Наталя. Але ж тепер не надивуємося, як могли стільки років робити таку гидоту”¹³.

До суб’єктивних причин популярності тютюну серед української еміграційної спільноти в міжвоєнній ЧСР варто додати юнацький максималізм її молодших представників, їх бажання спробувати все. Про це влучно відзначала у своїх спогадах Н. Наріжна. Наталці Наріжній у 1938 р. дісталось “на горіхи” за цигарки від шкільного куратора Трохима Івановича Пасічника (1896–1968). Вона згадувала той випадок так: “Давай підемо у ліс, – сказала одного сонячного пообіддя Килина, (Килина (Катерина) Білецька (Ольжич; Лазор) (1919–1996) – молодша донька професорова Л. Білецького (1882–1955)), додаючи з поважною міною, що має аж дві цигарки. Почувалися ми дорослими – мені було майже шістнадцять, а Килина була дещо старшою. Ми пішли у ліс, у сторону тієї частини Модржан, де жила Килина разом з родиною. Ліс був досить ріденький, але ми знайшли прозору гущавину, посідали на траву і почали, загикуючись, смоктати “Власти”. Тільки-но наші творчі душі, з допомогою реальної нудоти, почали підноситись під небеса, коли нам над головами громом загуркотіли слова професора Пасічника: “Білецька, Наріжна, що ти ви тут робите?” Що за дурне питання, подумала я. Та ж він бачить, що ми стараємося навчитися курити. Що в ту хвилину подумала Килина, не знаю, пригадую тільки її блакитні очі, мов ранішнє небо, і не менше розумну від запиту відповідь: “Вибачте, пане професоре, ми не знали, що тут вас зустрінемо”. Пасічник оторопів, а тоді подивився на мене: “І, ви, Наріжна, також не знали?” Мені захотілося сміятися, так що я тільки кивнула головою на знак згоди. Як видно, професор також хотів сміятися. Відвернувшись від нас, він буркнув, щоб ми забиралися геть з лісу і щоб він більше ніколи не бачив нас і близько тютюну в будь-якій формі. Ми подякували і пообіцяли, що більше не будемо ходити в ліс вчитися курити”¹⁴.

Не менш шкідливим для “українських пражан” було надмірне вживання розливного пива. Останнє, на відміну, від тютюну, в міжвоєнній ЧСР було національною історією, національною культурою і національними традиціями. У 1921–1939 рр. найбільш популярною маркою пива на території ЧСР було “Staropramen”, відоме з 1869 р. Цікаво, що саме ця марка пива припала до смаку й українським вихідцям. Серед українських емігрантів любов до пива пояснювалася двома причинами: психологічною (гуртуючою до неформального спілкування) та соціальною (набуття (підтримання) відповідного соціального статусу). Ось як про пиво згадував Валентин Іванович Сімянців (1899–1992): “Пива за двадцять два роки мого життя в ЧСР я так і не навчився пити. Пив скоріше тому, що інші п’ють, а без того, що там робить? Не скажу, що відмовлявся і від інших напоїв. Лишилися в пам’яті вечори, коли за окремими столами засідали студенти (мова йде про посиденьки в “господах”; “hosпода” – пивних, клубах за інтересами. – О. З.) різних народів. Пиття пива при свічках, що блимали та ганяли фантастичні тіні по стінах і склепіннях, під пісні мало щось вабляче і лишилося на довгі роки зворушливим. А як піснями змагалися столи-народи!”¹⁵.

Так, наприклад, для поета Олександра Олесь “цигарета та гальба пива” були “ідеальною творчою атмосферою”. Віктор Приходько (1886–1982) згадував: “...Самотній Олесь в куточку маленької пиварні... Так Олесь міг просидіти на одному місці три й п’ять годин. Перо бігало по папері, папіроски викурювалися одна по одній, а “hostinsky”, шинкар, дбав щоби “pan spisovatel” (по-чеськи письменник) без пива не сидів... Ось загально взявши образ Олесєвої пиятики. Він не раз казав мені – “виправдовувався”, що пиво дуже гарно на нього впливає, підносить його настрої і він тоді має охоту писати. Це знали його Дружини й Син і вдома ніколи з

¹³ Наталена Королева. Життя і творчість документах та матеріалах (до 120-річчя з дня народження) : збірка документів / уклад. та автор передмови І. Тюрменко. Київ : Дельфін, 2008. С. 25.

¹⁴ Наріжна Н. Дитячими очима (Спомин). С. 70.

¹⁵ Сімянців В. Студентські часи. (Спогади). Чехо-Словаччина. Роки 1923–1929. ... С. 72.



цього приводу не було жадних розмов. В пиварнях Олеся дуже любили господарі – “гостінські” і постійні гості. Любили за привітність, простоту і лагідність вдачі. Всі знали, що це – “ukrainski spisovatel a basnik” (український письменник і поет) і ставилися з великою пошаною. Коли-б Олеся помер у нормальні часи, то – я певен – за його гробом слідкували-б сотні ось цих його знайомих і приятелів-чехів, а в пиварнях, де він засідав, з’явилися-би на стінах, європейським звичаєм, почесні дошки з надписом “zde sedaval ukrainski basnik Oles”¹⁶.

Про надмірну Олесеву любов до пива відзначав і Євген Чикаленко (1861–1929): “...Олеся робить страшне вражіння – це просто пивна бочка; здається, якби його проткнув, то так би й бризнуло пиво: обрзкий, опухлий, сопе наче ковальський міх і ледві, ледві ходить. Пропав чоловік! Не дасть він вже нічого, ніякої творчості від нього вже сподіватися не можна. Думалося, що коли приїде з Києва його жінка та хлопець, то він перестане пити, аж показалося, що нічого вже не може втримати його від пятики”¹⁷.

Туга за Батьківщиною, крах сподівань, неможливість віднайти своє місце в житті, безробіття та зубожіння – все це в середовищі української еміграційної спільноти в міжвоєнній ЧСР, особливо у 1930-х, (коли країну охопила світова економічна криза та передвоєнні з воєнними реаліями), призводило й до зловживання горілкою.

Ще в останні роки “допомогової акції”, коли становище українських вигнанців ще сяк-так було фінансово “запевненим”, в Щоденнику Софії Федорівни Русової (1856–1940), наприклад, можна прочитати: “14 березня 1929 р. Вчора – значна подія в житті Інституту (мається на увазі УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі. – О. З.), ми фотографувалися – професори, “окончієв-шиєся” і абсолюенти, до 100 чоловік. Вечеря була неможливо погана. В горілку професор Тимченко (1882–1956(?)) наклав стільки перцю, що у Сімовича язик оддубів”¹⁸.

Про буденне вживання міцних напоїв (“спиртівки”) згадував і В. Сімянців: “Для наших хіміків (мається на увазі студентів Подебрадської УГА. – О. З.) горілка – це тільки чвертка спирту та трохи лушпиння цитрини. Спирток вони дешево мали для лябораторок”¹⁹.

Питання зловживання алкоголем серед українців в міжвоєнній Чехословаччині відна-йшло своє відображення і в новелі Юрія Липи (1900–1944) “Гадючки”: “Мартуся думає про життя, про те, що треба б купити теплої білизни для брата, що брат її мерзне і завжди має мокрі ноги. Думає й про недорогий плащик для себе, що бачила на Карловій вулиці. Але чує те, що говорить брат про ковбаси, і їй робиться недобре, темно в очах, – ні, це темно надворі.

– Світи лампу! – кричить сердито.

Брат світить лампу, а на світло приходять два сусіди, що не мають у себе світла: Артим і хімік. Білявий, рябий і гостроносий Артимович – старшина запорозького корпусу – тепер на електротехнічних курсах.

– Артима, маєш тютюн? – з хитрим лицем-вузликом питається його хімік з академії в Подебрадах.

– Ні, – відповідає білявий.

– А сірники?

– Ні, – відповідає спокійно.

– Ну, то закурим, бра’! – говорить хімік і сміється швиденько й гостро. Потім оповідає про нову моду в Подебрадах, в українській академії.

Там постійно була нова мода.

Розгоралася в мозках тисячі українців під крилами замку короля св. Юрія й огортала всіх: молодь, їх батьків, кривих і самих професорів. Навіть чехи, що вчилися в українській академії, піддавалися тим настроям.

¹⁶ Кравчук Л., Козельчук Л. Спогади Віктора Приходька про Олександра Олеся. *Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження : матеріали XXI Вінницької Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції 24–25 вересня 2020 р. ...* С. 246.

¹⁷ Чикаленко Є. Щоденник (1925–1929). Упорядкування, передмова та коментарі І. Старовойтенко. Київ : Темпора, 2016. 448 с. С. 90.

¹⁸ Русова С. Мемуари. Щоденники... С. 287.

¹⁹ Сімянців В. Студентські часи. (Спогади). Чехо-Словаччина. Роки 1923–1929... С. 73.

Спочатку постала мода на партійні демонстрації. У душних, повних тютюнового диму покоїках, у великих залах до вправ, у темних шиночках збиралися групки людей, виносили постанови і демонстрували... Згодом комівуаяжери кинули гасло: велос! Тоді під Подебрадами серед кучерявих садів показалися сотні велосипедистів. Наколесниками стали всі: професори, студентки, діти, сиві діди...

Потім частина забралась до шоферства, і вечорами цілі родини розмовляли тільки про порівняльну вартість автових марок і про замклі свічі.

Шахи і футбол прийшли майже одночасно, на них виховались майстри.

Але головно хвиля попливла іншим річищем – шукати себе в питтю. Засновано Академію Пиття, де ректором був студент-фахівець, що не раз іспитував доцентів, випивачів-аматорів. Щоб досягнути гідності члена Найяснішої Академії, суворий статут вимагав багато дисциплінованості і фантазії. Оповідали дива про те, що діялося за замкненими дверима локалю цієї “Академії”...²⁰

Про шкоду пиятики розповідало своїй пастві й еміграційне душпастирство. Зокрема, священник УАПЦ, душпастир Подебрадського православного товариства імені святих Кирила та Мефодія, студент музично-педагогічного факультету УВПІ ім. М. Драгоманова в Празі Григорій Мельник (1893–1939(?)). Одним із його наочних прикладів-проповідей у 1928 р. став випадок із котом. Душпастирю довелося лікувати тваринку. Після горілчаної анестезії, пухнастик, нажаль, став дурником, а якщо вже коти дурнішають від оковитої, то що казати було про людей на думку панотця? “...Оперувати котика потрібно було терміново. – Згадував мозирчанин Антон Білінський (1897–після 1945) – в минулому “один із білорусів на службі УНР” – хорунжий 4-ї Київської дивізії. – Але ж як? Це ж не кролик, тут кігті, зуби. Ось Пан-отець й вирішив застосувати загальний наркоз. Поклав пухнастика спиною собі на коліна і влив в нього, незважаючи на опір, гарну порцію горілки. Потримав трохи, опустил на підлогу. Тварину добряче хитало, але загальний наркоз пішов на користь: агресивності нуль, муркотить собі. Очі, правда, в різні боки дивляться, але то вже дрібниці. Операцію провести це не завадило: був розкритий пухир, вибрана столова ложку гною, ретельно вичищена рана, покладена лікарська мазь... Кіт вижив і одужав. Але – на жаль – став повним ідіотом. Не знаю, що цьому посприяло: хвороба, операція, вроджена котяча схильність або ж та горілка. Однак складалося враження, що кіт, що не день, то дурнішав. Він не тільки не навчився ловити мишей, а й неймовірно їх боявся. Одного разу господар кота та душпастир, не витримавши, вирішили наочно показати негіднику, що миша – це безпечно і дуже смачно. Мишу впіймали живу, під банку з монеткою. Прив’язали її за хвоста на ниточку. А кота загнали у кут, щоб заздалегідь не утік. Тоді ж Пан-отець став похитувати нещасною мишею у тварини перед носом. Миші, напевно, було страшно, але той жах, який читався в котячих очах, зашкалював усі межі. Сидячи на задніх лапах, пухнаста істота спиною втиснулася у куток, і перелякано стежила як розгойдується перед її очима якась інша звірюка. Кульмінаційним моментом стала мишача витівка: вигнувшись, вона потягнулася до кота та... вкусила його за носа! Отетеріли усі, а кіт з криком вирвався з кутка, прослизнув повз людські ноги та драпонував на вулицю...” (Переклад з чеської – авторський. – О. З.)²¹

Висновки. У 1939 р. у двері більшості українських вигнанців у міжвоєнній ЧСР постукала Друга світова війна. Нові реалії життя вимагали й нового повсякдення. Пиво, тютюн і горілка нікуди не зникли з території Протекторату Богемії та Моравії, проте вкотре в чергове нагадували про ті далекі ніби часи, коли вони виступали спробами відійти від фізичного й психологічного (морального) стресів, намаганням позбавитися відчуженості та невлаштованості у житті.

²⁰Липа Ю. Гадючки : новела. *Нотатник 3: Новели*. Львів : Хортиця, 1937. С.133.

²¹*Archiv bezpečnostních složek. (Praha, Czech Republic). Fond S OSTRAVA. Sign. S-4552 OV, str. 34.*



BEER, TOBACCO AND ALCOHOL IN THE LIFE OF UKRAINIAN EMIGRATION IN INTERWAR CZECHOSLOVAKIA (1921–1939)

Olha ZUBKO

Vinnytsia State Pedagogical University. M. Kotsyubynskoho,
Department of Culture, Methods of Teaching History and Special Historical Disciplines,
street Ostrozkoho, 32, Vinnytsia 21000, Ukraine
e-mail: zubkoolga5@gmail.com

Summary

This article contains information about the harmful habits that were characteristic of the Ukrainian anti-Bolshevik emigration community in interwar Czechoslovakia – smoking and drinking. Note that drunkenness also includes the so-called “light alcohol” - beer. Consideration of these harmful habits of Ukrainian emigration is carried out through the prism of everyday history, because it is the everyday perspective that allows us to “humanize” the image of the Ukrainian emigrant-hero, who on the one hand was the initiator of social change, and on the other – the hostage of historical events.

Historical-anthropological approach – strictly criticism of the source base: archives, reminiscences, memoirs, diaries.

Emphasis is placed on the fact that the interwar period coincided with the so-called period of Interbellum – the time of innovation in technology; the period when, for the first time in human history, everyday life really improved. Thanks to “Ruská pomocná akcia” the emigrants had a more or less confident financial position for eight years, it was clear why Ukrainian fugitives adopted the negative with the positive.

There were subjective reasons for acquiring the negative too: age, advertising, the search for optimal options for social-labor adaptation, the desire to try all the pleasures of life, the crisis of self-identification.

Keywords: *Ukrainian emigration, interwar Czechoslovakia, everyday life, harmful habits, tobacco, vodka, beer.*

References

Archiv bezpečnostních složek (Praha, Czech Republic) [Archives of the Security Service of the Czech Republic. m. Prague]. Fond S OSTRAVA. Sign. S-4552 OV (in Czech).

Chykalenko, Ye. (2016). *Shchodennyk (1925–1929)*. [Diary (1925–1929)] / Uporiadkuvannia, predmova ta komentari I. Starovoitenko. Kyiv: Tempora (in Ukrainian).

Koliastruk, O. A. (2015). *Intelihentsiia USRR u 1920-ti roky: povsiakdenne zhyttia* [The intelligentsia of the USSR in the 1920s: everyday life]. Vidpovidalnyi redaktor V. M. Danylenko. Druhe vydannia. Kh.: Raryety Ukrainy (in Ukrainian).

Koroleva, Natalena. (2008). *Zhyttia i tvorchist dokumentakh ta materialakh (do 120-richchia z dnia narodzhennia)* [Life and work of documents and materials (to the 120th anniversary of his birth): Zbirka dokumentiv / Uklad. ta avtor predmovy I. Tiurmenko. Kyiv: Delfin (in Ukrainian).

Kravchuk, L. Kozelchuk, L. (2020). *Spohady Viktora Prykhodka pro Oleksandra Olesia*. [Memoirs of Viktor Prykhodko about Oleksandr Oles]. *Vinnychchyna: mynule ta sohodennia. Kraieznavchi doslidzhennia*. Materialy XXI Vinnytskoi Vseukrainskoi naukovoï istoriko kraieznavchoï konferentsii 24–25 veresnia 2020 r. Prysviachena 30-richchiiu z dnia proholoshennia Deklaratsii pro derzhavnyi suverenitet Ukrainy. Red. kol.: Iu. A. Zinko (vidp. redaktor), S. A. Lapshyn (vidp. sekr.), S. M. Vasyliuk ta in. Vinnytsia: Nilan LTD (in Ukrainian).

Ljahowski, U. (2012). *Ad gomanawcaw da gajsakow. Chynnasc belaruskich maladzjovych arganizacyj u 2-j palove XIX st. – 1939 g.* [From Homanists to Gaisaks. Validity of Belarusian youth organizations in the second half of the 19th – century1939]. Navukova-papuljarnae vydanne. Belastok: Belaruskae gistorychnae tavarystva; Vilnja: Instytut belarustyky (in Belarusian).

Lypa, Yu. (1937). *Hadiuchky: Novela* [Vipers. Novel]. *Notatnyk 3: Novely*. Lviv: Khortytsia, p. 159 (in Ukrainian).

Narizhna, N. (2010). *Dytiachymy ochyma (Spomyn)* [Children’s eyes. Recollection] / Ed. Mykola Muřinka. Praha: Vydalo Sdružení Ukrajinek v České Republice (in Ukrainian).

Rusova, S. (2004). *Memuary. Shchodennyky* [Memoirs. Diaries]. K.: Polihrafknyha (in Ukrainian).

Simiantsiv, V. (1973). *Studentski chasy. (Spohady)*. *Chekho-Slovachchyna. Roky 1923–1929*. [Student times. Memoirs. Czech-Slovak. Years 1923–1939]. Vashynhton: D.K. (in Ukrainian).

Shust, R. M. (2005). Zolota kronova valiuta [Gold crown currency]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy* : u 10 t. / redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in.; Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. Kyiv: Nauk. Dumka. T. 3 (in Ukrainian).

Zubko, O. Ye. (2010). Stvorennia ta diialnist Ukrainskoho vyshchoho pedahohichnoho instytutu im. M. Drahomanova v Prazi (1923–1933 rr.) [Establishment and activity of the Ukrainian Higher Pedagogical Institute named after M. Drahomanov in Prague (1923–1933)]. (*Doctor's thesis*). Kyiv (in Ukrainian).

Надійшла до редакції 23 травня 2022 р.



МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ

УДК 37.016:94(477)

МЕТАФІЗИЧНА ТЕОРІЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Володимир САБАДУХА

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу,

кафедра суспільних наук

вул. Карпатська, 15, 76000, м. Івано-Франківськ, Україна

e-mail: ukrainian_idea@ukr.net

DOI: 10.15330/gal.35.125-139

ORCID: 0000-0001-9208-2661

Проаналізовано можливості метафізичної теорії особистості у процесі викладання історичних дисциплін та сформульовано онтологічний підхід до розуміння історичних подій, змістом якого є трансформація знеособлених форм суспільного буття в особистісні. Доведено конструктивний потенціал метафізичної теорії особистості на прикладах з історії України. Обґрунтовано, що зріла особистість позитивно впливає на життєдіяльність як окремої людини, так і нації в цілому. Історія до цього часу має знеособлений характер, який себе вичерпав як в Україні, так і у світі. Трагічність ситуації полягає в тому, що необхідність трансформації знеособленої парадигми буття людини в особистісну не усвідомлюють ані філософи, ані історики. Доведено, що аналіз соціально-політичних та духовних якостей історичних діячів крізь призму метафізичної теорії особистості сприятиме не лише більш змістовному розумінню історії, але й духовному розвитку молоді людини, а дійсним суб'єктом історії є особистість – діяч, який керується інтересами суспільства й держави. Предметом дослідження науковця-історика має бути конфлікт знеособленого й особистісного, що складає сутність історичних подій. Сформульовано Я-концепцію історика в умовах необхідності трансформації знеособленої парадигми буття людини в особистісну.

Ключові слова: *метафізична теорія особистості, знеособлена парадигма буття людини, особистісна парадигма буття людини, історична подія, інтерес, спонукання, Я-концепція історика.*

Українська нація опинилася перед викликами глобалізованого світу, який нівелює тисячолітні надбання українського духу. Українська людина матеріалізується, втрачає своє національне коріння і врешті-решт перетворюється на посередність, стає людиною маси. У цій ситуації зростає роль викладання історії України. Загальновизнаною є думка, що мета викладання історичних дисциплін – це виховувати свідомого громадянина, людину вкорінену у свій край, духовні й народні традиції. Сьогодні виклики вимагають суттєвого уточнення розуміння змісту історії та мети викладання історичних дисциплін.

Мета дослідження: уточнити ціль викладання історичних дисциплін в умовах глобальних викликів й необхідності розбудови української державності, що передбачає розв'язання таких завдань: по-перше, довести, що метафізична теорія особистості може бути теоретико-методологічним підґрунтям викладання історії; по-друге, обґрунтувати актуальність трактування історичних подій на основі метафізичної теорії особистості; по-третє; сформулювати Я-концепцію історика в умовах необхідності трансформації знеособленого буття в особистісне.

Вважаємо, що ключ до розуміння історії та історичних подій – це уточнення знань про людину та її сутність. Метафізична теорія особистості дозволяє суттєво поглибити уявлення про людську сутність. Людина в процесі духовного становлення може пройти такі ступені розвитку: залежна особистість, посередня особистість, зріла особистість і геній, а може зупинитися на нижчих ступенях буття. Людина, яка здійснює життєдіяльність на першому чи другому ступенях духовного розвитку, актуально перебуває на знеособленому ступені існування, хоча потенційно у неї є особистісне начало. Спеціально підкреслимо, що на якому б ступені духовного розвитку не перебувала людина, ставлення до неї має бути як до особистості. За певних умов

людина здатна подолати наявний ступінь буття і піднятися до ступеня зрілої особистості. Залежна людина живе безпосередніми потребами і, як правило, є предметом маніпулювання. Посередня людина переслідує свою вигоду (економічну, політичну, правову, психологічну, світоглядну), але маскується під особистість. У боротьбі за вигоду і владу вона не цурається будь-яких засобів: маніпуляцій, брехні, шантажу, війни тощо. Особистість не може користуватися такими засобами, а тому, як правило, програє. Людина особистісного ступеня розвитку має такі ознаки: вимоглива до себе, прагне духовного розвитку, спонукається потребами суспільства, має розвинуте мислення, психологічно й інтелектуально самостійна¹. Конструктивний потенціал запропонованої концепції полягає в тому, що вона створює теоретико-методологічне підґрунтя для відповіді на запитання “Хто є хто?” і “Що є що?” як у повсякденному житті, так і в історії.

Спеціально зазначимо, що лише зріла особистість здатна до конструктивної державотворчої та історичної діяльності. Відповідно до цієї концепції державні діячі мають спонукатися інтересами суспільства й держави, але, на жаль, вони часто бувають до цього не здатні. Сформульовані вимоги до історичних діячів співпадають з вимогами Д. Донцова щодо державних діячів та їх інтелектуально-психологічних якостей. Так, спираючись на давньогрецьку історію та історію Руси-України, він стверджує, що державні діячі мають володіти такими рисами: шляхетність, мужність, розум². Керуючись інтересами нації, державний діяч має визначити засоби їх реалізації. Саме усвідомлення необхідності реалізації національних інтересів дозволяє подолати як власну вигоду, так і організувати народні маси на соціальну творчість. Виходячи із наведених роздумів щодо ролі особистості в історії, суспільство має зрозуміти, що на чолі держави мають бути діячі особистісного ступеня духовного розвитку. Діяч, який не спонукається національними інтересами, не має відповідних здібностей, не володіє необхідними професійними якостями, а тому рано чи пізно припуститься помилок, що дорівнюватимуть державному злочину.

Метафізична теорія особистості дозволяє узагальнити наявні форми життєдіяльності людини й суспільства в поняттях “знеособлена парадигма буття людини” і “особистісна парадигма буття людина”. На основі досліджень відомих філософів, істориків ми сформулювали фундаментальні ознаки знеособленої парадигми.

1. Атрибут соціально-політичної активності належить людині маси, яка в дослідників отримала різні назви: О. Герцен³, К. Леонтьєв⁴ називали її посередньою, В. Липинський⁵ та Д. Мережковський⁶ – “хамом”, В. Соловйов⁷ – “антихристом”, Х. Ортега-і-Гассет – людиною маси⁸. У К. Юнга цей архетип поведінки людини отримав назву “Тінь”⁹. Зусиллями цього типу людини була розбудована знеособлена парадигма буття людини. Інші суб’єкти діяльності є для цієї людини засобами діяльності.

¹ Гречаний О. Ф., Сабадуха В. О. Філософія здібностей у контексті пріоритету духовного над матеріальним: монографія. Луганськ : Вид-во СНУ ім. Володимира Даля, 2015. С. 67–104; Сабадуха В. О. Метафізика суспільного та особистісного буття: монографія. Івано-Франківськ : ІФНТУНГ, 2019. С. 315–323. Сабадуха В. О. Українська національна ідея та концепція особистісного буття : монографія. 2-е вид., випр. Івано-Франківськ : Фоліант, 2012. С. 137–139.

² Донцов Д. І. Дух нашої давнини. Дрогобич, 1991. С. 147.

³ Герцен А. И. Концы и начала. *Сочинения в 9-т.* Москва, 1958. Т. 7. С. 469–470.

⁴ Леонтьев К. Н. Средний европеец как идеал и орудие всемирного разрушения. *Избранное.* Москва : 1993. С. 119–146.

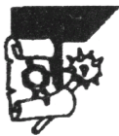
⁵ Липинський В. Хам і Яфет. *Сучасність.* 1992. № 6. С. 63–76.

⁶ Мережковский Д. С. Грядущий хам. *В тихом омуте: Ст. и исслед. разных лет.* Москва : Советский писатель. 1991. С. 350–377.

⁷ Соловьев В. Из “Трех разговоров” Краткая повесть об Антихристе *Чтения о богочеловечестве; Стат., стихотворения и поэма; Из “Трех разговоров”:* Краткая повесть об Антихристе. Санкт-Петербург, 1994. С. 416–486.

⁸ Ортега-і-Гассет Х. Бунт мас. *Ортега-і-Гассет Х. Вибрані твори / пер. з ісп. В. Бурггардта, В. Сахна, О. Товстенка.* Київ : Основи, 1994. С. 15–139.

⁹ Юнг К. Структура психики и процесс индивидуации. Москва : Наука, 1996. С. 203–204.



2. Економічною умовою панування посередньої людини є відчуження основних мас населення від власності та управління виробничими та суспільними процесами.

3. Посередня людина перетворила демократію із соціально-політичного механізму розв'язання суперечностей та проблем на механізм маніпулювання свідомістю пасивної більшості населення¹⁰.

4. У моральній сфері безмежно панують евдемоністичні цінності, психологічна агресивність та насильство.

5. Формально проголошено свободу, але насправді одні форми залежності змінилися іншими.

6. Відсутні органічні суспільні форми буття людини, які б сприяли її духовному розвитку, а також втрата значною частиною людей смислу життя породили почуття “екзистенційного вакууму” (В. Франкл).

Сформулюємо основні ознаки особистісної парадигми буття людини: по-перше, пріоритет в суспільстві й державі на всіх рівнях має належати зрлій особистості, а не людині маси; по-друге, держава та суспільство віддають пріоритет духовним потребам та розвитку здібностей, розуміючи, що здібності людини особистісного ступеня є найвищою цінністю; по-третє, державний діяч, який виявився неспроможним керуватися у своїй діяльності інтересом суспільства, повинен позбавлятися морального, політичного, юридичного права займати державні посади; по-четверте, держава створює умови для подолання відчуження людини від процесу розробки та прийняття рішень у всіх сферах життя суспільства; по-п'яте, заміна демократії посередніх аристократією особистостей.

З цієї теоретичної й методологічної позиції історію варто розуміти як боротьбу знеособленої людини з особистістю за пріоритетне становище в суспільстві. Конфлікт знеособлене – особистісне у кожен історичну епоху і в історії кожного народу має свою форму й специфіку, але його сутність залишається незмінною. Вважаємо, що метафізична теорія особистості може бути методологічним інструментарієм для усвідомлення спонукань до діяльності історичних діячів, а також дозволяє проаналізувати сутність історичних подій і зробити певні висновки щодо розуміння сучасної політичної ситуації як в Україні, так і у світі. Найкоротший шлях осмислення цього конфлікту – це шлях прикладів. Мета викладання історичних дисциплін полягає в тому, щоб розкрити цей прихований зміст.

Фундаментальні роздуми щодо ролі історії в процесі громадського виховання залишив англійський політичний діяч, історик і філософ Г. Болінброк (1678–1751). Любов до історії постає у вченого складовою частиною людської сутності. “Любов до історії здається невіддільною від людської природи, тому що вона невіддільна від любові до самого себе. Саме ця першопричина рухає нас вперед та назад, в майбутнє та в минулі віки. Ми уявляємо, що речі, які нас хвилюють будуть цікавити і нащадків: це почуття властиве людству...”¹¹.

Філософсько-етичний зміст викладання історії Болінброк вбачає у вдосконаленні людини. “Істинна і належна мета застосування розуму полягає в тому, щоб постійно удосконалювати особисті й суспільні чесноти. Будь-які розумові заняття, що не ведуть безпосередньо до того, щоб зробити нас кращими людьми та громадянами – це в кращому випадку лише лицемірний та хитромудрий різновид неробства”¹². Отож смисл викладання історії вчений вбачає не лише в здобутті знань, а в моральному й громадянському вдосконаленні.

Для досягнення цієї мети учений пропонує поєднати викладання історії з філософією. “Історія – це філософія, що вчить нас за допомогою прикладів”¹³. Таке поєднання вимагає конкретизувати уявлення про філософію історії, точніше про її зміст. Історія – це втілення людського розуму, якщо він є, а якщо його немає, то історія стає втіленням здорового глузду, вигоди посередньої людини, яку вона реалізовує, маніпулюючи свідомістю народних мас.

¹⁰ Липинський В. Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму. Відень : 1926. С. XI.

¹¹ Болигброк Письма об изучении и пользе истории. Москва : Наука 1978. С. 10.

¹² Там само. С. 11.

¹³ Там само.

Отже, історія – це продукт діяльності різних типів людини: або особистості, яка діє відповідно до інтересів суспільства, або посередньої людини, яка керується економічною, політичною, правовою вигодою, прикриваючись державними та національними інтересами.

Кінцевою метою викладання історії має бути здобуття істини, яка зводиться до боротьби знеособленого й особистісного. Посередня людина вважає себе критерієм всього суцього, кінцевою метою історії, утім як критерієм суспільного буття, його основою є особистість. Ця істина є вічною. Змінюється лише історична форма. Втіленням істини є метафізичний закон: “Особистість – первоначало буття”, або іншими словами “Особистість – основа буття нації”. Пріоритет у суспільстві й державі має належати людям, які мають здібності і волю діяти в інтересах вдосконалення інших і держави. Це закон суспільного буття. На конкретних історичних прикладах молоді людину треба навчити відрізнити особистість від посередньої людини. Якщо людина не навчилася на конкретних прикладах це робити, то в реальному житті вона буде попадати під вплив популістів.

Сформульований нами зміст історії як боротьби знеособленого й особистісного начал має свою передісторію. А. Тойнбі, осмислюючи позитивістський підхід до аналізу історичного процесу, визнав, що він не дав конструктивних результатів. Видатний історик ХХ ст. запропонував розглядати історію як боротьбу “між двома надлюдськими особистостями”¹⁴. Для новітньої історії А. Тойнбі не знайшов ані міфологічних, ані реальних персоналій, через взаємодію яких можна було б зрозуміти й пояснити, що відбувається з людством. За нього це зробив В. Липинський, коли проаналізував українську історію як процес взаємодії Яфета (людини особистісного ступеня розвитку), що спонукається інтересом народу, і Хама (людиною посереднього ступеня), яка дбає лише про власну вигоду. На думку В. Липинського, історія України від Хмельницького до сучасності – це проблеми, що утворювалися діяльністю хамів-отаманів¹⁵.

Може виникнути запитання: “Наскільки доцільно використовувати міфологічні образи для осмислення історичних подій, невже не вистачає сталого наукового апарату?” Звертаємо увагу, що міфологію, як найвищий рівень аргументації, використовували Платон¹⁶, М. Бердяєв¹⁷, А. Тойнбі¹⁸. Поважне ставлення видатних мислителів до міфологічного світосприйняття змушує звернутися до аналізу міфів. Змістом міфологічної події є зіткнення позитивного й негативного героїв, тобто, як говорить А. Тойнбі, двох надлюдських особистостей, які є носіями доброго й злого начал. Сучасною філософською мовою протиборство негативного та позитивного героїв можна трактувати як конфлікт особистісного з знеособленим. Змінюються форми відносин між людьми, але суть залишається незмінною. За сучасними історичними дрібницями ученим не завжди вдається побачити дійсний зміст історичних подій.

Метафізична теорія особистості дозволяє розв’язати одне із основних питань філософії історії: хто є дійсним суб’єктом історії? Ми вважаємо, що суб’єктом діяльності в історії є людина особистісного ступеня розвитку, яка за мету своєї життєдіяльності приймає трансформацію знеособлених структур в особистісні. З цієї позиції історія є лише там, де суб’єктом діяльності є особистість. У тих подіях, де суб’єктами діяльності виступає людина посереднього ступеня розвитку, відбувається лише трансформація відомих варіантів того, що вже було й існує в історії, а саме: відбувається трансформація різних варіантів знеособленої парадигми буття людини. Напрямок розвитку історії залежатиме від ступеня духовного розвитку основних дійових осіб історичної події.

Перевіримо запропоновані філософські узагальнення на прикладах діяльності гетьманів України. Конститутивним поняттям нашого аналізу є поняття “державний інтерес”. Успішність діяльності державного діяча залежить від того, наскільки точно він здатний визначити його зміст у конкретний історичний період. Іншим ключовим поняттям запропонованого підходу є

¹⁴ Тойнбі А. Дж. Дослідження історії: (скорочена версія томів I–VI Д. Ч. Сомервелла) : в 2 т. / пер. з англ. В. Шовкуна. Київ : Основи, 1995. Т. 1. 614 с.

¹⁵ Липинський В. Хам і Яфет. *Сучасність*. 1992. № 6. С. 69.

¹⁶ Платон. Держава / пер. з давньогрец. Д. Коваль. Київ : Основи, 2005. С. 104.

¹⁷ Бердяєв Н. А. Філософія нерівності. Москва : ИМА-пресс, 1990. С. 56.

¹⁸ Тойнбі А. Дж. Дослідження історії: (скорочена версія томів I–VI Д. Ч. Сомервелла)... С. 70.



поняття “суб’єкт діяльності”. Діяльність державного діяча завжди здійснюється в інтересах того чи того класу, верстви, прошарку. Кожний суб’єкт соціуму свідомо і несвідомо бореться за те, аби мати більше соціально-економічних та політичних можливостей для розвитку. Значущість державного діяча полягає в тому, щоб врівноважити потреби різних класів і залучити до соціальної творчості якомога більше здібних людей, у тому числі із середовища народних мас. Складовою національного інтересу є визволення від національного поневолення. Як доводить історія, цей процес потребує мобілізації якомога більшої частини населення. Водночас, як не дивно, звільнення від національної залежності не завжди буває вигідно певним прошаркам суспільства.

У добу національно-визвольної революції середини XVII ст. ідея визволення українського народу з-під польського ярма призвела до появи такої історичної постаті як гетьман Б. Хмельницький, який став її провідником. Козацько-селянські повстання першої половини XVII ст. підготували твердий ґрунт для національно-визвольної революції українського народу, що поступово еволюціонувало в боротьбу за звільнення всіх “руських земель” від польського поневолення. Успіх цієї кампанії полягав у послідовних та цілеспрямованих діях гетьмана Хмельницького.

Нині зрозуміло, що Хмельницький не одразу усвідомив усю масштабність своєї діяльності, тобто не одразу зрозумів інтерес українського народу. Цілком можна стверджувати, що упродовж національно-визвольної боротьби спостерігаємо його соціально-політичне та духовне зростання. Наші висновки корелюють з роздумами Н. Полонської-Василенко. “Коли Хмельницький зрозумів велич справи, яку почав, тоді він повів, з почуттям національної свідомості та гідності, твердо, безкомпромісну політику: за всяку ціну здобути і забезпечити незалежність Українській державі, в якій він був з Божої ласки володарем. <...> Він виявляв надзвичайну енергію та гнучкість, укладаючи союзи, коаліції, які могли б забезпечити незалежність Українській державі”¹⁹. Усвідомлення Хмельницьким державного інтересу надавало його діям рішучості, що створювало умови для поєднання інтересів усіх верств населення. Отже, гетьман в умовах тяжкої боротьби з поляками активно розбудовував українську державу, спираючись на традиції давньоруських князівств.

Історик української діаспори та дослідник доби Хмельниччини Олександр Оглоблин стверджує: “Найбільше місце Богдана Хмельницького в історії України, – не як полководця, хоч би й великого, не як дипломата, хоч би й блискучого, а як державного діяча, фундатора й будівничого Української Козачої Держави”²⁰. За цією оцінкою проглядається чітке визнання Хмельницького як видатного державного діяча. Підкреслимо, що дослідники козацької доби вважають Хмельницького передусім талановитим державним діячем, який спонукався інтересами українського народу.

Зазначимо, що Хмельницький діяв у надзвичайно суперечливих умовах: мав задовольняти інтереси та потреби різних прошарків тогочасного суспільства, що проявлялося у його політичній діяльності. Він створив ієрархізовану військову диктатуру, яку врівноважив елементами демократії. До подібних висновків доходить і Н. Яковенко. Досліджуючи політику Хмельницького з позиції ефективності державного будівництва, вона стверджує: “Державі Богдана Хмельницького, а почасти і його наступників, удалося поєднати два мало поєднані принципи: військову диктатуру та народовладдя. Держава, яку створив Хмельницький, зуміла проіснувати (хоч і втрачаючи крок за кроком елементи своєї суверенності) майже півтора століття, і це достатньо засвідчує її життєздатність”²¹. Отже, українська Гетьманська держава була талановито розбудована і мала всі шанси закріпитися серед самостійних європейських держав, що додатково підтверджує наші висновки.

Утім у діях гетьмана спостерігаємо суттєві протиріччя. Треба визнати, що Хмельницький не зумів узгодити суперечності між селянами, запорозькими та реєстровими козаками, не запропонував для них спільну програму дій, що й змусило його шукати зовнішнього союзника.

¹⁹ Полонська-Василенко Н. Д. Історія України. Т. 2. Київ, 1993. С. 33–34.

²⁰ Оглоблин О. П. Думки про Хмельниччину. Нью Йорк, 1957. С. 60.

²¹ Яковенко Н. М. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Київ, 2009. С. 356–357.

Незважаючи на деякі помилки, Хмельницький однак намагався діяти в інтересах українського народу. Наявність відповідних соціально-психологічних здібностей та високий рівень освіти, культури й духовності гетьмана дозволяли йому усвідомити інтереси українського народу. Проте Хмельницький розгубився перед суперечностями і не зробив висновок, що найкращим союзником у боротьбі за національну державу є власний народ. Тож гетьман мусив запропонувати таку компромісну програму, яка б охоплювала інтереси всіх верств і мобілізувала український народ на боротьбу. Незважаючи на те, що Хмельницький помилився у засобах реалізації та досягнення національної мети, він керувався інтересами свого народу.

Політичні нащадки Хмельницького мали вирішувати проблему, що залишилася в спадок: пошук союзників у боротьбі за розбудову української держави. У подібних ситуаціях найкращим союзником може бути лише власний народ. Нерозуміння цієї закономірності характерно як для Хмельницького, так і для його наступників. Ця фатальна помилка гетьмана була виправлена лише в 40-х роках ХХ ст. С. Бандерою²² та С. Ленкавським²³, які сформували концепцію опертя на власні сили.

Проаналізуємо спонукання до діяльності наступників Б. Хмельницького, а саме: І. Брюховецького, Я. Сомка та І. Золотаренка. Користуючись положеннями метафізичної теорії особистості як методологічним інструментарієм, можна по-новому проаналізувати події 1663 року та добу Руїни. В Україні тривала громадянська війна, що розколювала українців. 27–28 червня 1663 року на околицях Ніжина відбуваються вибори Гетьмана Лівобережної України, що отримали історичну назву “Чорна рада”. Ця подія увійшла в історію як великий приклад браку поняття “державний інтерес” як у головах козацьких лідерів, так і народних мас. Брюховецький як претендент на гетьманську булаву вдається до соціальної демагогії, завдяки чому отримує підтримку незаможних верств населення, “черні”, звідки й рада отримала назву: Чорна. Основним опонентом Брюховецького був Я. Сомко, який стояв на чітких державницьких позиціях. Новообраний гетьман одразу знищує своїх колишніх конкурентів (Я. Сомка та І. Золотаренка), аби втримати владу у своїх руках. У діях Брюховецького чітко простежуємо прагнення до власної вигоди у формі політичної влади. Для досягнення цієї мети він мав лише один шлях – іти на союз з Московією, яку й обирає союзником, згодом проводячи відверту промосковську політику.

Проаналізуємо об’єктивні факти правління Брюховецького. Так, у його діях вбачаємо відсутність державного інтересу. *По-перше*, це засвідчує його відверта промосковська політика, що нехтувала українським державотворенням. Підтвердження цьому знаходимо у висновках Н. Полонської-Василенко: “1665 року Іван Брюховецький поїхав до Москви, став боярином, одружився з московською кн. Долгорукою і зрікся на користь Москви прав України”²⁴. *По-друге*, спостерігаємо повне нехтування гетьманом морально-духовного чинника в розбудові держави. Не усвідомлюючи значущість церкви у розбудові держави, Брюховецький віддає її в руки Москви, звернувшись до останньої з проханням прислати свого Митрополита.

Намагаючись зрозуміти дійсні спонукання Брюховецького, історик М. Голубець пише: “Одиноким правним володарем України Брюховецький вважав московського царя, а всі його змагання ішли у цьому напрямі, щоби зв’язки України з Московщиною зробити якнайтіснішими”²⁵. Водночас, додаючи: “Всі права, що за них боролися попередні гетьмани, гетьман-карієрович легкодушно запропастив...”²⁶. Наведені твердження цілком висвітлюють справжні мотиви Гетьмана-кар’єриста, який у своїх діях знищував українську державу, церкву та самобутність нації як суб’єкта державотворення.

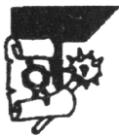
²² Бандера С. А. Перспективи української революції. Торонто, 1978. С. 327.

²³ Ленкавський С. Внутрішня пропаганда ОУН. *Український націоналізм Твори*. Т. 1. Івано-Франківськ, 2002. С. 460–464.

²⁴ Полонська-Василенко Н. Д. Історія України Т. 2 : Від середини XVII століття до 1923 року. 3-є вид. Київ, Либідь, 1995. С. 42.

²⁵ Голубець М. Велика історія України Т. II. Київ, 1993. С. 91.

²⁶ Там само.



Власний аналіз історичних подій та наведені висновки відомих істориків дозволяють узагальнити: Брюховецький орієнтувався у своїй діяльності не на інтереси українського народу, а на власну соціально-економічну та політичну вигоду. Жадоба влади змушувала його маніпулювати свідомістю усіх верств тогочасного українського суспільства. Не одразу, але його політичні опоненти і народні маси зрозуміли дійсні спонукання гетьмана. Врешті-решт за таке маніпулювання та зрадницьку політику, передусім у сфері державного будівництва, він розплатився своїм життям. Дослідження діяльності Брюховецького доводить, що основні його спонукання – це матеріальна вигода та влада, а механізмом реалізації є маніпулювання. Цей аналіз дозволяє зрозуміти, що Брюховецький з позиції метафізичної теорії особистості був посередньою людиною. Наші висновки співпадають з результатами досліджень М. Грушевського, котрий вважав, що Брюховецький був дуже владолюбним, який заради влади довгий час нехтував державними інтересами²⁷.

Аналіз подій навколо Чорної ради доводить, що в Україні того часу бракувало особистостей серед козацької еліти. Водночас рівень зрілості народних мас був недостатній, аби відшукати гідного державника. Наслідком цього стало те, що тогочасне українське суспільство не спромоглося висунути державного діяча особистісного ступеня, який би підхопив прапор національного державотворення після Хмельницького. Це спричинило занепад державотворчих потуг та вилилося в затяжний період Руїни, закінченням якого можна вважати початок правління гетьмана Івана Мазепи.

Серед державних діячів України Мазепа, безумовно, займає видатне місце. На відміну від усіх попередників, він повною мірою розумів роль духовного та культурного компоненту суспільного життя, що достатньо яскраво засвідчує: йому були притаманні якості особистості. У своїй політиці гетьман турбувався про об'єднання під своєю владою всіх українських земель та формування нової політичної еліти. З цією метою козацькій старшині надавалися права, привілеї та землі, що призвело до невдоволення селян і міщан. Намагання Мазепи усунути соціальні суперечності між різними прошарками суспільства та захисту Київської Митрополії не мали успіху і не призвели до консолідації суспільства.

Аналізуючи діяльність Мазепи, варто підкреслити характерну та водночас фатальну помилку тогочасних державотворців: у боротьбі за розбудову самостійної держави вони не мобілізували народні маси на активну боротьбу, шукаючи зовнішнього союзника. На нашу думку, саме це й визначило хід національної боротьби. Мазепа діяв у межах започаткованої Хмельницьким парадигми, а саме: пошук зовнішньої допомоги в розбудові держави. Варто зазначити, що цей стереотип мислення був притаманний багатьом гетьманам України. Гетьман П. Скоропадський так само спирався на зовнішній чинник. Його дії теж не знайшли підтримки українців, що стало чи не головною причиною потужного антигетьманського повстання 1918 р., піднятого Директорією. Падіння держави Скоропадського відбулося майже так само, як і падіння мазепинської Гетьманщини.

Масштаб і характер діяльності Мазепи свідчать про те, що він свідомо керувався інтересом держави і мав відповідні здібності. Так, Н. Полонська-Василенко писала: “З ним зійшов зі світу один із найвидатніших діячів України, людина виняткових адміністративних та дипломатичних здібностей. Він прагнув створити з України незалежну державу західноєвропейського типу, з абсолютною владою правителя – гетьмана чи князя”²⁸. Ці твердження свідчать, що Мазепа тримався політичної лінії Хмельницького, а саме розбудови української держави за зразком давньоруських князівств. Безумовно, постать Мазепи та його діяльність потребують подальшого дослідження щодо з'ясування дійсних причин діяльності гетьмана та об'єктивної оцінки його здібностей. Проте можна відзначити, що Мазепа намагався діяти в інтересах українського народу, але не зміг знайти відповідних засобів реалізації мети. Він, як державний діяч, не зрозумів, що лише власний народ, ставши суб'єктом діяльності, здатен розбудувати незалежну національну державу. Отже, державотворча діяльність, що спирається на зовнішні сили, приречена на поразку.

²⁷ Грушевський М. С. Історія України-Руси... С. 257.

²⁸ Полонська-Василенко Н. Д. Історія України. Т. 2. ... С. 76.

Досліджуючи мотиви діяльності гетьманів, спостерігаємо певну стереотипність їхнього мислення. Усі вони не змогли вийти за межі установки на розбудову національної держави на основі концепції “опертя на чужі сили”. Стереотипи державницького мислення змогли подолати лише українські націоналісти, які зробили історичний висновок, що нація має бути суб’єктом діяльності.

На основі власних роздумів, оцінок та тверджень істориків щодо правління Мазепи висуємо, що гетьман, незважаючи на допущені помилки, діяв в інтересах українського народу. Його значний внесок у національну, культурну та релігійну справу – яскраве підтвердження цього факту. На жаль, у нього не вистачило здібностей консолідувати суспільство. Саме це визначило результати цієї боротьби. (Докладніше див.²⁹).

Отже, маємо зазначити, що умовами конструктивного та ефективного державотворення є, *по-перше*, наявність у суспільстві лідера особистісного ступеня розвитку, його орієнтація, передусім, на сили власної нації, а не на зовнішнього союзника; *по-друге*, здатність народних мас усвідомити роль і значення цієї особистості, підтримати її і діяти під керівництвом такого лідера; *по-третє*, державні діячі мусять спонукатися у своїй діяльності національними інтересами та мають враховувати як мінімум три аспекти: соціально-політичний, національний та морально-духовний. Соціальний аспект органічно пов’язаний із національним: створення для людини гідних умов життя в межах самостійної незалежної держави. Під цим твердженням треба сприймати утворення умов нормального співіснування всіх громадян України. Морально-духовний аспект визначається перш за все роллю церкви в житті суспільства; по-друге, наскільки загальнолюдські моральні цінності виступають реальними спонуканнями як для політичних лідерів, державних діячів, так і громадян.

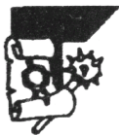
В історії України спостерігаємо нездатність еліти діяти в інтересах власної нації, доказом цього факту є те, що українська еліта в тяжкі для держави часи переходила на позиції Польщі та Московщини. Історія повторюється і в сучасних умовах. Протягом 30 років незалежності маємо можливість переконатися в нездатності української політичної еліти керуватися інтересами нації. Під час Помаранчевої революції ми були свідками фантастичного прагнення української нації до особистісного буття. Утім, після приходу до влади В.А. Ющенка бачимо абсолютну нездатність лідерів революції керуватися інтересами української нації. Влада щоразу вміло маніпулює свідомістю народних мас. Наприклад, ситуація, що виникла на Чорній раді 1663 року, повторилася на президентських виборах 2010 та 2019 років. Чинна влада, маніпулюючи соціально-економічними гаслами, веде за собою певну частину народних мас України.

Аналіз спонукань історичних діячів надає можливість зрозуміти справжню суть їх політичних рішень, що дозволяє проводити певні історичні аналогії і виявити негативну тенденцію в діяльності політичних діячів від Хмельницького до сучасності. Усі вони в боротьбі зі своїми політичними опонентами шукали зовнішньої підтримки замість того, щоб спиратися на сили власної нації, як провідного суб’єкта діяльності.

Ми показали теоретичні можливості метафізичної теорії особистості при аналізі історичних подій на прикладах діяльності гетьманів України. Маємо зазначити, що не в кожній історичній події буде присутня дихотомія “особистісне – знеособлене”. Дуже часто змістом історичних подій є зіткнення знеособленого між собою, тобто відбувається боротьба двох суб’єктів, які спонукаються власною вигодою, але стоять на різних соціально-політичних позиціях. На жаль, особистісне ще не стало фактом історичного буття, воно знаходиться в тіні свідомості модерних та постмодерних істориків. Є певний історичний, соціально-філософський й психологічний сенс проаналізувати варіанти відносин особистості з людиною залежного та посереднього ступенів розвитку в житті, історії та літературі.

Найпоширеніший варіант. Залежна та посередня людина взагалі можуть не зрозуміти, що зустрілися з особистістю. Подібний варіант став можливий тому, що в епоху панування масової

²⁹ Рубан М., Сабадуха В. Аналіз спонукань до діяльності історичних діячів крізь призму концепції чотирьох рівнів розвитку сутнісних сил людини (на прикладі діяльності гетьманів Б. Хмельницького, І. Брюховецького та І. Мазепи). *Бахмутський шлях*. 2013. № 1/2. С. 87–94.



людини не існує “духовної ієрархії”³⁰, всі однакові з погляду людини маси. Саме в епоху панування масової людини виникла ситуація універсальної заміненості (“Незаменимых людей нет”, Сталин). Виникнення ситуації заміненості з погляду О. Забужко означає “розрив культурної тяглості”³¹, а точніше розрив особистісної традиції. Після цього розриву в суспільстві утворилася ситуація: особистості й пересічна людина стали жити ніби в паралельних світах. Особистість, щоб вижити, має якомога менше вступати в контакти з іншими людьми: жити в селі або знайти якусь нішу в місті. У селі живе Г. Сковорода, у лісі мешкає Мавка (Леся Українка “Лісова пісня”) у таємниці живе Майстер у М. Булгакова (“Майстер і Маргарита”). Особистість може зберегти собі життя лише тоді, коли не буде втручатися в соціально-політичні процеси. Вихід із соціально-політичного підпілля закінчується для особистості зазвичай фізичною смертю.

Конфронтаційний варіант. Посередня людина відразу впізнає особистість і відкрито стає на боротьбу з нею. Особистість сприймається посередньою людиною як ворог. Несумісність поглядів перетворюються на боротьбу проти людини. Особистості як служителі Абсолюту драгують хамів. Щодо цього О. Забужко зазначає: “Служителі Абсолюту (особистості, В.С.), як би той Абсолют не звався, – завжди будитимуть палючу ненависть у хамів усіх часів і народів <...> уже тому, що самим фактом свого існування заперечують *абсолютизм хамства*, підривають саму його основу – оте “корінне переконання” хама, ніби “культ власної особи” є *єдиною метою кожної людини*...”³². Максимально на що здатна посередня людина – визнати талант, геніальність й залишити її в спокої, якщо остання не претендує на пріоритетну роль у суспільстві. Отже, для особистості єдиною нішею залишається сфера духовної культури.

Конфронтаційний варіант розвитку подій досить поширений у суспільному житті й історії: боротьба книжників та фарисеїв з Христом, розправа Миколи I із діячами Кирило-Мефодіївського братства і Т. Шевченком зокрема, боротьба В. Щербицького з шістдесятницьким рухом та ін. Цей варіант взаємовідносин між особистістю та посередньою людиною у філософії переконливо проаналізував Х. Ортега-і-Гассет у праці “Бунт мас” (1929). У художній літературі він також знайшов широке відображення: боротьба Ганджі Андибера з Байдою Вишневецьким (П. Куліш “Байда, князь Вишневецький”), отруєння Моцарта Сальєрі (О. Пушкін “Моцарт і Сальєрі”), боротьба Авірона й Датана з Мойсеєм (І. Франко “Мойсей”) та ін. Чому відносини між особистістю та посередньою людиною мають такий драматичний, а часом і трагічний характер? (Сократа примусили випити чашу з цикутою, Христа розіп’яли, Моцарта отруїли, П. Чаадаєва оголосили божевільним, О. Пушкіна зацькували, Т. Шевченка заслали, поетів-шістдесятників замордували в концтаборах). Особистість для посередньої людини є ворогом. Остання не може простити особистості того, що вона знайшла в собі сили піднятися до особистісного буття, а в неї цих сил не вистачає. Неприйняття посередньою людиною особистості та цінностей особистісного буття веде її до деградації.

Ставлення посередньої людини до особистості та генія змінюється після її загибелі. Особистість стає вже не страшною і посередня людина починає аналізувати й доводити її внесок у науку, культуру, розвиток суспільства або проливати крокодилові сльози.

Як же має ставитися особистість до тих, хто її сприймає як ворога? Методологічну відповідь дав В. Винниченко. В особистості повинна бути “стриманість і конкордистський спокій, себто спокійне погоджування всіх інтересів з інтересами ближнього, спокійне розуміння і жалість до хворих дискордистів (індивідів залежного та посереднього рівнів, В.С.), що найголовніше – огида до безнадійно гнилих, огида без ненависти, без люті, але й без бажання мати з ними спільні інтереси”³³.

Проміжний варіант. Пересічна людина усвідомлює основну суперечність суспільного буття й історії як конфлікт знеособленого з особистісним, але не вистачає сил стати на шлях

³⁰ Забужко О. Notre Dame d’Ukraine: Українка в контексті міфології. 3-е вид., виправл. Київ : Факт, 2007. С. 568.

³¹ Там само. С. 569.

³² Там само. С. 575.

³³ Винниченко В. Щоденники. Київська старовина. 2001. № 5. С. 61.

особистісного буття. Не вистачило мужності стати на шлях особистісного буття М. Рильському, О. Фадєєву, П. Тичині. Трагедія останнього досліджена В. Стусом у праці “Феномен доби”. Життя для посередньої людини в такому випадку перетворюється на животіння, нудьгу, духовну смерть, а, можливо, й фізичну.

Найкращий варіант. Посередня людина приймає шляхетні цінності, “впізнає” особистість, отже отримує можливість розвиватися й в потенції спроможна досягти рівня особистості. Багато сучасників Шевченка визнали його за генія, що активно сприяло їх культурному, інтелектуальному розвитку. Б. Грінченко так висловив вплив Шевченка на сучасників: Шевченко із трунів поробив живих людей³⁴. Визнання ролі особистості – це характерна ознака особистісного суспільства. Саме на такому ставленні до особистості наполягав Т. Карлейль. “Я думаю, що повага до героїв <...> є стрижнем суспільних відносин між людьми й щоб спосіб вираження цієї поваги слугував істинним масштабом для оцінки ступеня нормальності чи ненормальності панівних у світі ідей”³⁵. На необхідності такого сприймання особистості наполягає й О. Забужко³⁶. Про цей варіант переконливо висловився А. Чехов, який у листі до іншого письменника пропонує: “Напишіть як ця молода людина вичавлює із себе по краплям раба і як вона, прокинувшись якимось вранці, відчуває, що у її жилах тече вже не рабська кров, а справжня людська”³⁷. Наведемо декілька прикладів конструктивного / неконструктивного ставлення сучасників до особистостей та геніїв.

Прийняття французьким народом Жанни Д’Арк вивело його на шлях свободи. У той же час вагання частини українського народу піти шляхом, запропонованим В. Чорноволом, привело самого В. Чорновала до загибелі, а націю до перманентної кризи. Основоположник італійської ідеї Дж. Мацціні сформулював конструктивне ставлення суспільства до генія. “Законним є тільки один привілей – привілей Генія, коли Геній виявляє себе у братерському зв’язку із Доброчестям; але це привілей, утверджений Богом, а не людьми...”³⁸. Отже, визнання генія та його проводу виводить маси із історичного небуття, сприяє їх національному відродженню.

Найгірший варіант. Посередня людина спочатку поділяє цінності особистісного буття, приймає особистість, стає учнем, а потім зраджує (Іуда Іскаріот). У цьому варіанті деградація людини має незворотній характер.

Варіант, який сьогодні стоїть на часі перед людиною ХХІ ст., й українською зокрема. Абеткою суспільного буття має стати закон: пріоритет у суспільстві мусить належати особистості, в іншому разі він переходить до посередньої людини. Під впливом цього закону людина має набратися мужності подивитися в дзеркало метафізичної теорії особистості й сказати собі: “Я знаю, що можливо не досягну ступеня особистості, але, якщо не буду рухатися в цьому напрямі, то буду деградувати”. Рух у напрямі особистісного буття є призначенням кожної людини. Отже, людина мусить до останньої хвилини свого життя докладати зусилля для духовного зростання, а в житті віддавати пріоритет особистості.

Особистісне, як і будь-яке явище, може з’явитися двома шляхами: стихійним або свідомим. Особистісне поки що спроможне реалізувати себе на рівні індивідуального життя. На рівні суспільного буття особистісне мало можливість кілька разів стихійно народитися в історії. У зародках воно було присутнє в суспільних формах буття Козацької республіки. Була можливість появи особистісного начала в революції 1917 р., при розвалі Радянського Союзу в 1991 р., у Помаранчевих подіях в Україні у 2004 р. Це були точки біфуркації, коли суспільна система могла почати рухатися в особистісному напрямі. Під час Революції Гідності особистісне начало досягло майже свого апогею, але, з одного боку, не набуло філософського осмислення, а з іншого, – не породило національного лідера.

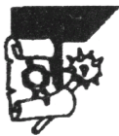
³⁴ Грінченко Б., Драгоманов М. Діалоги про українську справу. Київ, 1994. С. 72.

³⁵ Карлейль Т. Етика життя. Тепер і прежде. Москва : Республіка, 1994. С. 329.

³⁶ Забужко О. Notre Dame d’Ukraine: Українка в контексті міфології. 3-е вид., виправл. Київ : Факт, 2007. С. 568

³⁷ Чехов А. П. А. С. Суворину. *Собрание сочинений* : в 12 т. Москва : Правда, 1950. Т.12. Письма. С. 120.

³⁸ Мацціні Дж. Обов’язки перед нацією. *Націоналізм*. Антологія. Київ : 2000. С. 60.



На основі здійсненого аналізу висновуємо, що онтологічною ознакою як історичних подій, так і повсякдення є процес перетворення соціального хаосу на соціальний порядок. У цьому акті водночас народжуються дух, особистість й Логос як нове розуміння соціального порядку. Цю триєдину суть досить чітко висловив М. Бубер. Сутність духу він розумів як здатність людини відчувати свою причетність і єдність зі світом³⁹. Філософ розглядає дух як особливу сутність людини, яка виникає лише тоді, коли людина, як суб'єкт діяльності, докладає зусилля, щоб перетворити соціальний хаос на "єдність космосу"⁴⁰, тобто в органічні форми суспільного буття. Через єдність з цими формами людина піднімається до єдності з людством та духом.

Особистість у Бубера народжується саме тоді, коли людина соціальний хаос підкоряє певній суспільній формі⁴¹, тобто починає турбуватися про її відтворення. Саме в цьому процесі народжуються особистість, дух і Логос, як нова суспільна традиція й закономірність. Людина стає особистістю, коли починає піклуватися про розвиток суспільства. Отже, онтологічним змістом історичної події є процес трансформації знеособлених суспільних форм життєдіяльності людини в особистісні. (При визначенні онтологічного змісту історичної події ми відштовхуємося від розуміння онтології як науки про межові умови існування буття, коли воно може перетворитися в небуття. Онтологія за Ж.-П. Сартром – це пошук єдності суб'єкта з об'єктом). До цього часу процес трансформації соціальних структур здійснюється в межах знеособленої парадигми буття людини, тобто розвиток історії зупинився на знеособлених формах життєдіяльності. Щоб відбулася еволюція від знеособленої парадигми життєдіяльності до особистісної, необхідно, щоб пріоритет у суспільстві перейшов до людини особистісного ступеня духовного розвитку. Цей факт пропонуємо назвати персоналістичною революцією.

У цілому історія до цього часу має знеособлений вимір, тому що її субстратом ("первоначалом") є людина посереднього ступеня духовного розвитку. Знеособлена парадигма буття людини себе повністю вичерпала як в Україні, так і у світі, про що свідчить антрополого-глобальна катастрофа. Трагічна особливість суспільної, наукової і філософської думки полягає в тому, що необхідність зміни парадигми буття не усвідомлюють навіть філософи. Неодноразові поразки особистісного в історії примушують зробити висновок, що без відповідного теоретичного обґрунтування воно не може перемогти й реалізуватися в історії.

За яких умов може здійснитися перехід від знеособленого буття до особистісного на Україні? На наш погляд, філософською основою цієї трансформації може стати метафізична теорія особистості. Теоретичне розв'язання проблеми переходу від знеособленої до особистісної парадигми буття людини не означає автоматичного розв'язання її на практиці. У реальності вирішення проблеми відбудеться лише тоді, коли в Україні знайдеться критична маса особистостей та політична сила, які б прийняли запропоновану теорію до практичного використання.

Метафізична теорія особистості має сприяти аналізу історичних подій з позиції: 1) "Хто є хто в історії": залежна особистість, посередня особистість, зріла особистість чи геній. Аналіз діяльності історичних осіб, громадських діячів і політиків крізь призму їхніх спонукань є досить продуктивним як для розуміння історії, так і розвитку духовного потенціалу молоді людини. У масштабах держави це сприятиме зростанню кількості свідомих громадян, які будуть здатні діяти на рівні національних інтересів; 2) наскільки діяльність історичного, громадського діяча відповідала історичним потребам; 3) під впливом яких спонукань перебував той чи той діяч. Зміст такого підходу полягає в тому, щоб, по-перше, навчити молоду людину за минулими подіями бачити спонукання до діяльності чинних політиків та державних діячів; по-друге, викликати співпереживання; по-третє, сформулювати внутрішню потребу до роздумів щодо власної сутності та сутності людини взагалі. Вивчаючи історію, людина удосконалює свої здібності: виходить за межі повсякденного досвіду і здобуває теоретичні знання, здатність за зовнішніми подіями бачити сутність, робити умовиводи й передбачати події.

³⁹ Бубер М. Два образа веры. Москва : ООО АСТ, 1990. С. 291.

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Там само.

Дихотомія “знеособлене – особистісне” дозволяє точніше розуміти минуле, сьогоденне й передбачати тенденції розвитку історії. Запропоновані поняття змінюють акценти істориків з опису та дослідження історичних подій на пізнання їхнього антропологічного та онтологічного змісту, даючи змогу цілісно охопити буття людини й суспільства в єдності усіх аспектів їхнього життя: економічного, політичного, соціального, правового, морального, культурного, духовного. Основою суспільного буття й історії є особистісне начало, а причиною деградації тієї чи тієї держави чи навіть історії взагалі є знеособлене. Щодо сенсу історії конструктивну пропозицію висловив французький філософ Р. Арон: сенс історії має надати філософія⁴². Спробуємо дати свою відповідь на це питання. Філософи мають внести в громадянську й політичну свідомість ідею особистості – ідею вдосконалення людини, завершити процес, який почала християнська релігія.

Запропонований підхід до розуміння історичних подій дозволяє дати принципово нову відповідь на питання: навіщо людям вивчати й знати історію? Р. Дж. Коллінгвуд сформулював запитання, в якому є відповідь щодо сенсу вивчення історії: “Як ми можемо створити науку, так би мовити, про справи людські, науку, яка навчила б людей вирішувати людські ситуації так само вправно, як природничі науки навчили їх вирішувати ситуації, що виникають у світі природи?”⁴³. Ми поки що не можемо відповісти по-іншому – історію слід вивчати для того, щоб здобути знання щодо відносин знеособленого з особистісним, для того щоб отримати знання використати для подолання знеособленого в собі та в соціально-політичній реальності.

Відомий крилатий вислів, що історія ніколи і нікого не вчить, але з іншого погляду вона жорстоко карає того, хто не бажає вчитись у неї. Людство, не осмисливши власну сутність, неухильно рухається до антрополого-глобальної катастрофи. Дійсно, історія не потрібна знеособленій людині й нічому її не навчила. Не претендуючи на монополію у володінні істиною, сформулюємо концептуальні положення новітньої Я-концепції історика, що дозволять йому і кожній розумній людині вийти за межі знеособленого буття й зрозуміти духовні основи буття людини:

1. Особистість є первоначалом буття, її метафізичним персонажем. Без особистісного начала держава й суспільство деградуватимуть. Особистість знаходить відгуки на історичні викиди, формує нові парадигми життєдіяльності й здатна вести за собою народні маси.

2. Історія – це розвиток особистісного начала в людині та суспільстві.

3. Історія – це засіб структурування досвіду людського буття крізь призму конфлікту знеособленого з особистісним. Предметом історичного дослідження науковця-історика має бути конфлікт знеособленого й особистісного. Зазначений факт є позачасовою сутністю, яка у різні історичні часи лише приймає специфічну форму.

4. Онтологічним змістом історичної події є трансформування суспільних структур у напрямі до особистісної парадигми буття людини. Знеособлений напрям розвитку історії себе вичерпав.

5. Історики мають досліджувати й викладати історичні події крізь призму метафізичної теорії особистості та двох парадигм буття. Особистісне начало – це та “клітинка” історичного процесу, яка має бути альфою й омегою історичного дослідження. (Докладніше див.⁴⁴).

Вважаємо, що в першому наближенні сформульовано нові концептуальні положення щодо розуміння історичних подій. Безумовно, ці принципи потребують подальшого осмислення. Але запропонований погляд надає можливість осмислювати історію з позиції: наскільки та чи та подія сприяє розвитку особистісного начала. Розвиток особистісного начала – це смисл й мета історії. Поки що смисл має неусвідомлюваний характер (річ у собі) і не став смислом для нас. “Смислом” для більшості людей є знеособлене в різноманітних формах, яке у своєму розвитку дійшло критичної межі і стало загрозою для буття. Ми намагалися пояснити сутність історичних подій, розкрити їхній зміст крізь призму боротьби знеособленого та

⁴² Арон Р. Опій інтелектуалів / пер. з фр. Г. Філіпчук. Київ : Юніверс, 2006. С. 139.

⁴³ Коллінгвуд Р. Дж. Ідея історії. Автобіографія. Москва : Наука, 1980. С. 388.

⁴⁴ Сабадуха В. О. Я-концепція історика, або роздуми філософа щодо онтологічної сутності історичних подій *Практична філософія*. 2013. № 3. С. 158–166.



особистісного начал. Історія – це осягнення ролі особистісного начала в життєдіяльності людської спільноти. Пропонований підхід є подальшим і логічним продовженням антропологічного повороту в історії, а точніше позиції Р. Коллінгвуда: історія – це дії людей, які діють з певних позицій.

Місія історика полягає, по-перше, у тому, що в людини на історичних прикладах слід виховувати любов до особистісного буття; по-друге, навчити людину відрізнати особистість від посередньої людини, яка дуже часто з'являється в історії і в житті в образі особистості, проте насправді є посередньою людиною. Історики мають доносити до свідомості громадян світоглядний закон: "Особистість – принцип буття". Метафізична теорія особистості надає можливість осмислювати історію з позиції: наскільки історичні діячі відповідають характеристикам особистості та потребам розбудови особистісного суспільства. Розвиток особистісного начала – це смисл і мета діяльності будь-якого вихователя й зокрема історика в навчальному закладі й у суспільстві.

THE METAPHYSICAL THEORY OF PERSONALITY AS A THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS FOR HISTORICAL DISCIPLINES TEACHING

Volodymyr SABADUKHA

*Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas,
Department of Social Sciences
Karpatska, 15, 76000, Ivano-Frankivsk, Ukraine
e-mail: ukrainian_idea@ukr.net*

Summary

The possibilities of the metaphysical theory of personality in the process of teaching historical disciplines are analyzed and the ontological approach to the understanding of historical events, the content of which is the transformation of impersonal forms of social being in the personality, is formulated. The constructive potential of the metaphysical theory of personality is proved on the examples of Ukrainian history. Based on the analyzed results of the Ukrainian hetmans (military commander) activity, it was reproduced their motives and revealed to what extent they realized and were guided by the state interest. Based on the facts and examples from history, it was analyzed the variants of human relations of different degrees of spiritual development and proved that the example of a mature person positively influences the life activity of both the individual and the nation as a whole. History is still impersonal, which has exhausted itself both in Ukraine and in the world. The metaphysical theory of personality requires self-determination of both the individual and the nation as a whole. The recognition of the role of the individual in socio-political life shall be the life basic of the nation. It is grounded that the condition for the transformation of the impersonal paradigm of human existence into a personal one is the priority of personality, which in fact is a personalist revolution. The tragedy of the situation lies in the fact that neither philosophers nor historians realize the need for the transformation of the impersonal paradigm of human existence into a personal one. It is proved that the analysis of socio-political and spiritual qualities of historical figures through the prism of the metaphysical theory of personality will promote to a more meaningful understanding of history, and the spiritual development of a young person. It is substantiated that the real subject of history is a person – the figure or character, who is guided by the interests of society and the state. The subject of research of a scholar historian shall be the conflict between the impersonal and the personal, which makes the essence of historical events. The self-concept of the historian in the conditions of necessity to transform the impersonal paradigm of human existence into a personal one is formulated.

Key words: *theory of metaphysical personality, impersonal paradigm of human existence, personal paradigm of human existence, history, historical event, interest, motivation, self-concept of historian.*

References

- Aron R. (2006). *Opii intelektualiv*. [Opium of intellectuals]. Kyiv: Yunivers (in Ukrainian).
Bandera S. A. (1978). *Perspektyvy ukrainskoi revoliutsii* [Prospects for the Ukrainian revolution]. Toronto (in Ukrainian).
Berdiaev N. (1990). *Fylosofyia neravenstva* [Philosophy of inequality]. Moskva: YMA-press (in Russian).
Bolyhbrok. (1978). *Pysma ob yzuchenyy y polze ystoryy* [Letters on the study and benefits of history]. Moskva: Nauka (in Russian).

- Buber M. (1990). *Dva obraza very* [Two ways of faith]. Moskva: OOO AST (in Russian).
- Vynnychenko V. (2001). *Shchodennyky*. Kyivska starovyna [Diaries. Kyiv antiquity]. № 5, p. 59–74 (in Ukrainian).
- Hertsen A. Y. (1958). *Kontsy y nachala. Sochynenyia v 9-t.* [Ends and Beginnings. Works in 9 volumes]. Moskva, vol. 7, p. 461–535 (in Russian).
- Holubets M. (1993). *Velyka istoriia Ukrainy* [The great history of Ukraine]. Kyiv (in Ukrainian).
- Hrechanyi O. F., Sabadukha V. O. (2015). *Filosofiiia zdibnostei u konteksti priorytetu dukhovnoho nad materialnym: monohrafiia* [Philosophy of abilities in the context of the priority of the spiritual over the material: a monograph]. Luhansk: Vyd-vo SNU im. Volodymyra Dalia (in Ukrainian).
- Hrinchenko B. (1994). M. Drahomanov. *Dialohy pro ukrainsku spravu* [M. Drahomanov. Dialogues on the Ukrainian cause]. Kyiv (in Ukrainian).
- Hrushevskiy M. S. (2011). *Istoriia Ukrainy-Rusy* [History of Ukraine-Russia]. Drohobych (in Ukrainian).
- Dontsov D. I. (1991). *Dukh nashoi davnyiny* [The spirit of our antiquity]. 2-e vyd. Drohobych: Vidrodzhennia (in Ukrainian).
- Zabuzhko O. (2007). *Notre Dame d'Ukraine: Ukrainka v konteksti mifolohii*. 3-e vyd. [Notre Dame d'Ukraine: Ukrainian in the context of mythologies. 3rd type] Kyiv : Fakt. (in Ukrainian).
- Karleil T. (1994). *Etyka zhyzny. Teper y prezhe* [Ethics of life. Now and before]. Moskva: Respublyka (in Russian).
- Kollynhvud R. Dzh. (1980). *Ydeia ystoryy. Avtobyohrafiia* [The idea of the story. Autobiography]. Moskva : Nauka (in Russian).
- Lenkavskiy S. (2002). *Vnutrishnoukrainska polityka orhanizatsii. Ukrainskyi natsionalizm Tvory. T.1.* [Internal Ukrainian policy of the organization. Ukrainian nationalism Works. Vol.1]. Ivano-Frankivsk (in Ukrainian).
- Leontev K. N. (1993). *Srednyi evropeets kak ydeal y orudyе vsemyrnoho razrushenyia. Yzbrannoe* [The average European as an ideal and a weapon of worldwide destruction. Favorites]. Moskva. (in Russian).
- Lypynskiy V. (1926). *Lysty do bratuv-khliborobiv: Pro ideiu i orhanizatsiiu ukrainskoho monarkhizmu* [Letters to the brothers-farmers: On the idea and organization of Ukrainian monarchism]. Viden. (in Ukrainian).
- Lypynskiy V. (1992). *Kham i Yafet*. [Ham and Japheth]. Suchasnist. №6. S. 63–76 (in Ukrainian).
- Matstsin Dzh. (2000). *Oboviazky pered natsiieiu. Natsionalizm: Antolohiia* [Responsibilities to the nation. Nationalism: An Anthology]. Kyiv (in Ukrainian).
- Merezhkovskiy D. S. (1991). *Hriadushchyi kham* [Coming boor]. Moskva: Sovetskyi spysatel, p. 350–377 (in Russian).
- Ohloblyn O. P. (1957). *Dumky pro Khmelnychchynu* [Thoughts about Khmelnytsky region]. Niu York (in Ukrainian).
- Orteha-i-Hasset Kh. (1994). *Bunt mas* [Mass riot]. Kyiv: Osnovy (in Ukrainian).
- Polonska-Vasylenko N. D. (1995). *Istoriia Ukrainy* [History of Ukraine]. Kyiv: Lybid (in Ukrainian).
- Platon. (2005). *Derzhava* [State]. Kyiv: Osnovy (in Ukrainian).
- Ruban M., Sabadukha V. (2013). *Analiz sponukan do diialnosti istorychnykh diiachiv kriz pryzmu kontseptsii chotyrokhniv rozvytku sutnisnykh syl liudyny (na prykladi diialnosti hetmaniv B. Khmelnytskoho, I. Briukhovetskoho ta I. Mazepy)* [Analysis of motivations for the activity of historical figures through the prism of the concept of four levels of development of essential human forces (on the example of the activity of hetmans B. Khmelnytsky, I. Bryukhovetsky and I. Mazepa)]. *Bakhmutskiy shliakh*, no. 1/2, p. 87–94 (in Ukrainian).
- Sabadukha V. O. (2010). *Antropolohichni ta ontolohichni zmist istorychnykh podii iz pozytsii kontseptsii chotyrokhniv rozvytku sutnisnykh syl indyvida* [Anthropological and ontological content of historical events from the standpoint of the concept of four levels of development of the essential forces of the individual]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnykh sprav imeni E. O. Didorenka*, Ch. 1. № 2, p. 131–143 (in Ukrainian).
- Sabadukha V. O. (2019). *Metafyzika suspilnoho ta osobystisnoho buttia* [Metaphysics of social and personal existence]. Ivano-Frankivsk: IFNTUNH (in Ukrainian).
- Sabadukha V. O. (2012). *Ukrainska natsionalna ideia ta kontseptsiiia osobystisnoho buttia: monohrafiia* [Ukrainian national idea and concept of personal existence: monograph]. 2nd ed., Ed. Ivano-Frankivsk: Foliant (in Ukrainian).
- Sabadukha V. O. (2013). *Ya-kontseptsiiia istoryka, abo rozdumy filosofa shchodo ontolohichnoi sutnosti istorychnykh podii* [I-concept of the historian, or the philosopher's thoughts on the ontological essence of historical events]. *Praktychna filosofiiia*, № 3, p. 158–166. (in Ukrainian).
- Solovev V. (1994). *Yz "Trekhn razghovorov"* Kratkaia povest ob Antykhryste ["Three Conversations" A Brief Story about the Antichrist]. SPb (in Russian).



Toinbi A. Dzh. (1995). *Doslidzhennia istorii* [History research]. Kyiv: Osnovy (in Ukrainian).

Chekhov A. P. (1950). *A. S. Suvorynu* [A. S. Suvarin]. Moskva: Pravda. Pysma (in Russian).

Yunh K. H. (1996). *Struktura psykhyky y protsess yndyvyduatsyy* [The structure of the psyche and the process of individuation]. Moskva: Nauka (in Russian).

Yakovenko N. M. (2006). *Narys istorii serednovichnoi ta rannomodernoï Ukrainy*. 3-ye vyd. pererob. ta rozshyrene [Essay on the history of medieval and early modern Ukraine]. 3rd type. rework. and extended. Kyiv (in Ukrainian).

Надійшла до редакції 14 листопада 2021 р.

НАУКОВИЙ ДЕБЮТ

УДК 94 (477.85/87) “1900/1914”

УКРАЇНСЬКИЙ СІЧОВИЙ РУХ НА ГАЛИЦЬКІЙ ГУЦУЛЬЩИНІ ПОЧАТКУ ХХ ст.: ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ

Світлана ГАЛЕМЧУК

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
кафедра історії України і методики викладання історії
вул. Шевченка 57, 76000, Івано-Франківськ, Україна
e-mail: halemchuks@gmail.com
DOI: 10.15330/gal.35.140-162
ORCID: 0000-0001-8880-289X*

У статті висвітлено діяльність осередків пожежно-гімнастичного товариства “Січ” на території Галицької Гуцульщини початку ХХ ст. Простежено передумови створення “Січей” на території краю. За допомогою виявлених архівних матеріалів офіційних органів влади, тогочасної газетної періодики та спогадів учасників події показано мережу заснування січових осередків на Галицькій Гуцульщині. Наголошується, що завдяки зусиллям К. Трильовського та його однодумців вдалося доволі швидко сформувати густу мережу осередків пожежно-гімнастичного товариства “Січ” на Галицькій Гуцульщині. Розкрито ставлення греко-католицького духовенства щодо роботи “Січей”. Вказується, що відносини місцевих “Січей” з греко-католицьким духовенством були надзвичайно напруженими, а в багатьох випадках навіть ворожими. Проаналізовано перешкоди влади в організації практичної діяльності січових осередків.

Ключові слова: “Січ”, січовий рух, Галицька Гуцульщина, Галицьке намісництво, греко-католицьке духовенство, староство, січові відзнаки, “бунт гуцулів”.

Кінець ХІХ – початок ХХ ст. в Австро-Угорській монархії ознаменований піднесенням національного руху народів. Вагомий вплив у формуванні національної самосвідомості українців Галичини у цей час мала діяльність осередків пожежно-гімнастичного товариства “Січ”, започаткованих у 1900 р. Кирилом Трильовським. Справжнє піднесення українського січового руху на початку ХХ ст. спостерігаємо не тільки на території Покуття, де творилися перші осередки товариства, але й на Галицькій Гуцульщині.

Мета статті – висвітлити діяльність осередків пожежно-гімнастичного товариства “Січ” на території Галицької Гуцульщини початку ХХ ст. Її досягнення передбачає вирішення таких завдань: простежити передумови створення “Січей” на території краю; показати мережу заснування січових осередків на Галицькій Гуцульщині; розкрити ставлення греко-католицького духовенства щодо роботи “Січей”; проаналізувати перешкоди влади в організації практичної діяльності січових осередків.

Межі Галицької Гуцульщини окреслені містами і селами тогочасних Косівського, південної і південно-західної частини Надвірнянського, Печеніжинського і Коломийського повітів. Сьогодні це населені пункти 14 територіальних громад Верховинського (Білоберізька, Верховинська, Зеленська), Косівського (Косівська, Космацька, Кутська, Рожнівська, Яблунівська), частини Надвірнянського (Ворохтянська, Делятинська, Пасічнянська, Поляницька, Яремчанська) і Коломийського (Печеніжинська) районів Івано-Франківської обл.

У часи незалежної Української держави з’явилося чимало публікацій з вивчення даної проблеми. Розглядаючи український молодіжний рух початку ХХ ст., торкалися діяльності товариства “Січ” І. Андрухів¹, О. Вацеба², М. Трофим’як³. Вагомий внесок у дослідження

¹ Андрухів І. Українські молодіжні товариства Галичини: 1861–1939 рр. Івано-Франківськ, 1994. 72 с.

² Вацеба О. Нарис з історії західноукраїнського спортивного руху. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997. 230 с.

³ Трофим’як Б. Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі Галичини (друга пол. ХІХ – перша пол. ХХ ст.). Тернопіль: Економічна думка, 2001. 694 с.



окремих аспектів січового руху на Галицькій Гуцульщині здійснили І. Монолатій⁴, П. Костючок⁵, А. Королько⁶, Є. Луців⁷, Р. Томчик⁸, Є. Гручая⁹. Проте найбільше уваги приділили висвітленню цієї проблеми Микола Гуйванюк і Петро Арсенич. Зокрема, М. Гуйванюк в окремому дослідженні розглянув передумови зародження січового руху, простежив утворення перших “Січей” у Галичині й Буковині, в т. ч. і на Галицькій Гуцульщині, розкрив його структуру, протипожежну та гімнастичну діяльність, соціально-економічну, політичну та культурно-освітню роботу¹⁰. П. Арсеничу належать низка публікацій про діяльність К. Трильовського і Ю. Соломійчука щодо створення та практичної роботи січових осередків на Галицькій Гуцульщині досліджуваного періоду¹¹.

Найбільша кількість неопублікованих матеріалів про діяльність “Січей” на території Галицької Гуцульщини початку ХХ ст. зосереджена у ф. 146 “Галицьке намісництво, м. Львів” Центрального державного історичного архіву України у м. Львові (ЦДАІЛ України). Зокрема, інформативними для нас є архівні справи описів 58 і 70 цього фонду, в яких містяться відомості про реєстрацію січових товариств (прохання установчих комітетів окремих громад про дозвіл на заснування товариств, прізвища засновників, статuti товариств та відповідні резолюції про їх реєстрацію, тощо)¹². Другу групу неопублікованих джерел цього фонду становлять офіційні

⁴ Монолатій І. Образ власного війська у становленні українського національного руху. *Лицарі рідного краю: січово-стрілецька традиція в історії, культурі та мистецтві України ХХ століття*. Коломия : Вік, 2007. С. 9–34.

⁵ Костючок П. Січово-стрілецька традиція на Гуцульщині на початку ХХ ст.: локальний аспект національного усвідомлення. *Лицарі рідного краю: січово-стрілецька традиція в історії, культурі та мистецтві України ХХ століття*. Коломия : Вік, 2007. С. 91–95.

⁶ Королько А. Січовий рух на Покутті (1900–1914 рр.): організаційні осередки і їх практична діяльність. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. Івано-Франківськ, 2011. Вип. 19. С. 13–21.

⁷ Луців Є. М. Бойове мистецтво гуцулів. Тернопіль : Мандрівець, 2014. 232 с.

⁸ Tomczyk R. Galicyjska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914. Szczecin : Zapol, 2007. 422 s.

⁹ Gruchaia J. Rząd austriacki i polskie stronnictwa polityczne w Galicji wobec kwestii ukraińskiej (1890–1914). Katowice : Uniwersytet śląski, 1988. 148 s.

¹⁰ Гуйванюк М. Січовий рух у Галичині й Буковині (1900–1914 рр.). Чернівці : Зелена Буковина, 2009. 264 с.

¹¹ Арсенич П. Засновник “Січі” Кирило Трильовський (до 100-річчя створення спортивно-пожежного товариства “Січ” у Завалля). Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. 76 с.; Арсенич П. Засновник “Січі” на Гуцульщині Юра Соломійчук. *Завальська “Січ” – початок масового руху національно-патріотичних сил за відродження української державності. Матеріали науково-теоретичної конференції 25 березня с. Завалля Снятинського району Івано-Франківської області*. Снятин : Над Прутом, 1995. С. 53–57.

¹² Центральный державный историчний архів України, м. Львів (далі – ЦДАІЛ України). Ф. 146 Галицьке намісництво, м. Львів.; Ф. 146. Оп. 58. Спр. 2262: Прохання засновників українських гімнастичних товариств “Січ” у місцевостях на літери “Б”– “Д” про затвердження або зміну доданих статутів і рішення по цьому питанню. 1904 р. 245 арк.; Спр. 2263: Прохання засновників українських гімнастичних товариств “Січ” у місцевостях на літери “В” – “М” про затвердження або зміну доданих статутів і рішення по цьому питанню. 1904 р. 284 арк.; Спр. 2264: Прохання засновників українських гімнастичних товариств “Січ” у місцевостях на літери “Н” – “Р” про затвердження або зміну доданих статутів і рішення по цьому питанню. 1904 р. 158 арк.; Спр. 2265: Прохання засновників українських гімнастичних товариств “Січ” у місцевостях на літери “С” – “Я” про затвердження або зміну доданих статутів і рішення по цьому питанню. 1904 р. 311 арк.; Спр. 2266: Прохання засновників українських гімнастичних товариств “Січ” у місцевостях на букви “Б” – “К” про затвердження або зміну доданих статутів і рішення по цьому питанню. 1905 р. 144 арк.; Спр. 2267: Прохання засновників українських гімнастичних товариств “Січ” у місцевостях на букви “Л” – “Ф” про затвердження або зміну доданих статутів і рішення по цьому питанню. 1905 р. 153 арк.; Спр. 2270: Прохання засновників українських гімнастичних товариств “Січ” у місцевостях на букви “Д” – “Ж” про затвердження або зміну доданих статутів і рішення по цьому питанню. 1906 р. 121 арк.; Спр. 2271: Прохання засновників українських гімнастичних товариств “Січ” у місцевостях на літери “К” – “Л” про затвердження та заміну статутів і рішення з цього приводу. 1906 р. 194 арк.; Спр. 2273: Прохання засновників українських гімнастичних товариств “Січ” у місцевостях на літери “Н” – “П” про затвердження та заміну статутів і рішення з цього приводу. 1906 р. 167 арк.; Спр. 2274: Прохання засновників українських гімнастичних товариств “Січ” у місцевостях на літери “Р”

документи владних структур. Зокрема, в описі 8 містяться документи про нагляд за українським січовим рухом, донесення, листування, звіти та інші документи таємного діловодства президійного відділу Галицького намісництва, що безпосередньо стосуються діяльності “Січей”. Цікавими є донесення Косівського, Надвірнянського і Печеніжинського повітових староств про стан “Січей” у підвладних їм повітах¹³.

Найменш опрацьованою у нашій статті є неопублікована епістолярна спадщина. Проте вдалося частково переглянути листи К. Трильовського до М. Павлика, які зберігаються у ф. 663 ЦДАЛ України¹⁴.

Велику кількість інформації з досліджуваної проблеми почерпнули з періодичних часописів, альманахів і календарів “Громадський Голос” (“Новий Громадський Голос”; 1900–1914), “Хлопска Правда” (1903, 1911), “Запорожець” (1904, 1908–1914), “Отаман” (1905–1906), “Січові Вісти” (1912–1913), які виходили у м. Коломиї і м. Львові і знаходилися у фарватері впливу Русько-Української (Української) радикальної партії. На сторінках часописів і у додатках до них аналізувалася організаційна робота і практична діяльність січових осередків на території Галицької Гуцульщини, містилася інформація про переслідування “Січей” на території краю. До уваги взяті також народовські часописи “Свобода” (1900–1914) і “Діло” (1900–1914): автори дописів до цих газет більш критично ставилися стосовно діяльності січових осередків.

Важливим джерелом для дослідження означеної проблеми є мемуари. Найціннішими є спогади Кирила Трильовського, де автор детально описав січовий рух початку ХХ ст.¹⁵ Комплексною працею мемуарного характеру є пропам’ятна книга-альманах “Січей” “Гей, там на горі “Січ” іде”, впорядкована сином К. Трильовського Петром і видана в Канаді¹⁶. Звідси можемо почерпнути цінну інформацію про обставини заснування січових товариств, біографічні відомості місцевих ватажків січового руху, статистичні дані. Змістовними для нас є спогади Михайла Ломацького¹⁷, Івана Небелюка¹⁸, Степана Олексюка¹⁹, Корнелії Ониськів²⁰, в яких містяться свідчення про розвій січового руху на Галицькій Гуцульщині, практичну діяльність січових осередків у м. Делятин Надвірнянського повіту та у с. Шешори і с. Москалівка Косівського повіту.

– “У” про затвердження та заміну статутів і рішення з цього приводу. 1906 р. 168 арк.; Оп. 70. Спр. 1151: Прохання жителів Косівського повіту про дозвіл на заснування місцевих організацій товариства “Січ” з додаванням статутів. 1902–1907 рр. 526 арк.; Спр. 1153: Прохання жителів Надвірнянського повіту про дозвіл на заснування місцевих організацій товариства “Січ” з додаванням статутів. 1904–1906 рр. 145 арк.; Спр. 1154: Прохання жителів Печеніжинського і Надвірнянського повітів про дозвіл на заснування місцевих організацій товариства “Січ” з додаванням статутів. 1902–1908 рр. 248 арк.

¹³ ЦДАЛ України. Ф. 146. Оп. 8. Оп. 8. Спр. 232: Донесення староств Східної Галичини про діяльність товариства “Січ”. Том I. 3 жовтня 1900 р. – 15 травня 1904 р. 166 арк.; Спр. 327: Донесення староств про діяльність товариства “Січ”. 10 квітня 1904 р. – 16 серпня 1904 р. 46 арк.; Оп. 70. Спр. 1145. Списки товариств, що діють на території Косівського староства. 1904–1908 рр. 13 арк.

¹⁴ ЦДАЛ України. Ф. 663: Павлик Михайло – український письменник і громадський діяч. Оп. 1. Спр. 231: Листи М. Павлику від К. Трильовського. Том II і останній. 11 січня 1899 р. – 9 жовтня 1913 р. 164 арк.

¹⁵ Трильовський К. З мого життя... Уривок зі спогадів. *Гей, там на горі “Січ” іде!.. Пропам’ятна книга “Січей”* / ред. Петро Трильовський. Київ : ВІПОЛ, 1993. С. 13–77; Трильовський К. Спогади з мого життя. *Трильовський К. З мого життя*. Львів : Література та мистецтво, 2019. 380 с. С. 15–154.

¹⁶ Гей, там на горі “Січ” іде! / ред. П. Трильовський. Київ : ВІПОЛ, 1993. 432 с.

¹⁷ Ломацький М. “Січі” на Гуцульщині. *Гей, там на горі “Січ” іде!.. Пропам’ятна книга “Січей”* / ред. Петро Трильовський. К. : ВІПОЛ, 1993. С. 141–154.

¹⁸ Небелюк І. “Січ” – Делятин, пов. Надвірна. *Гей, там на горі “Січ” іде!.. Пропам’ятна книга “Січей”* / ред. Петро Трильовський. Київ : ВІПОЛ, 1993. С. 170–173.

¹⁹ Олексюк С. Раз, два! Раз, два! Вперед хлопці!.. *Гей, там на горі “Січ” іде!.. Пропам’ятна книга “Січей”* / ред. Петро Трильовський. Київ : ВІПОЛ, 1993. С. 154–157.

²⁰ Ониськів К. “Січ” – Москалівка, пов. Косів. *Гей, там на горі “Січ” іде!.. Пропам’ятна книга “Січей”* / ред. Петро Трильовський. Київ : ВІПОЛ, 1993. С. 160–162.



Зародження січового руху в значній мірі було зумовлено бажанням керівництва Української радикальної партії зміцнити позиції та здобути собі електорат в особі українського селянства. У здійсненні вищезгаданих намірів території Покуття і Галицької Гуцульщини відводилася особлива роль, де радикалізм пустив найглибше коріння. Про це писав К. Трильовський у листі до М. Павлика: “[...] Тепер маю велику роботу “Січами” [...] при допомозі “Січей” задумую воздвигнути наново Радикальну партію”²¹. Тому не дивно, що перший осередок пожежно-гімнастичного товариства “Січ” був заснований на Покутті – у с. Завалля Снятинського повіту 5 травня 1900 р.

На загальних зборах “Коломийського товариства Народних Спілок”, які відбулися 22 березня 1901 р. в будинку “Народного Дому” м. Коломиї, було порушено питання розширення мережі пожежно-гімнастичного товариства “Січ”. Після промови учасника зборів Я. Весоловського “ухвалено старати ся, аби “Січ” була заложена в кождім селі”²². Через кілька днів за вказівкою К. Трильовського “Коломийське товариство Народних Спілок” видало статут пожежно-гімнастичного товариства “Січ”²³. Питання заснування “Січей” розглядалося на XII з’їзді Русько-Української радикальної партії, який відбувся у м. Львові 15 грудня 1901 р.²⁴

Михайло Ломацький відзначав, що на Галицькій Гуцульщині січовий рух прокладав собі шлях досить важко, адже у той час значна частина гуцулів була відірвана від цивілізованого світу: “... Гуцул “сохнув як гриб” у своїх горах, спав твердим сном у своїй “гражді” так, як зимою спав там медвідь у “гаврі” (берлога. – С. Г.)...”. Дорога з твердим покриттям закінчувалася біля села Яворів Косівського повіту: “Щоб дістатись у глибину Гуцульщини, треба було їхати кам’янистою вузькою дорогою понад річку Рибницю, часто понад дебри і пропасти, а там за Яворовом – Буковець, гора, а з неї дорога стрімголов!...”²⁵. В більшості випадків представники інтелігенції, що прибували сюди з просвітньою метою, далі не доходили²⁶.

На той час лише К. Трильовський не побоювався труднощів. М. Ломацький з цього приводу зауважив: “І хоч в його жилах не було гуцульської крові, та всеж таки була в нього гуцульська відвага, впертість і жадоба боротьби зі всіма і всім, що стоїть на перешкоді до досягнення мети!”²⁷.

Особливістю гуцульських “Січей” була наявність великої кількості старших членів. Нерідко до товариств входили заміжні, старі, сивоволосі гуцулки. Вони ж найбільше гордилися січовими лентами, в яких навіть відвідували церкву, і заповідали хоронити себе в них після смерті²⁸. К. Трильовський відзначав, що це призводило до непорозумінь між священиками і січовиками. Йому у судах часто приходилося захищати січовиків краю лише через те, що вони брали активну участь у різноманітних релігійних торжествах, зокрема під час святкування Богоявлення та посвячення гробів²⁹. Зате в гуцульських “Січах” було порівняно мало дівчат. М. Гуйванюк це пояснює особливістю гуцульського укладу життя, де зберігалось чимало пережитків далекого минулого. В результаті цього гуцульська дівчина була чимось неповновартісним у громаді, й тільки вийшовши заміж (а виходили в дуже молодому віці) і ставши газдинею, набувала рівноправності та загальної пошани³⁰.

²¹ ЦДІАЛ України. Ф. 663. Оп. 1. Спр. 231. Арк. 69.

²² Загальні збори “Народних Спілок” і Шевченкове свято в Коломиї. *Громадський Голос. Орган русько-української радикальної партії*. 1901. 28 марта. Ч. 14. С. 105; ЦДІАЛ України. Ф. 146. Оп. 58. Спр. 958: Прохання засновників товариства “Народна Спілка” в місцевостях на букви “І” – “К” про затвердження або зміну доданих статутів і рішення по цьому питанню. 1900 р. – 1907 р. Арк. 26–37.

²³ Трильовський К. Засновуйте Січі! *Громадський Голос. Орган русько-української радикальної партії*. 1901. 2 мая. Ч. 19. С. 150.

²⁴ З’їзд українсько-руської радикальної партії. *Громадський Голос. Орган русько-української радикальної партії*. 1901. Грудень. Ч. 28. С. 222.

²⁵ Ломацький М. “Січі” на Гуцульщині... С. 141–142.

²⁶ Гуйванюк М. Січовий рух у Галичині й Буковині... С. 97.

²⁷ Ломацький М. “Січі” на Гуцульщині... С. 142.

²⁸ Там само. С. 152–153.

²⁹ Відповідь дра Трильовського. *Діло*. 1904. 20 цвітня (3 мая). Ч. 87. С. 2.

³⁰ Гуйванюк М. Січовий рух у Галичині й Буковині... С. 98.

Збереглися архівні дані про реєстрацію місцевих осередків пожежно-гімнастичного товариства “Січ” протягом 1900–1914 рр. Звичайно, виявлені нами неопубліковані матеріали реєстрації січових товариств доцільно зіставити з даними тогочасної газетної періодики, спогадами очевидців подій та з опублікованими матеріалами в науковій літературі. Микола Гуйванюк відзначає, що в 1902 р. утворилися січові товариства в с. Космач й с. Микитинці, 1903 р. – у с. Жаб’є (нині смт Верховина Верховинського району Івано-Франківської обл.) Косівського повіту. Найпліднішим виявився 1904 рік. У цей період засновано січові товариства у таких гуцульських громадах, переважно на території сучасних Косівщини і Верховинщини: Річка, Голови, Ферескул, Криворівня, Яблуниця, Красноїлля, Полянки, Перехресне, Ясенів Гірський, Довгополе, Устеріки, Бистрець, Космач та Шешори. 13 березня 1906 р. стараннями М. Климкевича та І. Семанюка (Марка Черемшини) було засновано “Січ” у м. Делятині Надвірнянського повіту³¹.

Як свідчать архівні дані, одним з перших сіл Галицької Гуцульщини, де був заснований осередок “Січі”, можна вважати с. Космач Косівського повіту. Прохання жителів с. Космач про створення осередку пожежно-гімнастичного товариства “Січ” до президії Галицького намісництва у м. Львові та заява Центрального Відділу товариства “Народних Спілок” в м. Коломиї, що прийме маєток цього січового осередку на випадок його розв’язання, було датоване 27 лютого 1902 р. Рішення урядового відомства про реєстрацію товариства було прийняте через три тижні, 19 березня³². Перші загальні збори осередку товариства під назвою “Запорожска Січ” у с. Космач відбулися 6 квітня 1902 р. Їх відкрив К. Трильовський промовою про значення козаків-запорожців та їх Січей в українській історії, після чого пояснив мету і зміст статуту січового товариства³³.

Вважаємо помилковим твердження Корнелії Ониськів про те, що “Січ” у с. Москалівка Косівського повіту була заснована в 1900 р.³⁴ Петро Арсенич стверджував, що січовий осередок у цьому селі відкритий у 1901 р. (кошовий М. Лелет)³⁵. Хоча за інформацією старости Косівського повіту навесні 1904 р. осередок “Січі” у с. Москалівка функціонував поряд з трьома іншими осередками краю у с. Микитинці, с. Москалівка та с. Пістинь³⁶.

Вперше ідея про відкриття “Січі” у с. Микитинці Косівського повіту за сприяння січовиків с. Іспас Коломийського повіту К. Бойка, М. Лаврука, Миколи і Василя Петруків, які прибули в гості, виголошена на загальних зборах місцевого осередку “Коломийського товариства Народних Спілок” 15 лютого 1902 р.³⁷. Однак лише більше ніж через рік, 16 липня 1903 р., президією Галицького намісництва у м. Львові зареєстровано осередок “Січі” у цьому селі³⁸.

У вересні 1903 р. у вищому урядовому відомстві коронного краю розглядалися документи про створення осередку “Січі” у с. Жаб’є Косівського повіту. Позитивне рішення було прийняте 15 вересня 1903 р.³⁹. Хоча П. Арсенич вказував про заснування “Січі” у цьому гуцульському селі 1 січня 1903 р.⁴⁰ Часопис “Новий Громадський голос” інформував, що на початок 1904 р. осередок “Січі” с. Жаб’є налічував понад 500 членів⁴¹. Після прийнятого у травні 1904 р. розпорядження Косівського староста про заборону діяльності 13 “Січей” у

³¹ Там само. С. 97–98.

³² ЦДІАЛ України. Ф. 146. Оп. 70. Спр. 1151. Арк. 1–17.

³³ З Косівщини. Товариство “Запорожска Січ” в Космачі відбуло ... *Свобода. Політичне, просвітне і господарське письмо для народу*. 1902. 4 (17) цвітня. Ч. 14. С. 2. Рубр.: Дописи.

³⁴ Ониськів К. “Січ” – Москалівка, пов. Косів... С. 160.

³⁵ Арсенич П. Засновник “Січі” Кирило Трильовський... С. 11.

³⁶ ЦДІАЛ України. Ф. 146. Оп. 70. Спр. 1145. Списки товариств, що діють на території Косівського староста. 1904–1908 рр. 13 арк. Арк. 1 зв.

³⁷ М. Л. З Косівщини. *Громадський Голос. Орган русько-української радикальної партії*. 1902. Марець. Ч. 6. С. 47.

³⁸ ЦДІАЛ України. Ф. 146. Оп. 70. Спр. 1151. Арк. 18–28.

³⁹ Там само. Спр. 1151. Арк. 29–39.

⁴⁰ Арсенич П. Засновник “Січі” Кирило Трильовський... С. 12; Луців Є. М. Бойове мистецтво гуцулів... С. 131.

⁴¹ Закладайте “Січи”! *Новий Громадський Голос. Радикальна часопись*. 1904. 10 марта. Ч. 2. С. 5.



повіті внаслідок “бунту гуцулів”, січовий осередок відновив свою роботу 4 вересня 1904 р. На загальних зборах товариства вписалося 200 членів, заново обраний кошовим “Січі” Ю. Соломійчук, осавулом – А. Спаський, писарем – І. Стефурак⁴². Проте через кілька днів староста м. Косів Заграднік видав відповідне розпорядження про заборону діяльності цієї “Січі” за те, що її керівники йшли по справі заворушень кінця квітня 1904 р.⁴³

Наприкінці 1903 р. документи про реєстрацію осередку “Січі” у с. Шешори Косівського повіту надійшли до президії Галицького намісництва у м. Львові. 4 січня 1904 р. надано дозвіл про діяльність цього січового осередку⁴⁴. Щоправда, згідно другої реєстрації осередку товариства 4 листопада 1904 р., його керівництво було частково оновлене⁴⁵. Степан Олексюк зауважив, що лише за третьою спробою за допомогою кошового “Січі” сусіднього села Микитинці Семена Валіхновського та місцевого пароха о. Івана Рогужинського вдалося організувати січовий осередок у с. Шешори. Ідейним натхненником роботи січового товариства став молодий Микола Михайлюк Петричів⁴⁶. Того ж місяця, 22 січня 1904 р., поряд з першою реєстрацією січового осередку у с. Шешори, урядове відомство зареєструвала діяльність “Січі” у с. Річка Косівського повіту⁴⁷.

У лютому 1904 р. президією Галицького намісництва у м. Львові зареєстрована діяльність осередків товариства “Січ” кількох сіл на Косівщині – Голови⁴⁸, Кобаки⁴⁹, Старий Косів⁵⁰, Ферескул (нині с. Черемошна Верховинського району Івано-Франківської обл.; керівний склад товариства онолено 6 грудня 1904 р.⁵¹)⁵², Криворівня⁵³ і Яблуниця⁵⁴. Зокрема, рішення про реєстрацію січових осередків у цих населених пунктах урядовим відомством прийняті відповідно 8, 9, 12, 18, 27 і 29 лютого 1904 р. Перші загальні збори “Січі” с. Яблуниця відбулися 26 березня 1904 р. Їх вів Ю. Соломійчук з с. Жаб’є. До січового осередку вписалося понад 100 осіб. Після зборів під пильним контролем трьох жандармів відбулися урочисте “віддане лент кошовому і Січовикам” та гімнастичні вправ січовиків з сіл Жаб’є, Голови і Ферескул⁵⁵.

12 і 22 березня 1904 р. урядовим відомством були зареєстровані осередки товариства “Січ” у с. Красноїлля⁵⁶ і м. Кути⁵⁷ Косівського повіту.

На початку березня 1904 р. староста Косівського повіту прозвітував Галицькому намісництву у м. Львові про функціонування близько п’ятдесяти економічних, культурно-просвітницьких і пожежно-гімнастичних товариств на території краю, з них чотири – осередки “Січі” у с. Космач, с. Микитинці, с. Москалівка, с. Пістинь. Урядовець повідомив про стан зав’язування січових товариств у селах Ферескул, Город, Голови, Кобаки, Криворівня, Річка, Монастирське (нині входить до складу м. Косів), Вербовець і Жаб’є⁵⁸.

У населених пунктах Косівського повіту с. Полянки⁵⁹, с. Ясенів горішній⁶⁰ (нині с. Верхній Ясенів Верховинського району Івано-Франківської обл.; лише за перший рік

⁴² Вісти з Жабя ... *Діло*. 1904. 3 (16) вересня. Ч. 199. С. 3. Рубр.: Новинки.

⁴³ П. Заграднік компромітує ся дальше. *Діло*. 1904. 16 (29) вересня. Ч. 208. С. 2. Рубр.: Новинки.

⁴⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 146. Оп. 70. Спр. 1151. Арк. 40–56.

⁴⁵ Там само. Спр. 1151. Арк. 406–413.

⁴⁶ Олексюк С. Раз, два! Раз, два! ... С. 155.

⁴⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 146. Оп. 70. Спр. 1151. Арк. 57–73.

⁴⁸ Там само. Спр. 1151. Арк. 74–90.

⁴⁹ Там само. Оп. 58. Спр. 2263. Арк. 144–159.

⁵⁰ Там само. Спр. 2263. Арк. 217–233.

⁵¹ Там само. Оп. 70. Спр. 1151. Арк. 414–422.

⁵² Там само. Спр. 1151. Арк. 91–107.

⁵³ Там само. Спр. 1151. Арк. 108–124.

⁵⁴ Там само. Спр. 1151. Арк. 125–141.

⁵⁵ Січі на Гуцульщині. *Новий Громадський Голос. Радикальна часопись*. 1904. 7 цвітня. Ч. 4. С. 30–31. С. 31. Рубр.: Новинки.

⁵⁶ ЦДІАЛ України. Ф. 146. Оп. 70. Спр. 1151. Арк. 142–158.

⁵⁷ Там само. Оп. 58. Спр. 2263. Арк. 251–267.

⁵⁸ Там само. Спр. 1145. Арк. 1 зв.

⁵⁹ Там само. Оп. 70. Спр. 1151. Арк. 159–175.

функціонування до ясенівської “Січі” вписалося 400 членів⁶¹), с. Довгополе⁶², с. Брустури⁶³ і с. Бистрець⁶⁴ прохання членів-засновників пожежно-гімнастичного товариства “Січ” про заснування осередків, примірники статуту та заяви головного осередку “Коломийського товариства Народних Спілок” про отримання маєтків пожежно-гімнастичного товариства “Січ” на випадок їх розв’язання відправлено до президії Галицького намісництва у м. Львові у квітні 1904 р. Позитивні рішення президії урядового органу коронного краю про реєстрацію “Січей” у цих селах відповідно датовані 4, 5, 9, 27 і 30 квітня.

Двічі, у квітні⁶⁵ і в липні⁶⁶ 1904 р., відбувалася реєстрація осередку товариства “Січ” у с. Устеріки Косівського повіту. Причому в установчих статутних документах провід товариства різнився. Так само, у квітні⁶⁷ і в листопаді⁶⁸ 1904 р., відбувалася реєстрація осередку товариства “Січ” с. Перехресне Косівського повіту.

9 липня 1904 р. президією Галицького намісництва у м. Львові були зареєстровані документи осередків товариства “Січ” у с. Стебне⁶⁹ і с. Рожен великий⁷⁰ Косівського повіту.

У другій половині 1904 р. Галицьким намісництвом у м. Львові у зв’язку з “бунтом гуцулів”, про що скажемо пізніше, було здійснено перереєстрацію документів низки січових осередків Косівщини. Так, 28 липня 1904 р. урядове відомство коронного краю здійснило перереєстрацію документів осередків “Січі” у с. Яблуниця⁷¹ і с. Криворівня⁷²; 17 серпня 1904 р. – у с. Голови⁷³ і с. Жаб’є⁷⁴, 19 серпня – у с. Ясенів горішній⁷⁵ і с. Красноїлля⁷⁶; 21 і 22 вересня – у с. Космач⁷⁷ і с. Бистрець⁷⁸. Протягом грудня 1904 р. зареєстровані установчі документи січових осередків с. Полянки (6 грудня)⁷⁹, с. Хороцеве (9 грудня)⁸⁰ і с. Рибне (30 грудня)⁸¹ Косівського повіту.

3 березня 1905 р. косівський староста інформував вище урядове відомство у м. Львові про існування “Січей” у таких населених пунктах краю: Голови, Город, Гринява, Ясенів горішній, Яворів, Кобаки, Косів старий, Криворівня, Бистрець, Монастирське, Москалівка, Рожен великий, Стебне, Устеріки, Вербовець, Жаб’є. На підставі відповідного розпорядження влади була призупинена діяльність січових осередків у селах Річка, Микитинці, Пістинь, Жаб’є, Ясенів горішній, Криворівня, Красноїлля, Голови, Перехресне, Довгополе, Полянки, Ферескул і Яблуниця. У стані зав’язування перебували “Січі” у населених пунктах Брустури, Хороцеве, Кути, Рибне, Розтоки⁸².

⁶⁰ ЦДІАЛ України. Ф. 146. Оп. 70. Спр. 1151. 193–209.

⁶¹ Січовик. “Січ” в занепаді а рух в жандармерії. З Ясенова пишуть ... *Громадський Голос. Радикально-політична часопись*. 1906. 19 жовтня. Ч. 72. С. 4. Рубр.: Новинки.

⁶² ЦДІАЛ України. Ф. 146. Оп. 70. Спр. 1151. Арк. 210–226.

⁶³ Там само. Оп. 58. Спр. 2262. Арк. 1–17.

⁶⁴ Там само. Спр. 2262. Арк. 37–51.

⁶⁵ Там само. Оп. 70. Спр. 1151. Арк. 227–243.

⁶⁶ Там само. Оп. 58. Спр. 2265. Арк. 154–170.

⁶⁷ Там само. Оп. 70. Спр. 1151. Арк. 176–192.

⁶⁸ Там само. Оп. 58. Спр. 2264. Арк. 52–59.

⁶⁹ Там само. Спр. 2265. Арк. 52–68.

⁷⁰ Там само. Оп. 70. Спр. 1151. Арк. 244–260.

⁷¹ Там само. Спр. 1151. Арк. 261–277.

⁷² Там само. Спр. 1151. Арк. 278–294.

⁷³ Там само. Спр. 1151. Арк. 329–345.

⁷⁴ Там само. Спр. 1151. Арк. 346–356.

⁷⁵ Там само. Спр. 1151. Арк. 295–311.

⁷⁶ Там само. Спр. 1151. Арк. 312–328.

⁷⁷ Там само. Спр. 1151. Арк. 395–405.

⁷⁸ Там само. Спр. 1151. Арк. 378–394.

⁷⁹ Там само. Оп. 58. Спр. 2264. Арк. 60–63.

⁸⁰ Там само. Спр. 2265. Арк. 189–205.

⁸¹ Там само. Спр. 2264. Арк. 85–92, 99–103

⁸² ЦДІАЛ України. Ф. 146. Оп. 70. Спр. 1145. Арк. 3, 3 зв., 4, 4 зв.



У березні і травні 1905 р. до президії Галицького намісництва у м. Львові були надіслані документи для реєстрації січових осередків у с. Тюдів⁸³ і с. Гринява⁸⁴ Косівського повіту. Урочисте відкриття “Січі” у с. Тюдів відбулося 20 серпня 1905 р. за участю Ю. Соломійчука з с. Жаб’є, січовиків з с. Рівня, с. Виженка і с. Підзахаричі на Буковинській Гуцульщині, членів осередку “Народної спілки” з м. Кути та світської інтелігенції. Завершилося дійство співом січових пісень “Гей, там на горі “Січ” іде” та “Який то вітер грає”⁸⁵. Наприкінці літа 1905 р. були подані документи для реєстрації січового осередку в с. Жаб’є Косівського повіту в закутку Слупейка (адміністративний центр старої частини села). Позитивне рішення про відкриття товариства президією Галицького намісництва у м. Львові прийняте 29 серпня 1905 р.⁸⁶

У 1906 р. почала діяти “Січ” у с. Рожен малий Косівського повіту. Дозвіл на функціонування цього січового осередку був наданий 18 квітня⁸⁷. Влітку і восени 1907 р. відбулася перереєстрація січових товариств с. Микитинці і с. Річка Косівського повіту. Дозвіл на функціонування січового осередку у с. Микитинці президія Галицького намісництва у м. Львові надала 11 липня 1907 р.⁸⁸, а у с. Річка – 12 вересня 1907 р.⁸⁹ 7 грудня 1907 р. президією Галицького намісництва у м. Львові здійснено перереєстрацію січового осередку у с. Перехресне Косівського повіту⁹⁰. Також у цей час було відкрито нову “Січ” у с. Прокурава Косівського повіту⁹¹.

На початку 1908 р. до центрального органу влади на перереєстрацію були подані документи січового товариства с. Шешори Косівського повіту. Позитивне рішення прийнято 16 січня 1908 р.⁹². Відомо, що “Січ” діяла у с. Пістинь Косівського повіту. 6 грудня 1908 р. у цьому гуцульському селі відбулися “довірочні” збори січового осередку. Низка рішень зібрання стосувалася партійно-політичного життя краю⁹³.

2 травня 1908 р. староста Косівського повіту інформував про функціонування 28 осередків “Січі” у таких населених пунктах і місцевостях території краю: Гринява, Вербовець, Москалівка, Микитинці, Косів старий, Пістинь, Тюдів, Бистрець, Монастирське, Кобаки, Рибне, Кути старі, Яворів, Криворівня, Голови, Устеріки, Стебне, Яблуниця, Жаб’є, Краснолілля, Хороцеве, Ясенів горішній, Рожен малий, Черганівка, Город, Біла Річка, Устеріки (2), Стебне (2). До кінця 1907 р. призупинили свою діяльність січові товариства у с. Брустури, м. Кути, с. Перехресне, с. Річка, с. Соколівка⁹⁴.

На Надвірнянщині одними з перших осередків товариства “Січ” засновані у с. Ворохта і с. Микуличин. Саме у цих населених пунктах в один день, 8 травня 1904 р., відбулися “довірочні” збори для укладення документів для реєстрації січових товариств⁹⁵. Дозвіл на діяльність січових осередків президія Галицького намісництва у м. Львові надала відповідно 25 і 27 травня 1904 р.⁹⁶ Урочисте відкриття “Січі” с. Ворохта відбулося 7 серпня 1904 р.⁹⁷ Наступ-

⁸³ ЦДІАЛ України. Ф. 146. Оп. 70. Спр. 1145. Оп. 58. Спр. 2267. Арк. 120–127.

⁸⁴ Там само. Оп. 58. Спр. 2262. Арк. 153–169.

⁸⁵ Я. Г. Тюдів. Косівс. повіт. *Новий Громадський голос. Радикальна часопись*. 1905. 28 вересня. Ч. 29. С. 232. Рубр.: Дописи.

⁸⁶ ЦДІАЛ України. Оп. 70. Спр. 1151. Арк. 443–459; Другі загальні публічні збори товариства “Січ” в Жабю-Слупейці відбудуться... *Громадський Голос. Радикальна, політична часопись*. 1907. 12 падолиста. Ч. 83. С. 3. Рубр.: Новинки; Загальні збори в Жабю. *Громадський Голос. Радикальна, політична часопись*. 1907. 31 грудня. Ч. 95. С. 4. Рубр.: 3 товариств і зборів.

⁸⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 146. Оп. 58. Спр. 2274. Арк. 18–34.

⁸⁸ Там само. Оп. 70. Спр. 1151. Арк. 463–473.

⁸⁹ Там само. Спр. 1151. Арк. 474–489.

⁹⁰ Там само. Спр. 1151. Арк. 490–506.

⁹¹ Нову “Січ” засновано в Прокураві. *Громадський Голос. Радикальна, політична часопись*. 1907. 13 грудня. Ч. 92. С. 3. Рубр.: 3 товариств і зборів.

⁹² ЦДІАЛ України. Ф. 146. Оп. 70. Спр. 1151. Арк. 507–523.

⁹³ Товариш. В Пістині пов. Косів, відбули ся дня 6. с. м. довірочні збори тов. “Січ”... *Громадський голос. Радикальна, політична часопись*. 1908. 23 грудня. Ч. 77. С. 2. Рубр.: 3 товариств і зборів.

⁹⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 146. Оп. 70. Спр. 1145. Арк. 6 зв., 7, 8, 8 зв.

⁹⁵ А. Н. Про “бунт” в Микуличині. (Допись.). *Діло*. 1904. 18 (31) мая. Ч. 109. С. 1.

⁹⁶ ЦДІАЛ України. Ф. 146. Оп. 70. Спр. 1154. Арк. 25–41, 42–58.

ного року, 20 серпня 1905 р., відбулися січові збори та народна забава осередку товариства, на яке були запрошені К. Трильовський з м. Коломиї і Й. Сінятович з с. Жаб'є. Однак захід не підтримали 16 “академіків” (гімназистів і студентів), які відпочивали у той час в горах, та, замість того, щоб допомогти гуцулам в організації січового заходу, помандрували на гору Хом'як: “Як страшно стає, коли бачить ся той брак почутя обовязку у нашої академічної молодіжи”⁹⁸.

Перші загальні збори товариства “Січ” с. Микуличин відбулися 21 серпня 1904 р. за участю відомого культурного і громадського діяча, члена Української радикальної партії Мартина Королюка, жителя с. Черніїв Станиславівського повіту. Січовики щонеділі збиралися в обійсті Василя Петранюка, котрий віддав на потреби товариства хату на “курень”⁹⁹. Другі загальні збори “Січі” в с. Микуличин за участю Юрія Соломійчука з с. Жаб'є відбулися 24 вересня 1905 р. Обраний новий керівний склад січового осередку “з огляду, що стара старшина якомсь мало занимала ся розвоєм товариства”. За останній рік вписалося нових 30 членів товариства, загалом налічувалося 150. Після зборів відбувся січовий фестин (святкова забава. – С. Г.) з гімнастичними вправами, які проводив Ю. Соломійчук¹⁰⁰. 12 серпня 1906 р. у селі відбулися чергові збори товариства “Січ”. Обраний новий керівний склад січового осередку. Того ж дня відбувся січовий фестин. Загалом до микуличинської “Січі” належало 200 осіб, в т. ч. кілька жінок. До речі, зусиллями останніх в селі 24 липня 1906 р. вдалося відкрити “склеп мішаних товарів”. З цього приводу один з відпочиваючих у Карпатах резюмував: “Коби всі села гуцульські пішли слідом Микуличина та позакладали у себе крамниці, тоді певно ніхто не сказав би “Радуй ся Израелю на Гуцульщині”. “Щастя Вам Боже!””¹⁰¹.

Прохання членів-засновників пожежно-гімнастичного товариства “Січ” с. Татарів Надвірнянського повіту про заснування осередку, два примірники статуту та заяву головного осередку “Коломийського товариства Народних Спілок” про отримання маєтків пожежно-гімнастичного товариства “Січ” на випадок його розв'язання до президії Галицького намісництва у м. Львові було подано у кінці вересня 1904 р. Рішення про реєстрацію січового осередку в с. Татарів урядовим відомством прийнято 18 жовтня 1904 р.¹⁰²

28 серпня 1905 р. за сприяння “молодших газдів і легінів” та за участю селян та інтелігенції відбулося урочисте відкриття “Січі” в с. Дора Надвірнянського повіту (нині населений пункт входить до складу м. Яремче Надвірнянського району Івано-Франківської обл.). Вів збори кошовий “Січі” с. Жаб'є Ю. Соломійчук. До січового товариства вписалося близько 90 осіб. Після зборів за підтримки місцевого священика відбулася січова забава з виконанням гімнастичних вправ “кіт і миш”, “піраміда”, “млинки”, “колесо щастя” та танців і січових пісень (“Гей, там на горі “Січ” іде”). Гості із сусіднього с. Яремче пообіцяли дорянам, що за їхнім прикладом будуть засновувати у себе “Січ”¹⁰³.

17 і 21 березня 1906 р. урядовим відомством зареєстровані осередки товариства “Січ” у с. Пасічна¹⁰⁴ і м. Делятин¹⁰⁵ Надвірнянського повіту. Хоча Іван Небелюк стверджував, що за

⁹⁷ З Ворохти пишуть ... *Новий Громадський Голос. Радикальна часопись*. 1904. 8 вересня. Ч. 14–15. С. 115. Рубр.: Всячина.

⁹⁸ Ворохта. Надвірнян. повіт. *Новий Громадський голос. Радикальна часопись*. 1905. 28 вересня. Ч. 29. С. 232. Рубр.: Дописи.

⁹⁹ Гуцули-січовики. З Микуличина (пов. Надвірна). *Новий Громадський Голос. Радикальна часопись*. 1904. 22 вересня. Ч. 16. С. 123. Рубр.: Всячина.

¹⁰⁰ Січовик. Микуличин. *Новий Громадський голос. Радикальна часопись*. 1905. 12 жовтня. Ч. 30. С. 240. Рубр.: Дописи.

¹⁰¹ Оден з літників. В Микуличині від кількох літ почало віяти цілком иншим вітром ... *Свобода*. 1906. 13 вересня. Ч. 35. С. 6. Рубр.: Дописи.

¹⁰² ЦДІАЛ України. Ф. 146. Оп. 58. Спр. 2265. Арк. 86–102.

¹⁰³ М-в. Г-в. Делятинщина. *Новий Громадський голос. Радикальна часопись*. 1905. 14 вересня. Ч. 28. С. 223. Рубр.: Дописи; І. В-єць. З Надвірнянщини. (Отворене “Січі” в Дорі в Надвірнянщині). *Діло*. 1905. 22 серпня (4 вересня). Ч. 187. С. 1–2.

¹⁰⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 146. Оп. 70. Спр. 1153. Арк. 96–112.

¹⁰⁵ Там само. Спр. 1153. Арк. 113–128.



сприяння директора “Руської Каси” М. Климовича, І. Семанюка (Марка Черемшини), І. Гродзіцького, Козоріса, Мажевського “Січ” у м. Делятин була заснована наступного 1907 р. Для діяльності “Січі” місцевий адвокат Микола Лагодинський передав будинок товариства “Руська бесіда”¹⁰⁶. Делятинська “Січ” нараховувала понад 250 членів, а також мала один із найбільших духових оркестрів, що складався з 25 інструментів. М. Гуйванюк вважає, що містечко Делятин на деякий період став центром січового руху на Надвірнянщині. Сюди сходилися січовики і прихильники Української радикальної партії на січові свята, віча, збори, особливо із с. Заріччя, с. Яремче, с. Ослави (нині с. Білі Ослави і с. Чорні Ослави Надвірнянського району Івано-Франківської обл.), с. Майдан, с. Яблуниця, с. Микуличин, с. Ворохта та с. Ланчин. Проте в 1911–1912 рр. спостерігався занепад у діяльності згаданого січового товариства, зумовлений відтоком колишніх молодих активних членів на еміграцію¹⁰⁷.

31 травня 1906 р., президією Галицького намісництва у м. Львові зареєстрували осередок товариства “Січ” у с. Луг Надвірнянського повіту (нині присілок смт Делятин Надвірнянського району Івано-Франківської обл.)¹⁰⁸. 24 червня 1906 р. відбулися збори цього січового товариства за участю К. Трильовського з м. Коломия та М. Лагодинського і Саноцького з м. Делятин Надвірнянського повіту¹⁰⁹.

Влітку 1906 р., відповідно у червні, липні та серпні, президією Галицького намісництва у м. Львів зареєстровані документи на створення осередків товариства “Січ” у с. Ослави чорні¹¹⁰, с. Зелена¹¹¹ і с. Заріччя¹¹² Надвірнянського повіту¹¹³. Щоправда, лише у липні 1907 р. відбулися перші загальні збори товариства “Січ” с. Заріччя. До січового осередку ввійшли 460 членів¹¹⁴.

Одним з перших осередків пожежно-гімнастичного товариства “Січ” у Печеніжинському повіті постав у с. Березів нижній в липні 1903 р. До нього вписалося 40 членів, переважно молодих хлопців¹¹⁵. Проте в урядовому документі зазначається, що 13 вересня 1905 р. президією Галицького намісництва у м. Львові зареєстровано діяльність січового осередку у цьому селі¹¹⁶. Другий осередок “Січі” у с. Березів нижній почав функціонувати у 1908 р. після відповідного дозволу урядового відомства 23 березня 1908 р.¹¹⁷

Осередок товариства “Січ” у с. Марківка Печеніжинського повіту президією Галицького намісництва у м. Львів зареєстрований 3 травня 1904 р.¹¹⁸. У червні того ж року були підготовлені документи на реєстрацію осередку “Січі” у с. Княздвір, с. Молодятин і м. Яблунів Печеніжинського повіту. Президія Галицького намісництва у м. Львові надала дозвіл на функціонування товариств відповідно 1, 2 і 4 липня 1904 р.¹¹⁹ Реєстрація осередку товариства “Січ” с. Рунгури Печеніжинського повіту урядовим відомством у м. Львові була завершена 8 жовтня 1904 р.¹²⁰

21 березня 1906 р. урядовим відомством зареєстровано осередок “Січі” у с. Ключів великий Печеніжинського повіту¹²¹. 29 липня 1906 р. відбулися перші загальні збори товариств-

¹⁰⁶ Небелюк І. “Січ” – Делятин, пов. Надвірна... С. 170.

¹⁰⁷ Гуйванюк М. Січовий рух у Галичині й Буковині... С. 98.

¹⁰⁸ ЦДАЛ України. Ф. 146. Оп. 58. Спр. 2271. Арк. 179–194.

¹⁰⁹ З Надвірнянщини. *Громадський Голос. Радикально-політична часопись*. 1906. 29 червня. Ч. 43. С. 3–4. С. 3. Рубр.: Віча і збори.

¹¹⁰ ЦДАЛ України. Ф. 146. Оп. 58. Спр. 2273. Арк. 68–84.

¹¹¹ Там само. Спр. 2270. Арк. 17, 17 зв.

¹¹² Там само. Спр. 2270. Арк. 73–88.

¹¹³ Там само. Спр. 2270. Арк. 17, 17 зв., 73–88; Спр. 2273. Арк. 68–84.

¹¹⁴ Бич на хрунів. В Зарічу коло Делятина зачинають ся нові порядки ... *Громадський Голос. Радикальна, політична часопись*. 1907. 27 серпня. Ч. 63. С. 5. Рубр.: Новинки.

¹¹⁵ Березовянин. Печеніжинщина. (Березів нижній). (Концерт читальні і її загальні збори. “Січ” та її вороги). *Хлопська правда*. 1903. Серпень. Ч. 15 і 16. С. 100–101.

¹¹⁶ ЦДАЛ України. Ф. 146. Оп. 58. Спр. 2266. Арк. 18–26.

¹¹⁷ Там само. Оп. 70. Спр. 1154. Арк. 232–248.

¹¹⁸ Там само. Оп. 58. Спр. 2263. Арк. 268–284.

¹¹⁹ Там само. Оп. 70. Спр. 1154. Арк. 63–79, 80–96, 97–105.

¹²⁰ Там само. Оп. 58. Спр. 2264. Арк. 142–143, 156–158.

¹²¹ ЦДАЛ України. Ф. 146. Оп. 58. Спр. 2266. Арк. 17–24, 32–34.

ва “Січ” у цьому селі. До січового осередку вписалося 65 членів¹²².

6 жовтня 1907 р. відбулися перші загальні збори “Січі” с. Стопчатів Печеніжинського повіту. До січового осередку вписалося 49 членів¹²³. Наступні збори осередку під проводом Михайла Скригунця відбулися 2 лютого 1908 р., на яких було виголошено “бойкот” вживання алкогольних напунків у корчмах с. Стопчатів і м. Яблунів Печеніжинського повіту. До складу січового товариства вписалося 94 члени¹²⁴.

27 і 28 лютого 1908 р. президією Галицького намісництва у м. Львові зареєстровані документи осередків “Січі” у с. Березів вижній і с. Текуча Печеніжинського повіту¹²⁵. Загальні збори січового товариства с. Березів вижній відбулися 15 березня 1908 р., до якого вписалося 70 чоловік і 14 жінок¹²⁶. 9 травня 1909 р. на загальних зборах “Січі” обраний новий склад старшини. До січового осередку входило 230 членів¹²⁷. 20 березня 1910 р на чергових зборах визначено нове керівництво січового осередку¹²⁸.

Відомо, що у 1908 р. функціонував осередок товариства “Січ” у с. Люча Печеніжинського повіту. 12 квітня 1908 р. відбулися загальні збори січового товариства. До “Січі” вписалося 125 членів, серед яких 23 дівчат і 15 жінок¹²⁹.

Станом на 1912 р., на 48 повітів Галичини налічувалося близько 800 “Січей” (з них у 1910 р. активністю у своїй діяльності відзначалися 350 січових осередків)¹³⁰. У Косівському повіті у проміжку часу між 1903 і 1912 рр. налічувалося 66 осередків “Січі”. Щоправда, у різні роки офіційною владою було розв’язано 20 товариств (найбільше у 1904 р.) – це найбільший показник серед усіх повітів Галичини. Для порівняння, у сусідніх Печеніжинському і Коломийському повітах відповідно з 25 і 53 січових товариств були закриті лише три і два січові осередки. Загалом по всій Галичині, якщо не враховувати Косівський повіт, у різні роки владою було розв’язано лише дев’ять січових осередків: три – у Печеніжинському, два – у Коломийському, по одному – у Бучацькому, Львівському, Снятинському і Станіславівському повітах. Натомість, у Надвірнянському повіті між 1903 і 1909 рр. було засновано 28 осередків¹³¹.

Місцеве греко-католицьке духовенство загалом негативно ставилося до діяльності “Січей”. Так, у с. Ключів малий Печеніжинського повіту січовики певний час не могли затвердити статут осередку товариства. На заваді стояв місцевий священик о. Микола Кейван,

¹²² Нова “Січ”. В неділю 29. липня відбули ся перші загальні збори тов.-а “Січ” в Ключеві повіта печеніжинського ... *Громадський Голос. Радикально-політична часопись*. 1906. 7 серпня. Ч. 53. С. 3. Рубр.: Новинки.

¹²³ Дня 6. жовтня с. р. відбули ся перші загальні збори тов. “Січ” в Стопчатіві, печеніжинського повіта ... *Громадський Голос. Радикальна, політична часопись*. 1907. 1 падолиста. Ч. 81. С. 2. Рубр.: 3 товариств і зборів.

¹²⁴ В Стопчатіві дня 2 лютого відбули ся Збори “Січі” під проводом кошового Михайла Скрегунця ... *Громадський Голос. Радикальна, політична часопись*. 1908. 10 лютого. Ч. 10. С. 2. Рубр.: 3 товариств і зборів.

¹²⁵ ЦДІАЛ України. Ф. 146. Оп. 70. Спр. 1154. Арк. 181–197, 215–231.

¹²⁶ В Березові вижнім відбуло ся 15 марта велике віче ... *Громадський Голос. Радикальна, політична часопись*. 1908. 24 цвітня. Ч. 28. С. 5. Рубр.: 3 товариств і зборів.

¹²⁷ В Березові вижнім, повіт Печеніжин, відбули ся 9. мая с. р. загальні збори “Січі”. *Громадський голос. Радикальна політична часопись*. 1909. 15 мая. Ч. 19. С. 5. Рубр.: 3 товариств і зборів; Березів вижний пов. Печеніжин. *Свобода. Політична, просвітна і господарська часопись*. 1909. 27 мая. Ч. 21. С. 5. Рубр.: Дописи.

¹²⁸ Січовик. З Березова вижного, печеніжинського повіта пишуть нам ... *Свобода. Політична, просвітна і господарська часопись*. 1910. 31 марта. Ч. 13. С. 4. Рубр.: Дописи.

¹²⁹ Загальні збори товариства “Січ” в Лючи, повіта Печеніжин відбули ся ... *Громадський Голос. Радикальна, політична часопись*. 1908. 29 мая. Ч. 35. С. 4. Рубр.: 3 товариств і зборів; Радикал. В Лючи, печеніжинського повіта відбули ся перед Великоднем збори тов. “Січі”. *Громадський Голос. Радикальна, політична часопись*. 1908. 9 червня. Ч. 38. С. 4.

¹³⁰ Заклинський Р. Кілько є Січий в Галичині? *Січові вісти. Письмо присвячене січовим справам просвітї і науці*. 1913. Ч. 1. С. 13.

¹³¹ Заложено в Галичині Січий в році [таблиця] *Січові вісти. Письмо присвячене січовим справам просвітї і науці*. 1913. Ч. 1. С. 8–9.



який змусив місцевого віта не надсилати відповідні документи про створення товариства до староства у м. Печеніжин. Він виступив проти того, щоб “молодіж селяньска не била гиндри (не лайдакувала. – С. Г.), не волочила ся мов блудні вівці, але щоби за молоду учила ся служити своїй громаді та народови!”¹³². Подібно у с. Березів нижній Печеніжинського повіту становленню місцевої “Січі” у 1903 р. перешкоджав священник о. Григорій Тимняк¹³³. А о. Діонісій Балицький у с. Текуча Печеніжинського повіту бив січовиків у церкві лише за те, що вони прийшли до культової споруди з січовими лентами¹³⁴. Доходило навіть до комічної ситуації. Кошовий місцевої “Січі” Іван Ґеник приховував січову ленту під сердаком (верхній короткий сукняний одяг з рукавами. – С. Г.), аби священник її не побачив: “Тепер усі люди сьміють ся з наших перепуджених січовиків, а кошовому радять, аби лентою оперезав ся під сорочкою, тогди буде цілком безпечний перед попом”¹³⁵.

На Косівщині у с. Красноїлля і с. Голови під час релігійних проповідей у церкві о. Яків Рожко січовиків називав “чортовим насінням”, а на Великодніх святах відмовлявся освячувати паски, якщо кожен від родини не заплатить 8 сот.¹³⁶ Подібно на перешкоді січового руху стояв молодий священник о. Юліан Киселевський з с. Микитинці Косівського повіту, який боявся січової ленти як “гадини”¹³⁷.

6 травня 1906 р. у с. Іспас Коломийського повіту священник Данилович під час проповіді у церкві вигнав Дмитра Сліпанюка лише за те, що був оперезаний січовою лентою червоного кольору, а на п’ятьох січовиків, які під час похорону були одягненні у січові відзнаки, підготував донесення до староства в м. Коломій, за що члени січового осередку були покарані штрафом по 10 К.¹³⁸

Перешкоджав діяльності “Січі” у м. Делятин Надвірнянського повіту о. М. Дрогомирецький. Місцевих січовиків він називав “проклятими грішниками”, які “задурують вас якимись лентами, та медалями Тараса Шевченка, того піяка, того безбожника та грішника”¹³⁹. У свою чергу, січовики звинувачували його у пропагуванні російської мови на богослужіннях, називаючи “твердяком” (москвофілом. – С. Г.)¹⁴⁰.

Загальна неприязнь січовиків Галицької Гуцульщини до церкви була адресована і в сторону станіславівського єпископа ГКЦ Григорія Хомишина. У коломийському радикальному часописі “Зоря” навіть була поміщена карикатура Струхманчука, на якій було видно Г. Хомишина, який їде повозкою і кіньми, що подарував йому намісник Галичини граф А. Потоцький. К. Трільовський з цього приводу резюмував: “Ця карикатура була вірним віддзеркаленням тих обох фактичних союзників в боротьбі з “Січами””. Хоча за словами “батька” січового руху після однієї із місій, яку Г. Хомишин відбув у селах Березів вижній, Березів середній, Березів нижній і Бана Березів Печеніжинського повіту, січовики демонстративно одягнені в лентах і на конях “відпроваджували єпископа Хомишина довший час, зазначаючи цим, що, помимо його ворожнечі до “Січей”, всеж таки вважають його своїм владикою!”¹⁴¹.

¹³² Рух січовий змагає ся з кожним днем ... *Хлопска правда*. 1903. Цьвітень. Ч. 7.. С. 51.

¹³³ Березовянин. Печеніжинщина. (Березів нижній). (Концерт читальні і єї загальні збори. “Січ” та єї во-роги). *Хлопска правда*. 1903. Серпень. Ч. 15 і 16. С. 100–101.

¹³⁴ Радикал. Текуча, Печеніжинського пов. *Громадський Голос. Радикальна, політична часопись*. 1909. 20 жовтня. Ч. 43. С. 4. Рубр: Новинки.

¹³⁵ Напівгуцул. Текуча (печеніжинський повіт). *Хлопска правда*. 1909. Січень. Ч. 2. С. 9.

¹³⁶ Гуцул. Шлюсар завинив а коваля повісили. Пишуть нам з Коломій ... *Діло*. 1904. 30 падолиста (13 грудня). Ч. 270. С. 3. Рубр: Новинки; Tomczyk R. *Galicysjska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna...* S. 191.

¹³⁷ Село Микитинці, пов. косівського ... *Громадський Голос. Радикальна, політична часопись*. 1908. 6 марта. Ч. 16. С. 3. Рубр.: Дописи.

¹³⁸ М. З. Коломийщина. Іспас. Наслідки роботи попа Даниловича вже видні ... *Громадський Голос. Радикально-політична часопись*. 1906. 6 липня. Ч. 45. С. 3. Рубр.: Дописі.

¹³⁹ Січовик з Делятина. Делятин пов. Надвірна. *Громадський Голос. Радикально-політична часопись*. 1906. 6 липня. Ч. 45. С. 3. Рубр.: Дописі.

¹⁴⁰ Січовик. Подвиги твердяка. (Допись з Делятина). *Діло*. 1906. 16 (29) червня. Ч. 124. С. 2.

¹⁴¹ Трільовський К. З мого життя... С. 61.

Серед прибічників січового руху на Галицькій Гуцульщині були такі греко-католицькі священники: о. І. Попель з с. Довогополе, о. І. Рогожинський з с. Микитинці, о. Волянський з с. Криворівня Косівського повіту. Священик села Старий Косів Косівського повіту, прізвище якого нам невідоме, “делегував” свою дружину до “Січі”, котра стала навіть її кошовою¹⁴².

Січовий рух спричинив великий резонанс серед місцевого населення та владних структур. Посилення національного руху українців викликало значний опір польських панівних кіл Галичини. Це чітко простежується на прикладі січового руху, що виник як протидія утискам польської верхівки, яка всіма засобами намагалася придушити активність українців у галицькому селі, зокрема і на теренах Галицької Гуцульщини.

Особливої гостроти набули стосунки між “Січами” та галицькою крайовою адміністрацією після того, як 8 червня 1903 р. намісником Галичини став граф А. Потоцький, який виявився найзапеклішим ворогом січового руху, вважаючи, що “Січі” є причиною “...соціальних та політичних антагонізмів у краї”¹⁴³. З цього приводу в своїх публічних виступах він неодноразово заявляв: “...Я мушу знищити всі “Січі”...”¹⁴⁴. Починаючи з 1904 р., А. Потоцький щорічно видавав повітовим старостам обіжники (накази, обов’язкові до виконання. – С. Г.), щоб вони слідували, чи “Січі” не займаються військовими вправами, чи не закликають населення до бунту, і чи дотримуються заборони використання товариських відзнак¹⁴⁵.

Кирило Трильовський зауважив, що ненависть польської шовіністичної преси і польської бюрократії до січових товариств мала й історичне підґрунтя: “Січчю саме називають укріплений табор українських козаків, була вона осередком всіх свободолюбивих змагань українського народу і відіграла визначну роль в боротьбі з польсько-шляхетською державою”¹⁴⁶. Також він у своїх спогадах відзначав, що А. Потоцький переслідував його як адвоката лише за те, що сформував мережу “Січей” на території краю: “Але довелося мати й великі прикрощі – переслідування зі сторони намісника графа Потоцького, який хотів знищити мене як адвоката, власне за мої “Січі””. У 1904 р. в помешканні “батька” січового руху було здійснено “докладну поліційну ревізію, трус”, щоб підготувати карно-судовий процес – “за державну зраду, мовляв, я хочу стати королем русинів (українців. – С. Г.)”¹⁴⁷.

Центральні органи влади інформували місцеві староства про те, як правильно реєструвати місцеві осередки пожежно-гімнастичного товариства “Січ”. Зокрема, у листі президії Галицького намісництва у м. Львові до староства м. Коломиї від 9 жовтня 1900 р. вказувалося про діяльність Кирила Трильовського і організацію ним перших осередків “Січі” у краї, містилися рекомендації щодо їхньої реєстрації на місцевому рівні¹⁴⁸.

Починаючи з літа 1903 р. Галицьке намісництво у м. Львові регулярно видавало укази (рескрипти) та розпорядження до староств, щоб ті контролювали діяльність “Січей”. Пильний погляд урядовців був звернутий на атрибути січових товариств, які були деструктивними для офіційних органів влади. Особливо небезпечними вважалися “маршові” вправи з дерев’яними топірцями, які могли бути подібними до військових. Серйозно до цього питання поставилося староство у м. Косів, яке заборонило носити січові топірці¹⁴⁹. Так, заснований осередок у с. Жаб’є у 1904 р. представники влади називали “Січчю Козацькою”, мабуть, вбачаючи у цьому

¹⁴² Трильовський К. З мого життя... С. 61–62.

¹⁴³ Gruchaia J. Rząd austriacki i polskie stronnictwa polityczne w Galicji... S. 71.

¹⁴⁴ ЦДАЛ України. Ф. 663. Оп. 1. Спр. 231. Арк. 3.

¹⁴⁵ Гуйванюк М. Січовий рух у Галичині й Буковині... С. 149; Tomczyk R. Galicyjska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna... S. 189.

¹⁴⁶ Галичина під обухом польських панів. Промова посла д-ра Кирила Трильовського виголошена в державній Раді 22-го липня 1907 р. Трильовський К. З мого життя. Львів: Література та мистецтво, 2019. С. 200.

¹⁴⁷ Трильовський К. Спомини з мого життя... С. 97.

¹⁴⁸ ЦДАЛ України. Ф. 146. Оп. 8. Спр. 232. Арк. 1–4.

¹⁴⁹ Переслідуване “Січий” властями. Інтерпеляция пос. д-ра Евг. Олесницького і тов. до правительства внесена на засіданню сойму з дня 3 падолиста 1904. Діло. 1904. 22 жовтня (4 падолиста). Ч. 239. С. 1.



небезпеку популяризації місцевим населенням давніх українських традицій та шанобливого ставлення до свого минулого¹⁵⁰.

Косівське староство постійно інформувало центральні органи влади про небезпечну діяльність січових осередків краю та окремих її представників. Зокрема, у листі старости м. Косова до президії Галицького намісництва у м. Львові від 1 березня 1904 про розгульну діяльність січової старшини с. Микитинці, передусім кошового Дмитра Маковійчука і осавула Михайла Рибака, яка нібито напала на односельчан, вибивала вікна у їхніх домівках¹⁵¹. У подібному звинувачували і керівників “Січі” с. Космач Івана Уторопчука і Миколу Пожоджука¹⁵². У листі старости в м. Косові до президії Галицького намісництва у м. Львові від 22 квітня 1904 р. зазначалося про напад і побиття 21 квітня 1904 р. господаря с. Пістинь Гаврила Атаманюка членами місцевого осередку пожежно-гімнастичного товариства “Січ”¹⁵³. У той самий час жандармерія с. Гринява звинуватила одного з керівників “Січі” с. Яблуниця Олексу Моканюка за те, що він поширював “фальшиві відомості” про “Січі” та інші товариства на цвинтарі біля церкви у с. Ферескул. Однак за сприяння адвоката з м. Кути Кулика усі обвинувачення з нього в суді були зняті¹⁵⁴. У с. Устеріки п’ять жандармів ходили по хатах місцевих жителів та відбирала у них січові ленти: “Жандарми дразнять людей, оферуючи (передаючи. – С. Г.) “січові” ленти Жидам”¹⁵⁵.

“Гніздом” небезпеки для місцевої польської влади у квітні 1904 р. стала діяльність січових осередків у с. Гринява, с. Яблуниця, с. Ферескул, с. Голови, с. Красноїлля і с. Жаб’є. Староста м. Косів Заграднік неодноразово інформував вищі органи влади про підготовку “бунту гуцулів”¹⁵⁶. У листі до президії Галицького намісництва у м. Львові від 20 квітня 1904 р. він інформував про несанкціоноване зібрання пожежно-гімнастичного товариства “Січ” в с. Ясенів горішній 17 квітня за участю січовиків та священників с. Жаб’є і с. Криворівня¹⁵⁷. А 27 квітня повідомив про розпалювання пожежно-гімнастичним товариством “Січ” в м. Кути ворожнечі між мешканцями краю¹⁵⁸.

З боку влади активізувалися переслідування “Січей”, санкціоновані А. Потоцьким. Переважно об’єктом нападів були відзнаки товариств – січові топірці та ленти. Так, у квітні 1904 р. староство у м. Косові розіслало обіжник (інструктивний лист-роз’яснення) до всіх січових осередків краю про застереження щодо носіння відзнак (лент) з написом “Січ в ... (населеному пункті)” без погодження на те влади¹⁵⁹. В одному з листів до президії Галицького намісництва у м. Львові від 28 квітня 1904 р. староста м. Косів Заграднік наголошував про неправомірність ношення козацьких відзнак поводитириями “Січей”, вважаючи їх “головними баламутами молодих селян”¹⁶⁰. За носіння січових відзнак тисячі людей були покарані грошовими штрафами та арештом від 2 до 5 діб.

Цей же староста своїм указом № 13372 від 9 травня 1904 р. заборонив діяльність 13 “Січей” Косівського повіту, а також щойно зареєстрованого Галицьким намісництвом у м. Львові січового осередку у с. Устеріки (Петро Арсенич помилково вказав про розв’язання у 1904 р. 19 “Січей” Косівського повіту^{161,162}).

¹⁵⁰ ЦДАЛ України. Ф. 146. Оп. 8. Спр. 232. Арк. 32–36.

¹⁵¹ Там само. Спр. 232. Арк. 39–40.

¹⁵² Там само. Спр. 232. Арк. 37.

¹⁵³ Там само. Спр. 232. Арк. 91–96.

¹⁵⁴ Січі на Гуцульщині. *Новий Громадський Голос. Радикальна часопись*. 1904. 7 цвітня. Ч. 4. С. 30–31. Рубр.: Новинки; Tomczyk R. *Galicyska Rusko-Ukrainiska Partia Radykalna...* S. 190.

¹⁵⁵ Польська мафія. *Діло*. 1904. 4 (17) мая. Ч. 99. С. 1.

¹⁵⁶ ЦДАЛ України. Ф. 146. Оп. 8. Спр. 232. Арк. 42–51, 68–70; Спр. 327. Арк. 13–31.

¹⁵⁷ Там само. Спр. 232. Арк. 71–73.

¹⁵⁸ Там само. Спр. 232. Арк. 107–110.

¹⁵⁹ Новий старостинський указ. *Новий Громадський Голос. Радикальна часопись*. 1904. 21 цвітня. Ч. 5. С. 39. Рубр.: Новинки.

¹⁶⁰ ЦДАЛ України. Ф. 146. Оп. 8. Спр. 232. Арк. 111.

¹⁶¹ Арсенич П. Засновник “Січі” Кирило Трильовський... С. 20.

Приводом до цього рішення стали розтиражовані польськомовною пресою вістки про нібито підготовку селянами-гуцулами антипольських і антиєврейських погромів. За словами кореспондентів, бунтарі хотіли повалити телеграфні стовпи, перервавши комунікаційне сполучення між населеними пунктами краю. Це мало спричинити паніку серед жителів Косівського повіту. Велася підготовка до насильницьких дій у м. Косів, м. Кути і с. Жаб'є. Зокрема, у м. Кути нібито “банда з 300 хлопів узброєних буками і палками перетягала містом і при тім кидала погрози Полякам і Жидам”¹⁶³. Додавали “хмизу до вогню” місцеві багатії барон Валіш з с. Жаб'є і Станіслав Пшибиловський з с. Криворівня, які до староства у м. Косів регулярно надсилали телеграми про “бунт гуцулів”, котрий “має на меті вирізане представителів властей і взагалі Жидів та Поляків”¹⁶⁴. Для упокорення “бунту гуцулів” у цих населених пунктах були заведені війська з м. Коломиї¹⁶⁵.

Особливо небезпечною стала діяльність кошового “Січі” с. Жаб'є Юрія Соломійчука. Так, він без погодження з місцевою владою у березні і квітні 1904 р. організував у селах краю січові походи і зборів членів товариства¹⁶⁶. Апогеєм протиборства між січовиками і владою став арешт Юрія Соломійчука після проведених зборів 25 квітня 1904 р. у с. Полянки під час відкриття січового осередку. Приводом для його ув'язнення, а також священика з с. Довгополе о. Івана Попеля, котрий заступився за нього, стало роздавання Ю. Соломійчуком з-поміж жителів села січових відзнак – синьо-жовтих лент¹⁶⁷. Обое були запроторені у коломиїську в'язницю¹⁶⁸.

Тим часом, у першій половині травня 1904 р. у с. Микуличин і с. Ворохта Надвірнянського повіту євреї та місцева влада, стурбовані заснуванням тут осередків “Січі”, звинувачували січовиків, подібно як і на Косівщині, у підготовці “гуцульського бунту”. Однак всі обвинувачення були розвіяні поведінкою самих січовиків, які насправді не вели жодної підготовки до повстання проти існуючої влади¹⁶⁹. У червні 1904 р. представник жандармерії Ян Теравський здійснив обшук січового товариства с. Пістинь Косівського повіту. Конфіскувавши календар “Запорожець”, він погрожував заборонити діяльність цього січового осередку¹⁷⁰.

25–28 січня 1905 р. у м. Коломия тривав судовий процес проти “11 Гуцулів і о. Попеля”¹⁷¹. Сторона обвинувачення закинула Ю. Соломійчуку у тому, що він не слухав розпоряджень місцевої поліційної адміністрації. Під час відкриття “Січі” в с. Полянки, коли жандарми хотіли його заарештувати, підбурював людей проти них, “грозячи їм палками і топірцями”. До того ж Ю. Соломійчук у своїх промовах на різноманітних зібраннях підбивав людей проти поляків здійснити те, що вже одного разу з ними зробив гетьман Б. Хмельницький

¹⁶² О. Б. З царства п. Заградніка. З Косівщини пишуть нам ... *Діло*. 1904. 28 жовтня (10 падолиста). Ч. 243. С. 3. Рубр: Новинки; Польська мафія. *Діло*. 1904. 4 (17) мая. Ч. 99. С. 1. Меморіал який вручила міністри внутрішніх справ січова депутація в день 24. жовтня с. р. в справі переслідуваня “Січий”, Депутації проводив тов. др. К. Трильовський. *Громадський Голос. Радикально-політична часопись*. 1906. 26 жовтня. Ч. 74. С. 1; Галичина під обухом польських панів... С. 200; Tomczyk R. Galicyjska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna... S. 192–193.

¹⁶³ Польська мафія. Інтерпеляция руских послів. *Діло*. 1904. 8 (20) мая. Ч. 101. С. 1.

¹⁶⁴ Переслідуванє “Січий” властями. Інтерпеляция пос. д-ра Евг. Олесницького і тов. до правительства внесена на засіданю сойму з дня 3 падолиста 1904. *Діло*. 1904. 22 жовтня (4 падолиста). Ч. 239. С. 1.

¹⁶⁵ Події в Косівщині. *Діло*. 1904. 14 (27) мая. Ч. 107. С. 1.

¹⁶⁶ ЦДАЛ України. Ф. 146. Оп. 8. Спр. 232. Арк. 64–67.

¹⁶⁷ Січовий рух. *Новий Громадський Голос. Радикальна часопись*. 1904. 19 мая. Ч. 7. С. 49–50; Польська мафія. *Діло*. 1904. 27 цвїтня (10 мая). Ч. 92 і 93. С. 1–2.

¹⁶⁸ “Січовий” рух. Середину статі (139 стрічок) сконфіковано. *Новий Громадський Голос. Радикальна часопись*. 1904. 19 мая. Ч. 7. С. 51.

¹⁶⁹ А. Н. Про “бунт” в Микуличині. (Допись.). *Діло*. 1904. 18 (31) мая. Ч. 109. С. 1.

¹⁷⁰ Січовик. В Косівщині – пишуть нам – ще нема спокою. *Діло*. 1904. 11 (24) червня. Ч. 130. С. 2. Рубр.: Новинки.

¹⁷¹ Гуцульський “бунт” перед судом. *Діло*. 1904. 22 жовтня (4 падолиста). Ч. 239. С. 2. Рубр.: Новинки; Політичний процес. *Свобода*. 1905. 20 січня (2 лютого). Ч. 4. С. 3–4; Політичний процес (з Коломиї.). *Діло*. 1905. 12 (25) січня. Ч. 8. С. 2.



у середині XVII ст.¹⁷² Сторону захисту представляли адвокати Євген Олесницький і Кирило Трильовський. Зокрема, Є. Олесницький переконував, що “Січі” на Галицькій Гуцульщині поставили собі за ціль економічну емансипацію відносно інших панівних суб’єктів, які торували собі шлях на території краю. Представники січових товариств закликали закладати крамниці, спілки та нічого не купувати “у чужих”. Тому цим і слід пояснювати фальшиві донесення та ворожий настрій з боку місцевої адміністрації і те засилля упереджень відносно січової організації краю, яке від панівних кіл краю виходить. Найбільшими винуватцями у нагнітанні такої обстановки, на думку адвоката, є євреї і жандарми, які провокують місцеву владу переслідувати січовиків. Все ж, рішенням коломийського суду Ю. Соломійчука засудили на п’ять місяців ув’язнення (К. Трильовський у спогадах, а за ним і П. Арсенич, вказував про два місяці ув’язнення січовика¹⁷³), ще 10 січовиків – на три місяці, на три тижні і на три дні, а о. І. Попеля – на 30 корон штрафу¹⁷⁴.

5 березня 1905 р. у с. Рожнів Снятинського повіту (нині населений пункт Косівського району Івано-Франківської обл.) місцевим осередком “Січі” були організовані вечорниці з нагоди 30-річчя громадсько-політичної діяльності Михайла Павлика. Однак на заваді її проведення стали влада і місцевий священик о. Заревич, який вважав М. Павлика активним учасником українського радикального руху. Незважаючи на такі перешкоди, урочисте дійство вдалося провести¹⁷⁵. 6 травня 1905 р. місцевою польською адміністрацією на чолі з Марковським були розігнані збори товариства “Січ” у с. Старі Кути Косівського повіту, в якій брав участь Ю. Соломійчук. Однак його учасники перейшли через річку Черемош до сусіднього села Рівні на Буковинській Гуцульщині і продовжили збори січового товариства: “І кождий зі Старих Кут порівняв – одна невеличка ріка Черемош, а які обох єї боках порядки”¹⁷⁶. У с. Рожен великий Косівського повіту під час травневих великодніх свят вїт села хотів заборонити місцевому осередку “Січі” проводити забави та співати пісні. Однак січовикам вдалося відстояти своє право проводити святкове дійство¹⁷⁷.

У серпні 1905 р. виконував обов’язків старости Печеніжинського повіту Хондзинський на час перебування у відпустці керівника урядового органу Лінде заборонив діяльність “Січей” у м. Яблунів і с. Березів нижній лише через те, що ““Січ” яблонівська робила збори в хаті, без вікон, а кілька березівських людей брало участь в тих зборах”. Компрометуючим фактором їх заборони стало носіння членами січових відзнак і співу патріотичних пісень, зокрема “Не пора” І. Франка. Також були заборонені діяльність осередків товариства у м. Печеніжин і с. Марківка¹⁷⁸. Питання заборони “Січей” порушувалося на віче в м. Печеніжині, яке відбулося

¹⁷² Політичний процес в Коломиї. *Новий Громадський Голос. Радикальна часопись*. 1905. 2 лютого. Ч. 6. С. 46–47.

¹⁷³ Трильовський К. З мого життя... Уривок зі спогадів... С. 41; Арсенич П. Засновник “Січі” Кирило Трильовський... С. 20.

¹⁷⁴ Політичний процес в Коломиї. (Конець). *Новий Громадський Голос. Радикальна часопись*. 1905. 9 лютого. Ч. 7. С. 53; Політичний процес (З Коломиї). Ранішня розправа з дня 28 м. м. 1905. *Діло*. 1905. 19 січня (1 лютого). Ч. 14. С. 2.

¹⁷⁵ Снятин. Рожнів. Ювілей Павлика в Рожнові. *Новий Громадський Голос. Радикальна часопись*. 1905. 16 марта. Ч. 12. С. 91–92. Рубр.: Дописи.

¹⁷⁶ Січовик. Косів. Старі Кути. *Новий Громадський Голос. Радикальна часопись*. 1905. 25 мая. Ч. 20. С. 159–160. Рубр.: Дописи.

¹⁷⁷ Рожнівський. Рожен великий. Косівщина. *Новий Громадський Голос. Радикальна часопись*. 1905. 22 червня. Ч. 22. С. 174. Рубр.: Дописи.

¹⁷⁸ “Бук, але грубий”! Печеніжин. *Новий Громадський голос. Радикальна часопись*. 1905. 12 жовтня. Ч. 30. С. 238–239. Рубр.: Дописи; Інтерпеляція посла Василя Яворського і товаришів до Єго Ексцеленції Міністра-Президента і Міністра внутрішніх справ з причини систематичних переслідувань руських “Січий” ц. к. політичними властями східної Галичини з дня 22. лютого 1906. (Конець). *Громадський Голос. Радикально-політична часопись*. 1906. 18 мая. Ч. 32. С. 1–2; Меморіал який вручила міністрови внутрішніх справ січова депутація в день 24. жовтня с. р. в справі переслідуваня “Січий”, Депутації проводив тов. др. К. Трильовський. *Громадський Голос. Радикально-політична часопись*. 1906. 26 жовтня.

30 грудня 1905 р. Ухвалено резолюцію, в якій висловлено догану українським депутатам Державної Ради у м. Відні за те, що не стали на захист “Січей” Печеніжинського повіту¹⁷⁹.

На початку 1906 р. з санкції повітового старости м. Косова жандарми арештували вдруге провідника січового руху на Галицькій Гуцульщині Ю. Соломійчука. Свої дії мотивували тим, що “...його виступи на вічах та зборах входять в конфлікт з владою”. Відпустили його з в’язниці лише на початку травня 1906 р.¹⁸⁰ У 1906 р. в Надвірнянському повіті було покарано 400 людей. Лише в одній громаді засуджено 36 осіб до одного місяця арешту за ношення січових лент¹⁸¹.

У 1907 р. попри те, що староством м. Косів було відмінена заборона на носіння січових лент, 10 листопада один із жандармів зафіксував з цими атрибутами товариства чотирьох січовиків з с. Пістинь, які поверталися з с. Шешори. Після цього прикрого інциденту їх почали “тягати” до староства в м. Косів. Керівництво “Січі” у цьому звинувачувало намісника Галичини А. Потоцького та місцеву владу: “... се засада старостів і ворога січій намісника Потоцького. Та вже не довге пановане Потоцькому; йдуть його приятелі на зелену пашу, то й він піде в дубину (домовину, труну. – С. Г.)”¹⁸². Як відомо, наступного року 12 квітня А. Потоцький буде вбитий М. Січинським.

Отже, січовий рух на Галицькій Гуцульщині початку ХХ ст., який знаходився у фарватері впливу Української радикальної партії, формувався в доволі складних природно-географічних умовах. Значна частина території краю – це гірська місцевість, яка у той час була відірвана від цивілізованого світу. До того ж, на світогляді гуцулів позначалися консерватизм та буденний рівень свідомості. Все ж завдяки зусиллям К. Трильовського та його однодумців вдалося доволі швидко сформувати густу мережу осередків пожежно-гімнастичного товариства “Січ” на території краю. У першій половині 1900-х рр. особливо плідно творилися “Січі” на території Косівського повіту.

Відносини місцевих “Січей” з греко-католицьким духовенством були надзвичайно напруженими, а в багатьох випадках навіть ворожими. Це було зумовлено статутними документами товариства “Січ”, в яких вказувалося про світський характер осередків цього товариства та про заборону діяльності в них духовенства. Окремі січовики взяли на озброєння принципи войовничого антиклерикалізму, що, на нашу думку, в окремих випадках підлягають осуду. Проте зустрічаємо і поодинокі приклади співпраці місцевих священників з січовиками. Зокрема, це стосується діяльності священника з с. Довгополе Косівського повіту о. Івана Попеля, який заступився за січовиків під час роздавання січових відзнак у квітні 1904 р. Це стало підставою для його обвинувачення з боку влади та розгортання у м. Коломиї на початку 1905 р. судового процесу проти “11 Гуцулів і о. Попеля”.

Січовий рух викликав великий значний опір з боку польських панівних кіл Галичини. Особливої гостроти набули стосунки між “Січами” та галицькою крайовою адміністрацією під орудою намісника Галичини графа А. Потоцького. Повітові староства м. Косів, м. Печеніжин, м. Надвірна постійно інформували центральні органи влади про небезпечну діяльність січових осередків краю. Пильний погляд урядовців був звернутий на атрибути січових товариств – топірці і ленти, носіння яких вважалося небезпечним і могли стати підґрунтям для підготовки повстання. Звичайно, члени січових осередків Галицької Гуцульщини, особливо Ю. Соломійчук та його однодумці на Косівщині, виступили проти свавілля місцевої влади щодо заборони

Ч. 74. С. 1; Поінформований. Виїмковий стан в Печеніжині завело на власну руку тамошнє староство ... *Діло*. 1905. 2 (15) грудня. Ч. 269. С. 2. Рубр.: Новинки.

¹⁷⁹ Віче в Печеніжині відбуло ся дня 30. грудня м. р. *Громадський Голос. Радикально-політична часопись*. 1906. 16 січня. Ч. 4. С. 3. Рубр.: Новинки.

¹⁸⁰ Юра Соломійчук, заслужений організатор гуцульських “Січій” вийшов дня 4. мая з польсько-австрійської тюрми в Коломиї по відсидженю 5-місячного арешту... *Громадський Голос. Радикально-політична часопись*. 1906. 22 мая. Ч. 33. С. 3. Рубр.: Новинки.

¹⁸¹ Арсенич П. Засновник “Січі” Кирило Трильовський... С. 20.

¹⁸² Знов тяганина за ленти. *Громадський Голос. Радикальна, політична часопись*. 1907. 29 падолиста. Ч. 88. С. 4. Рубр.: Новинки.



носіння січових відзнак. Апогеєм цього протистояння стала нібито підготовка січовиками т. зв. “бунту гуцулів” у 1904 р., що стало причиною для розв’язання владою більше 10 січових товариств Косівського повіту.

На жаль, через обмежені рамки дослідницької праці і брак документальних джерел не вдалося розкрити такі аспекти: охарактеризувати статuti та січову атрибутику січових осередків Галицької Гуцульщини; розкрити внесок окремих січовиків у розвої січових товариств краю; проаналізувати напрямки соціально-економічної роботи; показати участь січових товариств у загальнокрайових, повітових та місцевих січових і культурно-просвітніх заходах; висвітлити співпрацю гуцульських “Січей” з сусідніми осередками на території Покуття і Буковинської Гуцульщини.

UKRAINIAN SICH MOVEMENT IN THE GALICIAN HUTSUL REGION OF THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY: CONTENT AND FEATURES

Svitlana GALEMCHUK

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
Department of History of Ukraine and methods of teaching history
Shevchenko St., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine
e-mail: halemchuks@gmail.com

Summary

The end of the 19th – the beginning of the 20th century in the Austro-Hungarian monarchy was marked by the rise of the national movement of peoples. At that time, the activities of the branches of the “Sich” fire-gymnastics society, founded in 1900 by Kyrylo Trylovskiy, had a significant influence on the formation of the national self-consciousness of the Ukrainians of Galicia. The real rise of the Ukrainian sich movement at the beginning of the 20th century we observe not only in the territory of Pokuttia, where the first centers of the society were created, but also in the Galician Hutsul region.

The article highlights the activities of the branches of the “Sich” fire-gymnastics society on the territory of the Galician Hutsul region at the beginning of the 20th century. The Sich movement in this territory was in the fairway of the influence of the Ukrainian Radical Party and was formed in rather difficult natural and geographical conditions. A large part of the territory of the region is a mountainous area, which at that time was cut off from the civilized world. In addition, the worldview of the Hutsuls was marked by conservatism and an ordinary level of consciousness. However, thanks to the efforts of K. Trilovskyi and his like-minded people, it was possible to quickly form a dense network of branches of the Sich fire-gymnastics society in the territory of the region.

The relations of the local “Siches” with the Greek Catholic clergy were extremely tense, and in many cases even hostile. Individual members of the society adopted the principles of militant anticlericalism. However, we also come across isolated examples of cooperation between local priests and the Sichovites. In particular, this concerns the activities of the priest from the village Dovgopole of the Kosiv county, Ivan Popel’, who interceded for the Sichovites during the distribution of Siches attributes in April 1904.

The Sich movement caused a lot of significant resistance from the Polish ruling circles of Galicia. Relations between the “Siches” and the Galician regional administration under the rule of the Governor of Galicia, count A. Pototskyi, became particularly acute. The watchful eye of government officials was drawn to the attributes of sich societies – hatchets and ribbons, the wearing of which was considered dangerous and could become a basis for preparing an uprising. The apogee of the confrontation was the alleged preparation by the “Sich” society of the so-called “Hutsul rebellion” in 1904, which was the reason for the authorities to dissolve more than 10 sich societies of the Kosiv county.

Keywords: “Sich”, Sich movement, Galician Hutsul region, Galician viceroyalty, Greek Catholic clergy, county administration, attributes of sich societies, “Hutsul rebellion”.

References

A. N. (1904, May 18 (31)). Pro “bunt” v Mykulychyni. (Dopys.) [About the “revolt” in the village of Mykulychyn. (Post)]. *Dilo [Work]*, no. 109, p. 1 (in Ukrainian).

Andrukhyv, I. (1994). *Ukrainski molodizhni tovarystva Halychyny: 1861–1939 rr. [Ukrainian youth associations of Galicia: 1861–1939.]*. Ivano-Frankivsk (in Ukrainian).

Arsenych, P. (2000). *Zasnovnyk "Sichi" Kyrylo Trylovskiy (do 100-richchia stvorennia sportyvno-pozhezhnogo tovarystva "Sich" u Zavallia) [The founder of "Sich" Kyrylo Trylovskiy (to the 100th anniversary of the establishment of the "Sich" sports fire society in Zavallia)]*. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV (in Ukrainian).

Arsenych, P. (1995). *Zasnovnyk "Sichi" na Hutsulshchyni Yura Solomiichuk [The founder of "Sich" in Hutsul region Yura Solomiichuk]. Zaval'ska "Sich" – pochatok masovoho rukhu natsionalno-patriotychnykh syl za vidrodzhennia ukrainskoi derzhavnosti [Zaval'ska "Sich" – the beginning of a mass movement of national-patriotic forces for the revival of Ukrainian statehood]*. Sniatyn: Nad Prutom (in Ukrainian).

Bereziv vyzhnyi pov. Pechenizhyn [The village of Bereziv Vyzhnyi, Pechenizhyn county]. (1909, May 27). *Svoboda. Politychna, prosvitna i hospodarska chasopys [Freedom. Political, educational and economic newspaper]*, no. 21, p. 5 (in Ukrainian).

Berezovianyn. (1903, August). Pechenizhynshchyna. (Bereziv nyzhnyi). (Kontsert chytalni i yei zahalni zbory. "Sich" ta yei vorohy) [Pechenizhyn county. (Bereziv Nizhny Village). (Concert of the reading room and its general meetings. "Sich" and its enemies)]. *Khlopska Pravda [Peasant truth]*, no. 15 and 16, pp. 100–101 (in Ukrainian).

Bych na khruniv. (1907, August 27). V Zarichu kolo Deliatyna zachynaiut sia novi poriadky ... [In the village of Zarichchya near the town of Delyatyn, new orders are being established ...]. *Hromadskiy Holos. Radykalna, politychna chasopys [Public Voice. Radical, political newspaper]*, no. 63, p. 5 (in Ukrainian).

"Buk, ale hrubyi"! (1905, October 12). Pechenizhyn [The town of Pechenezhyn]. *Novyi Hromadskiy holos. Radykalna chasopys [New Public Voice. Radical newspaper]*, no. 30, pp. 238–239 (in Ukrainian).

Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv (TsDIAL of Ukraine). F. 146: (Halytske namisnytstvo, m. Lviv). Op. 8. Spr. 232. 166 p.

TsDIAL of Ukraine. F. 146. Op. 8. Spr. 327. 46 p.

TsDIAL of Ukraine. F. 146. Op. 58. Spr. 958. 104 p.

TsDIAL of Ukraine. F. 146. Op. 58. Spr. 2262. 245 p.

TsDIAL of Ukraine. F. 146. Op. 58. Spr. 2263. 284 p.

TsDIAL of Ukraine. F. 146. Op. 58. Spr. 2264. 158 p.

TsDIAL of Ukraine. F. 146. Op. 58. Spr. 2265. 311 p.

TsDIAL of Ukraine. F. 146. Op. 58. Spr. 2266. 144 p.

TsDIAL of Ukraine. F. 146. Op. 58. Spr. 2267. 153 p.

TsDIAL of Ukraine. F. 146. Op. 58. Spr. 2270. 121 p.

TsDIAL of Ukraine. F. 146. Op. 58. Spr. 2271. 194 p.

TsDIAL of Ukraine. F. 146. Op. 58. Spr. 2273. 167 p.

TsDIAL of Ukraine. F. 146. Op. 58. Spr. 2274. 168 p.

TsDIAL of Ukraine. F. 146. Op. 70. Spr. 1145. 13 p.

TsDIAL of Ukraine. F. 146. Op. 70. Spr. 1151. 526 p.

TsDIAL of Ukraine. F. 146. Op. 70. Spr. 1153. 145 p.

TsDIAL of Ukraine. F. 146. Op. 70. Spr. 1154. 248 p.

TsDIAL of Ukraine. F. 663 (Pavlyk Mykhailo – ukrainskyy pysmennyk i hromadskiy diiach). Op. 1. Spr. 231. 164 p.

Dnia 6. zhovtnia s. r. vidbuly sia pershi zahalni zbory tov. "Sich" v Stopchatovi, pechenizhynskoho povita ... [On October 6 of this year, the first general meeting of the "Sich" society was held in the village of Stopchatyv, Pechenizhyn county ...]. (1907, November 1). *Hromadskiy Holos. Radykalna, politychna chasopys [Public Voice. Radical, political newspaper]*, no. 81, p. 2 (in Ukrainian).

Druhi zahalni publychni zbory tovarystva "Sich" v Zhabyu-Slupeitsi vidbudut sia ... [The second general public meeting of the "Sich" society will be held in Zhabye-Slupeyka ...]. (1907, November 12). *Hromadskiy Holos. Radykalna, politychna chasopys [Public Voice. Radical, political newspaper]*, no. 83, p. 3 (in Ukrainian).

Gruchaia, J. (1988). *Rząd austriacki i polskie stronnictwa polityczne w Galicji wobec kwestii ukraińskiej (1890–1914)*. Katowice: Uniwersytet śląski (in Polish).

Halychyna pid obukhom polskykh paniv. Promova posla d-ra Kyryla Trylovskoho vyholoshena v derzhavni Radi 22-ho lypnia 1907 r. [Galicia under the tutelage of Polish lords. The speech of Ambassador Dr. Kyrylo Trylovsky was delivered to the State Council on July 22, 1907]. (2019). *Trylovskiy K. Z moho zhyttia [Trilovsky K. From my life]*, Lviv: Literatura ta mystetstvo, pp. 189–215.

Huivaniuk, M. (2009). *Sichovy rukh u Halychyni y Bukovyni (1900–1914 rr.) [Sich movement in Galicia and Bukovina (1900–1914)]*. Chernivtsi: Zelena Bukovyna (in Ukrainian).

Hutsul. (1904, November 30 (December 13)). Shliusar zavynyv a kovalia povisyly. Pyshut nam z Kolomyi [The locksmith was blamed and the blacksmith was hanged]. *Dilo [Work]*, no. 270, p. 3 (in Ukrainian).

Hutsulskiy "bunt" pered sudom [Hutsulsky "rebellion" before the court]. (1904, October 22 (November 4)). *Dilo [Work]*, no. 239, p. 2 (in Ukrainian).



Hutsuly-sichovyky. (1904, September 22). Z Mykulychyna (pov. Nadvirna) [From the village of Mykulychyn (Nadvirna county)]. *Novyi Hromadskyi Holos. Radykalna chasopys* [New Public Voice. Radical newspaper], no. 16, p. 123 (in Ukrainian).

I. V-ets. (1905, August 22 (September 4)). Z Nadvirnianshchyny. (Otvorenie "Sichy" v Dori v Nadvirnianshchyni) [From Nadvirnyanshchyna. (Opening of "Sichy" in the village of Dora in Nadvirna county)]. *Dilo* [Work], no. 187, pp. 1-2 (in Ukrainian).

Interpeliatsiia posla Vasylia Yavorskoho i tovaryshiv do Yeho Ekstselientsii Ministra-Prezydenta i Ministra vnutrishnikh sprav z prychny systematychnykh peresliduvan ruskykh "Sichy" ts. k. politychnymy vlastiamy skhidnoi Halychyny z dnia 22. liutoho 1906. (Konets). [Interpellation of Ambassador Vasyl Yavorskyi and his companions to His Excellency the Minister-President and the Minister of Internal Affairs due to the systematic persecution of the Ukrainian "Sichs" by the central political authorities of eastern Galicia since February 22, 1906. (The end)]. (1906, May 18). *Hromadskyi Holos. Radykalno-politychna chasopys* [Public Voice. Radical, political newspaper], no. 32, pp. 1-3 (in Ukrainian).

Korolko, A. (2011). Sichovy rukh na Pokutti (1900–1914 rr.): orhanizatsiini osередky i yikh praktychna diialnist [Sich movement in Pokuttya (1900–1914): organizational centres and practical activity]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istorii* [Bulletin of the Precarpathian University. History], no. 19, pp. 13–21 (in Ukrainian).

Kostiuchok, P. (2007). Sichovo-striletska tradytsiia na Hutsulshchyni na pochatku XX st.: lokalnyi aspekt natsionalnoho usvidomlennia [The Sich-Strilets tradition in the Hutsul Region at the beginning of the 20th century: a local aspect of national awareness]. *Lytsari ridnoho kraiu: sichovo-striletska tradytsiia v istorii, kulturi ta mystetstvi Ukrainy XX stolittia* [Knights of the native land: the Sich-Strilets tradition in the history, culture and art of Ukraine of the 20th century]. Kolomyia: Vik, pp. 91–95 (in Ukrainian).

Lomatskyi, M. (1993). "Sichi" na Hutsulshchyni ["Sichi" in Hutsul region]. *Hei, tam na hori "Sich" ide!.. Propamiatna knyha "Sichei"* [Hey, over there on the mountain "Sich" is going!.. Memorabilia book "Sich"]. K.: VIPOL, pp. 141–154 (in Ukrainian).

Lutsiv, Ye. (2014). *Boiove mystetstvo hutsuliv* [Hutsul martial art]. Ternopil: Mandrivets (in Ukrainian).

M. L. (1902, March). Z Kosivshchyny [From Kosiv district]. *Hromadskyi Holos. Organ rusko-ukrainskoi radykalnoi partii* [Public Voice. Organ of the Russian-Ukrainian Radical Party], no. 6, p. 47 (in Ukrainian).

M-v. H-v. (1905, September 14). Deliatynshchyna [Delyatynshchyna]. *Novyi Hromadskyi holos. Radykalna chasopys* [New Public Voice. Radical newspaper], no. 28, p. 223 (in Ukrainian).

M. Z. (1906, July 6). Kolomyishchyna. Ispas. Naslidky roboty popa Danylovycha vzhe vydni ... [Kolomyishchyna Ispas village. The effects of Pope Danylovych's work are already visible ...]. *Hromadskyi Holos. Radykalno-politychna chasopys* [Public Voice. Radical, political newspaper], no. 45, p. 3 (in Ukrainian).

Memorialnyi yakyi vruchyla ministrovyy vnutrishnykh sprav sichova deputatsiia v den 24. zhovtnia s. r. v spravi peresliduvania "Sichy", Deputatsii provodyv tov. dr. K. Trylovskyy [The memorial presented to the Minister of Internal Affairs by the Sichy deputation on October 24 of this year in the case of persecution of "Sichy". Deputations were conducted by comrade Dr. K. Trilovskyy]. (1906, October 26). *Hromadskyi Holos. Radykalno-politychna chasopys* [Public Voice. Radical, political newspaper], no. 74, p. 1–2 (in Ukrainian).

Monolatii, I. (2007). Obraz vlasnoho viiska u stanovleni ukrainskoho natsionalnoho rukhu [The image of one's own army in the formation of the Ukrainian national movement]. *Lytsari ridnoho kraiu: sichovo-striletska tradytsiia v istorii, kulturi ta mystetstvi Ukrainy XX stolittia* [Knights of the native land: the Sich-Strilets tradition in the history, culture and art of Ukraine of the 20th century]. Kolomyia: Vik, pp. 9–34 (in Ukrainian).

Napivhutsul. (1909, January). Tekucha (pechenizhynskyy povit) [The village of Tekucha (Pechenizhyn county)]. *Khlopska Pravda* [Peasant truth], no. 2, p. 9 (in Ukrainian).

Nebeliuk, I. (1993). "Sich" – Deliatyn, pov. Nadvirna ["Sich" – Delyatyn, Nadvirna county]. *Hei, tam na hori "Sich" ide!.. Propamiatna knyha "Sichei"* [Hey, over there on the mountain "Sich" is going!.. Memorabilia book "Sich"]. K.: VIPOL, pp. 170–173 (in Ukrainian).

Nova "Sich". V nediliu 29. lypnia vidbulu sia pershi zahalni zbory tov.-a "Sich" v Kliuchevi povita pechenizhynskoho ... [New "Sich". On Sunday, July 29, the first general meeting of the "Sich" society was held in the village of Klyuchiv, Pechenizhyn county ...]. (1906, August 7). *Hromadskyi Holos. Radykalno-politychna chasopys* [Public Voice. Radical, political newspaper], no. 53, p. 3 (in Ukrainian).

Novu "Sich" zasnovano v Prokuriavi [The new "Sich" was founded in Prokuryava]. (1907, December 13). *Hromadskyi Holos. Radykalna, politychna chasopys* [Public Voice. Radical, political newspaper], no. 92, p. 3 (in Ukrainian).

Novyi starostynskyy ukaz [New Starostyn decree]. (1904, April 21). *Novyi Hromadskyi Holos. Radykalna chasopys* [New Public Voice. A radical newspaper], no. 5, p. 39 (in Ukrainian).

O. B. (1904, October 28 (November 10). Z tsarstva p. Zahradnika. Z Kosivshchyny pyshut nam ... [From the kingdom of Mr. Zahradnik. They write to us from Kosivshchyna...]. *Dilo [Work]*, no. 243, p. 3 (in Ukrainian).

Oden z litnykiv. (1906, September 13). V Mykulychyni vid kilkokh lit pochalo viiaty tsilkom ynshym vitrom ... [In the village of Mykulychyn, a completely different wind began to blow in recent years ...]. *Svoboda [Freedom]*, no. 35, p. 6 (in Ukrainian).

Oleksiuk, S. (1993). Raz, dva! Raz, dva! Vpered khloptsi!.. [One, two! One, two! Forward guys!..]. *Hei, tam na hori "Sich" ide!.. Propamiatna knyha "Sichei" [Hey, over there on the mountain "Sich" is going!.. Memorabilia book "Sich"]*. K. : VIPOL, pp. 154–157 (in Ukrainian).

Onyskiv, K. (1993). "Sich" – Moskalivka, pov. Kosiv ["Sich" – Moskalivka, district Kosiv]. *Hei, tam na hori "Sich" ide!.. Propamiatna knyha "Sichei" [Hey, over there on the mountain "Sich" is going!.. Memorabilia book "Sich"]*. K. : VIPOL, pp. 160–162 (in Ukrainian).

P. Zahradnik kompromituie sia dalshe [Mr. Zahradnik continues to compromise himself]. (1904, September 16(29)). *Dilo [Work]*, no. 208, p. 2 (in Ukrainian).

Peresliduvanie "Sichy" vlastiamy. Interpeliatsiya pos. d-ra Evh. Olesnytskoho i tov. do pravytelstva vnesena na zasidaniu soimu z dnia 3 padolysta 1904 [Persecution of "Sichs" by the authorities. Interpellation of Ambassador Dr. Evh. Olesnytskyi and comrades to the government, introduced at the session of the diet from 3 October 1904]. (1904, October 22 (November 4)). *Dilo [Work]*, no. 239, p. 1 (in Ukrainian).

Podii v Kosivshchyni [Events in Kosiv county]. (1904, May 14 (27)) *Dilo [Work]*, no. 107, p. 1 (in Ukrainian).

Poinformovanyi. (1905, December 2(15)). Vyimkovyi stan v Pechenizhyni zavelo na vlasnu ruku tamoshne starostvo ... [In the town of Pechenezhyn, the local elder at their own discretion introduced a state of emergency...]. *Dilo [Work]*, no. 269, p. 2 (in Ukrainian).

Politychnyi protses [Political process]. (1905, January 20 (February 2)). *Svoboda [Freedom]*, no. 4, p. 3–4 (in Ukrainian).

Politychnyi protses (Z Kolomyi.) [Political process (From Kolomyia.)]. (1905, January 12 (25)). *Dilo [Work]*, no. 8, p. 2 (in Ukrainian).

Politychnyi protses (Z Kolomyi.). Ranishna rozprava z dnia 28 m. m. 1905 [Political process (From Kolomyia.). Morning trial from the 28th of last month, 1905]. (1905, January 19 (February 1)). *Dilo [Work]*, no. 14, p. 2 (in Ukrainian).

Politychnyi protses v Kolomyi [Political process in Kolomyia]. (1905, February 2). *Novyi Hromadskyi Holos. Radykalna chasopys [New Public Voice. Radical newspaper]*, no. 6, p. 46–47 (in Ukrainian).

Politychnyi protses v Kolomyi. (Konets) [Political process in Kolomyia. (The end)]. (1905, February 9). *Novyi Hromadskyi Holos. Radykalna chasopys [New Public Voice. Radical newspaper]*, no. 7, p. 53 (in Ukrainian).

Polska mafia. [Polish mafia]. (1904, April 27 (May 10)). *Dilo [Work]*, no. 92 and 93, p. 1–2 (in Ukrainian).

Polska mafia [Polish mafia]. (1904, May 4 (17)). *Dilo [Work]*, no. 99, p. 1 (in Ukrainian).

Polska mafia. Interpeliatsiya ruskykh posliv [Polish mafia. Interpellation of Ukrainian ambassadors]. (1904, May 8 (20)). *Dilo [Work]*, 1904, no. 101, p. 1–2 (in Ukrainian).

Radykal. (1909, October 20). Tekucha, Pechenizhynskoho pov. [The village of Tekucha, Pechenezhyn county]. *Hromadskyi Holos. Radykalna, politychna chasopys [Public Voice. Radical, political newspaper]*, no. 43, p. 4 (in Ukrainian).

Radykal. (1908, June 9). V Liuchy, pechenizhynskoho povita vidbuly sia pered Velykodnem zbory tov. "Sichy" [In the village of Lyucha, Pechenezhyn county, a meeting of the "Sich" society took place before Easter]. *Hromadskyi Holos. Radykalna, politychna chasopys [Public Voice. Radical, political newspaper]*, no. 38, p. 4 (in Ukrainian).

Rozhnivskiy. (1905, June 22). Rozhen velykyi. Kosivshchyna [The village of Rozhen is big. Kosiv county]. *Novyi Hromadskyi Holos. Radykalna chasopys [New Public Voice. Radical newspaper]*, no. 22, p. 174 (in Ukrainian).

Rukh sichovyi zmahaie sia z kozhnym dnem ... [Sich movement competes every day...]. (1903, April). *Khlopska Pravda [Peasant truth]*, no. 7, pp. 51–52 (in Ukrainian).

Selo Mykytyntsi, pov. kosivskoho ... [The village of Mykytyntsi, Kosiv county ...]. (1908, March 6). *Hromadskyi Holos. Radykalna, politychna chasopys [Public Voice. Radical, political newspaper]*, no. 16, p. 3 (in Ukrainian).

Sichovyi rukh [Sich movement]. (1904, May 19). *Novyi Hromadskyi Holos. Radykalna chasopys [New Public Voice. Radical newspaper]*, no. 7, p. 49–51 (in Ukrainian).



“Sichovy” rukh. Seredynu stati (139 strichok) skonfiskovano [“Sich” movement. The middle of the article (139 lines) was confiscated]. (1904, May 19). *Novyi Hromadskyi Holos. Radykalna chasopys chasopys [New Public Voice. Radical newspaper]*, no. 7, pp. 50-51 (in Ukrainian).

Sichovyk. (1905, May 25). Kosiv. Stari Kuty [The town of Kosiv. The village of Stari Kuty]. *Novyi Hromadskyi Holos. Radykalna chasopys [New Public Voice. Radical newspaper]*, no. 20, pp. 159–160 (in Ukrainian).

Sichovyk. (1905, October 12). Mykulychyn [The village of Mykulychyn]. *Novyi Hromadskyi holos. Radykalna chasopys [New Public Voice. Radical newspaper]*, no. 30, p. 240 (in Ukrainian).

Sichovyk. (1906, June 16(29)). Podvyhy tverdiaka. (Dopys z Deliatyna) [Feats of a tough man. (Post from the town of Delyatyna)]. *Dilo [Work]*, no. 124, p. 2 (in Ukrainian).

Sichovyk. (1906, October 19). “Sich” v zanepadi a rukh v zhandarmerii. Z Yasenova pyshut ... [“Sich” is in decline and the movement is in the gendarmerie. They write from Yaseniv ...]. *Hromadskyi Holos. Radykalno-politychna chasopys [Public Voice. Radical, political newspaper]*, no. 72, p. 4 (in Ukrainian).

Sichovyk. (1910, March 31). Z Berezova vyzhnoho, pechenizhynskoho povita pyshut nam ... [They write to us from the village of Bereziv Vyzhnyi, Pechenizhyn county ...]. *Svoboda. Politychna, prosvitna i hospodarska chasopys [Freedom. Political, educational and economic newspaper]*, no. 13, p. 4 (in Ukrainian).

Sichovyk. (1904, June 11 (24)). V Kosivshchyni – pyshut nam – shche nema spokoïu [They write to us - there is still no peace in the Kosiv county]. *Dilo [Work]*, no. 130, p. 2 (in Ukrainian).

Sichovyk z Deliatyna. (1906, July 6) Deliatyn pov. Nadvirna [Delyatyn town, Nadvirna county]. *Hromadskyi Holos. Radykalno-politychna chasopys [Public Voice. Radical, political newspaper]*, no. 45, p. 3 (in Ukrainian).

Sichy na Hutsulshchyni [Siches in the Hutsul region]. (1904, April 7). *Novyi Hromadskyi Holos. Radykalna chasopys [New Public Voice. Radical newspaper]*, no. 4, pp. 30-31 (in Ukrainian).

Sniatyn. Rozhniv. Yuvylei Pavlyka v Rozhnovi [Snyatyn town. The village of Rozhniv. Pavlyk’s anniversary in Rozhniv]. (1905, March 16). *Novyi Hromadskyi Holos. Radykalna chasopys [New Public Voice. Radical newspaper]*, no. 12, p. 91-92 (in Ukrainian).

Tomczyk, R. (2007). *Galicyska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914*. Szczecin: Zapol (in Polish).

Tovarysh. (1908, December 23). V Pistyny pov. Kosiv, vidbulu sia dnia 6. s. m. dovirochni zbory tov. “Sich” ... [On the 6th of this month, the fiduciary meeting of the society of “Sych” was held in the village of Pistin, Kosiv county]. *Hromadskyi holos. Radykalna, politychna chasopys [Public Voice. Radical, political newspaper]*, no. 77, p. 2 (in Ukrainian).

Trofymiak, B. (2001). *Himnastychno-sportyvni orhanizatsii v natsionalno-vyzvolnomu rusi Halychyny (druha pol. XIX – persha pol. XX st.) [Gymnastics and sports organizations in the national liberation movement of Galicia (second half of the 19th – first half of the 20th century)]*. Ternopil: Ekonomichna dumka, 2001 (in Ukrainian).

Trylovskiyi, K. (1901, May 2). Zasnovuite Sichy! [Establish Sichi!]. *Hromadskyi Holos. Organ rusko-ukrainskoi radykalnoi partii. [Public Voice. Organ of the Russian-Ukrainian Radical Party]*, no. 19, p. 150 (in Ukrainian).

Trylovskiyi, K. (1993). Z moho zhyttia... Uryvok zi spohadiv [From we live... Excerpt from memories]. *Hei, tam na hori “Sich” ide!.. Propamiatna knyha “Sichei” [Hey, over there on the mountain “Sich” is going!.. Memorabilia book “Sich”]*. K.: VIPOL, pp. 13–77 (in Ukrainian).

Trylovskiyi, K. (2019). Spomyny z moho zhyttia [Memories from my life]. *Trylovskiyi K. Z moho zhyttia [Trylovskiyi K. From my life]*. Lviv: Literatura ta mystetstvo, pp. 15–154 (in Ukrainian).

Trylovskiyi, P. (ed.) (1993). *Hei, tam na hori “Sich” ide!.. Propamiatna knyha “Sichei” [Hey, over there on the mountain “Sich” is going!.. Memorabilia book “Sich”]*. K.: VIPOL (in Ukrainian).

V Berezovi vyzhnim vidbulu sia 15 marta velyke viche ... [On March 15, a large public meeting was held in the village of Bereziv Vyzhnyi ...]. (1908, April 24). *Hromadskyi Holos. Radykalna, politychna chasopys [Public Voice. Radical, political newspaper]*, no. 28, p. 5 (in Ukrainian).

V Berezovi vyzhnim, povit Pechenizhyn, vidbulu sia 9. maïa s. r. zahalni zbory “Sichy” [In the village of Berezov Vyzhnyi, Pechenizhyn county, the general meeting of the “Sich” society was held on May 9 this year]. (1909, May 15). *Hromadskyi Holos. Radykalna, politychna chasopys [Public Voice. Radical, political newspaper]*, no. 19, p. 5 (in Ukrainian).

V Stopchatovi dnia 2 liutoho vidbulu sia Zbory “Sichy” pid provodom koshovoho Mykhaila Skrehuntsia ... [On February 2, a meeting of the “Sich” society was held in the village of Stopchativ under the chairmanship of Mykhailo Skregunets ...]. (1910, February 10). *Hromadskyi Holos. Radykalna, politychna chasopys [Public Voice. Radical, political newspaper]*, no. 10, p. 2 (in Ukrainian).

Vatseba, O. (1997). *Narys z istorii zakhidnoukrainskoho sportyvnoho rukhu [An essay on the history of the Western Ukrainian sports movement]*. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV (in Ukrainian).

Viche v Pechenizhyni vidbulo sia dnia 30. hrudnia m. r. [Viche was held in the town of Pechenezhyn on December 30 last year]. (1906, January 16). *Hromadskyi Holos. Radykalno-politychna chasopys [Public Voice. Radical, political newspaper]*, no. 4, p. 3 (in Ukrainian).

Vidpovid dra Trylovskoho [Dr. Trilovsky's answer] (1904, April 20 (May 3)). *Dilo [Work]*, no. 87, p. 2 (in Ukrainian).

Visty z Zhabia... [News from the village of Zhabya...]. (1904, September 3 (16)). *Dilo [Work]*, no. 199, p. 3 (in Ukrainian).

Vorokhta. Nadvirnian. povit [The village of Vorokhta. Nadvirnyan county]. (1905, September 28). *Novyi Hromadskyi holos. Radykalna chasopys [New Public Voice. Radical newspaper]*, no. 29, p. 232 (in Ukrainian).

Ya. H. (1905, September 28). Tiudiv. Kosivs. povit [Tyudiv. Kosivs. county]. *Novyi Hromadskyi holos. Radykalna chasopys [New Public Voice. Radical newspaper]*, no. 29, p. 232 (in Ukrainian).

Yura Solomiichuk, zasluzhnyi organizator hutsulskykh "Sichy" vyshov dnia 4. maia z polsko-avstriiskoi tiurmy v Kolomyi po vidsydzheniu 5-misiachnoho areshu... [Yura Solomiychuk, the honored organizer of the Hutsul "Sichs" group, was released on May 4 from the Polish-Austrian prison in the town of Kolomyia after serving a 5-month sentence...]. (1906, May 22). *Hromadskyi Holos. Radykalno-politychna chasopys [Public Voice. Radical, political newspaper]*, no. 33, p. 3 (in Ukrainian).

Z Kosivshchyny. Tovarystvo "Zaporozhska Sich" v Kosmachy vidbulo... [From Kosiv county. Society "Zaporozhska Sich" took place in Kosmach...]. (1902, April 4 (17)). *Svoboda. Politychne, prosvitne i hospodarske pismo dlia narodu [Freedom. A political, educational and economic newspaper for the people]*, no. 14, p. 2 (in Ukrainian).

Z Nadvirnianshchyny [From Nadvirna county] (1906, June 29). *Hromadskyi Holos. Radykalno-politychna chasopys [Public Voice. Radical, political newspaper]*, no. 43, p. 3–4 (in Ukrainian).

Z Vorokhty pyshut... [They write from the village of Vorokhta]. (1904, September 8). *Novyi Hromadskyi Holos. Radykalna chasopys [New Public Voice. Radical newspaper]*, no. 14–15, p. 115 (in Ukrainian).

Zahalni zbory "Narodnykh Spilok" i Shevchenkove sviato v Kolomyi [General meetings of "People's Unions" and the Shevchenko holiday in the town of Kolomyia]. (1901, March 28). *Hromadskyi Holos. Organ rusko-ukrainskoi radykalnoi partii [Public Voice. Organ of the Russian-Ukrainian Radical Party]*, no. 14, pp. 105–106 (in Ukrainian).

Zahalni zbory tovarystva "Sich" v Liuchy, povita Pechenizhyn vidbulu sia... [The general meeting of the "Sich" society was held in the village of Lyucha, Pechenizhyn county...]. (1908, May 29). *Hromadskyi Holos. Radykalna, politychna chasopys [Public Voice. Radical, political newspaper]*, no. 35, p. 4 (in Ukrainian).

Zahalni zbory v Zhabiu [General meetings in the village of Zhabye]. (1907, December 31). *Hromadskyi Holos. Radykalna, politychna chasopys [Public Voice. Radical, political newspaper]*, no. 95, p. 4 (in Ukrainian).

Zakladaite "Sichy"! [Establish "Sich"!]. (1904, March 10). *Novyi Hromadskyi Holos. Radykalna chasopys [New Public Voice. Radical newspaper]*, no. 2, p. 5 (in Ukrainian).

Zaklynskyi, R. (1913). Kilko ye Sichy v Halychyni? [How many Sichs are there in Halychyna?]. *Sichovi visty. Pismo prysviachene sichovym spravam prosviti i nauksi [Sich news. The letter is dedicated to the daily affairs of enlightenment and science]*, no. 1, p. 13–14 (in Ukrainian).

Zalozheno v Halychyni Sichy v rotsi [tablytsia] [The society "Sich" was founded in Galicia in the year (table)] (1913). *Sichovi visty. Pismo prysviachene sichovym spravam prosviti i nauksi [Sich news. The letter is dedicated to the daily affairs of enlightenment and science]*, no. 1, p. 8–9 (in Ukrainian).

Zizd ukrainsko-ruskoj radykalnoi partii [Congress of the Ukrainian-Russian Radical party] (1901, December). *Hromadskyi Holos. Organ rusko-ukrainskoi radykalnoi partii. [Public Voice. Organ of the Russian-Ukrainian Radical Party]*, no. 28, pp. 219–223 (in Ukrainian).

Znov tiahanyna za lenty [Again, the hassle for tapes]. (1907, November 29). *Hromadskyi Holos. Radykalna, politychna chasopys [Public Voice. Radical, political newspaper]*, no. 88, p. 4 (in Ukrainian).



ДОКУМЕНТИ

УДК 94 (437=161.2)“1921–1939”.613.87

МАТЕРІАЛИ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ ЄПИСКОПА ПІДПІЛЬНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ ГРИГОРІЯ БАЛАГУРАКА Част. 1

Оксана СІРЕЦЬКА (ЗАТОРСЬКА)

вул. Карпатська 6, кв. 38,
03087, Івано-Франківськ, Україна,
e-mail: siroksana@ukr.net
DOI: 10.15330/gal.35.163-178
ORCID: 0000-0002-6286-538X

Олег ЄГРЕШІЙ

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
кафедра історії України і методики викладання історії
вул. Шевченка, 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна
e-mail: ludyana@ukr.net
DOI: 10.15330/gal.35.163-178
ORCID: 0000-0002-0639-910X
RESEARCHER ID 4790-2019

У статті автори розкривають матеріали кримінальної справи єпископа підпільної Української Греко-Католицької Церкви Григорія Балагурака, які були заведені на нього радянськими спецслужбами у 1949 р. Нині ця справа (№ 7498 П) зберігається у Державному архіві Івано-Франківської області (фонд Р-2157). У статті постало за мету висвітлити лише уривок кримінальної справи, заведеної на владу Г.Балагурака, де зображається протокол допиту священнослужителя. Автори цих рядків при перекладі з російської мови на українську намагалися максимально зберегти автентичність документу.

Збережено також автентичність мови слідства, акцентовано на найбільш промовистих матеріалах допиту священнослужителя. Радянські спецоргани намагалися розвідати інформацію про підпільних отців УГКЦ, які залишилися на свободі, з'ясувати їхні імена та місця проживання. Особливий інтерес представляє анкета єпископа Григорія Балагурака, помічена також у кримінальній справі. У ній міститься цінна пізнавальна інформація про місце народження, адресу, національність, громадянство, освіту, професію і спеціальність, склад сім'ї, соціальне походження арештованого.

Ключові слова: Матеріали кримінальної справи, єпископ, Григорій Балагурак, підпільна Українська Греко-Католицька Церква, радянські спецоргани.

Із проголошенням державної незалежності України, 1991 р., з'явилася можливість розсекречувати кримінальні справи, заведені радянськими спецорганами проти осіб, громадянська позиція яких не відповідала тогочасним загальноприйнятим стандартам. До числа таких осіб належали і священнослужителі Української греко-католицької Церкви (УГКЦ), які не прийняли постулатів Львівського псевдособору 1946 р. про об'єднання з Російською православною Церквою й залишилися вірними своїм переконанням. Частина священників “катакомбної” УГКЦ, які були ув'язненими у другій половині 1940-х – 1960-х рр. у 1990-х було реабілітовано, але це не “закрило теми”, бо кримінальні справи на цих осіб продовжували бути засекреченими і недоступними для опрацювання істориками. Такі кримінальні справи видавалися для опрацювання науковцям тенденційно або не видавалися зовсім. Декомунізаційні процеси в Україні, які розпочалися одразу ж після Революції Гідності 2013–2014 рр. пришвидшили можливості широкій реабілітації, яка стане можливою лише тоді коли фахові історики, отримавши “на руки” донедавна засекречені, чи то “напівзасекречені” кримінальні справи зможуть їх різносторонньо опрацювати.

Зрозуміло, що кримінальні справи Міністерства державної безпеки УРСР як першоджерела мають свої особливості і як правило хибують характерним суб'єктивізмом, іноді неточностями, часом довільним трактуванням біографій історичних осіб тощо. Разом із тим, ці першоджерела містять дуже цінну статистичну, “подієву” інформацію, суттєво доповнюють існуючу історичну джерельну базу. Кримінальна справа № 7498 П заведена радянськими спецслужбами на підпільного єпископа Станиславівської єпархії Григорія (Володимира – *світське ім'я*) Балагурака не становить виключення з правил.

Наведемо декілька вступних уривків щодо біографії цього релігійного діяча. Народився він 1 серпня 1909 р. у м. Станиславові. Початкову освіту Володимир здобув у загальній школі у Станиславові та Косові. Із дитинства відчув у собі духовне покликання, навчався у Бучацькому місійному інституті імені св. Йосафата, на вищих гімназійних студіях гуманістики у Лаврові. У вересні 1925 р. вступив до Василянського монастиря у Крехові, де склав перші тимчасові обіти. Вічні обіти склав у Василянському Чині, у грудні 1934 р. отримавши монаше ім'я Григорій. Рукоположений на священника єпископом Йосафатом Коциловським, 21 травня 1936 р. у Жовкві¹. З 1936 по 1938 рр. о. Григорій, ЧСВВ перебував у монастирі отців Василян у Станиславові. Із першого січня 1937 р. о. Григорій був сотрудником у с. Угорники (нині – Івано-Франківська ОТГ). У 1939 р. Г.Балагурак перебував у Кристинопольському монастирі отців Василян, де був вікарієм, сотрудником адміністратора парафії, управителем канцелярії та виконував деякі інші духовні обов'язки. Упродовж 1940–1941 рр. о. Григорій, ЧСВВ – адміністратор парафії у с. Пархач (нині – с. Межиріччя) Сокальського району Львівської області. З 1941 по 1945 рр. о. Григорій, ЧСВВ був ігуменом монастиря Отців Василян у Станиславові². Навесні 1945 р. станиславівський єпископ Григорій Хомишин таємно хіротонізував ігумена о. Григорія Балагурака, ЧСВВ на єпископа і призначив генеральним вікарієм Станиславівської єпархії. Після закриття монастиря Отців Василян у Станиславові владика Григорій Балагурак до 1946 р. перебував у Гошівському і Погонському монастирях. У 1948 р. єпископ Г. Балагурак працевлаштувався на роботу слюсарем-механіком в артіль імені Горького в Станиславові, де працював до свого арешту радянськими спецслужбами, 15 жовтня 1949 р.³ Причиною арешту стало, зокрема, те, що він: “Являється нелегальним греко-католическим єпископом Станиславовської єпархії и руководит антисоветской деятельностью униатской оппозиции”. (“Постанова на арешт” від 13 жовтня 1949 р.).

Відзначимо, що особі Володимира Балагурака присвячені нині здебільшого популярні і науково-популярні (меншою мірою!) напрацювання, авторами яких переважно виступили особи духовного стану.

У статті посталено за мету висвітлити лише уривок кримінальної справи, заведеної на владика Г. Балагурака, де зображається протокол допиту священнослужителя. Автори цих рядків при перекладі з російської мови на українську намагалися максимально зберегти автентичність документа (*Документ друкується зі скороченням*).

Балагурак Володимир Ілліч, Бахталовський Роман Данилович, Совяк Ярослав Михайлович: у 3-х томах. Том 1.

Почато 10 серпня 1949 р. Закінчено червень 1950

Справа 7498 П

¹ Голомідова М. (сестра Християна). Слуга Божий Григорій Балагурак ЧСВВ. URL: <https://osbm.in.ua/news/publish/nadzvychaino-dobryi-i-duzhe-vvichlyvyi-spogady-pro-slugu-bozhogo-grygoriya-balaguraka-chsvv>.

² Палій Н. Мученики за віру: єпископ Григорій (Володимир) Балагурак. URL: https://risu.ua/mucheniki-zaviru-ypiskop-grigoriy-volodimir-balagurak_n99781; Пелипейко І. Балагурак Володимир Ілліч. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=41130

³ Делятинський Р., Єгрешій О., Соловка Л. “Від Голгофи через катакомби до Воскресіння”: до 70-х роковин Львівського псевдо-собору 1946 р. *Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ “Добрий пастир”*. Богослов'я : збірник наукових праць. / гол. ред. Р. А. Горбань. Вип. 9 : До 70-х роковин Львівського псевдо-собору. Івано-Франківськ : ІФБУ, 2016. С. 48.



Протокол допиту:

Допит почато 15 жовтня 1949 р. о 19 год. 00 хв.

Допит закінчено 16 жовтня 1949 р. о 3 год 00 хв.

1. Прізвище ім'я по батькові. *Балагурак Володимир Ілліч*

2. Рік народження *1909 р.*

3. Місце народження *м. Станиславів*

4. Адреса. *Станиславів, вул Вигнута 18*

5. Партійність. *Безпартійний*

6. Національність. *Українець*

7. Громадянство. *СРСР*

8. Паспорт або інші документи № *588031* виданий *6 серпня 1949 р*

9. Освіта. *Вища богословська освіта*

10. Професія і спеціальність. *Священик*

11. Рід занять. *Механік автосправи артілі ім. Горького*

12. Склад сім'ї. *Неодружений*

13. Соціальне походження. *З робочих*

14. Суспільна і політична діяльність в минулому. *Не було*

15. Урядові нагороди *Не має*

16. Воєнне чи спеціальне звання. *Не має*

17. Відношення до військової справи. *Військовозобов'язаний*

18. Участь у Вітчизняній війні. *Участі не брав*

19. Чи має поранення і контузії. *Не має*

20. Чи був на території, окупованій противником? *Проживав на окупованій території в м. Станіславі*

21. Чи був учасником банд і антирадянських організацій? *Ні*

22. Судимості. *Ні¹.*

Свідчення обвинуваченого Балагурака Володимира Ілліча.

Запитання. Розкажіть детально, в 1945 р. після створення Ініціативної групи священиків по з'єднанню Греко-католицької церкви з Російською православною церквою, яку позицію Ви особисто зайняли?

Відповідь. Я був і залишився переконаним греко-католиком. Тому з 1945 р., коли була створена Ініціативна група по з'єднанню Греко-католицької церкви з Російською православною церквою, я відмовився від з'єднання як і всі монахи, які знаходилися при монастирі під моєю опікою.

Запитання. Слідству відомо, що Ви є нелегальним єпископом Греко-католицької церкви Станиславівської єпархії. Розкажіть детально ким і коли Ви були призначені єпископом².

Відповідь. У квітні 1945 р. після арешту єпископа Хомишина, ректор станиславівської духовної семінарії Бойчук Авксентій (арештований 1945 р.) об'явив мені, що я маю право декана і можу дозволяти священикам здійснювати богослужіння по греко-католицькому обряду у парафіях. Але єпископських прав я ні від кого не отримував і нелегальним єпископом ніколи не був.

Запитання. Яку практичну роботу Ви виконували, отримавши від Бойчука права декана?

Відповідь. Якої-небудь практичної роботи як декан я не проводив окрім як після організації Ініціативної групи по з'єднанню Греко-католицької церкви з Російською православною церквою приблизно в жовтні чи листопаді місяцях 1945 р. до мене звернувся настоятель монастиря ордена редемптористів Роман Бахталовський з проханням як йому поступати з такими священиками, які об'єдналися з православними і тепер бажають відмовитися від православ'я і назад приєднатися до Греко-католицької церкви. Я при цьому доручив Бахталовському таких

¹ Державний архів у Івано-Франківській області (ДАІФО). Ф. Р-2157. Оп. 1. Спр. 7498 П (По звинуваченню Балагурака Володимира Ілліча, Бахталовського Романа Даниловича, Совяка Ярослава Михайловича : в 3 т.). Т. 1. Арк. 20.

² Там само. Арк. 21.

священиків приймати до Греко-католицької церкви і дозволяти їм служити по греко-католицьким обрядам у своїх парафіях³.

Запитання. Назвіть прізвища хто із священиків звертався до Бахталовського із питання відмови від православ'я і переходу до Греко-католицької церкви?

Відповідь. Мені відомий лише один священик Закаляк Григорій, який служив в нього певний час священиком Покровської церкви в Станіславі. Інші прізвища мені невідомі. Зі слів Бахталовського мені відомо, що таких священиків до нього зверталось до 15 чоловік.

Запитання. По канонічним церковним правилам декан не має права приймати священиків до Греко-католицької церкви. Необхідно мати лише єпископські права. Значить Ви мали права єпископа після арешту Хомишина і ректора духовної семінарії Бойчука?

Відповідь. Дійсно по канонічним церковним правам декан не мав права приймати священиків до Греко-католицької Церкви. По цьому питанні я хочу заявити слідству наступне. У 1940 р., коли Західна Україна була звільнена Червоною армією, з Риму тобто з Ватикану були вказівки єпископам представити права деканам самостійно вирішувати питання про дозвіл священикам здійснювати богослужіння в парафіях по греко-католицькому обряду. У 1945 р. ректор духовної семінарії при зустрічі зі мною заявив, що я маю права декана у відповідності з вказівками від 1940 р. з Риму. Єпископських прав я ніколи не мав.

Запитання. Ви говорите неправду. Слідство вимагає дати правдиве свідчення коли і ким Ви призначені нелегальним єпископом Греко-католицької Церкви Станіславівської єпархії і яку практичну роботу провели як єпископ з 1945 р. по день арешту.

Відповідь. По суті питання яке Ви поставили відповіді дати не можу, бо не мав прав єпископа і роботи по управлінню Станіславівської єпархії не проводив.

Допит перервано

Протокол із моїх слів записаний вірно і мною прочитаний

Протокол допиту обвинуваченого Балагурака Володимира Ілліча

Допит розпочато 19 жовтня 1949 р. 11⁰⁰ год.

Допит завершено 19 жовтня 1949 р. 23⁰⁰ год.

Запитання. Слідство повертається до питання, яке було поставлене вам на попередньому допиті. Коли і ким Ви призначені нелегальним єпископом Греко-католицької Церкви Станіславівської єпархії і вимагає від Вас чесного зізнання.

Відповідь. У квітні місяці 1945 р. після арешту органами радянської влади греко-католицьких єпископів Хомишина і Лятишевського я в Станіславівській духовній семінарії зустрівся з ректором духовної семінарії Авксентієм Бойчуком, який повідомив мені, що у зв'язку з арештом єпископів, управління Станіславівської єпархії він прийняв на себе і тут же заявив, що він також побоюється на випадок свого арешту. Єпархією повинен управляти з правами єпископа – канонік Слезюк Іван⁴. У випадку арешту Слезюка його заміщає настоятель станіславського собору і він же заступник ректора духовної семінарії Вапрович Степан Федорович. Якщо буде арештований Вапрович, то управління єпархією переходить до мене. У квітні 1945 р. після моєї розмови з Бойчуком останній невдовзі був арештований органами КДБ, єпархію прийняв Слезюк. В травні 1945 р. він також був арештований, а потім арештували кандидата в єпископи і настоятеля собору Вапровича. Із травня 1945 р. управляти єпархією став я на правах єпископа.

Запитання? Які вказівки надавав вам Бойчук коли призначав вас нелегальним єпископом Станіславівської єпархії?

Відповідь. Яких-небудь вказівок він мені не давав, тому що я сам добре знав всі інструкції які стосуються управління єпархією.

³ Державний архів у Івано-Франківській області (ДАІФО). Ф. Р-2157. Оп. 1. Спр. 7498 П (По звинуваченню Балагурака Володимира Ілліча, Бахталовського Романа Даниловича, Совяка Ярослава Михайловича : в 3 т.). Т. 1. Арк. 23.

⁴ ДАІФО. Ф. Р-2157. Оп. 1. Спр. 7498 П (По звинуваченню Балагурака Володимира Ілліча, Бахталовського Романа Даниловича, Совяка Ярослава Михайловича : в 3 т.). Т. 1. Арк. 25.



Запитання. Розкажіть детально яка практична робота особисто вами була проведена після того як ви стали управляти Станіславівської єпархіїю.

Відповідь. В травні 1945 р. після арешту Вапровича я очолив Станіславівську єпархіїю. В тому ж травні була створена Ініціативна група по возз'єднанню Греко-католицької церкви з Російською православною церквою⁵. У м. Станіславі Ініціативну групу очолив декан Пельвецький. Він приблизно в останні числа травня всім парафіяльним священикам м. Станіслава і монастирям розіслав письмові запрошення з'явитися в приміщення єпархіального управління на конференцію. На запрошення Пельвецького ніхто не з'явився і конференція не відбулася. Приблизно 15 червня (не точно) 1945 р. Пельвецький вдруге скликав конференцію на яку заявили п'ять осіб: Костянтин Добрянський, Григорій Закаляк, Микола Монастирський, редемпторист Чабарин і я. На цей раз священики Добрянський і Закаляк дали згоду вступити до Ініціативної групи. Священники монахи у тому числі і я відмовилися. Із того часу почалася боротьба між Ініціативною групою по возз'єднанню і греко-католицькими священиками, які не бажали з'єднатися⁶. Коли було об'явлено духовенству Станіславівської єпархії, що греко-католицька Церква стоїть на службі папи Римського, який веде активну боротьбу проти радянської влади і країн народної демократії і що низка греко-католицьких священиків примкнули до Ініціативної групи по об'єднанню з Російською православною церквою, до мене в м. Станіслав із сіл почали приїжджати священики за порадою, яку їм позицію займати по відношенню до Ініціативної групи. Я усім роз'ясняв, що хто хоче бути до кінця вірним Греко-католицькій церкві і главі церкви Папі Римському той не повинен переходити на православ'я а продовжувати служити по греко-католицьким обрядам.

Приблизно у серпні 1945 р. в м. Станіслав відбувся собор станіславського деканату на якому багато священиків крім священиків-монахів приєдналися до православної Церкви. Після собору приходили на сповідь до тих священиків які не приєдналися. Таких священиків до сповіді не допускали, при цьому багато з них просили щоб їх прийняли назад до Греко-католицької Церкви. По цьому питанню до мене як католицького єпископа звернувся настоятель станіславського монастиря ордену редемптористів Роман Бахталовський за порадою як поступити з такими священиками і чи можна їх приймати до греко-католицької церкви і сповідати. Я Бахталовському дав розпорядження таких священиків приймати лише по всім канонічним церковним правилам Греко-католицької церкви. Тобто від священиків, бажуючих відмовитися від православ'я і продовжити службу по греко-католицькому обряду, повинен приймати присягу в усній чи письмовій формі при двох свідках. Як Бахталовський пізніше мені доповідав, до закриття монастиря ордену редемптористів в м. Станіслав, він прийняв до 35 священиків.

Приблизно у вересні місяці 1945 р. Бахталовський прийшов до мене з пропозиціями для посилення боротьби з Ініціативною групою, пропозицією написати анонімного листа і розіслати всім священикам Станіславівської єпархії. На таку пропозицію Бахталовський дав свою згоду. ...У листі Бахталовський закликав духовенство і віруючих виступити проти Ініціативної групи і возз'єднаних священиків. Вказаний лист носив антирадянський характер, в якому йшлося, що члени Ініціативної групи – гнилий елемент, який зрадив богу, Вірі, своєму народові. Далі Бахталовський в листі закликав з'єднаних з православ'ям священиків, щоби вони опам'яталися і розкаялися і повернулися в свою віру, оскільки перемога близько і віра за греко-католицькою церквою. Лист був поширений на пишучій машинці в монастирі ордену отців Редемптористів у м. Станіславі.

Бахталовський особисто заявив мені, що має надійну людину (кого саме він не назвав), яка розмножить лист і в інших областях, розішле поштою духовенству і монастирям Станіславівської єпархії⁷. Невдовзі ця робота Бахталовського була виконана, листи почали поступати з міста Львів і міста Стрий.

⁵ ДАІФО. Ф. Р-2157. Оп. 1. Спр. 7498 П (По звинуваченню Балагурака Володимира Ілліча, Бахталовського Романа Даниловича, Совяка Ярослава Михайловича : в 3 т.). Т. 1. Арк. 27.

⁶ Там само. Арк. 28.

⁷ Там само. Арк. 31.

Окрім цього згідно моїх вказівок в період возз'єднання в 1945 р. і в 1946 р. до закриття монастирів робота проти возз'єднання здійснювалася наступним чином. У церквах священники читали проповіді, в яких закликали віруючих не переходити на православ'я, не приймати участі у богослуженнях у священників, які возз'єдналися. У тих місцях або парафіях, де вже не було греко-католицької Церкви віруючі мусили ходити на Служби Божі і на сповідь до Римокатолицьких польських костелів (підчеркування машиністки. – О. С.)

Запитання: Слідству відомо, що Ви з 1945 р. по день арешту підтримували зв'язок і надавали матеріальну допомогу з арештованим митрополитом Сліпим, ректором Станіславської духовної семінарії Бойчуком та ін. та інформували останніх про стан справ у Греко-кат. Церкві в Стан. єпархії. Розкажіть детально яким шляхом і через кого ви здійснювали зв'язок з цими особами?

Відповідь: Хочу заявити слідству, що я в основному підтримував зв'язок з ректором семінарії Бойчуком через монахів Станіславівської єпархії, сестер Службниць. Приблизно в червні місяці 1946 р. Бойчук, не знаючи моєї точної адреси написав лист із табору настоятельниці монастиря Федині Параскевії із передачею мені листа. ...Я з Бойчуком вів переписку до 1948 р. Всі листи від Бойчука на мій адрес йшли на монастир службниць. 1946 р. після Львівського собору, в одному зі своїх листів, я післав Бойчукові інформацію про становище Греко-католицької церкви і список учасників собору і газетний матеріал про роботу собору. На цей лист Бойчук мені повідомив, що лагерна цензура цілком мій лист не пропустила і вручила йому лише газетний матеріал. Крім того, в 1948 р. я отримав також через монастир Службниць послання від митрополита Йосипа Сліпого. Послання було адресовано монахині сестер Службниць Козуб Іванні (по-батькові не пам'ятаю), яка проживала в м. Станіславі по вулиці Дзержинського, № 93. У 1946 р. 2 або 3 листа я писав в табір до єпископа Лятишевського і Вапровичу Степану. Лятишевському в тому ж 1946 р. один раз допомагав грішми, вислав в табір 200 руб.

Запитання: Хто вручив Вам послання від митрополита Сліпого?

Відповідь: послання від митрополита Сліпого мені особисто вручила настоятелька монастиря Службниць в м. Станіславі Дубик Андрея.

Запитання: Якого змісту було послання Сліпого?

Відповідь: Послання митрополита Сліпого мало антирадянський характер, в якому Сліпий звертався до священників і монахів монастирів ордену сс. василіян із закликом триматися греко-кат. віри, переносити всі труднощі і муки при радянській дійсності, вести боротьбу за укріплення Греко-католицької церкви. Повністю зміст послання не пригадую⁸.

Запитання. Де зараз послання Сліпого?

Відповідь: Через 2 чи 3 дні після отримання послання я передав його священнику-монахові василіянинові Дмитерку Степану Михайловичу для передачі в Гошівський монастир настоятелю монастиря Повх.

Запитання. Вам докладав Дмитерко про вручення послання настоятелю монастиря Повх?

Відповідь. Сам Дмитерко не докладав і я не цікавився. Думаю, що якщо я йому доручив, то він моє прохання виконав.

Запитання. Де проживає нині Дмитерко?

Відповідь. Дмитерко Степан Михайлович на даний момент проживає у родичів у с. Сопів Печеніжинського району

Запитання. Назвіть місця де і кому ви зачитували антирадянське послання Сліпого?

Відповідь. Послання Сліпого я особисто зачитував монахиням монастиря службниць в м. Станіславі, 1948 р., коли отримав. Більше нікому не зачитував.

Запитання. Ви сказали, що в 1945 і 1946 рр. настоятель станіславівського монастиря ордену редemptористів Бахталовський від 35 возз'єднаних священників прийняв клятву про перехід в греко-католицьку Церкву. Назвіть прізвища цих священників і де вони проживають нині?

⁸ ДАІФО. Ф. Р-2157. Оп. 1. Спр. 7498 П (По звинуваченню Балагурака Володимира Ілліча, Бахталовського Романа Даниловича, Совяка Ярослава Михайловича : в 3 т.). Т. 1. Арк. 34.



Відповідь. Всіх назвати я не можу. Знаю, що прийняли клятву брат Бахталовського – Корнил, Закаляк Григорій на даний час служить священником у Станіславі в Покровській церкві, Ковбасюк Володимир на даний час проживає десь в селі, де саме – я не знаю. Інших прізвищ не пригадую.

Допит перервано.

Протокол допиту з моїх слів записав вірно і мною прочитаний⁹.

Протокол допиту звинуваченого Балагурака Володимира Ілліча

Допит розпочато 20 X 1949 11³⁰

Допит звершено 20 X 1949 23⁰⁰

Запитання. Встановлено, що після арешту митрополита Сліпого, єпископів Хомишина та ін. Ви як нелегальний єпископ Станіславівської єпархії встановили нелегальний зв'язок з Ватиканом і інформували Ватикан про становище уніатського підпілля і практичну антирадянську роботу проводили. Розкажіть детально про дане питання.

Відповідь. Я визнаю себе винним, що я як нелегальний єпископ Станіславівської єпархії інформував Ватикан про становище греко-кат. підпілля на території західних областей України, ця робота проводилася через настоятеля станіславівського монастиря ордену редемптористів Бахталовського Романа Даниловича при наступних обставинах. Перша інформація була направлена наприкінці 1945 р. приблизно в жовтні 1945 р. Бахталовський до мене в монастир Василян в м. Станіслав направив клірика Горелюка Петра аби я дав свідчення про стан справ в єпархії для Бахталовського, бо останній пише інформацію у Ватикан. У Ватикан я дав інформацію, що станом на жовтень 1945 р. на території західних областей України закрито рад. владою 10 монастирів ордену Василян. Зазначив, що керівництво монастирів арештовано органами радянської влади, перелічив прізвища арештованих: Градюк Віталій, Бобрецький Євтимій – секретар протоігумена, Чепаль Йосиф – ігумен Львівського монастиря отців василян, Пелех Модест – ігумен Жовківського монастиря і заступника ігумена Когут Маркіян і Савчин Маркіян. Далше вказав про арешт єпископів Сліпого, Хомишина, Лятишевського, Чарнецького, Будки, а також про арешт гр. кат. священників.

Крім того, повідомив у Ватикан свідчення про роботу Ініціативної групи по возз'єднанню Гр. кат. церкви з Російською православною церквою, вказав кількість священників (70 або 75 чоловік – точно не пам'ятаю які приєдналися до Ініціативної групи по возз'єднанню з православл'ям)¹⁰. Інших даних про керівництво Стан. єпархії, про проведення антирадянської роботи, про роботу проти Ініціативної групи по возз'єднанню до Ватикану писав особисто Бахталовський.

Запитання. Через кого Ви ще мали зв'язок із закордоном?

Відповідь. Наприкінці 1945 р. (місяць точно не пригадаю) зустрівся я з Бахталовським в Стан. монастирі сс. Василян. Бахталовський вдруге мені заявив, що потрібно направити інформацію через кардинала Інніцера, який проживав у Австрії в Ватикан (ідеться про австрійського політичного і релігійного діяча, теолога, архієпископа Відня (1932–1955) Теодора Інніцера (1875–1955)). Сказав при цьому, що краще би було якщо би направити кур'єра зі священників який би отримав єпископський сан і повноваження для рукоположення греко-кат. духовенства. Бахталовський сказав, що чоловіка посилати небезпечно, бо його можуть частіше перевіряти при переході кордонів. Бахталовський запропонував направити жінку яка би володіла німецькою і польською мовою. Краще надіслати жінку за допомогою ОУНівського підпілля, яке допоможе перейти безперешкодно кордони. У бесіді з Бахталовським я висунув невпевненість, що цю затію вдасться реалізувати. Але Бахталовський завірив мене, що має надійних людей серед ОУНівського підпілля (кого не назвав) які забезпечать безпеку, при цьому я погодився з Бахталовським. Тут же Бахталовський висунув кандидатуру для посилки за кордон ігумену станісл. жіночого монастиря Йосипу Ісопенко¹¹. Інформацію для посилки готував сам особисто Бахта-

⁹ ДАІФО. Ф. Р-2157. Оп. 1. Спр. 7498 П (По звинуваченню Балагурака Володимира Ілліча, Бахталовського Романа Даниловича, Совяка Ярослава Михайловича : в 3 т.). Т. 1. Арк. 36.

¹⁰ Там само. Арк. 39.

¹¹ Там само. Арк. 40.

ловський без моєї участі, а зі змістом інформації мене не знайомив. Мені лиш відомо, що приблизно в квітні 1946 р. я зайшов до Василянського монастиря сс. Василян до ігумені Йосипенко, яка повідомила, що збирається в небезпечну дорогу на завдання Бахталовського і попросила благословіння, що я і зробив. Йосипенко повідомила, що спочатку їде в розвідку, а куди саме не сказала. Виїзд Йосипенко від інших монахинь був скритим, і ніхто про це не знав. Після повернення мені Йосипенко повідомила, що перейти через кордон було неможливо і вона повернулася без результату.

Запитання. Куди Йосипенко повернула пакет який отримала від Бахталовського для передачі у Ватикан?

Відповідь. Про це мені невідомо. Або вона повернула Бахталовському або ліквідувала.

Запитання. Слідству відомо, що Ви крім Бахталовського особисто писали неодноразово інформацію про становище в уніатській церкві в Станіславській єпархії і передавали через своїх кур'єрів у Ватикан. Чому Ви про це мовчите?

Відповідь. Через спеціальних кур'єрів інформації я ніколи не посилав. Я пригадую один факт, що у вересні 1945 р. із м. Львова до мене в м. Станіслав в супроводі священника-редемпториста Зуба прибув священник Совяк, якого раніше не знав. Совяк при зустрічі зі мною одразу став цікавитися становищем в єпархії. Я до нього відносився з недовір'ям і спершу не відкривався перед ним як єпископ. Священик Зуб, якого я добре знаю відрекомендував мені Совяка як свою людину після чого я з Совяком почав говорити відкритіше. Совяк у бесіді зі мною почав висловлюватися з недовірою про роботу у Станіславській єпархії, головним чином він говорив, що в Станіславській єпархії багато греко-католицьких священників перейшло на сторону Ініціативної групи. Дальше Совяк цікавився даними про кількість закритих монастирів і з'єднаних священників із православ'ям. Такі свідчення я дав йому в усній формі. Совяк запропонував мені зібрати по єпархії засоби для передачі арештованим єпископам. Я відповів, що про це мені відомо від священника Івана Котіва. В Станіславській єпархії збором грошей по районах займався клірик Петро Герелюк. Усього по єпархії було зібрано для арештованих єпископів 10 000 рублів, які Совяк повіз з собою до Львова. У розмові зі мною Совяк виявив намір зустрітися з ігуменом монастиря сс. Василян Шепетько, якого тоді в Станіславі не було.

Запитання. Які монастирі м. Станіслав і яку суму грошей внесли для арештованих єпископів?

Відповідь. Станіславський монастир оо. Василян вніс 1 000 руб., редемптористи – 1 000 руб. Священик Станіславського собору Монастирський Михайло – 500 руб. Жіночі монастирі грошей не давали.

Запитання. Для кого Совяк вимагав інформації від Вас по Станіславській єпархії?

Відповідь. Для кого саме Совяк мені не казав і я про це не знаю.

Допит перерваний.

Протокол допиту з моїх слів записаний правильно і мною прочитаний¹².

Допит від 25 жовтня 1949 р.

м. Київ. Допит розпочато в 1 год. ³⁰ хв.

Запитання. Вам пред'являється постанова від 25 жовтня 1949 р. ст. 54–10 част. 2 і 54–11 УК УССР. Зрозуміла вам суть обвинувачення і визнаєте себе винним?

Відповідь. Сутність обвинувачення згідно постанови від 25 жовтня 1949 р. з якою особисто ознайомлений для мене зрозуміла, статті ст. 54–10 част. 2 і 54–11 УК УССР мені роз'яснили. Винним у пред'явленні мені обвинувачення я себе визнаю повністю. Дійсно, починаючи з 1945 р, коли постало питання возз'єднання греко-католицької церкви з Російською православною церквою я, як переконаний греко-католик, зайняв ворожу позицію до цього руху і докладав зусиль збереження греко-католицької церкви, утверджуючи політику Ватикану, яка була ворожою Радянському союзу. У тому ж 1945 р. був призначений нелегальним єпископом Греко-католицької церкви і по суті очолив уніатську опозицію. Разом з ворожо налаштованим до радянської влади колишнім ігуменом монастиря отців редемптористів в м. Стані-

¹² ДАІФО. Ф. Р-2157. Оп. 1. Спр. 7498 П (По звинуваченню Балагурака Володимира Ілліча, Бахталовського Романа Даниловича, Совяка Ярослава Михайловича : в 3 т.). Т. 1. Арк. 43.



славі Романом Бахталовським організував розсилку анонімних листівок антирадянського змісту, поширював такого ж змісту послання єпископа Сліпого, яке отримав з місця ув'язнення. Разом з Бахталовським брав участь¹³ в організації руху нелегальним шляхом антирадянської інформації Ватикану. Інформував прибулого до мене спеціально священика Совяка про стан справ Греко-католицької церкви в Станіславській єпархії. І організував збір грошей для допомоги арештованим греко-католицьким єпископам. Серед священиків і вірян проводив пропаганду збереження греко-католицької церкви.

Запитання. Чим бажаєте доповнити свої свідчення по суті пред'явленого Вам обвинувачення?

Відповідь. Доповнити свої свідчення по суті обвинувачення не можу

Допит закінчено 3 год. ⁴⁵ хв.

Протокол допиту з моїх слів записаний правильно і мною прочитаний у чому і розписуюся.

Допитав нач. відділу слідчастини МГБ УССР підполковник Олейник¹⁴.

Протокол допиту обвинуваченого Балагурака Володимира Ілліча від 28 жовтня 1949 р. м. Київ, допит почався в 12 ³⁵.

Запитання. З ким із учасників підпілля ОУН Ви особисто підтримували зв'язок?

Відповідь. Особисто я з учасників підпілля ОУН нікого не знаю і ні з ким з них не зустрічався, мені також нічого конкретно не відомо про діяльність цієї організації.

Запитання. Ви говорите неправду. Слідчі органи володіють матеріалами про Ваші зв'язки з ОУН. Чому Ви каже неправду?

Відповідь. Слідчі органи я не обманюю, але особисто мені ні з ким із учасників ОУН зустрічатися не доводилося і антирадянську роботу ОУН я не підтримував і не розділяв поглядів українських націоналістів. У цій частині я поступав як греко-католицький священик¹⁵.

Запитання. Ви не поспішайте із завіряннями. Якщо Ви не розділяєте погляди українських націоналістів то чому Ви закликаєте населення підтримувати підпілля ОУН?

Відповідь. Це неправда. Я ніколи не закликав населення підтримувати ОУН.

Запит. А як розуміти використання з Вашого боку підпілля ОУН для зв'язку із закордоном?

Відповідь. Особисто я для зв'язку з закордоном послугами ОУН не користувався і такого зв'язку не мав. Про це мусив знати Бахталовський Роман оскільки про можливість зв'язку із закордоном через підпілля ОУН говорив би мені. Бахталовський наприкінці 1945 р. звернувся до мене з пропозицією направити інформацію про становище Греко-кат. Церкви у Ватикан, що я підтримав. Коли ж постало питання про практичне застосування мого наміру то Бахталовський сказав, що він має можливість перенаправити інформацію у Ватикан через закордонні канали ОУН. Яким саме чином і кого із учасників ОУН мав на увазі Р. Бахталовський мені не відомо. Я не цікавився і він мені не говорив.

Запитання. Йосипенко Вам доклала про зв'язок з ОУН?

Відповідь. Про свій зв'язок з учасниками і організаціями ОУН Йосипенко мені не говорила. Правда коли Йосипенко виїжджала із Станіслава для нелегального переходу закордон із пакетом від Бахталовського і просила на це моє благословіння, то говорила, що здійснити нелегальний перехід кордону вона повинна при допомозі підпілля ОУН на що отримала детальну інструкцію від Бахталовського. Способом зв'язку з підпіллям ОУН ні з ким конкретно з учасників ОУН Йосипенко я не цікавився і вона мені детально з цього приводу не говорила.

Допит закінчено в 16 ³⁰.

Протокол допиту з моїх слів записаний правильно і мною прочитаний. Допросив начальник відділу слідчий МГБ УССР підполковник Олійник¹⁶.

¹³ ДАІФО. Ф. Р-2157. Оп. 1. Спр. 7498 П (По звинуваченню Балагурака Володимира Ілліча, Бахталовського Романа Даниловича, Совяка Ярослава Михайловича : в 3 т.). Т. 1. Арк. 46.

¹⁴ Там само. Арк. 47.

¹⁵ Там само. Арк. 49.

¹⁶ Там само. Арк. 50.

Протокол допиту обвинуваченого Балагурака Володимира Ілліча від 1 листопада 1949 р. м. Київ, допит почався в 12⁴⁵.

Запитання. Де ви жили і чим займалися у час тимчасової німецької окупації України?

Відповідь. Війна Німеччини проти СРСР застала мене в Станіславі, де я і проживав весь час німецької окупації України. Весь цей час я був ігуменом монастиря отців Василіян, настоятелем школи, викладачем Закона божого у міській семилітній школі і духівником монастирів сс. Василіянок в м. Станіславі. За винятком декількох викликів в близькі села для відправлення богослужінь, із Станіслава я ніколи не виїжджав.

Запитання. Яке відношення мали особисто Ви і монахи у вашому підчиненні до листів окупаційної влади?

Відповідь. Ані я ані монахи під моїм керівництвом до окупаційної влади не мали відношення. Ніхто з нас органи влади ...не приймали. Я, як ігумен монастиря, виконував всі розпорядження місцевих і воєнних окупаційних властей, зокрема для представлення приміщення монастиря для зберігання зернових і для польової почти, платили податки. Своєї ініціативи у сприянні становленню німецької влади я не виявляв і забороняв це робити своїм підлеглим.

Запитання. Відомо, що ви і підлеглі вам монахи проводили активну антирадянську діяльність, сприяли окупаційній владі. Чому ви це намагаєтеся скрити?

Відповідь. 1941 р., виконуючи розрядження колишнього правлячого єпископа Станіславської єпархії Хомишина, я зачитав в церкві його послання віруючим у якому він закликав населення підчинитися і всіляко сприяти німецькій окупаційній владі, вихваляв Гітлера як визволителя українського народу, здійснював наклепи на радянську владу і комунізм. Після зачитання цього послання я, звісно, коментував його в антирадянському дусі і в свою чергу закликав населення виконувати розпорядження німецьких властей. Крім зачитання цього послання Хомишина і мого виступу, іншої допомогової антирадянської діяльності я не проводив. Це правда і прошу вірити мені у цій частині.

Запитання. Який наказ Ви отримували від вищої влади ордену отців Василіян у частині відношення до німецьких окупаційних властей?

Відповідь. Весь період окупації від вищого керівництва ордену Василіян не отримував жодних вказівок.

Допит закінчено в 17 00.

Протокол допиту з моїх слів записаний правильно і мною прочитаний. Допросив начальник відділу слідчий МГБ УССР підполковник Олійник¹⁷. Протокол допиту обвинуваченого Балагурака Володимира Ілліча від 12 листопада 1949 р. м. Київ, допит почався в 12³⁰

Запитання. Кого ви знаєте зі священників уніятів, які залишилися в опозиції до Російської православної церкви?

Відповідь. Зі священників греко-католиків які залишилися в опозиції до Російської православної церкви мені як єпископу відомі такі особи:

1. Бахталовський Роман (по-батькові не знаю), колишній ігумен монастиря отців редемптористів в м. Станіславі. Арештований органами МГБ в 1949 р. Про його опозиційну діяльність до російської православної церкви і антирадянську діяльність я детально розказав на попередніх допитах.

2. Совяк (імені і по-батькові не знаю). В 1945 р. приїжджав до мене в м. Станіслав зі Львова. Я йому передав усно інформацію про стан справ греко-кат. Церкви в Станіслав. єпархії і 10 тис. рублів грошей, які я зібрав для допомоги арештованим єпископам (Хомишину, Ляшівському та ін.). Приїжджав Совяк з його слів від колишнього канцлера єпископа львівського Котіва Івана (арештований) спеціально для збору грошових засобів арештованим вищим чинам духовенства греко-кат. Церкви. Звідки походить Совяк мені невідомо. Він мені говорив, що служив секретарем або канцлером єпископа львівського Бучка Івана. Із Совяком зустрічався усього один раз.

¹⁷ ДАІФО. Ф. Р-2157. Оп. 1. Спр. 7498 П (По звинуваченню Балагурака Володимира Ілліча, Бахталовського Романа Даниловича, Совяка Ярослава Михайловича : в 3 т.). Т. 1. Арк. 53.



3. Гірняк Йосиф. Біля 50 років. До травня 1945 р. був викладачем догматики в Станіславській духовній семінарії. Після возз'єднання Греко-католицької церкви з Російською православною церквою, Гірняк весь час проживав у м. Станіславі, на протязі цього часу Гірняк весь час заходив до мене і ми як старі знайомі спілкувалися на церковні і побутові теми. Згадували минуле і обговорювали окремих священиків. Гірняк переконаний греко-католик, звісно в розмовах зі мною виявляв незадоволення радянської владою у зв'язку з ліквідацією Греко-католицької церкви. Останній раз я зустрічався з Гірняком в січні 1949 р., у той час він працював касиром в станіславській дитячій лікарні¹⁸.

4. Шкредко Володимир (здається Іванович), приблизно 1914 р. н. До жовтня 1945 р. був священиком, монахом монастиря василіян в м. Чорткові, Тернопільської обл. Після ліквідації монастиря отців василіян у м. Чорткові Шкредко приїхав до м. Станіслава, де я з ним і познайомився. Сам він уродженець с. Маринопіль Жовтневого району Станіславської області. До дня мого арешту працював касиром в станіславській центральній лікарні. З ним я зустрічався дуже рідко. Знаю, що він по своїм переконанням залишився переконаним греко-католиком, але про його антирадянську діяльність мені нічого невідомо.

5. Лушпинський Іларіон, біля 60 років. До 1945 р. був священиком парафії десь у Тернопільській області, а після возз'єднання залишив парафію і повернувся до м. Станіслава. Проживає у своєму приватному будинку по вул. колишній Кубаштала (нині Григорія Крука. – О. С.). З ним зустрічався ще в 1946 р. і окрім того, що він залишився переконаним греко-католиком мені про нього нічого невідомо.

6. Зінько Григорій, близько 60 років. Був деканом у с. Остриня Станіславської області. Після закриття церкви залишився працювати в с. Остриня, але чим він займається я не знаю. Особисто я з ним бачився ще в 1946 р. в монастирі с. Погоня куди він приїжджав відправляти службу на Свято Успіння.

7. Бориславський Микола. До 60 років. Був священиком в с. Пасічна Станіславського району. Там і проживає. Бачився з ним в 1945 р. Його я знаю як аполітичну людину. Він має велику бібліотеку і займається вивченням церковних книг. В 1945 р. він звертався до мене з питанням як бути у зв'язку з возз'єднанням греко-католицької церкви з православною і моя порада – залишатися вірним греко-католицизму він прийняв і таким залишається до останнього часу.

8. Грабець (імені і по-батькові не знаю), років 50, був катехитом в м. Обертин біля Коломиї. З ним я бачився усього один раз в 1945 р. і про нього нічого не знаю. До мене він тоді також звертався за порадою куди йому пристати. Я йому порадив залишитися вірним папі Римському і він залишився греко-католиком.

9. Ріпецький Роман, більше 60 років. Із Коломийського району. Але де саме він був священиком я не знаю, оскільки бачився з ним усього один раз в 1946 р. Знаю про нього лише те, що він не ввійшов до православної церкви.

10. Повх Мар'ян, 80 років. Ігумен монастиря отців василіян в с. Гошів Болехівського району Станіславської області.

11. Грень Михайло. 1907 р. н.

12. Шабан Мар'ян, приблизно 35 років.

13. Раскіп Петро, 1909 р. н.

14. Городиський Іван, 45 років.

15. Колодій Яків Ілліч. 1900 р. н.¹⁹

Усі перераховані священики – монахи монастиря отців василіян.

16. Дмитерко Степан Михайлович 1919 року народження, колишній монах монастиря василіян в с. Погоня Станіславської області. На сьогодні він працює касиром на складі будівельних матеріалів в м. Коломия. Станісл. області. Зустрічався з ним останній раз в січні 1949 р. Про його антирадянську діяльність мені нічого невідомо.

17. Тимчук Ярослав, 25 років.

¹⁸ ДАІФО. Ф. Р-2157. Оп. 1. Спр. 7498 П (По звинуваченню Балагурака Володимира Ілліча, Бахталовського Романа Даниловича, Совяка Ярослава Михайловича : в 3 т.). Т. 1. Арк. 55.

¹⁹ Там само. Арк. 57.

18. Алишкевич Йосафат (монастирське ім'я).
19. Криницький Рафаїл, 70 років
20. Гураль Петро, 30 років.
21. Когутяк Юрій, 1905 р. н.

Всі перелічені були священниками монахами ордену василіян. Після закриття монастирів всі працюють на громадській роботі, але з ними я давно не зустрічався. І де вони знаходяться на сьогоднішній час, я не знаю. Крім того, мені відомі священники-монахи ордену отців-редемптористів, які також залишилися вірними Греко-католицькій церкві.

22. Зуб.
23. Дмуховський.
24. Орищук.

Але я до них жодного відношення не маю і про їхню діяльність нічого не знаю.

Запитання. Яку організаційну роботу Ви проводили серед священників, які залишилися в опозиції до російської православної церкви?

Відповідь. Ніякої організаційної роботи серед перелічених мною вище осіб я не проводив.

Запитання. По цьому питанню Ви ще будете допитані, оскільки ви просто скриваєте про свою діяльність як нелегального єпископа.

Допит закінчено о 16²⁰ год.

Протокол допиту з моїх слів записаний правильно і мною прочитаний. Допросив начальник відділу слідчий МГБ УССР підполковник Олійник²⁰.

Протокол допиту обвинуваченого Балагурака Володимира Ілліча від 17 листопада 1949 р. м. Київ. Допит почався о 13²⁰.

Запитання. Яку антирадянську роботу як нелегальний єпископ Ви проводили крім Вашої діяльності, пов'язаної з Бахталовським, Йосипенко, Совяком та іншими, про що Ви показали на попередніх допитах?

Відповідь. Крім моєї антирадянської діяльності, пов'язаної з Бахталовським та іншими про що я вже говорив на попередніх допитах, я як духовна особа, яка отримала права єпископа Станиславівської єпархії Греко-кат. Церкви майже нічим не займався за винятком вирішення окремих питань священникам, які до мене зверталися.

Запитання. Які саме питання і з ким Ви вирішували?

Відповідь. До мене як до особи, яка отримала права єпископа Станиславівської єпархії Греко-кат. Церкви зверталися з проханнями і пропозиціями, порадами наступні особи:

1. Надрага Олександр, звернувся до мене 7 січня 1949 р. з пропозиціями провести роботу по прийому назад в Греко-католицьку церкву священників уніатів Богородчанського району, які формально перейшли в Православну російську церкву, а тепер бажають повернутися назад до своєї попередньої греко-кат. Церкви. З числа таких священників Богородчанського району Надрага по прізвищу назвав мені лише двох – Кисілевського, декана Богородчанського деканату і Волощука з с. Ляхівці Богородчанського району. Стан. області. Як говорив Надрага в Богородчанському районі крім Кисілевського і Волощука є ще багато священників, які бажають повернутися знову в греко-католицьку церкву і офіційно оформити це повернення. У зв'язку з цим Надрага пропонував виїхати в Богородчанський район або направити туди окремого священника, який залишився вірним ГКЦ і просив йому надати єпископський сан. У цій частині і він сам був готовий виїхати в Богородчанський район і проведе там роботу. А потім, як казав Надрага, за Богородчанським районом розпочнуть таку ж роботу і священники-уніати, які прийняли православ'я і в інших районах. Надрага пропонував розгорнути нелегальну діяльність по скріпленню позицій і відродженню Греко-кат. Церкви. Я висловив Надрозі свою думку, що не вірю священникам, які вже один раз порушили клятву, яку дали папі Римському і перейшли у важку хвилину для нашої церкви в іншу віру і немає в них впевненості в їх твердості і вірності греко-католицькій церкві. Сказав йому, що таку роботу проводити не вартує, жодних прав і санкцій на проведення нелегальної діяльності в Богородчанському районі я йому не даю, також

²⁰ ДАІФО. Ф. Р-2157. Оп. 1. Спр. 7498 П (По звинуваченню Балагурака Володимира Ілліча, Бахталовського Романа Даниловича, Совяка Ярослава Михайловича : в 3 т.). Т. 1. Арк. 59.



сам не буду займатися такою роботою²¹. Ця розмова у мене з Надрагою відбулася в присутності колишнього викладача Станіславської духовної семінарії Гірняка Йосифа в квартирі Гірняка в м. Станіславі по колишній вулиці Красінського 12 (нині Маланюка. – О. Є.), куди ми з Надрагою були запрошені на іменини.

Священик Йосиф Гірняк, який брав участь у моїй розмові з Надрагою підтримав мою думку, всилив острах, що такі дії з нашого боку обов'язково викличуть репресії зі сторони органів радянської влади. Надрага колись був помічником настоятеля Станіславського собору, а після ліквідації ГКЦ навчався в Станісл. медичному інституті, а в 1949 арештований.

Священик с. Підпечари Станіславського району Глібовицький Теофіл в 1945 р. звертався до мене з проханням дозволити користуватися правами єпископа в частині відправлення релігійних обрядів, якими користувався ще з 1949 р. з санкції єпископа стан. Хомишина, але у зв'язку з його арештом не знав чи може користуватися цими правами і надалі. Я йому надав користуватися правами, які йому надав єпископ Хомишин.

Священик-монах Погонського монастиря василіян Дмитерко Степан Михайлович також в 1945 р. звернувся до мене з проханням надати йому права єпископа в частині відправи релігійних обрядів у Церкві, яку він тоді обслуговував. Я йому дав такі права.

Вальницький, колишній священик уніат (арештований в 1945 р.) звернувся до мене за дозволом відправляти два рази богослужіння в с.Вовчинець, де в той час не було священика і я йому дозволив це зробити.

Вище згаданий мною Гірняк звернувся до мене з проханням дозволити йому зменшити для нього кількість обов'язкових для служителя культів коженденних молитов. Я йому також це дозволив, задовільнив його прохання²².

Запитання. А хто взагалі знав вас як нелегального єпископа?

Відповідь. Крім Надраги, Гірняка, Вальницького, Глібовицького, Дмитерка і Бахталовського мене як нелегального єпископа Стан. єпархії греко-кат. Церкви знали: ігумен Гошівського монастиря василіян Повх, монахи-священики того ж монастиря Колодій і Грень, а також колишній мій помічник в станіславському монастирі Василіян Луб. Можливо, що вищеназвані особи в свою чергу комусь розказували про мене як нелегального єпископа, але я про це не знаю і інших осіб назвати не можу.

Запитання. Совяк Ярослав знав Вас як нелегального єпископа?

Відповідь. Особисто я Совяку не говорив про це, що мені дані права єпископа і якщо би він про це знав, то про це йому міг сказати лише Бахталовський, бо Совяк раніше був у монастирі отців-редемптористів.

Запитання. Продовжуйте. Яку ще роботу Ви проводили після закриття Вашого монастиря?

Відповідь. В серпні 1947 р. я прийняв присягу від заново вступивших до ордену СС Службниць шести монахинь, прізвища яких я не пригадаю. Крім того, декілька раз відправляв богослужіння в монастирі Службниць м. Станіслава і в серпні 1947 р. прочитав проповідь в Гошівському монастирі Василіян. Іншої антирадянської і взагалі церковної роботи я як нелегальний єпископ не проводив. Знав, що мене за нелегальну діяльність можуть репресувати.

Запитання. Ви говорите неправду. Відомо, що Ви до дня вашого арешту проводили активну антирадянську роботу. Чому Ви скриваєте це? Що було в дійсності?

Відповідь. Я вирішив органам слідства давати тільки правду. Іншої діяльності після возз'єднання Греко-кат. Церкви з російською православною церквою я не проводив.

Допит закінчено в 16, 20 18 листопада 1949 р. Проводився з перервою з 16¹⁰ до 13²⁵ год.

Протокол допиту з моїх слів записаний правильно і мною прочитаний. Допитав начальник відділу, слідчий МГБ УССР підполковник Олійник²³. Протокол допиту звинуваченого Балагурака Володимира Ілліча від 26 листопада 1949 р., м. Київ.

²¹ ДАІФО. Ф. Р-2157. Оп. 1. Спр. 7498 П (По звинуваченню Балагурака Володимира Ілліча, Бахталовського Романа Даниловича, Совяка Ярослава Михайловича : в 3 т.). Т. 1. Арк. 70.

²² Там само. Т. 1. Арк. 72.

²³ Там само. Арк. 74.

Допит розпочато в 13¹⁵.

Запитання. На попередніх допитах Ви називали Гірняка Йосифа. Скажіть з якого часу Ви його знаєте і що Вам про нього відомо?

Відповідь. Гірняк Йосиф Юстинович, 1902 р. н. походить із сім'ї священика. Батько його до 1944 р. був деканом Станіславського деканату, який розміщувався в с. Ямниці Стан. району і області. Сам Гірняк Йосиф, якого я особисто знаю приблизно з 1937 р. до воз'єднання Греко-католицької церкви з Російською православною церквою був викладачем (професором) Станіславської духовної семінарії, але в той час я його знав тільки як викладача і ближче познайомився з ним вже після закриття монастиря василіян, де я був ігуменом і ліквідації духовної семінарії. Після воз'єднання ГКЦ з російською православною церквою, Гірняк весь час проживав у Станіславі. У травні 1945 р. Гірняк був арештований органами МГБ, був під стражею близько півроку, потім його звільнили. Причини його арешту мені невідомі. Після звільнення з-під стражі Гірняк працював на різних громадських роботах, закінчив курси шоферів і останній час працював касиром у Стан. дитячій лікарні. Як старі знайомі, ми з Гірняком іноді зустрічалися, згадували переважно минуле обговорювали дії і становище окремих наших спільних знайомих священиків, а більше бесідували на побутові теми. Мені відомо, що Гірняк був і залишився переконаним греко-католиком, православ'я не прийняв і звісно і у приватних розмовах зі мною виявляв незадоволення радянською владою в існування якої ми вбачали причину падіння Церкви на території Радянської союзу. Але деталі цих розмов я зараз уже не пам'ятаю.

Запитання. Гірняк знав вас як нелегального єпископа?

Відповідь. Так, знав. В 1945 р. або 1946 р. Гірняк звертався до мене як нелегального єпископа Стан. єпархії Гр. кат. церкви із проханням відмінити йому частину призначених кожному священику пощоденних молитов у зв'язку із занятістю його на роботі. Прохання Гірняка я задовільнив. Про те, що я отримав єпископські права Гірняк знав, очевидно, від колишнього ректора духовної семінарії Бойчука, від якого я і отримав ці права. Крім того, 7 січня 1949 р. я по запрошенню Гірняка був на його іменинах, куди був також запрошений колишній помічник настоятеля Станіславського собору Надрага (арештований). Надрага тоді звернувся до мене із запрошенням розвернути роботу по прийому назад в греко-кат. віру священиків у свій час прийнявши православ'я і тим самим формально порвавши з греко-католицизмом, але в душі залишилися греко-католиками. Роботу цю, як пропонував Надрага вартує почати з Богородчанського району, де за словами Надраги у нього вже підготовлений ґрунт. Серед числа священиків, які виявили бажання зірвати з православ'ям і знову повернутися до Греко-кат. Церкви Надрага назвав: декана Богородчанського деканату Кисілевського Зіновія і священика с. Ляхівці Волощука (імені, по-батькові не знаю). Як говорив Надрага, у Богородчанському районі багато священиків намагаються розірвати з Російською православною церквою і знову перейти в греко-католицьку церкву. У зв'язку з цим Надрага пропонував виїхати в Богородчанський район мені особисто або направити туди досвідченого священика, який залишився вірним греко-кат. Церкві і накінець просив надати йому єпископські права в частині прийому священиків в ГКЦ і що він сам проведе цю роботу в Богородчанському районі. Наразі я тоді єпископських прав не дав і заборонив займатися цією діяльністю, оскільки з одного боку боявся репресій зі сторони органів радянської влади, а з іншої – просто не вірив священикам, які один раз уже зрадили свою віру. У цій нашій бесіді приймав участь Гірняк, який підтримував мою думку і висловив страх підпасти під репресії. Більше про Гірняка нічого не знаю²⁴.

Запитання. А що вам відомо про Кисілевського і про Волощука?

Відповідь. Крім того, що я сказав вище про Кисілевського і Волощука я більше нічого не знаю. Волощука я ніколи не зустрічав, а Кисілевського один раз бачив ще в 1940 або 1941 р. Близько з ним не знайомий.

Допит закінчено в 16 45 хв.

Протокол допиту з моїх слів записаний правильно і мною прочитаний. Допросив на-

²⁴ ДАІФО. Ф. Р-2157. Оп. 1. Спр. 7498 П (По звинуваченню Балагурака Володимира Ілліча, Бахталовського Романа Даниловича, Совяка Ярослава Михайловича : в 3 т.). Т. 1. Арк. 77.



чальник відділу слідчий МГБ УССР підполковник Олійник²⁵. Протокол допиту звинуваченого Балагурака Володимира Ілліча від 1 грудня 1949 р., м. Київ.

Допит розпочато в 14 год.⁵⁰

Запитання. Уточніть що Ви знаєте про Совяка.

Відповідь. Як я зазначав на попередніх допитах, Совяка у своєму житті я зустрічав тільки один раз і знав його дуже мало. Зі слів ієромонаха Стан. монастиря редемптористів Зуба, який познайомив мене зі Совяком і самого Совяка, мені лише відомо, що він в минулому був секретарем або канцлером колишнього єпископа львівського Бучка Івана. На вигляд Совяку 34–35 років, середнього росту, був з невеликою чорною бородою. Одягнутий в чорну священничу рясу, зверху пальто також чорного кольору і темна шапка. Кидалося у вічі, що весь одяг на Совяку був повністю новий і акуратно підходив по фігурі. Сам Совяк виглядав інтелігентною людиною, видно було, що він тривалий час був серед вищого духовенства. Пізніше, коли я був у Гошівському монастирі василіян хтось із священників-монахів цього монастиря в приватній бесіді казав мені, що про священника Совяка ходять нехороші слухи щодо його особистої поведінки у побуті. Але деталями я не цікавився і зараз не пам'ятаю про які саме проступки йшла мова. Тоді ж я дізнався, що Совяк служить священником у якомусь селі в Долинському районі Стан. області неподалік від Гошівського монастиря. Більше нічого про Совяка як людину і священника я не знаю, крім того, що він не прийняв православ'я.

Запитання. Розкажіть детально, де і у зв'язку з чим Ви зустрілися зі Совяком?

Відповідь. 1945 р. органами рад. влади було арештоване деяке вище духовенство греко-кат. Церкви: митрополит Сліпий, протоігумен ордену Василіян Градюк, єпископ Хомишин та ін. У зв'язку з цим серед греко-кат. духовенства розгорнулася робота по збору засобів для допомоги арештованим. Керував цією роботою колишній канцлер львівського єпископа Котів. По Стан. єпархії нами було зібрано 10 тисяч рублів. При чому із зібраних грошей приблизно 7 охоронялося у мене, а інші – в монастирі редемптористів²⁶. запросив Совяка в свою кімнату, де тоді була одночасно і столова монастиря. Ми з Совяком присіли за стіл і коротко поспілкувалися. Після того я висунув із писемного столу близько семи тисяч грошей і в присутності Совяка перерахував їх і вручив їх. Бесіда і передача грошей тривала приблизно півгодини, після чого він пішов і я його більше не бачив. Розписки про отримання грошей я від нього не брав, оскільки рахував що ці гроші плануються на високі цілі і ніхто ними зловживати не буде.

Допит закінчено в 16 год. 30 хв.

Протокол допиту з моїх слів записаний правильно і мною прочитаний. Допросив начальника відділу слідчий МГБ УССР підполковник Олійник²⁷. Протокол допиту звинуваченого Балагурака Володимира Ілліча від 7 грудня 1949 р., м. Київ.

Допит розпочато в 13⁴⁰.

Запитання. Ви точно пам'ятаєте, що Совяка до Вас привів саме Зуб?

Відповідь. Так, я пам'ятаю, що Совяка привів до мене з монастиря і познайомив мене з ним саме ієромонах, редемпторист Зуб і ніхто інший. Більше того, приблизно за тиждень перед моїм знайомством із Совяком при зустрічі з ієромонахом Зубом я запитав останнього – чи знає він через кого можна передати гроші в м. Львів Котіву. Зуб повідомив, що у них нещодавно був львівський священник Совяк і що він невдовзі знову буде в м. Станіславі і забере для передачі Котіву гроші зібрані нами у фонд надання допомоги арештованим органами Радянської армії вищим чинам Греко-кат. Церкви. Тоді ж він коротко розповів мені усе що йому було відомо про Совяка і про що я вже розказав на попередніх допитах.

Запитання. Значить, Совяк не був випадковою особою через яку ви передавали гроші?

Відповідь. З того, що мені повідомляв Зуб я зрозумів, що Совяк свідомо приїжджав за грішми і був особою уповноваженою Котіва.

²⁵ ДАІФО. Ф. Р-2157. Оп. 1. Спр. 7498 П (По звинуваченню Балагурака Володимира Ілліча, Бахталовського Романа Даниловича, Совяка Ярослава Михайловича : в 3 т.). Т. 1. Арк. 84.

²⁶ Там само. Арк. 87.

²⁷ Там само. Арк. 88.

Протокол допиту з моїх слів записаний правильно і мною прочитаний. Допросив начальника відділу слідчий МГБ УССР підполковник Олійник²⁸.

Продовження – у наступному номері.

**MATERIALS OF THE CRIMINAL CASE OF THE BISHOP OF THE UNDERGROUND UKRAINIAN GREEK CATHOLIC CHURCH GRIGORY BALAGURAK
(Part 1)**

Oksana SIRETSKA (ZATORSKA)

*St. Karpatska b. sq. 38,
03087, Ivano-Frankivsk, Ukraine,
e-mail: siroksana@ukr.net*

Oleh YEHRESHII

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Department of History of Ukraine and methods of teaching history
Shevchenko St. 57, Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine
e-mail: ludyna@ukr.net*

Summary

In the article the authors reveal the materials of the criminal case of the bishop of the underground Ukrainian Greek Catholic Church Hryhoriy Balagurak, which were instituted against him by the Soviet special services in 1949. Today this case (№ 7498 P) is stored in the State Archives of Ivano-Frankivsk region. The aim of the article is to cover only an excerpt from the criminal case against Bishop H. Balagurak, which depicts the protocol of the interrogation of the priest. The authors of these lines when translating from Russian into Ukrainian tried to preserve the authenticity of the document.

The article also preserves the authenticity of the language of the investigation, focusing on the most eloquent materials of the interrogation of the priest. Soviet special services tried to find out information about the underground fathers of the UGCC who remained at large, to find out their names and places of residence. Of particular interest is the questionnaire of Bishop Hryhoriy Balagurak, also published in the criminal case. It contains valuable informative information about the place of birth, address, nationality, citizenship, education, profession and specialty, family composition, social origin of the detainee.

Keywords: *Materials of the criminal case, bishop, Hryhoriy Balagurak, Underground Ukrainian Greek Catholic Church, Soviet special bodies.*

Налійшла до редакції 22 червня 2022 р.

²⁸ ДАІФО. Ф. Р-2157. Оп. 1. Спр. 7498 П (По звинуваченню Балагурака Володимира Ілліча, Бахталовського Романа Даниловича, Сояка Ярослава Михайловича : в 3 т.). Т. 1. Арк. 90.



УДК 94(477.8):323.12/.13

ПІДСЛУХАНА РОЗМОВА: СТЕНОГРАМА БЕСІДИ МІЖ ДВОМА ПОЛІТВ'ЯЗНЯМИ У КИЇВСЬКОМУ СЛІДЧОМУ ІЗОЛЯТОРІ КДБ

Богдан ПАСКА

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
кафедра історії України і методики викладання історії
вул. Шевченка, 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна

e-mail: paskabogdan@i.ua

DOI: 10.15330/gal.35.179-192

ORCID: orcid.org/0000-0002-5452-5254

Метою статті є оприлюднення раніше засекреченого документу “Анотація по оперативній стенограмі розмов між В. Морозом і О. Сергієнком”, яка знаходиться у Галузевому державному архіві Служби безпеки України (ГДА СБУ). Він являє собою розшифрування записаної в жовтні 1972 р. бесіди між політв'язнями Валентином Морозом та Олександром Сергієнком у камері слідчого ізолятора Комітету державної безпеки (КДБ) у Києві. Анотація стенограми є оригінальним машинописом, який знаходиться на 18-ти сторінках та є додатком до доповідної записки голови КДБ при Раді Міністрів (РМ) Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР) Віталія Федорчука на адресу першого секретаря Центрального Комітету Комуністичної партії України (ЦК КПУ) Володимира Щербицького від 20 лютого 1973 р. Документ містить чимало важливої інформації про світоглядні орієнтири В. Мороза та О. Сергієнка станом на 1972 р., взаємовідносини між українськими дисидентами на початку 1970-х рр., конфлікти в їх середовищі, завдання, методи і тактичні прийоми національного руху вказаного періоду. Інформація, отримана в результаті прослуховування камерної розмови, в подальшому використовувалась КДБ під час “оперативних заходів” щодо політв'язнів та об'єктів справи “Блок”, яким вдалось уникнути арешту. Анотація оперативної стенограми між В. Морозом та О. Сергієнком є цінним документом для вчених-істориків, оскільки дає змогу пролити світло як на становище українського дисидентства на початку 1970-х років, так і на методи боротьби радянського режиму проти свідомих українців. Чимало інформації в анотації можна знайти про діяльність окремих учасників дисидентського руху, зокрема, В. Черновола, І. Дзюби, М. Косіва та ін. Документ дозволяє отримати уявлення про те, що обговорювали заарештовані політв'язні у застінках слідчих ізоляторів КДБ, якими проблемами вони цікавилися, на що розраховували у протистоянні з однією з наймогутніших держав тогочасного світу.

Ключові слова: український дисидентський рух, Комітет державної безпеки (КДБ), радянський режим, Валентин Мороз, Олександр Сергієнко, справа “Блок”.

Однією з ключових сфер діяльності Комітету державної безпеки (КДБ) у 1960–1980-х рр. була боротьба проти українського національного руху, який в цей період набув форми дисидентства. Проти українських дисидентів використовувалися різні методи боротьби – від судових переслідувань та ув'язнення до використання агентури та компрометації в очах громадськості та однодумців. Особливою активністю репресивні дії КДБ відзначалися в 1970-х роках, після придушення “Празької весни” та здійснених з ініціативи союзного центру перестановок у вищому керівництві Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР): 1970 р. КДБ очолив Віталій Федорчук, а в 1972 р. на чолі Комуністичної партії України (КПУ) було поставлено Володимира Щербицького. Обидва були прихильниками політики посилення репресій проти українських дисидентів.

У листопаді 1970 р. у Івано-Франківську відбулась розправа над одним із найрадикальніших представників українського національного руху істориком Валентином Морозом, якого було засуджено до 9 років позбавлення волі і 5 років заслання. Того ж місяця за загадкових обставин загинула художниця Алла Горська, яка була одним із лідерів київського дисидентського середовища. Зрештою, влітку 1971 р. було відкрито справу оперативної групової розробки “Блок”¹,

¹ Бажан О. Г. Спецоперація КДБ УРСР “Блок”: розробка, хід, наслідки. *Наукові записки НаУКМА*. 2013. Т. 143 : Історичні науки. С. 32.

фігурантами якої стали найактивніші представники середовища шістдесятницького правозахисту – літературні критики Іван Дзюба, Іван Світличний, Євген Сверстюк, журналіст В'ячеслав Чорновіл, поет Василь Стус, лікар Микола Плахотнюк, поети Ігор та Ірина Калинці, мовознавиця Зіновія Франко, інженер Олесь Сергієнко, художник Опанас Заливаха та ін. На початку 1972 р. у рамках справи “Блок” працівники КДБ організували т. зв. “генеральний погром”, у ході якого було затримано кілька десятків найактивніших дисидентів у Києві та Львові. Протягом 1972–1973 рр. відбувалися слідчі дії та судові розправи над заарештованими.

Під час “роботи” із ув'язненими українськими дисидентами працівники КДБ задля отримання зізнань не гребували всякими методами – використовували моральний і психологічний, а подекуди й фізичний тиск, вводили підслідних в оману, намагалися повністю ізолювати їх від зовнішнього світу. Також для кадебістів було важливо бути максимально поінформованими про особисте життя дисидентів, їх світоглядні позиції, взаємовідносини з однодумцями, плани на майбутнє та ін. Така обізнаність значно спрощувала допити в'язнів, тиск на них, а також “розробку” дисидентів, що залишилися на волі.

Задля отримання якомога більшої кількості інформації про інакодумців “із перших уст” використовувалися агенти КДБ, що користувалися їх довірою, прослуховування помешкань (захід “Т”), приховані мікрофони (захід “Спутник”), проведення негласних обшуків (захід “Д”)². В умовах місць позбавлення волі задля контролю за поведінкою ув'язнених та отриманням від них інформації застосовувалися камерні агенти та прослуховування місць утримання за допомогою спеціальної апаратури. Увесь цей арсенал методів було активно задіяно на початку 1970-х рр. проти об'єктів справи “Блок”.

Розсекречення документації КДБ в умовах сучасної України зробило можливим доступ раніше цілком таємних матеріалів цієї спецслужби. Одним із таких документів є “Анотація по оперативній стенограмі розмов між В. Морозом і О. Сергієнком”, яка знаходиться у справі 1020 фонду 16 Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБУ; арк. 158–175)³. Він являє собою розшифрування записаної в жовтні 1972 р. бесіди між політв'язнями В. Морозом та О. Сергієнком у камері слідчого ізолятора КДБ у Києві.

Коротко про контекст цієї розмови. Олесь Сергієнко⁴ у січні 1972 р. був заарештований у Києві під час “великого погрому” української інтелігенції за справою “Блок”. Він знаходився у слідчому ізоляторі під слідством та в очікуванні судового процесу. Валентин Мороз⁵ станом на 1972 р. відбував свій 9-річний термін ув'язнення у Владимирській в'язниці. У жовтні цього року його було тимчасово етаповано до Києва для проведення допитів у справах В. Чорновола, І. Дзюби, І. Світличного та Є. Сверстюка. Незважаючи на значний тиск зі сторони працівників КДБ, В. Мороз відмовився від участі в слідстві та не дав жодних показів проти своїх однодумців⁶.

Тим не менше, слідчі все-одно отримали певну користь для себе від утримання В. Мороза в київському слідчому ізоляторі. В'язня було спеціально розміщено в одній камері з О. Сергієн-

² Архіви КГБ для медіа: Посібник / В. Бірчак та ін. Київ : К.І.С., 2018. С. 147.

³ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). Ф. 16: Секретаріат ГПУ-КГБ УРСР. Оп. 3. Спр. 1020 Справа із оригіналами доповідних записок та інформацій, спецповідомлень (повернені із ЦК КПУ), 25 листопада 1972 р. – 11 травня 1973 р. 1972–1973 рр. Арк. 158–175.

⁴ Олесь (Олександр) Сергієнко (25.06.1932 – 24.09.2016) – громадський і політичний діяч, шістдесятник. Син дисидентки Оксани Мешко. За професією – інженер-механік. Політв'язень радянських тюрем і колоній (1972–1981). Підписував листи протесту на адресу радянського керівництва із засудженням арештів української інтелігенції, учасник акцій біля пам'ятника Т. Шевченку в Києві 22 травня 1970 р. Під час ув'язнення брав участь у боротьбі проти свавілля тюремної адміністрації.

⁵ Валентин Мороз (15.04.1936–16.04.2019) – громадський і політичний діяч, талановитий публіцист. За професією – історик, викладач. Політв'язень радянських тюрем і колоній (1965–1969, 1970–1979). Автор самвидавних есе “Репортаж із заповідника імені Берія”, “Мойсей і Датан”, “Серед снігів”, “Хроніка опору”, “Замість останнього слова”. Належав до радикальної течії дисидентського руху, прихильник активізації протистояння із радянським режимом та ідеї виходу України зі складу СРСР. У 1970-х рр. – символ українського національного руху на міжнародній арені, в 1979–1992 рр. на еміграції в США і Канаді.

⁶ Паска Б. Валентин Мороз: прапор українського дисидентства. Івано-Франківськ : Фоліант, 2018. С. 154.



ком, адже працівники КДБ були прекрасно проінформовані про хороші відносини між двома дисидентами. О. Сергієнко був одним із небагатьох київських інакодумців, які підтримали радикальні ідеї В. Мороза щодо необхідності активізації боротьби проти радянського режиму в 1969–1970 рр.⁷ Камера була оснащена засобами прослуховування, що дозволило записати розмови між дисидентами та створити на їх основі оперативну стенограму.

Анотація стенограми є оригінальним машинописом, який знаходиться на 18-ти сторінках та є додатком до доповідної записки голови КДБ при Раді Міністрів (РМ) УРСР В. Федорчука на адресу першого секретаря Центрального Комітету (ЦК) КПУ В. Щербицького від 20 лютого 1973 р. На першій сторінці у правому нижньому кутку розміщено прямокутний штамп “ЦК КП УКРАЇНИ Загальний відділ. II сектор. Додаток до вх. № 39/93сс “21” П.1973 р.”. Також слова “Совершенно секретно” перекреслено синім чорнилом; натомість від руки дописано “Нетаємно 24/2-3388 30.08.13”. Цей запис свідчить про те, що документ було розсекречено 30 серпня 2013 р. На останній сторінці міститься виконаний темно-синім чорнилом підпис начальника 5-го Управління КДБ при РМ УРСР Леоніда Каллаша.

Документ містить чимало важливої інформації про світоглядні орієнтири В. Мороза та О. Сергієнка станом на 1972 р., взаємовідносини між українськими дисидентами на початку 1970-х рр., конфлікти в їх середовищі, завдання, методи і тактичні прийоми національного руху вказаного періоду. В подальшому інформація, отримана в результаті прослуховування камерної розмови, використовувалась КДБ під час “оперативних заходів” щодо політв’язнів та об’єктів справи “Блок”, яким вдалось уникнути арешту. Анотація оперативної стенограми між В. Морозом та О. Сергієнком є цінним документом для вчених-істориків, оскільки дає змогу пролити світло як на становище українського дисидентства на початку 1970-х років, загальну суспільну атмосферу після “генерального погрому”, так і на методи боротьби радянського режиму проти свідомих українців. Чимало інформації в анотації можна знайти про діяльність окремих учасників дисидентського руху, зокрема, В. Чорновола, І. Дзюби, М. Косіва. Документ дозволяє отримати уявлення про те, що обговорювали заарештовані політв’язні у застінках слідчих ізоляторів КДБ, якими проблемами вони цікавилися, на що розраховували у протистоянні з однією з наймогутніших держав тогочасного світу.

Текст анотації побудований за принципом діалогу, який складається із послідовних реплік О. Сергієнка та В. Мороза. Досить часто пряма мова замінюється коротким описом бесіди, автором якого є працівники КДБ. Репліки дисидентів подаються українською мовою, а вставки кадебістів – як правило російською. Сам текст прямої мови досить часто переривається вставками працівників КДБ, зробленими для кращого розуміння бесіди. Ці вставки виділені косими рисками: “/ /”. Підсторінкові посилання належать автору статті. Відповідно до археографічних правил, анотація публікується мовою оригіналу зі збереженням оригінальної орфографії та стилістики.

ил-4 Совершенно секретно
экз. № 1

АННОТАЦИЯ

по оперативной стенограмме разговоров
между В. МОРОЗОМ и А. СЕРГИЕНКО.

СЕРГИЕНКО сообщил МОРОЗУ, что в ходе следствия он узнал о существовании “программного” документа⁸, изъятого у арестованных лиц.

СЕРГИЕНКО – Наибольшее мене здивували кагебісти, показуючи отаку пачку паперів... програму і так далі. Для мене була несподіванка. То наскільки я знав ставлення ДЗЮБИ, наприклад, до... а інших я просто не знав. Так оце ж було негативне.

МОРОЗ – Значить, десь все-таки такі кола є, які жили самостійним життям... Я маю на увазі на повну ногу українське життя таке, ну, на великому рівні. А групки ж, то по всій Україні є.

⁷ Паска Б. Валентин Мороз: прапор українського дисидентства. Івано-Франківськ : Фоліант, 2018. С. 108.

⁸ Йдеться про “Програму укомуністів”, проект якої був підготовлений письменником Василем Рубаном та вилучений працівниками КДБ у січні 1972 р. на квартирі Євгена Сверстюка.

Далее говорят о той реакции, которую могут вызвать выступления в прессе ХОЛОДНОГО и З. ФРАНКО⁹, утверждают, что это расчет на внесение раздора в их ряды. Высказывают сомнение в том, что И. ДЗЮБА будет привлечен к судебной ответственности.

СЕРГИЕНКО – То ШУМУК¹⁰ казав: “Слухай, так що ж виходить, вони тобі дали сім, то їм повинні більше дати – Євгенові /СВЕРСТЮКУ/, Іванам /СВІТЛИЧНОМУ і ДЗЮБИ”.

МОРОЗ – Це все наївна дуже арифметика.

СЕРГИЕНКО – Між іншим це трюк, знов менших покарати, а більших знов випустити.

МОРОЗ – На Україні це стає типовим. В Москві навпаки завжди було. В Москві тоді, наприклад, СИНЯВСЬКОГО, ДАНІЕЛЯ взяли¹¹, а таких, які друкували щось там в тому еміграційному російському журналі, але менше, цих пустили. На Україні ж навпаки. СВІТЛИЧНОГО пустили, бо головним вважали, а менших брали. Це стає типовим на Україні.

СЕРГИЕНКО – Це політика... в 1965 році випустили СВІТЛИЧНОГО, щоб відбити і скомпрометувати якомсь цих людей.

З одного боку залякати, а з другого – скомпрометувати. От дивіться, всіх, хто до них ходив, то всі строки подіставали, а він майже ні. Як йому після цього довіряти?

МОРОЗ – Це був розрахунок викликати колотнечу у громаді... за рахунок подонка. Але вони ніколи не враховують, що в нас таке може бути.

СЕРГИЕНКО – Але при всьому тому колотнеча у нас і без того...

МОРОЗ – Просто це інша справа. Ні одної громади без колотнечі нема.

СЕРГИЕНКО – ... це вада нашої духовності.

МОРОЗ – Ні, то не духовності, а того середовища, яке воно з себе являє. Бачиш, без сварок, то це може бути бойова організація... є програма і присяга, отакого типу, як там якась Ірландська республіканська армія.

Ну, а інтелігентський рух, навіть не організація, а рух просто, то він же не може бути таким, щоб там щось таке одностайне було.

СЕРГИЕНКО – Одне скажу – ці сварки дуже нам напсували.

МОРОЗ – Безперечно. Себе картаю, що в деяких випадках я міг би бути стриманішим /в своїх взаимоотношеннях с ЧЕРНОВОЛОМ/.

Далее МОРОЗ излагаєт свою характеристику В. ЧЕРНОВОЛУ:

“...Славко, як тип організатора, талановитий в цьому відношенні. Але для такого типу людей властиво от що: їм навколо себе потрібні виконавці, а не партнери. Приблизно те саме, що ти про свою маму /МЕШКО/¹² кажеш.. Він не вміє будувати стосунки на засадах партнерства. Йому потрібні люди, що про себе кажуть – я чудовий виконавець”.

МОРОЗ заявляєт, что в своих взаимоотношениях с ЧЕРНОВОЛОМ – “я просто таку роль відказувався грати”.

МОРОЗ – Мабуть, люди, які хочуть щось робити от в такому плані, вони не повинні в побутовому відношенні зближатись. Повинні зближатись тільки в тому відношенні, коли це природньо виходить. Бо у побутовому близькому спілкуванні завжди бувають такі моменти, які породжують якісь конфлікти. Тим більше у людей з сильними натурами. От типовий приклад – СЕМИКІНА і СЕВРУК¹³. Якби вони там разом не робили якусь роботу в свій час, вони б так не

⁹ Заарештовані під час “генерального погрому” 1972 р. поет Микола Холодний та мовознавиця Зиновія Франко під тиском КДБ змушені були “розкаятися”, “визнати свою провину” та виступити в пресі із засудженням “українського буржуазного націоналізму” в обмін на волю.

¹⁰ Данило Шумук (1914–2004) – учасник українського національного руху, політ’язень польських (1934–1939) і радянських (1944–1956, 1957–1967, 1972–1987) тюрем, таборів і колоній.

¹¹ Йдеться про арешти восени 1965 р. російських письменників Андрія Синявського та Юлія Данієля, яким інкримінували публікацію власних творів за кордоном та засудили до 7 і 5 років позбавлення волі відповідно.

¹² Оксана Мешко (1905–1991) – дисидентка, політ’язень радянських тюрем і таборів (1947–1956, 1980–1985), член-засновник Української гельсінської групи (УГГ) та її фактичний керівник наприкінці 1970-х рр. Мати О. Сергієнка.

¹³ Людмила Семикіна (1924–2021) та Галина Севрук (нар. 1929) – художниці, учасниці руху шістдесятників.



посварились... вони не можуть терпіти одна одну. Тільки СЕМИКІНА не каже про це кожному, а СЕВРУК це демонструвала мені і на кожному кроці...

Другий приклад: поїхали тоді на Кавказ той Іван /СВІТЛИЧНИЙ/ і Славко /ЧЕРНОВОЛ/. Ну от, це їм зіпсувало стосунки, оце спільне перебування, такі дрібниці побутові.

Об отношениях ЧЕРНОВОЛА с киевскими связями СЕРГИЕНКО заявил:

– ...Він же раптом відчув себе самотнім і раптом відчув себе вибитим з громади.

МОРОЗ – Коли?

СЕРГИЕНКО – Останній цей час...

МОРОЗ – Коли я був на волі?

СЕРГИЕНКО – Так, він абсолютно став самотнім. З Іваном /СВІТЛИЧНИМ/ намертво у них розійшлося.

МОРОЗ – ...у Львові він мав там трошки громади.

СЕРГИЕНКО – З Києвом він втратив вузький контакт. Тут перемогла Іванова /СВІТЛИЧНОГО/ думка... він /ЧЕРНОВОЛ/ здорово вибитий з колії. І може в ньому закраситися такий жаль про марність його зусиль, духовний крах, який він відчув на волі, дуже зашкодить...

МОРОЗ – Що у Славка є. У нього є така риса – він організатор... людину стимулює, заставляє підписатись. Він дуже не любить, як щось робиться поза ним. По суті ревнує. Це чудово, що він не байдужий.

Говоря об отрицательных сторонах организаторской деятельности ЧЕРНОВОЛА, МОРОЗ заявляет:

“...Він не філософ. До речі, ні разу ми з ним на філософську тему не говорили. Ні одної філософської книжки в його бібліотеці немає. Але схопити ситуацію – це в нього... відразу”.

СЕРГИЕНКО – Ні, в нього цінні роздуми. Він так блискуче провів свій суд. На суді я побачив – о, так це ж сила! А знов після того побачив, що, ну, тої сили нема. А на трибуні він сила колосальна. Причому, я не знаю, не те що не знаю – наперед скажу, що він сильніший на трибуні, чим Іван СВІТЛИЧНИЙ.

МОРОЗ – Безперечно. Славко не випадково на журналістику пішов. Він природжений журналіст, тобто може схопити момент.

Анализируя враждебную деятельность националистически настроенных лиц, МОРОЗ заявил:

– “...в Києві нема українського середняка поки що... Ну, а у Львові? Маса українська. Ну а маса – це вже і середняк. І от у Львові типова дуже людина, і взагалі в Галичині, така, що от раз ти з нею зустрінешся, другий раз, вона робить враження такої дуже діяльної і дуже твердої, енергійної. От Галина СЕВРУК – це міщанка. Тобто вона рада щось робити, ну, ясно, це свідомо українка і щось робить. Почуття обов’язку, почуття сорому заставляє її щось робити трохи. Але, боже борони, вона в Сибір їхати не згідна ніколи. Ну, така типова львів’янка. Значить, це такого типу люди – середняки. Середняк на інше й не здатний... вона щось робить. Але щоб ризикувати, чи що, вона завжди інстинктивно буде від цього тікати”.

МОРОЗ далее говорит:

– “Людина, яка має заряд енергії справжній, вона ніколи не вдержиться на так званих обачних позиціях. Бо ж робота вимагає... Так робити, щоб людину не було видно, то це треба не ворухитись... До такого типу людей ми претензій не мусимо мати. Середняк є середняк... дуже багато таких людей. Так от, в Києві склалась якась така чудернацька думка, що у Львові – міщанство. Я чув не один раз це. А це міщанство є не мінусом Львову, а плюсом, тому що Львів давно український і у Львові є середняк.

З’явиться у Києві середняк, теж буде повно того міщанства. Ну, поки що тут все чисто, бо тут десять українців”.

В ответ на это замечание МОРОЗА, СЕРГИЕНКО ответил, что проживая в Киеве с 1945 года он видит в настоящее время “безперечний зріст української громади”:

“Наука була в Києві виключно російська, ...не було в ній духу українського. Тепер, як поїдеш в академістечко, де багато людей живуть з тих, нема такого автобуса, яким би ти туди їхав і не чув обов’язково української розмови. На вулицях уже зустрічається українська

інтелігенція. Значить, що відбувається? Українізується наука, академічні установи. І це для них найстрашніше”.

МОРОЗ – Найстрашніше. О, чудово! Тут ми спільну мову завжди знайдем. Ми мусимо вчитися на прикладі отих естонців, словенців, хорватів. У них же колись було так, що все було німецьке... І от починалось відродження, приходили будителі... і в певний час наступає момент вибуху. Така якість вже набирається, що тоді робиться вибух.

СЕРГИЕНКО – Ще цікавий момент – це вже реакція середняка. Українське в Києві викликало сміх і гомін. Тепер до цього ставляться як до норми. Це вже колосальний здвиг у психології.

МОРОЗ – Це величезний успіх.

И далее:

– “Це й важливо, що, нарешті, в 60-ті роки з’явилась можливість якоїсь роботи. Дай нам боже розуму осмислити той досвід, що ми дістали, весь цілий, в сукупності всі концепції”.

СЕРГИЕНКО – От оця наша метода привела до того, що по-справжньому розумні люди, науковці високого польоту не розуміють... Вони не розуміють, що без оцього... Ну здавалося б, дійсно, що таке 22 травня¹⁴?!...

...Воно дає школу громадського життя. То трудно перерахувати, що воно дає. Що дало те, що Алу /ГОРСЬКУ/ ховали і співав хор? Та то важко собі перерахувати, яку то витворило там атмосферу... Скільки там людей було. ...А для тих, хто про це почув пізніше, але в гарному викладі, хіба то не дасть /результатів/?

Людина 70-х років, яка, скажімо, позбавлена громадського життя, аби десь наткнулась на те, що робилося...

МОРОЗ – Тут логіка така психологічна, що при наявності легальної... громадського життя, така подія не привертає уваги, це очевидно – факт. А при відсутності /дозволу/, кожна подія викликає величезний інтерес.

І ще одне важливо, значить, партія – організація. То при відсутності цього, роль таких об’єднуючих /сборищ большая/. І це на чехословацьких подіях страшно помітили. Значить виявляється, при відсутності партії, організації, роль об’єднуючих центрів виконує просто акція. Якась конкретна акція. Навколо неї все об’єднується. Який-небудь збір підписів під заявою, чи от подія там біля пам’ятника, якщо вона регулярна.

Деляться впечатлениями о той роли, которую сыграли “Клуб творчої молоді” в Києве, сборища на Трухановом острове под видом празднования т. н. дня Ивана Купала, участие в различных “хорах” и особенно систематические сборища 22 мая у памятника Т. Г. Шевченко в пропагандировании националистических идей.

СЕРГИЕНКО – ... Ти от подумай, той факт, що свято біля пам’ятника перетворили від забороненого в 1964 році, через 65–66–67–68–69–70–71-й... Якщо раніше був Київ, Львів, зараз на Україні нема міста, де б не були люди. Багато нема, звичайно, але люди є.

Особливо Одеса, Донецьк, Херсон і Скадовськ. Одним словом, географія розширюється.

...Справа стоїть, так, що ці 60-ті роки не пройшли даром, збільшилась якщо не громада, то українська громадськість...

МОРОЗ – ...Громадськість ця збільшилася. Тепер якраз справа полягає в тому, щоб знайти способи її інтеграції, різні способи. Це важливо, дуже важливо.

Как одним из условий роста “української громади” в будущем СЕРГИЕНКО и МОРОЗ считают необходимость воспитания детей в “українському дусі”. СЕРГИЕНКО рассказал МОРОЗУ, что якобы в “академістечку на зборах батьки виступають, затикають кацапам рота, які хочуть свій російський садок”.

МОРОЗ – ...Цікаво виходить, значить, на Україні вже українізація масова. Починається з академістечка. Так це ж перша ластівка. Як це перспективно...

¹⁴ Щорічне вшанування пам’яті Тараса Шевченка 22 травня, у день його перепоховання в Україні у 1960-х – на початку 1970-х рр., що набуло характеру опозиційної демонстрації. Супроводжувалося мітингами біля пам’ятника Т. Шевченку в Києві.



Молдовани на Україні мають свої школи. Це цілком офіційне питання. Можна знайти українські сім'ї, котрі живуть в Молдавії і могли б ставити питання про відкриття українських шкіл там... Принцип успіху тут в чому? Щоо в Молдавії підуть назустріч... В Молдавії знайшлися б хлопці, які б сприяли цьому.

Рассуждая о роли конспирации при ведении антисоветской деятельности, МОРОЗ возмущался беспечностью лиц, у которых во время обысков были изъяты документы и материалы националистического содержания.

МОРОЗ – ...І ті люди мені весь час закидали, що я не конспіратор. Я часом був конспіратором. Коли вийшов “репортаж”¹⁵, потім шукали – нічого не було, ні жодного клаптика, свідка жодного. Нічого ніхто не бачив, не знайшов. А “репортаж” тим не менше потрапив на волю...

...Як вже взялись за таку справу, то треба великої зібраності...

МОРОЗ заявив, что в будущем необходимо все “начинать сначала и делать по-новому”, что “шестидесятники” – это пройденный этап и их сменят “семидесятники”, в число которых войдут “сильные люди”, типа матери СЕРГИЕНКО – МЕШКО Оксаны, которая своей “дух” сумела пронести с двадцатых годов до настоящего времени. МОРОЗ с сожалением констатирует тот факт, что таких людей не много.

Говоря о своих отношениях с Е. СВЕРСТЮКОМ, И. СВЕТЛИЧНЫМ и другими националистически настроенными лицами, СЕРГИЕНКО заявил:

“Коли справляли річницю смерті Али /ГОРСЬКОЇ/, всі з кладовища поїхали до СЕМИКІНОЇ. Я не хотів їхати, бо мені там не було місця. Там мав бути Євген /СВЕРСТЮК/, Іван /СВІТЛИЧНИЙ/. Всі вони до мене страшенно патологічно упереджені. І, крім того, я був роздратований. Я вважаю, що відсвяткували не так, як мало бути. І коли я спитав Івана, чи будуть промови, він сказав: – Ні, нічого. Так вирішили”.

МОРОЗ – Іван /СВІТЛИЧНИЙ/ все це гальмував страшенно, такою якоюсь надмірною обережністю.

СЕРГИЕНКО – А що вийшло?

МОРОЗ – У тому і річ, що ці всі надмірні обережності, а результат той самий... Це була дитяча гра.

СЕРГИЕНКО – Я прийшов на сороковини. Я там почував себе не в своїй тарілці. Ну, давали мені відчуття, що я персонa нон грата. Там була Надійка /СВІТЛИЧНА/, яка мене не терпить, там був Євген /СВЕРСТЮК/, Іван /СВІТЛИЧНИЙ/, Михайлина /КОЦЮБІНСЬКА/ – їх приятелька. ЗАРЕЦЬКИЙ потім комусь казав, що боявся, щоб Олесь /СЕРГІЄНКО/ не взірвався на цвинтарі. У них таке уявлення про мене, як про якогось провокаційного бунтаря, здатного на такі незважні кроки.

МОРОЗ – Побільше б таких незважних кроків, як на 22 травня.

В дальнейшей беседе СЕРГИЕНКО убеждает МОРОЗА в том, что его арест был “поштовхом” для “них” /националистически настроенных лиц в Киеве/, как на “них” повлияло то, что в лице МОРОЗА они увидели человека, который мыслит иначе, чем СВЕТЛИЧНЫЙ.

СЕРГИЕНКО – Ти розумієш, і вони це відчули. Вони хлопці розумні..., а потім оця їхня участь в цих протестах... Воно зіграло, це було зрушення. Добре, що воно було. Я кажу, що сьогодні не буде того... Якраз вони трохи поспішили. Іван /СВІТЛИЧНИЙ/ адаптувався, в якійсь мірі адаптувався. Все ж таки, мені здається, 1965 рік був розмагнічуючим тим, що Івана пустили...

МОРОЗ – ...Іван висловлював думку – я не хочу бути опозиціонером, я хочу бути літературним критиком. Тобто, таке уявлення поступового періоду, що значить, можна і опозиціонером бути і бути з революційними рисами... 1962 рік¹⁶ був попередженням – якщо щось робити, то вже треба робити по-серйозному.

¹⁵ Есе Валентина Мороза “Репортаж із заповідника імені Берія”, написане у молдовських колоніях 1967 р.

¹⁶ Очевидно, йдеться про початок наступу влади на рух шістдесятників після зустрічей очільника Комуністичної партії Радянської Союзу (КПРС) Микити Хрущова із творчою молоддю в Москві наприкінці 1962 р.

МОРОЗ об'ясняє СЕРГИЕНКО, що его, очевидно, етапировали в Киев в связи с делом ЧЕРНОВОЛА.

МОРОЗ – В зв'язку з Чорноволовим допитом питали мене, що я знаю про “Вісник”¹⁷. Ну, я зрозумів, що “Вісник” питався в зв'язку зі Славком... В основному це пришиють Славкові.

СЕРГИЕНКО – Значить, Євгенові /СВЕРСТЮКОВІ/ то не вішають, а як же...

МОРОЗ – Ні, ні, в зв'язку з Євгеном не було це питання. Значить, вони пришиють Славкові в основному цю річ.

Ай, Олесь, кат їх бери, як то кажуть. Мені, з одного боку ясно, як ти казав, що це дурниці і як це все болісно, це все страшний тягар – сидіти в тюрмі. А з другого боку, як це все радісно – це ж іде справа! Оце ж і є історія... Оце іде просто не то, що історія для архіву, а оце українська тканина твориться. Розумієш, тканина, тканина!

Оцим нашим сидінням, розголосом від нього...

СЕРГИЕНКО – Я абсолютно згоден з тобою. До цього часу про Київ, про Україну... Яюсь Москва це затуляла. Хай вони там в своїй зарозумілості не говорять, “что, мол, эти киевские литераторы трусливые”.

МОРОЗ – ...Так, так. Воно, значить, ніби “филологическое движение”. Та й на Україні зрештою так і було. Як почався вибух, так хто, як Україна? Українців в Києві, це були хто? Пару філологів.

МОРОЗ, говоря о повторном осуждении его за националистическую деятельность, заявил:

“Так, з одного боку це зле для мене, ясно. Але з другого боку я вітаю такий варіант. Це буде новий резонанс, це добре. Ліпше судити МОРОЗА, ніж кого іншого, для нас. Бо той інший ще поки стане відомим”.

Далее, МОРОЗ рассказал о том, как он стал на путь враждебной деятельности:

“...Мені було трудніше, як Іванам /СВІТЛИЧНОМУ і ДЗЮБІ/. У них БЛЕЦЬКИЙ¹⁸. Вони не мусили його шукати, вони прийшли в університет, та й наткнулись, так би мовити... А у мене ж була інша справа – я кінчаю університет, історичний цей факультет. Якби я хоч був на філологічному, то там було життя. Це єдиний факультет, де виявилось життя. Історичний був мертвий. Страшно, який то був мертвий факультет... Так я ж мусив сам шукати. Це було так – коли я вже був в Луцьку в педінституті, то я сам шукав СВЕРСТЮКА, бо він приїхав, то я знав, пішов сам познайомився з СВЕРСТЮКОМ. Я вже чув про нього, це був вже 63-й – 64-й рік. Це вже в Києві папірці ходили з віршами... Ну, і статті його, деякі статті... Тоді, як я познайомився, я ще їх не читав... Так я сам змушений шукати. Це у мене не такий варіант, що от оточення було і я пристав до цього оточення. Потім я так само сам пішов до Гореня¹⁹, сам знайшов і познайомився. Сам приїхав до Києва, до СВЕРСТЮКА, то вже в Києві є СВЕРСТЮК, якого я знаю. Вже говорили з ним, довгенько ходили, цілу ніч говорили”.

СЕРГИЕНКО – То ви з ним порозумілися тоді ще?

МОРОЗ – Да. В Києві я знайшов Надійку /СВІТЛИЧНУ/, ГОРСЬКУ оту. Я приїхав свідомо на 22 травня 1965 року. Я так, ясно, сам мусив шукати, ну а там уже інша справа. Там уже пішло, пішло.

...Я знаю, як сприймається сам факт, що є якась опозиція. Ну, от тоді десь в 60 році, раптом я слухаю радіо і чую, що в Москві судили студентів, які видавали підпільний журнал “Фенікс”. Ти знаєш, як це подіяло, бо це перша звістка, що в СРСР є опозиція. Не якась опозиція, там скажімо, літератора якогось критикують, що він не так пише, а значить свідомо вже критика... Ти знаєш, як це було, що є. Неважно що. Є опозиція, яка щось випускає...

¹⁷ Самвидавний нелегальний часопис “Український вісник”, заснований В. Чорноволом та В. Морозом у 1970 р. Перші 6 номерів вийшли протягом 1970–1972 рр. за редакцією В. Чорновола.

¹⁸ Олександр Білецький (1884–1961) – український літературознавець, академік Академії наук (АН) УРСР (з 1939 р.), АН СРСР (з 1958 р.), головний редактор журналу “Радянське літературознавство” (1957–1961).

¹⁹ Михайло Горинь (1930–2013) – дисидент, політв'язень радянських тюрм і колоній (1965–1971, 1981–1987), один із лідерів львівського дисидентського середовища. За професією – психолог.



СЕРГИЕНКО – Знаєш, я тобі покажу на такому цікавому факті. Завдяки мамі у мене сформулювалося, ну не до кінця, але є фундамент формований вже залізно. Ну як мене Росія не зрусифікувала? Я думаю, це мама дала.

МОРОЗ – Так це доказ, як кажуть, це ж не випадково, що значить в Києві отакі міцні люди. Дивись, і той з Донбасу, і той з Донбасу. Половина з Донбасу. В чому річ? З Донбасу, там же найбільше зрусифіковані, чому звідти? Дивно на перший погляд. А насправді, не дивно, бо якраз ті люди, які витримали на Донбасі і залишилися українцями, вони міцніші. Ну, от і все.

Говоря о контактах между лицами, занимающимися националистической деятельностью на Украине и “демократами” в Москве, МОРОЗ убеждал СЕРГИЕНКО, что последние не хотят понимать их “национальных проблем” и, как правило, являются сторонниками “империи”:

“Ні один росіянин не згодиться віддати імперію за демократію... Тут треба розрізнати два аспекти: практичний і принциповий.

Принциповий – це розуміння того, що ми антагоністи назавжди і інакше бути не може, а практичний – при загальнодемократичному русі він висуває певні гасла в нашу користь. Ми повинні приймати їх і практично, ми повинні контактувати з ними, користь з цього витягати... Москва – це ж такі шанси. Нам і не снились такі шанси, як в Москві. У Москві сахаровський комітет може існувати, а в Києві такого немає, так що не використовувати ті всі можливості – це бути дурнями. Так само і в таборі з ними треба контактуватись... Треба так, як кавказці роблять. Вони залюбки контактують з росіянами, все гарно. І беруть, що їм корисно. Але в свої секрети їх зовсім не втаємничують і дивляться на них взагалі зверху. А контактують гарно. Так треба й робити”.

МОРОЗ далее говорит:

“Галя СЕВРУК розказувала, вона поїхала з Іваном СВІТЛИЧНИМ в Москву... Микола КУЛІШ. Там вечірка. Галя СЕВРУК каже, то її слова, що мені не подобається, там щось російський. То було так, що після першої чарки всі перейшли на “ты”, після другої всі стали цілуватися... Ну, то... не може. Отак говорив щось, а потім каже, дайте випити, бо без цього думка не йшла. Алкоголь допоміг розумно думку вести. Тепер, ЯКІР²⁰, візьми. Візьми всіх тих опозиціонерів.

СЕРГИЕНКО – ЯКІР?

МОРОЗ – ЯКІР.

СЕРГИЕНКО – Це, по-моєму, не може бути, щоб він.

МОРОЗ – Я маю на увазі середовище. КАРАВАНСЬКА²¹ там була. Щось він постійний п’яниця. І мати його, чи хтось там, жінка якась його картає, а він – а, все равно жизнь дала трещину. Це чисто російське.

СЕРГИЕНКО – А взагалі там, мабуть, в Москві справді не високий духовний є рівень по всьому тому. І тій діловитості, енергійності опозиції дійсно завдячують вони єврейській фракції. Навіть, якщо там не євреї фігурують, то все це стимульовано ними.

МОРОЗ – Так.

Далее в беседе неоднократно подчеркивалось, что украинцы трудолюбивые, добрые, щедрые, а русские: жадные, грубые, нахальные и если и есть среди русских дельный человек, это либо еврей, либо человек с примесью арийской крови.

Характеризуя некоторые свои связи по националистической деятельности, СЕРГИЕНКО и МОРОЗ хвалебно отзывались о КОСИВЕ²², называли его “гением”, “неймовірним талантом”.

²⁰ Петро Якір (1923–1982) – радянський історик, учасник правозахисного руху, співзасновник Ініціативної групи по захисту прав людини в СРСР (1969 р.). У 1972 р. заарештований, 1973 р. публічно “розкався” та припинив громадську діяльність.

²¹ Ніна Строката (Караванська) (1926–1998) – дисидентка, політ’язень радянських тюрм і колоній (1971–1975). За професією – мікробіолог. У 1960-х рр. – одна з лідерів дисидентського середовища в Одесі. У 1976 р. – член-засновник УГГ.

²² Михайло Косів (нар. 1934) – дисидент, політ’язень радянських тюрм (1965–1966). За професією – літературознавець. Один із лідерів львівського дисидентського середовища. У першій половині 1960-х рр. – очільник клубу творчої молоді “Пролісок” у Львові. На початку 1970-х рр. брав участь у виданні самвидавного часопису “Український вісник”.

“...В інституті кібернетики був вечір Драгоманова і КОСІВ приїхав спеціально для виступу перед кібернетиками. Там виступала на тому вечорі автор книжки про Драгоманова – Раїса ІВАНОВА... Вона видала книжку про нього. Там є цікаві моменти, виграшні... Ну, одним словом, вечір, вона перша бере слово... А приїхав КОСІВ, хворий, головний біль. Він таблетки ковтає, дуже погано себе почуває. Сам він непоказний, особливо в нього низьке чоло і так, кажуть, що нема... бачити. Несподівана в ньому сила. По його зовнішності не скажеш такого.

ІВАНОВА виступила, проінформувала так, непогано виступила, але такий от штампований трохи виступ по формі... форма така біографічна і все без осмислення узагальнень філософських, без того мислення концепційного...

Потім виходить КОСІВ... тихо, спокійно, опирається на трибуну і тихим голосом, дивлячись в зал, починає бесідувати. Не виголошує промову, а бесідує, уголос думає... Я от так рота роззявив. Сиджу й слухаю. Це геній. Це справді людина – талант неймовірний.

МОРОЗ – Це у Львові вже істина загальна, що він, як виходить на трибуну, то це інша людина. Він ніколи не зможе написати того, що він скаже. Оце такий своєрідний талант. У Львові він часто виступає, у Львові то знають.

СЕРГИЕНКО – То був виступ. То таке незабутнє враження... То для кібернетиків, для тих, хто туди прийшов, то була подія в житті колосальна. Той, хто вперше почув про того Драгоманова, то ніколи не забуде...

МОРОЗ – Я в нього завжди зупинявся у Львові і взагалі він до мене... і в Карпати їздили, хоч ми різних темпераментів. Але знову ж таки це нам не заважало, якимось виходило так, що взаємного тиску не було. Він не скільки не тиснув своєю позицією, а я на нього... В мене з ШУМУКОМ воно так виходило й з Євгеном /СВЕРСТЮКОМ/. В нас різні зовсім позиції, але це не значить, що люди не сваряться...

В бесідах между СЕРГИЕНКО і МОРОЗОМ активно обговорювались події, пов'язані з виступами останнього проти ДЗЮБИ і його заявлення в газеті “Літературна Україна” проти українських націоналістів в 1969 році.

МОРОЗ розказав, що отримав підтримку своєї позиції в цьому конфлікті від КОСІВА.

“Цікаву позицію КОСІВ зайняв, дуже розумну і цікаву. Навіть по своєму, просто, складу натури він був такий, який, ну, міг сприйняти всю цю дію позитивно тоді. Тобто, він був такої точки зору у Львові... відносно дзюбиної статті. Але писати йому так навіть не варто було. Ну, в принципі. Але він сказав таке, що, значить, те, що там піднято, воно далеко виходить за межі дзюбиної заяви... І КОСІВ сказав таке, що ти зараз не звертай уваги на те, те неважливо. Які конкретно страсті точаться. Як не було цієї статті. Це така стаття²³, яка буде вигравати з кожним роком. Не забуватись, а вигравати з кожним роком. Не забуватись, а вигравати. Такі його слова. І от ту інформацію, яку я маю, казали мені, що це багато... А уже потім, після мого арешту, сприйнято зовсім інакше.

СЕРГИЕНКО – Я тобі хочу сказати, що як ця стаття придалася для конкретної ситуації.

МОРОЗ – Про це я вже думав, тільки мені першому це висловлювати було не скромно.

СЕРГИЕНКО – То ДЗЮБИ був такий урок, який залишився перед очима. І то по його опозиції, яка там була, яку ми бачили потім. Я бачив, що, о, пішло на користь, пішло на користь.

МОРОЗ – А головне, вся теперішня ситуація.

СЕРГИЕНКО – І головне, той удар, ляпас ДЗЮБИ. Він же ж... тільки ДЗЮБИ.

МОРОЗ – Але я маю на увазі от що, але... це ж по суті підтвердження цієї тези.

СЕРГИЕНКО – Підтвердження, по-друге, застереження. Це важливіше. То дало б силу. От добре, що він, ти розумієш, нема лиха без добра. Добре, що він то переболів, перестраждав. Воно дало своє насіння. Тобто, після цієї він дасть знов підтвердження, то виявиться, що то було застереження не марне, а що він дійсно на висоті. А чому це якраз своєчасно, тобто він мусить показати з сьогоднішніх позицій, що воно своєчасно.

МОРОЗ – Так, так. Щоб воно не було марне.

²³ Мова йде про есе Валентина Мороза “Серед снігів”, написане ним у січні–лютому 1970 р. у відповідь на опубліковану в пресі “покаяльну” заяву Івана Дзюби.



СЕРГИЕНКО – Дуже добре. Прекрасно, що вона була в усіх аспектах. Я тоді був палкий прихильник теж саме. І я тепер прихильник єдиний, без заперечень. То треба було, то був урок громадської поведінки. Урок, так би мовити – не зазнавайтесь, хлопці. І ви не єдині в своїх реченнях, ви себе зв'язали з своєю позицією, самі себе зв'язали.

МОРОЗ – Тут же ж важливо таке, це їм конкретно, а оце дуже важливо. Але ж там і другий пласт принциповий, що це якщо щось робити для української справи, то завжди тобі треба чути отак... Що значить смішно собі от, ціла концепція в цьому товаристві. Що не можна собі там між іншим бути на статусі такому, ну, от людина, яка має дані... І разом з тим робити щось для української справи. А це ж не можливо. Значить, хлопці, як ви щось хочете робити, то ви приготуйтеся насамперед бути серед снігів не видимо скільки. Як сказав Стефанік – “тяжких тисяча літ за ними і невідомих тисяча літ перед ними”, так про селянство каже. Це ж концепція була серед снігів. Що буде, то і буде серед снігів. А інакше не бути.

СЕРГИЕНКО – А ти знаєш, наскільки все ж таки серце пов'язано з емоційною, побутовою людиною і з її особистим досвідом. От ми розумні люди і читали, ніби все зрозуміли, що вони. А вони кожний раз будуть нове і нове відкривати для себе.

МОРОЗ – От КОСІВ так сказав. Там же з великої букви написано, що одержимість з таким не просто апетитом, таким здоровим. Це стаття не про ДЗЮБУ, а про одержимість. Оце нам потрібне таке постійне горіння.

СЕРГИЕНКО – Що від погоди не залежить... другий шлях.

МОРОЗ – Да. І вмирати на шляху... А в тому то і річ – не в результаті суть, а в дорозі, смак дороги. Людина, яка має смак дороги, радість денної дороги, от ця людина витримає. А це якраз в тому результат надії...

СЕРГИЕНКО – ...Одна із причин нашої деградації – все зведено до результатів, до оптового результату.

Далее СЕРГИЕНКО интересуется, читал ли МОРОЗ книгу БРАЙЧЕВСКОГО²⁴ “Происхождение Руси”.

МОРОЗ – Я не тільки прочитав. Я її описав вздовж і впоперек. І потім Іван /СВІТЛИЧНИЙ/ вирішив, що ці мої зауваження треба передати Брайчевському і він повинен з тим ознайомитись. /МОРОЗ говорить, що Брайчевский интересный человек, мыслящий, искатель нового и сути. Немного суховатый, складывается впечатление, что философской мысли и окончательной определенности у него нет. Заявляет, что Брайчевский вырос на пустом месте/.

СЕРГИЕНКО, рассказывая МОРОЗУ о своем отце, который являлся укопистом²⁵, заявил:

“Не правий батько був в чому? Слабий. І ця слабкість, вона, звичайно, опідлює людину, яка хоче зберегти своє. Доходило у нього до такого, як і у нас, що не можна його осуджувати. То дійсно, база була. Але таких людей, з базою, по Україні чимало. І не зважаючи на це, пропавший час. Чому? Бо кожний сам. Що робили в 60-ті роки? Та це могло бути і в 50-х роках. Тобто, як могло бути? Я розумію, що умов не було. Але якби була якась традиція громадськості, то була б не та атмосфера в Києві сьогодні. Тоді, якби, скажімо, була ота громада, що зараз триває. Оця громада. Хай вона просто мовчки сидить, просто зустрічаються один з одним. Але слухай, хіба мало, скажімо, так, спільне виховання дітей.

МОРОЗ – О, це велике діло. Це проблема.

СЕРГИЕНКО – Ти знаєш, як в Києві є, деякі кияни як роблять? Жінка з вищою освітою лишається дома. Фахівець виховує дитину тільки тому, бо дитячі ясла тільки калічать. Вона ж розуміє то добре. І то кожна сама собі. Господи! Та дайте ви... А скільки є безробітних наших вчителів. Безробітний вчитель. Він з освітою, з педагогічним якимось досвідом і не може знайти роботу. Так що в Києві є прекрасний спосіб вирішити цю проблему. /СЕРГИЕНКО говорить, что в Киве вообще работа для женщины это не проблема. Так вот, безработная учительница могла бы взять несколько украинских детей и заниматься их воспитанием, ей бы платили/.

²⁴ Михайло Брайчевський (1924–2001) – український історик, співробітник Інституту історії та Інституту археології АН УРСР. Автор популярної в самвидаві праці “Приєднання чи возз’єднання?” (1966 р.).

²⁵ Батько О. Сергієнка Федір Сергієнко був учасником Української комуністичної партії (УКП, укаписти; 1920–1925), яка стояла на позиціях націонал-комунізму.

– Це громадське життя і ніяка політика. А євреї то давно роблять. У них є бабки, які водять єврейських дітей, виводок 7–8–10. Вона сидить дома, вони їй платять і не треба нам ваших дитячих садків.

МОРОЗ – Це ідея. Таких ідей можна багато придумати. Тільки от мало рухливих людей.

– ...Так слухай, ти жертва знаєш чого? Жертва того, що у вас погане громадське життя. Ті, що ідеї продукують, дуже цінні люди, але при умові, що є сила, здатна виконувати.

СЕРГИЕНКО – Ну, була яка ідея? У нас же є художники, сценаристи, художники слова, фахівці, які працюють на кіностудіях. Проблема стоїть за невеликим, за матеріальною базою, яка зрештою не має бути великою. /Далее говорит, что если бы иметь пару тысяч рублей и энтузиазм, можно делать любительские фильмы лучше любых документальных, например, по Лесиным, Шевченковским местам, по местам козацких битв/.

МОРОЗ – А головне от що, що зроблене все це з душею, це було б повноцінне, це було б справжнє.

СЕРГИЕНКО – От про що я й кажу – поза цензурою. ...Уяви собі, що прийшли гості на якийсь вечір і замість говоріння банальності, подивилися фільм.

МОРОЗ – Та я й кажу, таких ідей маса.

СЕРГИЕНКО – Правда, це складно до виконання. Слухай далі... зафільмовано. Таки дійшли до думки поховання Горської зафільмувати. Є плівка.

МОРОЗ – Ну, а це якби ще дійшли до думки, щоб її використовувати.

Далее, касаясь темы о якобы существующей “русификации”, МОРОЗ заявил:

– “О, як за задрив грузинам, коли був у Тбілісі! Розумієш, яка там атмосфера?”

СЕРГИЕНКО – Причому, там русифікація не може пустити коріння... ...Якби вони почали щось там робити, це викликало б, як не насильство. От воно й не має коріння. А що у Вірменії?

МОРОЗ – ...Там в Грузії така атмосфера, я задрив... На вулиці, ті що в костюмах, в лавсанових сорочках, ті розмовляють по-грузинськи. А хто по-російськи розмовляє? Той, хто білети в тролейбусі відриває. Той, хто на вокзалі замітає. Чудово! Більше нічого не треба. Грузинів в Грузії 65% населення, але все грузинське, в руки все взяли.

СЕРГИЕНКО – Мати божа!

МОРОЗ – А той, що замітає вулицю, отой тільки й розмовляє по-російському... Я помітив, що в Грузії все зроблено по-своєму. Розумієш, як це важливо? Побут грузинський стоїть в громадських місцях різко. Це, значить, територія Грузії. А тут уже не Грузія. Різка різниця.

/МОРОЗ говорит, что на Украине, например, те же чайные, что и в России, а в Грузии свое национальное/.

СЕРГИЕНКО – Ну, проти цього у нас теж не протестують. У нас українським..., саме цим буває заміняють відсутність культури.

МОРОЗ – ...Я зрозумів в таборі, що це такі нації, що не хочуть гнутися додолу. Хоч правда, на жаль, там українець в ролі того ж русифікатора виступає. Той, що в Грузії живе.

СЕРГИЕНКО – І грузини, поскільки в них це не бич, поскільки в них немає..., там русифікація неможлива в принципі і тому вони роблять свідому різницю між українцем і росіянином.

МОРОЗ – Я там помітив. /Говорит, что “армяне – единственная нация, которая русификации свернула голову. Уже там и речи ни о какой русификации. В Армении русская политика уже служит армянским интересам, а не наоборот/.

– Вони ж з всього світу вірменів звозять потроху туди.

СЕРГИЕНКО – В них останнім часом іде дуже цікавий процес.

МОРОЗ – Це, по-перше, звозять. Значить, будують свою державу. Вони ж, власне, накопичують сили на території тої Вірменії, щоб Західну Вірменію колись ще... Короче кажучи, я з вірменами в таборі бачився, вже російська політика служить Вірменії. Тепер-то... 1964 рік, 50-тисячна демонстрація. Де була 50-тисячна демонстрація? Ніде не була, а у Вірменії була.

...Цікава статистика. В Грузії за 10 років, починаючи з перепису від 1959 до 1970 рр., кількість росіян зменшилась.

СЕРГИЕНКО – Абсолютна чи відносна?



МОРОЗ – Абсолютна. Про процент я не кажу вже, процент зменшився явно. Абсолютна кількість. Було 408 тисяч, а стало 400. Щось таке. /Говорит, что грузины охотно женятся на русских женщинах, но дети их остаются грузинами/.

– Цікава статистика, що Грузія єдина. Ну, це перша ластівка. ...Це ж зараз в кожній республіці це все збільшується, зростає. Оце поки що в Грузії дало конкретний результат, що значить, тих росіян вони...

СЕРГИЕНКО – Ще один конкретний результат ти випустив з тої статистики. Ти знаєш, хто зараз третя по чисельності народність Радянського Союзу?

МОРОЗ – Узбеки. Я не випустив, я знаю, що ти маєш на увазі. Страшний приріст? Я це знаю.

СЕРГИЕНКО – Ну, узбек лишається узбеком. Грузини по рівню свідомості...

МОРОЗ – Це ясно. Так що там? Вони цих хапають, глотають, як кажуть росіяни, жінок російських... Це вже перший результат такого процесу зворотнього, що вони будуть поступово зменшувати процент росіян в себе. У Вірменії теж зменшився процент росіян. /Говорят о “колоссальном приросте населения в южных республиках”/.

– Через років 5 у війську ти будеш бачити тільки “чучмека”. Чому? Уяви собі. На Україні статистика теж цікава. На Україні в 50 році чи якомусь – було 7 млн дітей у віці до 9 років. Тепер є 1 млн з чимось дітей у віці до 9 років. Отак! І це на Україні, в Прибалтиці, в Білорусії, в Росії. Різке зниження народжуваності, а там ні. Короче кажучи, юнаків скоро більша половина буде оцих південних. Так що у війську вони скоро будуть переважаючою частиною. Росіяни стануть меншістю. Це дуже добре.

Верно: НАЧАЛЬНИК УПРАВЛЕНИЯ КГБ ПРИ СМ
УКРАИНСКОЙ ССР
/КАЛЛАШ/
“19” февраля 1973 г.

OVERHEARD CONVERSATION: TRANSCRIPT OF A CONVERSATION BETWEEN TWO POLITICAL PRISONERS IN THE KYIV KGB DETENTION CENTER

Bohdan PASKA

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
Department of History of Ukraine and methods of teaching history,
Shevchenko St., 57, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine
e-mail: paskabogdan@i.ua*

Summary

The purpose of the article is to publish the previously classified document “Annotation on the Operational Transcript of Conversations between V. Moroz and O. Serhiienko”, which is in the Sectoral State Archives of the Security Service of Ukraine (SSA SSU). It is a transcript of a conversation recorded in October 1972 between political prisoners Valentyn Moroz and Oleksandr Serhiienko in a cell of the Committee of State Security (KGB) remand prison in Kyiv. The transcript is an original 18-page typescript and is an appendix to a report by Vitalii Fedorchuk, chairman of the KGB to the Council of Ministers of the Ukrainian Soviet Socialist Republic (Ukrainian SSR), addressed to Volodymyr Shcherbytsky, First Secretary of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine (CC CPU) from February 20, 1973. The document contains a lot of important information about the worldview of V. Moroz and O. Serhiienko as of 1972, the relationship between Ukrainian dissidents in the early 1970s, conflicts in their environment, tasks, methods and tactics of the national movement of this period. The information obtained as a result of wiretapping was later used by the KGB during “operational measures” against political prisoners and objects of the case “Blok”, which managed to avoid arrest. The annotation of the operative transcript between V. Moroz and O. Serhiienko is a valuable document for historians, as it sheds light on the situation of Ukrainian dissent in the early 1970s and on the methods of the Soviet regime’s struggle against conscious Ukrainians. A lot of information in the annotation can be found about the activities of individual members of the dissident movement, in particular, V. Chornovil, I. Dziuba, M. Kosiv. The document gives an idea of what the arrested political prisoners were discussing in the KGB detention

centers, what problems they were interested in, what they hoped for in the confrontation with one of the most powerful states in the world at the time.

Keywords: Ukrainian dissident movement, State Security Committee (KGB), Soviet regime, Valentyn Moroz, Oleksandr Serhiienko, "Bloc" case.

References

Bazhan, O. H. (2013). Spetsoperatsiia KDB URSR "Blok": rozrobka, khid, naslidky [Special Operation of the KGB of the Ukrainian SSR "Block": development, progress, consequences]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Istorychni nauky – NaUKMA Research Papers. History*, no.143, pp. 30–35 9in Ukrainian).

Birchak, V., Dovzhenko, O., Kohut, A., Makarov, Yu., Popovych, O., Yasynevych, Ya. (2018). *Arkhivy KGB dlia media: Posibnyk [KGB Archives for the Media: A Handbook]*. Kyiv: K.I.S. (in Ukrainian).

Paska, B. (2018). Valentyn Moroz: prapor ukrainskoho dysyidentstva [Valentyn Moroz: the Flag of Ukrainian Dissent]. Ivano-Frankivsk: Foliant [in Ukrainian].

Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine. F. 16 Secretariat of the GPU-KGB of the Ukrainian SSR. Descr. 3. Case. 1020 (Case of Originals of Reports and Information, Special Messages (Returned from the Central Committee of the Communist Party), November 25, 1972 – May 11, 1973). 1972–1973. 390 s.

Надійшла до редакції 21 січня 2022 р.



ХРОНІКА НАУКОВОГО ЖИТТЯ

ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ “ОЛЕКСАНДР КАРПЕНКО – ВИДАТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК, ПЕДАГОГ, СУСПІЛЬНИЙ ДІЯЧ”

(до 100-річчя від дня народження) м. Івано-Франківськ, 15 квітня 2021 року

Степан КОБУТА, Людмила ДРОГОМИРЕЦЬКА

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
кафедра історії України і методики викладання історії
вул. Шевченка, 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна
e-mail: step-ko@i.ua*

15 квітня 2021 р. на базі Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (ПНУ) була проведена Всеукраїнська наукова конференція “Олександр Карпенко – видатний український історик, педагог, суспільний діяч”, приурочена відзначенню 100-ліття від народження відомого українського науковця, доктора історичних наук, професора Олександра Юхимовича Карпенка (1921–2013 рр.).

Постать О. Карпенка у вітчизняній історичній науці займає особливе місце. У 1950-х роках молодий науковий співробітник Інституту суспільних наук (нині Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, м. Львів), намагаючись відійти від існуючих ідеологічних шаблонів, вперше в радянській історіографії обґрунтував закономірність та об'єктивність розвитку революційного процесу на західноукраїнських землях, оцінив постання Західно-Української Народної Республіки, як “народну, національно-демократичну революцію”. Його підхід спричинив гостру дискусію в середовищі академічних наукових установ Львова та Києва, став об'єктом уваги комуністичних партійних структур, спричинив ідеологічну кампанію звинувачень та цькування за політичними мотивами. Всупереч тиску, О. Карпенко продовжував відстоювати свої наукові погляди, намагаючись аргументувати їх відповідною науковою джерельною базою, за що поплатився місцем роботи, Працюючи викладачем Львівського університету під час навчальних занять наводив студентам-історикам реальні історичні факти про події й характер колективізації, голодомору 1932–1933 рр., масових репресій. За це доктор історичних наук був покараний по партійній лінії, знову звільнений з роботи. Вимушений переїзд до Івано-Франківська сприяв продовженню його викладацької діяльності в місцевому педагогічному інституті. Завдяки педагогічному хисту О. Карпенка були підготовлені сотні кваліфікованих вчителів-істориків, чимало з них стали відомими науковцями. В умовах незалежної України завдяки професору О. Карпенку в Прикарпатському національному університеті був сформований дослідницький колектив, який продовжив дослідження проблематики ЗУНР, Української революції 1917–1921 рр.

Тож на відзначення наукових заслуг, вшанування пам'яті дослідника, було проведено наукову конференцію. Її ініціаторами та співорганізаторами стали Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Львівський національний університет імені Івана Франка, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України, Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України – освітні та наукові установи, у яких працював О. Карпенко. Через епідеміологічну ситуацію робота учасників конференції здійснювалася в онлайн режимі, її якісне проведення забезпечили Центр інноваційних освітніх технологій “PNU EcoSystem” та кафедра історії України і методики викладання історії ПНУ.

Участь у науковому форумі взяли 65 учасників, з яких 30 докторів наук, професорів, 29 кандидатів наук, 6 аспірантів і здобувачів наукового ступеня з Києва, Львова, Івано-Франківська, Вінниці, Житомира, Дрогобича, Чернівців, Тернополя, Черкас, інших українських міст. Широке було й представництво наукових академічних установ та вищих навчальних закладів. Увагу до проблематики конференції проявили науковці з Інституту історії України НАН України, Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, Інституту

політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, Інституту народознавства НАН України, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Львівського національного університету імені Івана Франка, Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, Житомирського державного університету імені Івана Франка, Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника НАН України, Центру досліджень адвокатури і права при Національній асоціації адвокатів України та ін.

Відкриваючи роботу наукового зібрання, ректор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, доктор політичних наук, професор І. Цепенда (учень, згодом колега О. Карпенка) у вступному слові наголосив на вагомості факту переходу у 1978 р. відомого, хоч і опального історика на роботу до Івано-Франківська: “Для нашого Університету, тодішнього Івано-Франківського педагогічного інституту, прихід Олександра Карпенка став ковтком свіжого повітря для дослідників, які потрапили в жорна системи, були обмежені в дослідженнях”. Окреслюючи характер самого О. Карпенка, І. Цепенда зазначив: “Це була непересічна постать, бо в той важкий час зробити виклик системі, отримати удар від системи і вистояти, могла тільки людина непересічна. Коли ми пам’ятаємо про своїх вчителів, ми маємо майбутнє. Він мав сильний дипломатичний стрижень. Його готували до роботи за кордоном. Однак система зрозуміла, що матиме проблеми через погляди Карпенка. І не дала змоги йому розвиватися в цьому напрямку. Сила його полягала в тому, що він об’єднав велику кількість істориків навколо своєї праці. Його життя і діяльність для нас, які були поряд з ним, є прикладом, під його впливом ми сформувалися як особистості. Перекоаний, що ця конференція не залишиться для нас формальною, а дозволить нам повернутися в минуле і рухатися в майбутнє”.

Наскрізною темою виступів доповідачів на пленарному засіданні стали постать професора О. Карпенка, його наукова спадщина, актуальні проблеми досліджень українських національно-визвольних змагань 1914–1923 рр. і зокрема, історії та історіографії Західно-Української Народної Республіки. Про актуальність і вагомість наукових здобутків О. Карпенка, його громадянську позицію говорили у своїх доповідях професори О. Реєнт (м. Київ) (“Невтомний подвижник історії західноукраїнських земель...”); М. Кугутяк (м. Івано-Франківськ) (“Він повернув українській історії її справжнє обличчя”); І. Соляр (м. Львів) (“Олександр Карпенко в Інституті суспільних наук Академії наук УРСР: початки наукової діяльності (1950-ті рр.)”); М. Литвин (м. Львів) (“Історик як маркер історії: перші наукові перехрестя радянської доби Олександра Карпенка”); О. Сухий (м. Львів) (“Олександр Карпенко та Львівський університет”); В. Великочий (м. Івано-Франківськ) (“Концепція історії ЗУНР Олександра Карпенка: еволюція наративу”).

У їхніх виступах відзначався організаторський хист науковця під час роботи завідувачем кафедри історії СРСР і УРСР в Івано-Франківському педагогічному інституті (1984–1990) і особливо на посаді завідувача відділу регіональних проблем Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України та Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (1995–2007). Саме на цей підрозділ покладалося завдання дослідження історії західноукраїнських земель, тут сформувався науковий колектив, котрий під керівництвом О. Карпенка підготував ґрунтовну колективну монографію “ЗУНР. Історія (1918–1923)”. Сам професор був ініціатором та укладачем п’ятитомного (у восьми книгах) збірника документів “Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923 рр.: документи та матеріали”, важливого археографічного видання, у якому на документальній відображено різні аспекти становлення цієї держави.

Продовження роботи конференції в рамках секційних засідань здійснювалося за трьома напрямками: “Професор О.Ю. Карпенко: наукова, організаційна та викладацька діяльність на тлі



епохи”, “Джерела, історія та історіографія ЗУНР: традиції вивчення і сучасні методологічні концепти” та “Українські національно-визвольні змагання в 1914–1923 рр.”.

Під час обговорень та дискусій кристалізувалася думка щодо потреби продовження досліджень, узагальнення джерелознавчих та історіографічних результатів багатогранної діяльності професора О. Карпенка, переосмислення методологічних підходів до вивчення історії національної революції на українських землях, проблем національно-визвольного руху, соборності українських земель у першій половині ХХ ст.

При підведенні підсумків було відзначено високий науковий рівень доповідей та виступів учасників, полемічність авторських позицій, панування творчої академічної атмосфери і відповідної культури обговорення. За підсумками конференції підготовлено до друку видання збірника наукових праць.

**ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ
“ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ:
ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ”**

Ігор РАЙКІВСЬКИЙ, Андрій КОРОЛЬКО

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
кафедра історії України і методики викладання історії
вул. Шевченка 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна
e-mail: andrii.korolko@pnu.edu.ua*

22 квітня 2021 р. в Івано-Франківському обласному державному центрі туризму і краєзнавства учнівської молоді відбулася Всеукраїнська науково-практична конференція “Історико-краєзнавча діяльність у закладах освіти: проблеми і перспективи” (онлайн). Організаторами заходу виступили департамент освіти, науки та молодіжної політики Івано-Франківської обласної державної адміністрації, кафедра історії України і методики викладання історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Івано-Франківський обласний державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді, Івано-Франківська обласна організація Національної спілки краєзнавців України.

У роботі наукового форуму взяли участь науковці, викладачі, вчителі, керівники гуртків закладів загальної середньої і позашкільної освіти, музейні працівники, студенти з Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Інституту історії України НАН України, Українського державного центру національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді, Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, Івано-Франківського обласного державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти та ін. Загалом більше 70 учасників конференції.

Модерував онлайн-конференцію доктор історичних наук, завідувач кафедри історії України і методики викладання історії Ігор Райківський.

“Неможливо вивчати історію без історичного краєзнавства. Це очевидно всім. Хочеться сподіватися, що наша конференція буде мати продовження. Тож усім нам плідної співпраці”, – привітав учасників організатор Ігор Райківський.

У привітальному слові ректор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника професор Ігор Цепенда відзначив важливість проведення педагогічного наукового форуму.

“Ми особливу увагу надаємо розповсюдженню історико-краєзнавчих традицій у школах Прикарпаття і далеко за її межами. Ще у свій час, коли в університеті працював Володимир Грабовецький, один із напрямків був присвячений вихованню майбутнього вчителя з точки зору його пізнання історії села, містечка, міста, де він мав пізніше працювати. І саме ця концепція пізніше стала основою для створення музею історії села, школи. Вони у своїй основі створили унікальну мозаїку вивчення не тільки населених пунктів Прикарпаття, але й всієї України. Наші випускники згуртовували навколо себе талановитих учнів, які починали цікавитися історією своєї маленької батьківщини. Це дозволило нам зрозуміти надзвичайно цікаві історичні процеси, які відбувалися на Прикарпатті і в різних регіонах України. Сьогодні, використовуючи інновації, намагаємося привернути увагу нашої молоді до унікальних сторінок нашої історії. Тому історичне краєзнавство завжди буде тою платформою, яка буде повертати нас до наших джерел, адже якщо ми пам’ятаємо наші коріння, маємо впевненість у нашому майбутньому” – відзначив Ігор Цепенда.

Робота всеукраїнського педагогічного науково-практичного форуму відбувалася у форматі пленарного і секційних засідань за такими основними напрямками: інноваційні підходи до історичного краєзнавства у різних ланках (складниках) освіти: загальній середній, позашкільній, спеціальній, професійно-технічній, післядипломній, фаховій передвищій, вищій освіті; організація та проведення науково-дослідницької, пошуково-краєзнавчої діяльності у закладах



освіти; музей закладу освіти як платформа краєзнавчих досліджень в контексті Нової української школи; освітній процес з історичного краєзнавства та концептуальні засади Нової української школи; краєзнавство як дійовий засіб патріотичного виховання.

Конференція мала на меті: розширити знання про історичне краєзнавство як комплексне вивчення історії краю і громадський рух, про методику історико-краєзнавчої роботи як одну з важливих його форм у закладах освіти; упорядкувати дослідження про рідний край та їх джерельну базу, способи використання, форми організації краєзнавчої діяльності, застосування краєзнавчих знань в освітньому процесі; засвоїти і поглибити теоретичні та практичні знання, уміння і навички педагогів, студентів й учнів з організації історико-краєзнавчої, пошукової, музейної, пам'яткоохоронної діяльності в закладах освіти. У рамках роботи пленарного й секційних засідань з доповідями виступили близько 50 учасників.

Наприкінці відповідальний секретар всеукраїнського педагогічного форуму Андрій Королько зачитав ухвалу, прийняту учасниками конференції:

– представникам влади, науковцям, освітянам, краєзнавцям системно вдосконалювати навчально-методичне забезпечення історико-краєзнавчої роботи в закладах загальної середньої, позашкільної, спеціальної, професійно-технічної, післядипломної, фахової передвищої, вищої освіти, зокрема на основі використання таких шляхів і підходів – проведення конкурсів, вікторин, реалізації цікавих інноваційних педагогічних історико-краєзнавчих проєктів;

– науковцям, вчителям, керівникам гуртків закладів освіти потрібно модернізувати методику історико-краєзнавчої роботи у закладах освіти, в якій мають органічно поєднуватися “традиційні” та інноваційні методи, форми, прийоми, засоби. Для цього необхідно розробити і адаптувати до її змісту і завдань різновидів методу проєкти (пошукові, інформативні, науково-дослідні, пошуково-дослідні, віртуальні екскурсії, челенджі, мандрівки та ін.); проводити рольові ігри, коли, до прикладу, учнівська і студентська молодь по черзі виконує різні функції у відповідних конкурсних заходах; організовувати історико-краєзнавчі естафети, вікторини, присвячені пам'ятним датам з історії рідної малої батьківщини та України, улаштовувати ювілейні альбоми і музейні експозиції “Історія школи”, “Видатні земляки”, “Топонімія краю” “Пам'ятки села/містечка” тощо; актуалізувати філософське осмислення історико-краєзнавчої діяльності;

– громадськості, представникам влади, науковцям, освітянам, краєзнавцям, зважаючи на складну сучасну суспільно-політичну ситуацію в Україні, одним із пріоритетних напрямів розвитку історико-краєзнавчої роботи у закладах освіти має стати військово-патріотичне виховання учнівської і студентської молоді. Це може знайти вияв у подальшому різноманітті роботи гуртків, факультативів, клубів відповідного спрямування й урізноманітнення їхньої діяльності; улаштуванні спеціалізованих військово-патріотичних туристських таборів, турбаз, та навчально-методичного і матеріально-технічного забезпечення їхньої діяльності;

– освітянам і науковцям доцільно розширити й надати системного характеру реалізації елементів багаторівневої співпраці закладів загальної середньої освіти і закладів позашкільної освіти з однієї сторони, та закладів вищої освіти з іншої, з метою якісної організації історико-краєзнавчої пошукової і науково-дослідної роботи, зокрема, через укладання двосторонніх договорів про співпрацю та інші форми співробітництва суб'єктів освіти; представникам влади, науковцям, освітянам, краєзнавцям потрібно активізувати історико-краєзнавчу роботу у руслі євроінтеграційних прагнень української молоді, зокрема, шляхом поєднання місцевих краєзнавчих і закордонних подорожей, надання угод про співпрацю із профільними закордонними і громадськими асоціаціями, участі у міжнародних історико-краєзнавчих акціях і подорожах, таборах, естафетах тощо, налагодження двосторонніх зв'язків із зарубіжними науковими та освітніми установами і закладами, участі у міжнародних грантових програмах та інших культурологічних проєктах відповідного спрямування;

– опублікувати доповіді учасників наукової конференції “Історико-краєзнавча діяльність у закладах освіти: проблеми і перспективи” у збірнику матеріалів тез наукового форуму.

**XVI ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ
“УКРАЇНСЬКЕ КРАЄЗНАВСТВО ЯК НАЦІЄТВОРЧИЙ ФЕНОМЕН:
СПАДЩИНА, СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ”**

Михайло СИГИДИН, Михайло КОСИЛО

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
кафедра історії України і методики викладання історії
вул. Шевченка 57, 76018, Івано-Франківськ, Україна
e-mail: msygydyn@gmail.com*

14 грудня 2021 р. на базі Івано-Франківського обласного державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді в режимі онлайн відбулася XVI Всеукраїнська наукова конференція “Українське краєзнавство як націєтворчий феномен: спадщина, стан і перспективи”. Понад 100 вчених науковців з усіх областей України подали матеріали на конференцію.

Співorganizаторами конференції виступили: Міністерство освіти і науки України; Національна спілка краєзнавців України; Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника – Факультет історії, політології і міжнародних відносин, Факультет туризму; Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу; Івано-Франківський національний медичний університет; Івано-Франківська обласна організація Національної спілки краєзнавців України; Івано-Франківський обласний державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді.

Відкрили конференцію та вітали учасників: Реєнт Олександр Петрович – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент Національної Академії Наук України, заступник директора Інституту історії України Національної Академії Наук України, голова Національної спілки краєзнавців України, Заслужений діяч науки і техніки України, Почесний доктор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника; Цепенда Ігор Євгенович – доктор політичних наук, професор, ректор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника; Гладій Василь Іванович – кандидат політичних наук, перший заступник голови Івано-Франківської обласної ради, член НСКУ; Федорак Володимир Васильович – начальник управління культури національностей та релігій Івано-Франківської обласної державної адміністрації, кандидат історичних наук, Заслужений працівник культури України, член НСКУ.

Після привітань відбулося вручення обласної премії імені Володимира Полека у галузі краєзнавства. Лауреатами премії 2021 р. стали відомі краєзнавці, члени НСКУ: Лесів Василь Петрович – письменник, журналіст, редактор програм ОТБ “Галичина”; Ткачук Ярослава Юріївна – генеральний директор Національного музею народного мистецтва Гуцульщини і Покуття імені Йосафата Кобринського; Сіреджук Петро Степанович – професор, доктор історичних наук, провідний фахівець Інституту історії, етнології і археології Карпат Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Під час пленарного засідання виступили: Кугутяк Микола Васильович – доктор історичних наук, професор, декан факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника з доповіддю “Пам’ятки духовної культури Українських Карпат”; Лисенко Олександр Євгенович – завідувач відділу історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук, професор, член правління Національної спілки краєзнавців України з доповіддю “Вшанування жертв Бабиного Яру: сучасні тенденції”; Великочий Володимир Степанович – доктор історичних наук, професор, декан факультету туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника з доповіддю “Роль історичного краєзнавства у формуванні національної самосвідомості висліди взаємозалежності”; Косило Михайло Юрійович – кандидат педагогічних наук, голова Івано-Франківської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, директор Івано-Франківського обласного державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді з доповіддю “Розвиток краєзнавчих досліджень на Прикарпатті: ретроспектива та перспектива”.



Модератором пленарного засідання був Косило Михайло Юрійович – голова Івано-Франківської обласної організації НСКУ, який презентував у своїй доповіді “Літопис Краєзнавців Прикарпаття”.

Робота конференції після пленарного засідання продовжилась дискусіями за такими темами: “Витоки і становлення українського історико-краєзнавчого руху у ХІХ–ХХ ст.”; “Історико-краєзнавча спільнота України після 1991 року: сучасний стан і перспективи розвитку”; “Новітні науково-методологічні підходи у вивченні історико-краєзнавчого районування України, Прикарпаття”; “Тематичне розмаїття краєзнавчого пошуку у 1991–2021 рр.: локальні форми, регіональна специфіка, проєкція на українство (соборницький концепт)”; “Перспективи краєзнавчих об’єктів Івано-Франківщини в контексті ностальгійного туризму”; “Локальна історія Прикарпаття як містознавство (крізь призму урбаністики)”.

Завершилась конференція повідомленнями модераторів дискусій: доктора історичних наук, професора кафедри українознавства та філософії Івано-Франківського національного медичного університету Любчика Ігоря Дмитровича, доктора історичних наук, професора кафедри філології та перекладу Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу Малярчука Олега Михайловича, кандидатів історичних наук, доцентів кафедри історії України і методики викладання історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Єгрешія Олега Ігоровича і Королька Андрія Зіновійовича та підведенням підсумків роботи конференції.

Організатори та учасники дискусійних панелей наголосили на важливості краєзнавчої, пошукової, музейної, пам’яткоохоронної діяльності в закладах освіти, музейній, бібліотечній, архівній роботі.

MEMORY

**ЕТНОГРАФ, КРАЄЗНАВЕЦЬ, МУЗЕЙНИК
(світлої пам'яті професора Михайла Паньківа)**

31 жовтня 2021 р. на 82-му році життя відійшов у вічність відомий дослідник Прикарпаття, етнограф, музеєзнавець, заслужений працівник культури України, лауреат численних всеукраїнських та обласних премій у галузі освіти і культури, директор Навчально-наукового інституту історії, етнології і археології Карпат Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника – Михайло Ілліч Паньків. Упродовж багатьох десятиліть наполегливої праці в галузі етнографії та музеєзнавства він зумів виховати не одне покоління молодих вчених, прищепити їм любов до рідного краю та його традицій, навчити основних методів польової роботи.

Михайло Паньків народився 9 вересня 1940 р. у с. Вербівці Городенківського району Івано-Франківської області. Після закінчення Вербівської семирічки (1953 р.), до 1956 р. навчався у Тишківській середній школі. У 1958 р. закінчив Снятинський культурно-освітній технікум, а в 1966 р. – історичний відділ Івано-Франківського педагогічного інституту. Працював учителем історії Чернелицької школи. У січні 1969 р. отримав посаду наукового співробітника Івано-Франківського краєзнавчого музею. Саме з цього часу намітилися дві магістральні лінії його наукових зацікавлень – музеєзнавство та етнографія. Важко визначитися, що було важливішим, адже як музеєзнавець він пройшов усі шаблі професійного зростання – від наукового працівника до директора музею (з 1985 до 2002 р.), а як етнограф – став автором ґрунтовних досліджень з культури і побуту населення Прикарпаття, методики польової роботи, топоніміки тощо.

Особливо ретельно М. Паньків досліджував рідне Покуття. Саме цьому історико-етнографічному району присвячена його кандидатська дисертація “Сім’я і сімейний побут на Покутті (друга половина XIX – 70-ті рр. XX ст.)”. Робота здійснювалася під керівництвом відомого львівського етнографа, доктора історичних наук, професора Юрія Гошка. Зауважимо, що М. Паньків одним із перших на науковій основі виділив та обґрунтував етнографічні межі Покуття, проаналізував родинну та календарну обрядовість, специфіку місцевої кухні, традиції житлового будівництва, вплив глобалізаційних процесів на традиційну культуру.

Своїми багатогранними знаннями з музейної справи та досвідом збору польових матеріалів Михайло Ілліч охоче ділився із студентами. З 1975 р. він за сумісництвом читав курси з краєзнавства, народознавства та етнографії в педагогічному інституті, а потім Прикарпат-



ському університеті імені Василя Стефаника. З вересня 2006 р. працював на посаді доцента, а з 2015 р. – професора кафедри етнології і археології цього навчального закладу.

За увесь час педагогічної роботи (в тому числі за сумісництвом) М. Паньків розробив 15 дисциплін, серед яких “Етнографія”, “Культура і побут населення України”, “Етнографічне музезознавство, краєзнавство і туризм”, “Національні меншини України”, “Українці в світі”, “Декоративно-прикладне мистецтво Прикарпаття”, “Етнографічне дослідження на Прикарпатті у ХІХ – початку ХХ ст.: джерела та історіографія”, “Топоніміка і мікротопоніміка Прикарпаття” та інші. Довгі роки керував музейною практикою студентів, під час якої в Івано-Франківському краєзнавчому музеї навчав методики укладання тематико-експозиційного плану, побудови експозиції, написання та проведення екскурсії. Під його керівництвом студенти та аспіранти здійснювали ґрунтовні дослідження традиційно-побутової культури населення Прикарпаття, етнокультурних та етносоціальних процесів у цьому регіоні. Багато з них пішли шляхом свого Вчителя.

Завдяки невтомному ентузіазму та дивовижній працьовитості, М. Паньків зміло поєднував викладання, роботу в музеї і наукову діяльність. З 2008 р. він був науковим співробітником відділу етнології Навчально-наукового інституту історії, етнології і археології Карпат Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, а згодом і директором. Під його керівництвом працівники інституту здійснювали комплексні дослідження з етнокультурних та етнополітичних процесів в Карпатському регіоні.

Загалом М. Паньків опублікував понад 10 наукових монографій і посібників (“Весілля у с. Вербівцях на Городенківщині” (2000), “Організація польових досліджень з етнографії” (2005), “Схрони, криївки і бункери ОУН-УПА. Документи. Спогади. Короткі біографії” (2012), “Текла кровця по Україні (топоніми, легенди, перекази і пісні про татарські напади на Прикарпаття з середини ХV до початку ХVІІІ ст.)” (2013), “Ой війна, війна, світова війна (Прикарпаття у роки Першої світової війни 1914–1918)” (2018) та ін.), близько 200 наукових статей з етнографії, музезознавства та краєзнавства. Етнограф ввійшов до авторського колективу таких фундаментальних ілюстрованих видань як “Прикарпаття: спадщина віків” (2006), “Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923 рр.): Ілюстрована історія” (2008), “Покуття: історико-етнографічний нарис” (2010), “Великий Скит у Карпатах: у 3 т. Т. 2: Великий Скит у документах і матеріалах ХVІІ–ХХІ ст.” (голов. ред. М. Кугутяк, 2015).

Під редакцією М. Паньківа вийшло друком понад 10 різноманітних музейних видань. Чимало книг молодих науковців видано із рецензіями цього авторитетного дослідника. Вчений впродовж кількох років виконував обов’язки заступника редактора “Наукових записок” Івано-Франківського краєзнавчого музею, входив до редакційних колегій всеукраїнського народознавчого часопису “Берегиня”, наукових журналів “Карпати: людина, етнос, цивілізація” та “Краєзнавець”.

Велика заслуга вченого у популяризації української народної культури на шпальтах місцевої преси, на радіо- і телебаченні. Однак найбільш знаковою, на наш погляд, можна вважати діяльність М. Паньківа на ниві практичного музейництва. Під його керівництвом та при активній участі побудовано першу чергу архітектурних об’єктів Музею архітектури і побуту Прикарпаття (с. Кринос Галицького району Івано-Франківської області), відбудована у с. Криворівні Верховинського району хата-гражда Параски Харук та створена у ній експозиція. Він автор експозицій Літературно-меморіального музею Леся Мартовича у селі Торговиця Городенківського району, структури і тематико-експозиційного плану Музею освіти Прикарпаття (м. Івано-Франківськ), Літературно-меморіального музею Івана Франка та музею Михайла Грушевського у Криворівні, колишнього Яремчанського музею партизанської слави, Долинського краєзнавчого музею “Бойківщина” Тетяни і Омеляна Антоновичів, понад 20-ти громадських музеїв.

До останніх днів свого життєвого шляху Михайло Паньків не припиняв писати й дуже боявся що не завершить усі заплановані дослідження. Студентам і викладачам він запам’ятовується як фахівець своєї справи, а також добрий та чуйний товариш, який завжди був готовий надати кваліфіковану консультацію чи просто дружню пораду. Завдяки його багаторічному досвіду та вмінню ділитися своїми знаннями сформувалося ціле покоління етнологів та музейних працівників.

Оксана Дрогобицька

**НАУКОВІ ТА НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ ПРАЦІ
МИХАЙЛА ПАНЬКІВА¹**

Спогади:

1. Паньків М. Аркуші споминів з юних літ. *На варті доленосних літ. Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю вежі Снятинського магістрату (Снятин, 27 серпня 2009 р.)*. Снятин : Прут Принт, 2009. С. 144–154.
2. Паньків М. Спогади колишнього директора Івано-Франківського краєзнавчого музею Михайла Паньківа про створення та діяльність історико-архітектурного музею “Скит Манявський”. *Великий Скит у Карпатах* : у 3 т. Т. 2 : Великий Скит у документах і матеріалах XVII–XXI ст. / голов. ред. М. В. Кугутяк. Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2015. С. 405–411.
3. Паньків М. Такими ми були. *Краєзнавець Прикарпаття*. 2009. № 14 (липень-грудень). С. 70–76.
4. Паньків М. Я вперше написав про себе. *Етнокультурна спадщина Прикарпаття* : матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Етнокультурна спадщина Прикарпаття” (на пошану Михайла Паньківа з нагоди його 75-річчя) (м. Івано-Франківськ, 4 грудня 2015 р.). Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2016. С. 28–40.

Монографії, розділи в колективних виданнях, брошури:

5. Баран О., Паньків М. Щоденний побут. *ЗУНР (1918–1923 рр.) : Ілюстрована історія* / автор ідеї та кер. автор. колективу М. Кугутяк. Львів ; Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2008. С. 470–480.
6. Будівничі музеїв Прикарпаття. Довідник / упоряд. М. Паньків, Я. Штиркало. Івано-Франківськ : Бібліотека “Наукових записок”, 2015. 127 с.
7. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку – Івано-Франківська область / ред. рада: В. Г. Кремень, В. П. Андрущенко, М. І. Паньків та ін. Київ : Знання України, 2010. 335 с.
8. Грабовецький В., Королько А., Марчук В., Паньків М. Передмова. *Покуття. Історико-етнографічний нарис*. Львів : Манускрипт-Львів, 2010. С. 10–15.
9. Державний реєстр пам'яток археології Івано-Франківської області / авт. колектив М. Паньків, Б. Томенчук, В. Любінець, М. Вуянко. Івано-Франківськ, 2001. 179 с.
10. Деркач І., Паньків М. Садиба на Покутті (кінець XIX – початок XX ст.) / графічні малюнки Ігоря Деркача, вступ. ст. і тексти М. Паньківа. Івано-Франківськ : Плай, 1994. 30 с.
11. Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект : монографія / В. Грещук, В. Кононенко, М. Лесюк, М. Паньків, М. Романюк, С. Хороб та ін. Київ ; Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2006. 315 с.
12. І постане Україна сама самостійна... Повстанські пісні, записані М. Андрусюком, М. Паньківим та Г. Скрипничук. Івано-Франківськ : НАІР, 2017. 167 с.
13. *Івано-Франківський краєзнавчий музей: Путівник* / співавт. Арсенич П. І., Горбач В. І., Паньків М. І. та ін. Ужгород : Карпати, 1972. 71 с.
14. *Івано-Франківський краєзнавчий музей : Путівник* / співавт. Аронець М. М., Арсенич П. І., Паньків М. І. та ін. Ужгород : Карпати, 1979. 96 с.
15. Народні ігри Покуття / зібрав М. І. Паньків. Івано-Франківськ, 1990. 14 с.
16. Пам'ятки історії Івано-Франківської області : у 2-х ч. / автори-упорядники: Арсенич П., Буженко Т., Гандзюк Р., Любінець В., Максимонько О., Максимців Г., Олійник М., Паньків М., Федунків З. Івано-Франківськ : Вісник, 2005. Ч. 1. 178 с.
17. Пам'ятки історії Івано-Франківської області. У 2-х частинах / автори-упорядники: Арсенич П., Буженко Т., Гандзюк Р., Головатий М., Любінець В., Максимонько О., Максимців Г., Олійник М., Паньків М., Федунків З. Івано-Франківськ : Вісник, 2005. Ч. 2. 180 с.
18. Паньків М. Весілля у с. Вербівцях на Городенківщині. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. 106 с.

¹ Бібліографію підготували О. Дрогобицька, Г. Микитюк.



19. Паньків М. Етнографічна мозаїка. *Прикарпаття. Спадщина віків: пам'ятки природи, історії, культури, етнографії*. Львів : Манускрипт-Львів, 2006. С. 438–503.
 20. Паньків М. Культура і побут населення Прикарпаття. *Краєзнавчий збірник на пошану Богдана Гавриліва / голова ред. кол. В. Грабовецький*. Івано-Франківськ : Тіповіт, 2003. С. 100–107.
 21. Паньків М. Народна культура і побут. *Мій рідний край – Прикарпаття* : навч. посіб. для загальноосвіт. шкіл, гімназій, ліцеїв, колегіумів, проф.-техн. училищ, ВНЗ I-II рівнів акредитації / ред. В. І. Кононенко. Івано-Франківськ : Плай, 2000. С. 179–197.
 22. Паньків М. Народна їжа на Покутті. Івано-Франківськ, 1991. 20 с.
 23. Паньків М. Ой війна, війна, світова війна (Прикарпаття у роки Першої світової війни). Івано-Франківськ : Місто НВ, 2018. 147 с.
 24. Паньків М. та ін. Пам'ятки історії Івано-Франківської області. Івано-Франківськ, 2006. Ч. 1. 172 с.
 25. Паньків М. та ін. Пам'ятки історії Івано-Франківської області. Івано-Франківськ, 2006. Ч. 2. 180 с.
 26. Паньків М. Ратуша. Історичний нарис. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1999. 36 с.
 27. Паньків М. Схрони, криївки і бункери ОУН-УПА. Документи. Спогади. Короткі біографії. Коломия : Вік, 2012. 192 с.
 28. Паньків М. Схрони, криївки і бункери ОУН-УПА. Документи. Спогади. Короткі біографії. До 75-річчя УПА. 2-ге вид., переробл. і доп. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2017. 240 с.
 29. Паньків М. Текла кровця по Україні (топоніми, легенди, перекази і пісні про татарські напади на Прикарпаття з середини XV – до початку XVIII ст.). Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаніка, 2013. 222 с.
 30. Паньків М., Дрогобицька О., Паньків І., Марчук Н. Етнографічна мозаїка. *Покуття: історико-етнографічний нарис* / автор ідеї та кер. автор. колективу В. Марчук. Львів : Манускрипт-Львів, 2010. С. 328–365.
 31. Пісні з Покуття (зібрані і упорядкували Микола Андрусак і Михайло Паньків). Івано-Франківськ, 2001. 279 с.
 32. УПА в хронології (29 січня 1929 – 1953 рр). (на основі матеріалів, підготовлених світлою пам'яті Олександром Шимчишиним) / Упор. М. Паньків, В. Скрипничук. Івано-Франківськ, 2017. 79 с.
- Статті:**
33. Арсенич П., Паньків М. Гуцульщина в збірках музеїв. *Гуцульщина : перспективи її соціально-економічного і духовного розвитку в незалежній Україні. Матеріали наукової конференції Першого світового конгресу гуцулів в Івано-Франківську, 17 – 18 серпня 1993 р.* Івано-Франківськ, 1994. С. 44–46.
 34. Вербівський-Паньків² М. У Вербівцях практикують. *Ямгорів : Літературно-краєзнавчий і мистецький альманах*. 2009. Ч. 16–17. С. 141–147.
 35. Кугутяк М., Паньків М. Томенчук Богдан Петрович. *Інститут історії і політології: 70 років педагогічної, наукової й громадської діяльності* / Під ред. професора М. Кугутяка. Івано-Франківськ : видавець Третяк І. Я., 2010. С. 258–259.
 36. Кугутяк М., Паньків М. Топоніми як джерело до вивчення сакральних пам'яток Прикарпаття. *Карпати: людина, етнос, цивілізація*. 2014. Вип. 5. С. 247–257.
 37. Паньків М. Аграрні відносини на Покутті та їх соціальні наслідки в другій половині XIX – першій половині XX ст. *Наукові записки*. 1999. Вип. 4. С. 12–20.
 38. Паньків М. Аграрні відносини на Покутті та їх соціальні наслідки в другій половині XIX – першій половині XX ст. *Ямгорів: Літературно-краєзнавчий і мистецький альманах*. 2000. Ч. 11–12. С. 185–197.
 39. Паньків М. Археологічні дослідження музею. *Галич і Галицька земля* : збірник наукових праць. Київ – Галич, 1998. С. 104–106.

² Літературний псевдонім М. Паньківа

40. Паньків М. Археологічні дослідження музею (1941 – 1984). *Наукові записки*. 1996. Вип. 3. С. 3–7.
41. Паньків М. Археологічні пам'ятки. *Радянське Прикарпаття: Довідник-путівник*. Ужгород : Карпати, 1974. С. 156–160.
42. Паньків М. Археологічні пам'ятки. *Радянське Прикарпаття: Довідник-путівник*. Ужгород : Карпати, 1980. С. 190–194.
43. Паньків М. Будівничий музеїв Прикарпаття [про Надію Горбунову]. *Наукові записки*. 2015. Вип. 13–14. С. 289–290.
44. Паньків М. В Івано-Франківському краєзнавчому музеї (Відзначення 40-річчя воз'єднання західноукраїнських земель з Радянського Україною у складі Союзу РСР). *Український історичний журнал*. 1979. Вип. 11. С. 157–158.
45. Паньків М. Василь Липчук (до 75-річчя від дня народження). *Наукові записки*. 2003. Вип. 3. С. 141–142.
46. Паньків М. Василь Скуратівський і Прикарпаття. *Берегиня*. 2006. Ч. 1 (48). С. 5–11.
47. Паньків М. Внутрісімейні відносини на Покутті (друга половина XIX ст. – 30-і роки XX ст.). *Народознавчі зошити*. Львів, 1997. Вип. 2. С. 105–110.
48. Паньків М. Володимир Грабовецький і музеї. *Життя присвячене історії. Володимир Грабовецький: вчений, громадський діяч, людина*. Івано-Франківськ : Прикарп. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2016. С. 104–111.
49. Паньків М. Володимир Любінець – один із активних охоронців пам'яток історії і культури. *Збірник науково-теоретичних статей “Іван Вагилевич: життя і творчість”*. Рожнятів, 2011. С. 22–25.
50. Паньків М. Вплив чисельності й структури сім'ї на демографічний стан Покуття (друга половина XIX – XX ст.). *Карпати: людина, етнос, цивілізація*. 2009. Вип. 1. С. 200–213.
51. Паньків М. Гідна представниця шляхетського роду Драго-Сас. *Наукові записки*. 2015. Вип. 13–14. С. 291–293.
52. Паньків М. Гордість краєзнавців Івано-Франківщини. *Пам'ятники України*. 1984. № 4. С. 39.
53. Паньків М. Громадські та народні музеї. *Радянське Прикарпаття: Довідник-путівник*. Ужгород : Карпати, 1974. С. 90–91.
54. Паньків М. Громадські музеї Прикарпаття. *Радянське Прикарпаття: Довідник-путівник*. Ужгород : Карпати, 1980. С. 106–107.
55. Паньків М. Дерева у віруваннях українців (частина I). *Ямгорів: Літературно-краєзнавчий і мистецький альманах*. 2018. Ч. 29. С. 235–251.
56. Паньків М. Дерева у віруваннях українців (частина II). *Ямгорів: Літературно-краєзнавчий і мистецький альманах*. 2019. Ч. 30. С. 150–167.
57. Паньків М. Деякі форми сусідської та родинної взаємодопомоги на Покутті в другій половині XIX – початку XX ст. *Народна творчість та етнографія*. 1987. № 3. С. 50–52.
58. Паньків М. До ювілею літературно-меморіального музею Леся Мартовича. *Ямгорів: Літературно-краєзнавчий і мистецький альманах*. 2005. Ч. 13–14. С. 86–91.
59. Паньків М. та ін. Дослідження середньовічних монастирів Прикарпаття. *Вісник. Загальнодержавний бюлетень*. 2002. № 2. С. 32–42.
60. Паньків М. Дослідник одного з найтрагічніших періодів історії Прикарпаття. *Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 2013. №. 22–23. С. 24–28.
61. Паньків М. Економічне становище населення Покуття в роки тимчасової окупації фашистською Німеччиною (1941–1945). *Методичні рекомендації на допомогу керівникам громадських музеїв та краєзнавцям Івано-Франківської області по темі “Велика Вітчизняна війна”*. Івано-Франківськ, 1985. С. 7–9.
62. Паньків М. Етнографічне дослідження Прикарпаття в 70-х – 80-х роках XX століття. *Україна соборна : зб. наук. ст.* Київ, 2005. Вип. 2. С. 399–407.
63. Паньків М. Етнографічне дослідження Прикарпаття з 90-х років XX до початку XXI століття. *Україна соборна : зб. наук. ст.* Київ, 2006. Вип. 4. Т. 2. С. 256–268.
64. Паньків М. Етнографічний територіальний поділ Івано-Франківщини: перехідні зони. *Етнос і культура*. 2008. № 4/5. С. 162–169.



65. Паньків М. Етнографічні дослідження Володимира Грабовецького. *На вітар історії України: Ювілейний збірник на пошану академіка АН Вищої школи України Володимира Грабовецького*. Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2008. С. 26–30.
66. Паньків М. Звичаєве право на Покутті. *Наукові записки*. 1993. Вип. 1. С. 56–57.
67. Паньків М. Звичаєве спадкове право на Покутті. *Наукові записки*. 1993. Вип. 2. С. 56–71.
68. Паньків М. Зенон Кузеля – історіограф української етнографії та дослідник дитячого фольклору. *Історико-культурна спадщина Прикарпаття: Науковий збірник на пошану Петра Арсенича з нагоди його 70-річчя та 45-річчя історико-краєзнавчої діяльності*. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2006. С. 699–708.
69. Паньків М. Зміни в структурі сім'ї на Покутті в роки окупації фашистською Німеччиною в 1941–1945 рр. *Методичні рекомендації на допомогу керівникам громадських музеїв та краєзнавцям Івано-Франківської області по темі “Велика Вітчизняна війна”*. Івано-Франківськ, 1985. С. 9–11.
70. Паньків М. Івано-Франківський краєзнавчий музей. *Географічна енциклопедія України*. Київ, 1990. Т.2 (3 – О). С. 72.
71. Паньків М. Івано-Франківський краєзнавчий музей. *Радянське Прикарпаття: Довідник-путівник*. Ужгород : Карпати, 1980. С. 99–100.
72. Паньків М. Ім'я Довбуша на Прикарпатті. *Космач: традиція і сучасність. збірник науково-популярних нарисів*. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2016. С. 42–48.
73. Паньків М. Івано-Франкоўск вилајџети. *Азџрбајџан Совет Енџиклопедџџасы (азџрб.)* / гл. ред. Дџ. Б. Гулиев. Баку : Кызыл Шџярк, 1980. Т. IV. С. 368.
74. Паньків М. Карпатами зачарована. *Крижанівська Л. Що таке гори*. Івано-Франківськ : СІМІК, 2012. С. 3–4.
75. Паньків М. Коли сходились наші дороги. *Історик і культурно-громадський діяч Петро Арсенич : біобібліограф. покажчик історико-краєзнавчих публікацій за 1959–1998 рр.: До 40-літньої праці на ниві історичного краєзнавства та 65-річчя від дня народження* / уклад. Г. Горбань ; ред. О. Максимонько. Івано-Франківськ : [б.в.], 1999. С. 42–43.
76. Паньків М. Коли сходились наші дороги. *Історико-культурна спадщина Прикарпаття: науковий збірник на пошану Петра Арсенича з нагоди його 70-річчя та 45-річчя історико-краєзнавчої діяльності*. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. С. 93–98.
77. Паньків М. Коляда на Покутті. *Берегиня*. 2002. Ч. 4. С. 43–48.
78. Паньків М. та ін. Коротка характеристика етнографічних регіонів Івано-Франківщини. *Довідник учасника фестивалю [другого Міжнародного фольклорного фестивалю етнографічних регіонів України “Родослав”, який відбувся 21–22 вересня в м. Івано-Франківську]*. Івано-Франківськ : [б. в.], 2001. С. 10–15.
79. Паньків М. Краєзнавчий музей. *Радянське Прикарпаття: Довідник-путівник*. Ужгород : Карпати, 1974. С. 84–86.
80. Паньків М. Літературно-меморіальний музей В. С. Стефаника. *Радянське Прикарпаття: Довідник-путівник*. Ужгород : Карпати, 1974. С. 90.
81. Паньків М. Літературно-меморіальний музей В. С. Стефаника. *Радянське Прикарпаття: Довідник-путівник*. Ужгород : Карпати, 1980. С. 104.
82. Паньків М. Літературно-меморіальний музей Марка Черемшини. *Радянське Прикарпаття: Довідник-путівник*. Ужгород : Карпати, 1974. С. 90.
83. Паньків М. Літературно-меморіальний музей Марка Черемшини. *Радянське Прикарпаття: Довідник-путівник*. Ужгород : Карпати, 1980. С. 105.
84. Паньків М. “Мамко моя, зозуленько моя... ”: (Похоронно-поминальні звичаї і обряди на Покутті). *Берегиня*. 2002. Ч. 1. С. 37– 54.
85. Паньків М. Мороз Валентин Якович. *Інститут історії і політології: 70 років педагогічної, наукової й громадської діяльності* / під ред. професора М. Кугутяка. Івано-Франківськ : видавець Третяк І. Я., 2010. С. 219–220.
86. Паньків М. Музей народного мистецтва Гуцульщини. *Радянське Прикарпаття: Довідник-путівник*. Ужгород : Карпати, 1974. С. 89.

87. Паньків М. Музей народного мистецтва Гуцульщини. *Радянське Прикарпаття: Довідник-путівник*. Ужгород : Карпати, 1980. С. 102–103.
88. Паньків М. Музей партизанської слави. *Радянське Прикарпаття: Довідник-путівник*. Ужгород : Карпати, 1974. С. 87–88.
89. Паньків М. Музей партизанської слави. *Радянське Прикарпаття: Довідник-путівник*. Ужгород : Карпати, 1980. С. 101.
90. Паньків М. Намітки з історії Івано-Франківського краєзнавчого музею. *Наукові записки*. 2001. Вип. 5–6. С. 223–231.
91. Паньків М. Народні ігри Покуття. *Творче використання досвіду організації фізичного виховання дітей і молоді у Східній Галичині дорадянського періоду в умовах сучасної національної школи* : методичні рекомендації. Івано-Франківськ, 1990. С. 13–14.
92. Паньків М. Народні пісні як одна з форм протесту проти радянської системи у 40–50-х роках ХХ ст. на Покутті. *Краєзнавець Прикарпаття*. 2018. № 32 (липень-серпень). С. 40–42.
93. Паньків М. Одна із форм родини на Покутті. *Народна творчість та етнографія*. 1985. № 5. С. 62–64.
94. Паньків М. Один з фундаторів краєзнавства в 1969–2014 роки (до 85-річчя від дня народження Петра Арсенича). *Краєзнавець Прикарпаття*. 2019. № 33. С. 71–73.
95. Паньків М. Пам'ятки національно-визвольної боротьби українського народу в 40-х – 50-х рр. ХХ століття на Прикарпатті. *Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 2013. № 24. С. 356–362.
96. Паньків М. Передмова. *Бібліографічний покажчик друкованих матеріалів працівників краєзнавчого музею за 1940–2000* / уклад. Н. Храбатин. Івано-Франківськ, 2001. С. 3–6.
97. Паньків М. Передмова. *Каспрук С. Каральні акції німецьких нацистів на Прикарпатті (1941–1944)*. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2012. С. 5–9.
98. Паньків М. Передне слово. *Кіреєва Р., Карий В. Ратуша – окраса Снятина*. Снятин : Прут Принт, 2009. С. 5.
99. Паньків М. Передне слово. *Коломийки Підгірського краю* / Ін-т народознав. АН України, Івано-Франків. сектор народознав. ; збирач і упоряд. Г. Скрипничук. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2001. С. 5–16.
100. Паньків М. Передне слово. Обереги нашої пам'яті. *Яхневич Р. “Пом'яни їх, господи! Обереги нашої пам'яті”*. Історико-публіцистичний нарис про учасників народно-визвольного руху із покутського села Джурова. Снятин: Прут Принт, 2010. С. 6–7.
101. Паньків М. Передмова. *Никифорук В., Смеречанський Р. Старожитності Городенківщини (у фактах, легендах, домислах)*. Снятин, 1995. С. 3–4.
102. Паньків М. Покутський музей в Станіславі. *Наукові записки*. 2003. Вип. 7–8. С. 240–242.
103. Паньків М. Покутські “бички”: (різдвяно-новорічний обряд). *Берегиня*. 1995. Ч. 3–4. С. 133–139.
104. Паньків М. Покуття. Етнографічний нарис. *Жовтень*. 1987. № 2. С. 102–105.
105. Паньків М. Похоронно-поминальні звичаї і обряди на Покутті. *Наукові записки*. 2001. Вип. 5–6. С. 50–75.
106. Паньків М. Презентація книжки про УПА. *Краєзнавець Прикарпаття*. 2017. № 30. С. 68.
107. Паньків М. Прикарпатські християнські пам'ятки. *Науковий вісник Українського університету. Український університет в Москві*. 2005. Т. ІХ. С. 31–39.
108. Паньків М. Про святкування 100-річчя від дня народження Марка Черемшини. *Снятин. Краєзнавчий і літературно-мистецький журнал*. 2014. № 9. С. 40–45.
109. Паньків М. Про що розповідає підземна книга міста. *Вуянко М., Томенчук Б. Археологія середньовічного Івано-Франківська (Станиславова) Матеріали охоронних археологічних досліджень (1998–2001 рр.)*. Наукове видання. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2002. С. 4–7.
110. Паньків М. Проблеми відродження побутової культури на Прикарпатті. *Наукові записки*. 1993. Вип. 3. С. 72–75.
111. Паньків М. Проблеми відродження побутової культури на Прикарпатті. *Ямгорів: Літературно-краєзнавчий і мистецький альманах*. 1994–1995. Ч. 7–8. С. 91–93.



112. Паньків М. Проблеми етнографічного межування Покуття. *Історико-етнографічне та мистецьке життя Покуття: Минуле і сьогодення*. Коломия : Вік, 2013. С. 13–17.
113. Паньків М. Проблеми музеєфікації історії, культури та побуту Бойківщини. *Збірник науково-теоретичних статей “Бойківщина: минуле і сучасне”*. Долина, 2007. С. 13–17.
114. Паньків М. Проблеми музеєфікації Скиту Манявського. *Карпати: людина, етнос, цивілізація*. 2011. Вип. 3. С. 93–96.
115. Паньків М. Птахи у побуті, віруваннях і обрядах покутян. *Ямгорів: Літературно-краєзнавчий і мистецький альманах*. 2017. Ч. 28. С. 261–268.
116. Паньків М. Ритміка народжуваності на Покутті (друга половина XIX – друга половина XX ст.). *Наукові записки*. 2003. Вип. 7–8. С. 98–100.
117. Паньків М. Родильні обряди та догляд за дитиною на Покутті (кінець XIX – початок XX ст.). *Ямгорів: Літературно-краєзнавчий і мистецький альманах*. 1997. Ч. 9–10. С. 138–149.
118. Паньків М. Роман Скворій (до 70-річчя від дня народження). *Наукові записки*. 2003. Вип. 3. С. 142–143.
119. Паньків М. Садиба і житло Покуття. *Наукові записки*. 1993. Вип. 1. С. 60–79.
120. Паньків М. Садиба на Покутті. *Ямгорів: Літературно-краєзнавчий і мистецький альманах*. 2013. Ч. 22–23. С. 216–232.
121. Паньків М. Садиба на Покутті (кінець XIX – початок XX ст.). *Снятин: Краєзнавчий і літературно-мистецький журнал*. 2005. Ч. 43. С. 15–22.
122. Паньків М. Село Криворівня на зламі століть (Етнографічне та соціально-економічне дослідження). *Наукові записки*. 2005. Вип. 9–10. С. 7–31.
123. Паньків М. Сім'я і опришківський рух на Гуцульщині. *Народна творчість та етнографія*. 1989. № 3. С. 92–93.
124. Паньків М. Сім'я і опришківський рух на Гуцульщині. Хлібороб України. 1989. № 9. С. 37.
125. Паньків М. Скуратівський Василь Тимофійович. *Наукові записки*. 2006. Вип. 9–10. С. 336–337.
126. Паньків М. Слово до читача. *Наукові записки*. 1993. Вип. 1. С. 3–8.
127. Паньків М. Смертельна круговерть. Татарсько-гурецькі напади на Покуття. *Ямгорів: Літературно-краєзнавчий і мистецький альманах*. 2015. Ч. 26. С. 118–127.
128. Паньків М. Старопокутські пісні українців ХХVIII ст. у творчій спадщині Івана Франка. *Народознавчі зошити*. 2017. № 1 (133). С. 75–81.
129. Паньків М. “Старший брат” чи насильники, гвалтівники, грабіжники. Місце подій – Івано-Франківщина. Час події – Перша і Друга світова війна і пізніше. *Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал*. 2019. Вип. 4 (26). С. 73–85.
130. Паньків М. Сторінки минулого. *Радянське Прикарпаття: Довідник-путівник*. Ужгород : Карпати, 1974. С. 15–31.
131. Паньків М. Сторінки минулого. *Радянське Прикарпаття: Довідник-путівник*. Ужгород : Карпати, 1980. С. 18–28.
132. Паньків М. Сучасні традиційні обряди на Покутті та проблема їх збереження. *Етнос і культура*. 2003. № 1. С. 32–37.
133. Паньків М. Талант, відданий людям. *Наукові записки*. 2010. Вип. 11–12. С. 292–293.
134. Паньків М. Термінологія фамільної спорідненості на Покутті. *Наукові записки*. 1996. Вип. 3. С. 75–78.
135. Паньків М. Тишківська молодь у боротьбі за незалежність України. *Збірник матеріалів “Український національно-визвольний рух у ХХ столітті: проблеми, досвід, уроки” (присвячений 110-річчю Провідника ОУН Степана Бандери та 110-річчю Головного Командира УПА Романа Шухевича) / упоряд. Я. Коретчук*. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2020. С. 74–79.
136. Паньків М. Топоніми і мікротопоніми національних меншин в Івано-Франківській області. *Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 2018. № 31. С. 39–50.
137. Паньків М. Топоніміка Прикарпаття як джерело вивчення історії краю. *Карпати: людина, етнос, цивілізація*. 2010. Вип. 2. С. 160–174.
138. Паньків М. Топоніми, мікротопоніми, легенди як вияв етнокультурної пам'яті про татаро-турські набіги на Прикарпаття (XV–XVII ст.). *Карпати: людина, етнос, цивілізація*. 2012. Вип. 4. С. 91–102.

139. Паньків М. Топоніми про Олексу Довбуша на Прикарпатті. *Карпати: людина, етнос, цивілізація*. 2016. Вип. 6. С. 136–151.
140. Паньків М. Торгівля як чинник трансформації міжетнічної міської і сільської культур на Прикарпатті. *Етнокультурні процеси в українському урбанізованому середовищі ХХ століття. Збірник науково-теоретичних статей*. Івано-Франківськ : Нова Зоря. 2006. С. 20–28.
141. Паньків М. Трагічні історії, оспівані в співанках-хроніках. *Берегиня*. 2001. Ч. 3. С. 33–38.
142. Паньків М. Традиційна і офіційна культура на Городенківщині: кінець 50-х років ХХ століття. *Ямгорів: Літературно-краєзнавчий і мистецький альманах*. 2016. Ч. 27. С. 168–180.
143. Паньків М. Трансформаційні етнокультурні процеси українського міста й села: спроби виявлення тенденцій. *Етнокультурні процеси в українському урбанізованому середовищі*. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. С. 12–16.
144. Паньків М. У Вербівцях практикують (з польових досліджень автора). *Ямгорів: Літературно-краєзнавчий і мистецький альманах*. 2012. Ч. 20–21. С. 154–159.
145. Паньків М. Український шляхтич за походженням, музеєзнавець за освітою і діяльністю, краєзнавець за покликанням (до 80-річчя від дня народження Петра Арсенича). *Народна творчість та етнологія*. 2000. №2. С. 91–93.
146. Паньків М. Участь учителів, студентів і учнів Прикарпаття у підпільному русі (1945–1951). *Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 2009. № 15–16. С. 437–448.
147. Паньків М. Феномен повстанської боротьби. *Краєзнавець Прикарпаття*. 2017. № 30. С. 30–33.
148. Паньків М. Фольклорні дослідження на Покутті у 70-х – 80-х роках ХІХ століття. *Краєзнавець Прикарпаття*. 2017. № 29. С. 32–39.
149. Паньків М. Фольклорно-етнографічні дослідження Івана Франка на Покутті. *Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 2017. №. 29–30. С. 245–250.
150. Паньків М. Хліборобство на Покутті. *Наукові записки*. 2010. Вип. 11–12. С. 26–45.
151. Паньків М. Художньо-краєзнавча епопея про село Топорівці. *Наукові записки*. 2015. Вип. 13–14. С. 223–225.
152. Паньків М. Чумацтво як засіб економіки і культурно-побутових взаємозв'язків Наддніпрянщини і Прикарпаття. *Наукові записки*. 2014. Вип. 13–14. С. 17–30.
153. Паньків М., Деркач І. Садиба на Покутті (кінець ХІХ – початок ХХ століть). *Калинові береги*. Снятин, 2005. № 3. С. 15–22.

Матеріали конференцій:

154. Кугутяк М., Паньків М. Топоніміка як історичне джерело Тлумаччини. *Тлумач: історія та сучасність: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 800-річчю заснування м. Тлумача (Тлумач, 24 жовтня 2013 р.)* / упорядник А. А. Білас. Івано-Франківськ – Тлумач : Злагода, 2014. С. 68–78.
155. Паньків М. Велика війна і Прикарпаття (1914 – 1918). *Тези доповідей науково-практичної конференції з міжнародною участю (Івано-Франківськ, 24 грудня 2014 р.)*. Івано-Франківськ: Бібліотека “Наукових записок”, 2014. С. 4–9.
156. Паньків М. Відзначення 130-річчя від дня народження Івана Франка на Прикарпатті (1986 р.). “Дух, що тіло рве до бою...”. *Матеріали науково-теоретичної конференції (з нагоди відзначення 160-річчя від дня народження Івана Франка)*. Івано-Франківськ, 2017. С. 25–32.
157. Паньків М. Голод на Покутті. *Традиційна культура Західного регіону в контексті культурної політики України: сучасний стан, проблеми, перспективи (Матеріали науково-практичної конференції (Івано-Франківськ, 20 травня 2019 р.)*. Івано-Франківськ : Бібліотека “Наукових записок”, 2019. С. 108–121.
158. Паньків М. Грошові знаки як пам'ятки економічних і культурних зав'язків Галичини із країнами і Азії (по матеріалах фондів музею). *Екологічні проблеми Прикарпаття (матеріали науково-теоретичної конференції, Івано-Франківськ, 19 грудня 2005 р.)*. Івано-Франківськ, 2005. С. 67–73.
159. Паньків М. Дев'ятнадцятий громадський музей міста Івано-Франківська. *Івано-Франківськ: минуле і сучасність. Тези доповідей наукової конференції, присвяченої 340-літтю заснування Івано-Франківська (Івано-Франківськ, 13 травня 2002)*. Івано-Франківськ, 2002. С. 21.



160. Паньків М. Дерева у віруваннях і побуті українців. Екологічні проблеми Прикарпаття в контексті концепції збалансованого розвитку. *Матеріали науково-теоретичної конференції (Івано-Франківськ, 29 травня 2017 р.)*. Івано-Франківськ, 2017. С. 51–72.
161. Паньків М. Дитяча народжуваність у покутських родинах (II пол. XIX – 20-ті рр. XX ст.). *Матеріали III Прикарпатської історико-краєзнавчої конференції*. Коломия, 1997. С. 43–46.
162. Паньків М. До питання історіографії вивчення розвитку сім'ї та сімейного побуту на Прикарпатті. *Тези обласної науково-практичної конференції, присвяченої 325-річчю заснування Івано-Франківська*. Івано-Франківськ, 1987. С. 157–158.
163. Паньків М. До питання східної межі Бойківщини. “Археологічними та сакральними стежками Долиницини” : збірник науково-теоретичних статей / гол. ред. С. П. Павлюк; Долинська міська рада; Долинський краєзнавчий музей “Бойківщина” Тетяни і Омеляна Антоновичів. Долина : П.п. Петричук О. П., 2008. С. 78–82.
164. Паньків М. Доля колекцій Івано-Франківщини під час Другої світової війни. *Матеріали круглого столу “Вивезення, введення та повернення культурних цінностей: проблеми, завдання, перспективи”*. Київ – Галич, 2001.
165. Паньків М. Дослідження науковців ВДНУ “Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаніка” про дохристиянські вірування та історію християнства на Прикарпатті. *Християнство – духовна основа українська народу. Матеріали науково-практичної конференції (Івано-Франківськ, 8 жовтня 2018 р.)*. Івано-Франківськ 2019. С. 32–43.
166. Паньків М. Етнографічна діяльність І. Франка на Покутті. *Іван Франко – письменник мислитель, борець за дружбу між народами. Тези доповідей обласної наукової конференції, присвяченої 130-річчю до дня народження Великого Каменяра*. Івано-Франківськ, 1986. С. 84–85.
167. Паньків М. Етнографічні дослідження на Прикарпатті в роки Незалежності України (1991–2014). *Культура і побут населення Прикарпаття. Тези доповідей та повідомлень науково-практичної конференції (Івано-Франківськ, 27 квітня 2015 р.)*. Івано-Франківськ : Бібліотека “Наукових записок”, 2016. С. 5–14.
168. Паньків М. Етнографічні дослідження Прикарпаття у науковому доробку Петра Арсенича. *Історико-культурна спадщина Прикарпаття: Матеріали всеукраїнської наукової конференції “Історико-культурна спадщина Прикарпаття” (на пошану Петра Арсенича з нагоди 80-річчя та 55-річчя історико-краєзнавчої діяльності) (Івано-Франківськ, 4 грудня 2014 р.)*. Івано-Франківськ Лілея-НВ, 2014. С. 3–21.
169. Паньків М. Економічне становище населення Покуття в роки тимчасової окупації фашистською Німеччиною 1941–1944. *Прикарпаття у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр. : Тези обласної науково-теоретичної конференції*. Івано-Франківськ, 1990. С. 78.
170. Паньків М. З історії створення Національного заповідника “Давній Галич”. *Сучасні акценти музейництва. Історія, здобутки, перспективи. Матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (Івано-Франківськ, 14 травня 2018 р.)*. Івано-Франківськ, 2018. С. 41–51.
171. Паньків М. Замки Прикарпаття як історико-архітектурні пам'ятки (сучасний стан і перспективи). *Охорона історико-культурної спадщини: історія і сучасність. Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 30-річчю Українського товариства охорони пам'яток історії та культури*. К., 1996. С. 68–80.
172. Паньків М. Звичаї та обряди на Покутті, пов'язані з народженням дитини. *Тези доповідей науково-теоретичної конференції, присвяченої 50-річчю возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській РСР*. Львів, 1989. С. 35–36.
173. Паньків М. Зміни в структурі сім'ї на Покутті в роки окупації фашистською Німеччиною в 1941–1945 рр. *Прикарпаття у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.: Тези обласної науково-теоретичної конференції*. Івано-Франківськ, 1990. С. 24–26.
174. Паньків М. Івано-Франківськ у збірці музею. *Івано-Франківськ: минуле і сучасне. Тези доповідей наукової конференції, присвяченої 335-літтю заснування Івано-Франківська*. Івано-Франківськ, 1997. С. 17.
175. Паньків М. Івано-Франківський краєзнавчий музей – науково-методичний центр краєзнавства. *Івано-Франківському краєзнавчому музею – 50 років: тези доповідей історико-краєзнавчої наукової конференції*. Івано-Франківськ, 1990. С. 3–6.

176. Паньків М. Изменения в структуре семьи на Покутье (Прикарпатье) в годы советской власти. *Тезы доклада Всесоюзной научной конференции “Семья у народов СССР в условиях развитого социализма”*. Махачкала, 1985. С. 155–156.
177. Паньків М. Козацькі реліквії у фондах Івано-Франківського краєзнавчого музею. *Матеріали міжвузівської науково-теоретичної конференції*. Івано-Франківськ, 1992. С. 133–134.
178. Паньків М. Культура і побут Караш-Северінського повіту Румунії. *Мистецтво і традиційна культура зарубіжжя. Матеріали міжнародної наукової конференції (Івано-Франківськ, 10–12 листопада 1996 р.)*. Львів, 1996. С. 50–54.
179. Паньків М. Культурно-освітнє життя Станіславова (Івано-Франківська) в роки німецької нацистської окупації 1941–1944. *Івано-Франківськ: минуле і сучасне. Тези доповідей наукової конференції, присвяченої 350-літтю заснування Івано-Франківська (Івано-Франківськ, 13 травня 2013 р.)*. Івано-Франківськ, 2013. С. 20–21.
180. Паньків М. Михайло Грушевський – етнограф. *Тези доповідей та повідомлень науково-теоретичної конференції, присвяченої 125-річчю від дня народження академіка Михайла Грушевського*. Івано-Франківськ, 1991. С. 24.
181. Паньків М. Музеї Прикарпаття – важливі центри дослідження і популяризації краєзнавства. *Матеріали III Прикарпатської історико-краєзнавчої конференції*. Івано-Франківськ, 1997. С. 14–17.
182. Паньків М. Оборонні споруди Східної Бойківщини XV – поч. XVIII ст. *Історико-культурна спадщина Рожнятівщини як складова частина Бойківщини: минуле та перспективи розвитку* : зб. наук.-теорет. ст. / голов. ред. В. Андрейків. Рожнятів, 2012. С. 31–40.
183. Паньків М. Ой червона калинонька додолу сі похилила. *Покуття – колыска українського національного державотворення. Матеріали VII науково-краєзнавчої конференції, присвяченої 100-річчю утворення Західно-Української Народної Республіки та 570-ї річниці надання магдебурзького права містіві Тисмениці (Тисмениця, 14 вересня 2018)*. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2018. С. 14–131.
184. Паньків М. Основні тенденції розвитку сучасних обрядів на Покутті (Івано-Франківщина). *50 років возз'єднання Західної України з УРСР у складі Союзу РСР : Тези обласної історико-краєзнавчої конференції*. Івано-Франківськ, 1989. С. 127–128.
185. Паньків М. Пам'ятки культури і мистецтва в зарубіжних країнах (музеї, архіви, колекції): постановка проблеми. *Український феномен Гуцульщини: національний та європейський контексти. Матеріали XXI міжнародної наукової конференції в рамках XXIV Міжнародного гуцульського фестивалю (м. Коломия, 11 серпня 2017 року)*. Коломия : Вік, 2017. С. 249–253.
186. Паньків М. Партизанські схрони УПА. *Галичина: Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2008. Вип. 14. С. 231–302.
187. Паньків М. Повстанські пісні на Прикарпатті. *Українська Повстанська Армія — феномен національної історії : матеріали Всеукраїнської наукової конференції*. Івано-Франківськ : Плай, 2003. С. 125–132.
188. Паньків М. Проблеми музеєфікації пам'яток історії, культури, побуту та природи Гуцульщини. *Міжнародна науково-практична конференція “Проблеми відродження та розвитку матеріальної і духовної культури гуцулів”*. Верховина, 2001. С. 211–214.
189. Паньків М. Проблеми музеєфікації пам'яток історії, культури та побуту Галицької землі. *Галицька земля: історія та сучасність. Матеріали наукової конференції, присвяченої 1100-річчю Галича*. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1998. С. 6–10.
190. Паньків М. Проводи в армію на Івано-Франківщині. *Тези науково-практичної конференції*. Ужгород, 1985. С. 14–15.
191. Паньків М. Пропаганда пам'яток історії та культури Покуття засобами туризму. *Проблеми розвитку туризму в Україні і завдання поновлення історичної пам'яті народу засобами туризму (вересень, 1994 р.) : Тези доповідей та повідомлень Всеукраїнської науково-практичної конференції*. К., 1994. С. 141–143.
192. Паньків М. Псевдоніми в українському національно-визвольному русі (XV ст. – 2016). *Етнокультурна спадщина Прикарпаття. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Ет-*



- нокультурна спадщина Прикарпаття” (на пошану Михайла Паньківца з нагоди його 75-річчя) (м. Івано-Франківськ, 4 грудня 2015 р.). Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2016. С. 351–375.
193. Паньків М. Птахи у побуті, віруваннях і обрядах покутян. *Екологічні аспекти оборони птахів : Матеріали VII наради орнітологів Західної України, присвяченої пам’яті Володимира Дзедушинського*. Львів, 1999. С. 110–113.
194. Паньків М. Революційні події на Прикарпатті в історичних пам’ятках. *Тези Івано-Франківської обласної науково-теоретичної конференції, присвяченої 70-річчю КПЗУ*. Івано-Франківськ, 1989. С. 29.
195. Паньків М. Садиба і житло на Покутті. *Івано-Франківському краєзнавчому музею – 50 років : тези доповідей історико-краєзнавчої наукової конференції*. Івано-Франківськ, 1990. С. 27–28.
196. Паньків М. Сімейний побут опришків О. Довбуша. *Тези доповідей і повідомлень обласної науково-теоретичної конференції, присвяченої 250-річчю від початку антифеодального руху селян-опришків під проводом О. Довбуша*. Івано-Франківськ, 1988. С. 21–23.
197. Паньків М. Татарське лихоліття на Тлумаччині (друга половина XV–початок XVIII ст.). *Тлумач: історія і сучасність : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 800-річчю заснування м. Тлумача (Тлумач, 24 жовтня 2013 р.)* / упорядн. А. А. Білас. Івано-Франківськ – Тлумач : Злагода, 2014. С. 25–28.
198. Паньків М. Українські скансени у Канаді на прикладі Села-музею у Едмонтоні: особливості експозиційного будівництва та науково-освітня діяльність. *Пам’ятники Прикарпаття і стан збереження та популяризація. Матеріали науково-теоретичної конференції (Івано-Франківськ, 2 жовтня 2017 р.)*. Івано-Франківськ, 2018. С. 25–39.
199. Паньків М. Участь колективу Івано-Франківського краєзнавчого музею в українському патріотичному русі кінця 80 – початку 90-х рр. XX ст. *Народний Рух України у новітньому українському державотворенні та розбудові громадянського суспільства : матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 20- річчю створення Народного Руху України, Івано-Франківськ, 29 жовтня 2009 р.* / наук. ред. М. Кугутяк ; редкол.: В. Марчук, І. Райківський, О. Єгрешій, А. Королько, І. Монолатій. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. С. 94–101.
200. Паньків М. Фольклорно-етнографічна діяльність Івана Франка на Покутті. *Іван Франко. Погляд з XXI століття. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 160-річчю від дня народження Івана Франка (м. Коломия, 9 вересня 2016 року)* / літературне редагування Б. Ткачук; наукові редактори М. Гнатюк, Я. Ткачук; упорядкування А. Королько, І. Федів. Коломия : Вік, 2017. С. 104–109.
201. Паньків М. Фольклорно-етнографічні дослідження Івана Франка на Покутті. *Покуття – край звитяг і боротьби. Матеріали науково-теоретичної конференції (у рамках проведення VII обласного фестивалю аматорського мистецтва “Покутські джерела”)*. Снятин ; Чернівці : Друк Арт, 2017. С. 214–220.
202. Паньків М. Фондові збірки Івано-Франківського обласного краєзнавчого музею як джерело вивчення історії давнього Галича. *Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України (матеріали Міжнародної ювілейної наукової конференції)*. Івано-Франківськ – Галич : Плай, 1998. С. 284–287.
203. Паньків М. Штрихи до історії музеїв Покуття. *Покуття – край звитяг і боротьби. Матеріали науково-теоретичної конференції (у рамках проведення VII обласного фестивалю аматорського мистецтва “Покутські джерела”)*. Снятин ; Чернівці : Друк Арт, 2017. С. 193–203.
- Навчально-методичні видання:**
204. Гаврилів Б., Мельничук Я., Паньків М. Пам’ятка по збору матеріалів для музею освіти Прикарпаття. Івано-Франківськ, 1978. 11 с.
205. Горбунова Н., Паньків М. Що треба знати краєзнавцям для створення музею на громадських засадах: Методичний посібник. Івано-Франківськ, 1981. 17 с.
206. Дрогобицька О., Паньків М. Пам’ятка для збору етнографічних матеріалів: Навчально-методичні вказівки для студентів напрямів підготовки 6.020302 “Історія”, 6.140103 “Туризм”. Івано-Франківськ, 2014. 24 с.

207. Паньків М. Запитальник про стан побутування фольклору національно-визвольної боротьби населення Прикарпаття в 1940 – 50-х роках. *Степан Бандера – символ нації : Матеріали наукової конференції, присвяченою 90-річчю від дня народження С. Бандери*. Івано-Франківськ, 1999. С. 60–61.
208. Паньків М. Організація польових досліджень з етнографії : посібник. Івано-Франківськ, 2005. 123 с.
209. Паньків М. Пам'ятка по збору експонатів Івано-Франківського музею сільського господарства. Тлумач, 1983. 16 с.
210. Паньків М. Пам'ятка по збору матеріалів для музею “Бойківщина”. Долина, 2003. 19 с.
211. Паньків М. Пам'ятка по збору та вивченню етнографічних пам'ятників Покуття. Івано-Франківськ, 1986. 17 с.
212. Паньків М. Програма-запитальник для збирачів етнографічних пам'яток. Івано-Франківськ, 1991. 43 с.
213. Паньків М. Програма-запитальник для збирачів спогадів про історичні події на території Івано-Франківської області з 1950 до 2020 року : методичний посібник. Івано-Франківськ, 2020. 60 с.
214. Паньків М. Регіональний музей Гуцульщини. Пам'ятка по збору матеріалів. Верховина, 2003. 11 с.
215. Паньків М. Числа, міри й час: історико-етнографічний аспект: навчальний посібник зі спецкурсу для підготовки студентів зі спеціальності “Історія” і “Етнологія”. Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаніка, 2012. 103 с.
216. Паньків М., Федорів Т. Пам'ятка по збору матеріалів для експозиції “Українські національно-визвольні змагання ХХ ст.”. Івано-Франківськ, 1999. 14 с.
217. Паньків М., Штиркало Я. Пам'ятка по збору матеріалів для музею “Покуття”. Івано-Франківськ : Бібліотека Наукових записок, 2017. 18 с.

Статті у пресі

218. Паньків М. Воювали три земляки. *Комсомольський прапор*. 1970. 28 липня.
219. Паньків М. Твори Мартовича – мовами світу. *Прикарпатська правда*. 1971. 3 лютого.
220. Паньків М. Хатинь. *Комсомольський прапор*. 1971. 8 квітня.
221. Паньків М. Виставка гравюр. *Комсомольський прапор*. 1971. 24 липня.
222. Паньків М. Липневий бій. *Комсомольський прапор*. 1972. 27 лютого.
223. Паньків М. Подарунок маршала. *Комсомольський прапор*. 1972. 25 травня.
224. Паньків М. Гімн людині. *Комсомольський прапор*. 1972. 10 серпня.
225. Паньків М. Голуби над обеліском. *Комсомольський прапор*. 1972. 17 серпня.
226. Паньків М. Письменник про країну таємниць. *Комсомольський прапор*. 1972. 19 вересня.
227. Паньків М. Коли оживають експонати. *Комсомольський прапор*. 1972. 21 вересня.
228. Паньків М. Гімн людині. *Комсомольський прапор*. 1972. 10 серпня.
229. Паньків М. Присвячено знаменній даті. *Комсомольський прапор*. 1977. 1 жовтня.
230. Паньків М. І вродило щедре поле. *Комсомольський прапор*. 1979. 28 серпня.
231. Паньків М. Тут зустрічаються віки (Розповідь про Івано-Франківську ратушу). *Комсомольський прапор*. 1979. 16 жовтня; 18 жовтня.
232. Паньків М. Тут живі історії і сьогодення. *Прикарпатська правда*. 1986. 17 травня.
233. Паньків М. Як нищилися музейні скарби. *Новий час*. 1990. 25 жовтня.
234. Паньків М. Так далі жити не можна. *Галичина*. 1999. Січень.
235. Паньків М. Івано-Франківському музею – 60. *Рідна земля*. 2000. 31 лютого.
236. Паньків М. Галицькі ікони. *Рідна земля*. 2000. 21 квітня.
237. Паньків М. Новорічна ніч. *Анонс контракт*. 2000. № 49.
238. Паньків М. Чи знаємо ми свій рід? Культура і побут населення Прикарпаття. Бойківщина. *Галичина*. 2001. 18 вересня.
239. Паньків М. Чи знаємо ми свій рід? Культура і побут населення Прикарпаття. Бойківщина. *Галичина*. 2001. 22 вересня.
240. Паньків М. Чи знаємо ми свій рід. Покуття. Опілля. *Галичина*. 2001. 25 вересня.
241. Паньків М. Не забуваймо звичаї батьків. *Галичина*. 2001. 6 жовтня; 9 жовтня.



242. Паньків М. Сій ся, родися, жито-пшениця. *Анонс контракт*. 2002. 1 січня.
243. Паньків М. У фондах музею 24 роки пролежала чудотворна ікона. *Галичина*. 2005. 3 грудня.
244. Паньків М. У музеї – чудотворна ікона? *Голос України*. 2005. 7 грудня.
245. Паньків М. Повернення старої гітари. *Голос України*. 2005. 10 грудня.
246. Паньків М. Несить мене, лелеченьки, мертвого додому. *Галичина*. 2005. 13 грудня.
247. Паньків М. Красзнавчі стежини Петра Арсенича. *Галичина*. 2014. 31 липня.
248. Паньків М. Москалі гвалтували, гонведи вішали. *Галичина*. 2018. Грудень.

Рецензії

249. Паньків М. Книга про зародження й формування вітчизняної етнопсихології. Рецензія : Балагутрак М. Генеза етнопсихології в Україні XIX століття: історико-етнографічний аспект. *Вісник Прикарпатського університету. Серія : Історія*. 2009. Вип. 16. С. 191–198.
250. Паньків М. Маємо дослідження про нашу еліту – українську шляхту Галичини. Рецензія : Сливка Л. В. Галицька дрібна шляхта в АвстроУгорщині (1772–1914 рр.). Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. 220 с. *Вісник Прикарпатського університету. Серія : Історія* 2010. Вип. 17. С. 173–176.
251. Паньків М. Перша книга про передкарпатську сіль. Янко І. *Солеварні міста гуцульсько-покутської межі*. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2011. С. 3–7.
252. Паньків М. Слово про автора та її книгу. *Василечко Л. Тайна весільного обряду*. Івано-Франківськ : Тіповіт, 2006. С. 3–5.
253. Паньків М. Слово про книгу і автора. *Кушнір Г. Єзупіль в роки незалежності*. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2001. С. 3–5.
254. Паньків М. Фольклорні багатства Дмитра Мохорука. *Мохорук Д. Село моє Топорівці: Мої співочі Топорівці (фольклорний образ села)*. Косів : Писаний камінь, 2008. С. 5–13.

Автореферат

255. Паньків М. Семья и семейный быт на Покутье (II половина XIX – 80-е годы XX веков) : автореф. дис... канд. ист. наук. Івано-Франківск : [б. в.], 1989. 20 с.

Статті про М. Паньківа

1. Балагутрак М., Дрогобицька О. Працював на утвердження української нації (світлої пам'яті проф. Михайла Паньківа (09.09.1940–31.10.2021)). *Народознавчі зошити*. 2021. Вип. 5 (161). С. 1304–1306.
2. Дрогобицька О. Етнографічні студії Михайла Паньківа. *Народознавчі зошити*. 2016. № 2 (128). С. 451–458.
3. Дрогобицька О. М. І. Паньків: життєвий шлях та наукова діяльність. *Етнокультурна спадщина Прикарпаття. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Етнокультурна спадщина Прикарпаття (на пошану Михайла Паньківа з нагоди його 75-річчя)” (м. Івано-Франківськ, 4 грудня 2015 р.)* / Науковий редактор А. Королько. Івано-Франківськ : Лілея–НВ, 2016. С. 3–14.
4. Дрогобицька О. На сторожі традиційної культури Прикарпаття. *Народна творчість і етнографія*. 2010. № 4. С. 110–115.
5. Кравець Г. Михайло Паньків – етнограф, науковець і фахівець музейної справи. *Етнокультурна спадщина Прикарпаття. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Етнокультурна спадщина Прикарпаття (на пошану Михайла Паньківа з нагоди його 75-річчя)” (м. Івано-Франківськ, 4 грудня 2015 р.)* / наук. ред. А. Королько. Івано-Франківськ : Лілея–НВ, 2016. С. 24–27.
6. Кугутяк М., Томенчук Б. Паньків Михайло Ілліч. *Інститут історії і політології: 70 років педагогічної, наукової й громадської діяльності* / під ред. професора М. Кугутяка. Івано-Франківськ : Видавець Третяк І. Я., 2010. С. 227–228.
7. Марчук В., Королько А. Михайло Паньків – дослідник історико-етнографічного районування Покуття. *Етнокультурна спадщина Прикарпаття. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Етнокультурна спадщина Прикарпаття (на пошану Михайла Паньківа з нагоди його 75-річчя)” (м. Івано-Франківськ, 4 грудня 2015 р.)* / наук. ред. А. Королько. Івано-Франківськ : Лілея–НВ, 2016. С. 15–23.
8. Михайло Паньків (09.09.1940–31.10.2021) [некролог]. *Народна творчість та етнологія*. 2021. Вип. 4 (392). С. 127–130.

СВІТЛОЇ ПАМ'ЯТІ ЛАРИСИ МИРОНІВНИ ПРАВДИВОЇ



9 грудня 2021 на 86-му році життя перестало битися серце нашої колеги, багаторічної викладачки Івано-Франківського державного педагогічного інституту, а згодом Прикарпатського університету імені Василя Стефаника кандидатки історичних наук, доцентки Лариси Миронівни Правдивої.

Л.М. Правдива народилася 27 липня 1936 р. у м. Новозибкові Брянської області в родині військовослужбовця. У 1954 р. вона закінчила Станіславську жіночу середню школу № 1, а в 1960 р. – Московський державний історико-архівний інститут, де отримала спеціальність історика-архівіста. У 1965 р. Лариса Миронівна здобула також педагогічний фах, закінчивши історичний факультет Івано-Франківського державного педагогічного інституту (нині – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника).

У 1955–1974 рр. Л.М.Правдива працювала в архівних установах м. Івано-Франківська. У 1974 р. в Московському історико-архівному інституті вона успішно захистила кандидатську дисертацію на тему “Джерела з історії промисловості Прикарпаття (1919–1959 рр.)”. З 1974 р. життя Лариси Миронівни було тісно пов’язане з Івано-Франківським державним педагогічним інститутом, де вона посіла посаду старшої викладачки кафедри історії СРСР і УРСР, а з 1975 р. – доцентки цієї ж кафедри, де й працювала до виходу на заслужений відпочинок у 1995 р. (з 1992 р. – на кафедрі історії слов’ян Прикарпатського університету імені Василя Стефаника). У 1980 р. Л.М. Правдивій було присвоєне вчене звання доцента. На історико-педагогічному факультеті вона викладала курси історіографії вітчизняної історії, джерелознавства, архівознавства, історичного краєзнавства, вступ до спеціальності керувала курсовими і дипломними роботами, архівною та музейною практикою студентів.

Основними напрямками наукової діяльності Лариси Миронівни були археографія, джерелознавство і краєзнавство Прикарпаття. Вона брала активну участь в упорядкуванні й підготовці до друку збірників документів і матеріалів з історії й соціально-економічного становища Івано-Франківщини. У 1962–1970 рр. Л.М. Правдива працювала у складі редколегії і робочої групи з підготовки фундаментального видання “Історія міст і сіл УРСР. Івано-Франківська область”. Вона була автором низки наукових статей, присвячених джерелам до вивчення промислового розвитку Прикарпатського краю, аналізу документів про звільнення Івано-Франківщини від нацистських окупантів у роки Другої світової війни та про архівне будівництво на Станіславщині в повоєнний період. Л.М. Правдива здійснювала активну навчально-методичну



роботу, видала декілька методичних рекомендацій для студентів з історіографії вітчизняної історії.

Велику увагу Лариса Миронівна приділяла керівництву науковою роботою студентів. Науковий гурток з проблем архівознавства і джерелознавства, яким вона тривалий час керувала, працював на базі облдержархіву. Його учасники неодноразово ставали дипломантами всеукраїнських конкурсів студентських наукових робіт, а деякі з учнів і вихованців Л.М. Правдивої обрали тернистий шлях до великої науки, ставши відомими вченими, докторами історичних наук, професорами.

Досвідчений і небайдужий педагог, Лариса Миронівна проводила значну виховну роботу серед студентів факультету. Як академнаставник студентської групи, вона часто організовувала туристичні поїздки по пам'ятних історичних місцях і музеях України, які назавжди увійшли в емоції та спогади усіх, хто брав у них участь.

Лариса Миронівна Правдива залишилася у нашій пам'яті принциповою і вимогливою викладачкою та високим моральним авторитетом. Для багатьох поколінь випускників нашого факультету, які мали честь бути студентами Лариси Миронівни, вона завжди буде взірцем відповідального і сумлінного ставлення до виконання своїх обов'язків, яскравим прикладом талановитого наставника студентської молоді.

Л.М. Правдива зробила поважний внесок у розвиток архівної справи, історичної освіти, науки та краєзнавства на Прикарпатті, підготовку фахівців-істориків високої кваліфікації. Її висока інтелігентність і внутрішня культура, прекрасні ділові та людські якості, унікальний талант педагога, наставника і вихователя викликали заслужену повагу у багатьох поколіннях викладачів, студентів і випускників нашого Стефаниківського університету.

Світла пам'ять про Ларису Миронівну Правдиву назавжди збережеться в наших серцях.

Микола Кугутяк, Олександр Маруценко

СВІТЛА ПАМ'ЯТЬ: ІВАНЦЕВ ІГОР ДЕНИСОВИЧ (1942–2022)



У січні 2022 р. свій 80-літній ювілей відзначив кандидат історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії, багатолітній проректор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Ігор Денисович Іванцев. На жаль, цього разу ювілей дуже швидко змінився на смуток, адже менше ніж за місяць Ігоря Денисовича з нами не стало...

Ювіляр походив із відомої, поважної родини, що наклало свій помітний відбиток на все його земне життя. Його дід Лука Іванцев, як і бабця Софія, був уродженцем Львівщини, після здобуття філософської та теологічної освіти у Львівському університеті 1900 року був висвячений на священника єпископом Андреем Шептицьким у Станиславівському греко-католицькому кафедральному соборі. Після кількох років служіння в селах Гнильче та Пшеничники, він з 1909 р. і аж до самої смерті в 1954-му був парохом с. Делева на Тлумаччині¹.

У цій священничій сім'ї в 1910 р. народився єдиний син Денис – майбутній батько Ігоря Денисовича. Після закінчення Тлумацької неокласичної гімназії Денис Іванцев упродовж 1930–1937 рр. навчався спочатку в Краківській академії мистецтв, а потім у Варшавському інституті практичних занять, у 1937 р. приїхав до Львова і як член “Асоціації незалежних українських мистців” (АНУМ) працював художником. Одружився з Марією Гушпіт, прийомною дочкою директора Делівської початкової школи Йосипа Телявського. Початок німецько-радянської війни змусив сім'ю повернутись у Делеву².

Ігор Денисович Іванцев народився 3 січня 1942 р. у селі Делева на Тлумаччині (нині – в складі Олешанської сільської громади Івано-Франківського району Івано-Франківської області). Протягом 1948–1955 рр. навчався в місцевій семирічній школі. Середню освіту здобув у 1956–1959 рр. у Коропецькій середній школі Тернопільської області. У ці важкі повоєнні роки батька, який вчителював у місцевій Делівській школі та займався малярством, як сина священника кілька разів звільняли з роботи³.

Формування особистості І.Д. Іванцева, як він сам про це згадував у своєму автобіографічному нарисі, відбувалось в особливій атмосфері греко-католицької священничої родини. Дідусь і бабуся були носіями українських національних традицій, які органічно поєднувалися з християнськими, морально-етичними цінностями. Вони прищеплювали дітям і внукам любов до свого народу, мови, культури, релігії, культивували працьовитість, чесність, гостинність, піклування про старших і рідних. У сім'ї не вживали грубих чи нецензурних слів, вели здоровий спосіб життя. Національні звичаї та віра в Бога були тією духовною основою, на якій зростали діти⁴. Цей родинний дух Ігор Іванцев зберігав і підтримував усе життя, продовжив у своїй сім'ї, не випадково давши промовистий підзаголовок своїм спогадам: “В обіймах моєї родини”.

¹ Іванцев Ігор Денисович (автобіографічний нарис). Івано-Франківськ : Типовіт, 2012. С. 6, 36, 38.

² Там само. С. 9–10.

³ Там само. С. 31.

⁴ Там само. С. 36.



Здобувши середню освіту, Ігор Іванцев у 1960–1961 рр. завідував Делівським сільським клубом, де організував хор, драматичний гурток, проводив різноманітні заходи. Призваний за віком до лав Збройних Сил СРСР, у 1961–1964 рр. служив на території Азербайджанської РСР, у м. Нахічевань. Покладені на нього, серед іншого, обов'язки бібліотекара дозволяли більше читати та зрештою потрапити на солдатські 6-місячні курси з підготовки до вступу у вищі навчальні заклади⁵.

Після завершення служби в 1964 р. здійснилася його мрія – він поступив на історичний факультет Івано-Франківського державного педінституту. В 1966 р. взяв участь у Всесоюзній археологічній студентській конференції в Ужгороді, опублікував свою першу в житті наукову статтю – про палеоліт середнього Подністров'я, був обраний головою факультетського “Студентського наукового товариства” (1967 р.). Тоді ж, під час навчання в інституті зустрів свою майбутню дружину Любов, з якою створив свою власну сім'ю в 1968 р.⁶. Згодом у них народилися дві доньки – Наталія та Людмила.

Того ж 1968 р. Ігор Іванцев завершив навчання в педінституті, отримавши диплом з відзнакою. Працював учителем історії в Бортниківській середній школі Тлумацького району Івано-Франківської області, з 1970 до 1976 р. був директором цієї школи. У серпні 1976 р. разом із сім'єю переїхав на постійне проживання до Івано-Франківська, а вже у вересні цього ж року призначений на посаду директора Старолисецької восьмирічної школи Тисменицького району⁷. Тоді ж включається в наукову роботу, бере участь у наукових конференціях, складає кандидатські іспити, мріє захистити кандидатську дисертацію з історії.

У жовтні 1977 р. Ігор Денисович перейшов на посаду асистента кафедри загальної історії історичного факультету Івано-Франківського педінституту. Відбулось це з ініціативи тодішнього в. о. завідувача кафедри доцента Я.С.Мельничука та за сприяння ректора інституту О.А. Устенка, а передумовою стала тривала хвороба та перебування на лікуванні доц. Ю.І. Патлажана. Незабаром І.Д. Іванцев отримав доручення розробити курс лекцій з Нової історії, і з того часу викладання цієї дисципліни закріпилось за ним⁸.

Тим часом на історичному факультеті відбулися зміни в керівництві. У 1981 р. деканом став доц. І.М. Шумейко, його заступником призначено І.Д. Іванцева, який у цілому пропрацював на цій посаді майже десять років.

Обравши ще в 1978 р. тему майбутньої кандидатської дисертації, багато працював у бібліотеках Івано-Франківська, Львова, Києва, Москви, випишував потрібну літературу по МБА, їздив у Львівський університет на засідання постійно діючого семінару славістів, брав участь у республіканських, всесоюзних, міжнародних конференціях. Практично щомісяця їхав до Києва для збору матеріалу та консультацій з науковим керівником – відомим ученим-болгаристом, доктором історичних наук, професором, заступником директора Інституту історії Академії наук України П.С. Соханем. З метою завершення роботи в 1983 р. поступив в однорічну аспірантуру Інституту історії АН України (м. Київ), де в грудні того ж року успішно (одноголосно) захистив кандидатську дисертацію з проблем історіографії історії Болгарії періоду між двома світовими війнами. Того ж року був учасником ІХ міжнародного з'їзду славістів, який проходив у Києві. За успішну роботу з болгарської історії нагороджений медаллю Народної Республіки Болгарії, її вручення відбулось у болгарському консульстві в Києві⁹.

Після захисту кандидатської дисертації повернувся до Івано-Франківського педінституту – на посаду заступника декана історичного факультету. У 1986 р. йому присвоєно вчене звання доцента, а в 1991 р. І.Д.Іванцев був обраний деканом історичного факультету педінституту¹⁰. Саме на його каденцію декана припало здійснення вагомих змін у структурі історичного фа-

⁵ Іванцев Ігор Денисович (автобіографічний нарис). Івано-Франківськ : Типовіт, 2012. С. 45–53.

⁶ Там само. С. 65, 69, 71.

⁷ Інститут історії і політології: 70 років педагогічної, наукової й громадської діяльності / під ред. М. Кугутяка. Івано-Франківськ : Видавець Третяк І. Я., 2010. С. 161.

⁸ Іванцев Ігор Денисович (автобіографічний нарис). Івано-Франківськ: Типовіт, 2012. С. 91, 93, 95.

⁹ Там само. С. 94, 97–98.

¹⁰ Інститут історії і політології: 70 років педагогічної, наукової й громадської діяльності / під ред. М. Кугутяка. Івано-Франківськ : Видавець Третяк І.Я., 2010. С. 161.

культету. В умовах здобуття Україною незалежності було ліквідовано кафедру історії СРСР та УРСР, а також кафедру теорії і методики піонерської та комсомольської роботи (ТМПКР), натомість створено нові: кафедру історії України (завідувач – проф. Грабовецький В.В.), кафедру всесвітньої історії (доц. Кугутяк М.В.), яку в 1992 р. поділено на дві кафедри – історії стародавнього світу і середніх віків (проф. Заборовський Я.Ю.) та нової і новітньої історії (доц. Кугутяк М.В.). А в 1993 р. створено також кафедру історії слов'ян (проф. Федорчак П.С.)¹¹. У відповідності до суттєвих структурних і змістових змін в історичній освіті І.Д.Іванцевим був розроблений і представлений на затвердження міністерства новий навчальний план для студентів-істориків. Окрім того, велась робота щодо підготовки при факультеті фахівців із правознавства, чим було фактично започатковано створення юридичного факультету¹².

З 1992 р. Івано-Франківський педінститут цілком заслужено змінив свій статус на класичний університет, а в листопаді 1993 р. ректор Прикарпатського університету імені Василя Стефаника акад. В.І.Кононенко запропонував І.Д.Іванцеву посаду проректора з навчально-виховної роботи. Ігор Денисович пропрацював у цьому ранзі довгі 12 років – з 1993 до 2005 р. У 1995 р. Вчена рада університету присвоїла йому звання професора кафедри всесвітньої історії.

У 2005–2008 рр. І.Д. Іванцев – директор Гуманітарного інституту (згодом – Інституту доуніверситетської та післядипломної освіти) Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. У зв'язку з пенсійним віком з жовтня 2008 р. перейшов на посаду професора кафедри всесвітньої історії Інституту історії і політології нашого університету¹³, викладав одну з основних, фундаментальних нормативних дисциплін для студентів-істориків – “Історію країн Європи і Америки кінця XV – початку XX ст.”. У цей період доклав значних зусиль до створення нового навчально-методичного забезпечення цього курсу, чим заклав міцні підвалини на майбутнє для своїх наступників: розробив нову програму курсу, повністю оновив тексти лекцій, підготував і опублікував (у співавторстві зі своїми колегами по кафедрі) методичні рекомендації для студентів, і зокрема нові плани семінарських занять, матеріали для самостійної роботи студентів, тестові завдання для контролю знань (2008–2010 рр.).

У цей період Ігор Денисович вносить велику лепту у вшанування пам'яті свого батька – відомого художника Дениса-Лева Іванцева¹⁴: бере участь у підготовці монографії про нього (автор – Мирослав Аронець), докладає зусиль до відкриття меморіальної дошки на будинку, де мешкав батько, а згодом і музею, присвяченого його життю та творчості, та перейменування вулиці на його честь у с. Делева¹⁵.

Як автор та співавтор І.Д.Іванцев взяв участь у підготовці наукових, науково-популярних і навчально-методичних видань: “Українська Повстанська Армія в національно-визвольних змаганнях українського народу в 40–50-х роках” (1992), “Історія Польщі” (1995), “Делева. Історичний нарис” (1999) і ряду інших, кількох десятків статей з історичної та краєзнавчої проблематики¹⁶.

У 2016 р. завершив свою викладацьку діяльність і вийшов на заслужений відпочинок. Як і впродовж усього свого життя, Ігор Денисович весь вільний від роботи час проводив у родинному колі, разом із родиною зустрічав свята, багато подорожував країною та за її межами, підтримував своїх близьких у професійному та особистісному зростанні. Його дружина Любов Костянтинівна протягом десятиліть працювала директором загальноосвітніх шкіл м. Івано-Франківська, доньки Наталія та Людмила захистили кандидатські дисертації і є доцентами

¹¹ ¹¹ Інститут історії і політології: 70 років педагогічної, наукової й громадської діяльності / під ред. М. Кугутяка. Івано-Франківськ : Видавець Третяк І.Я., 2010. С. 60.

¹² Іванцев Ігор Денисович (автобіографічний нарис). Івано-Франківськ : Типовіт, 2012. С. 103–105.

¹³ Інститут історії і політології: 70 років педагогічної, наукової й громадської діяльності / під ред. М. Кугутяка. Івано-Франківськ : Видавець Третяк І. Я., 2010. С. 161–162.

¹⁴ Івано-Франківськ. Енциклопедичний словник / авт.-упоряд. Г. Карась, Р. Діда, М. Головатий, Б. Гаврилів. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2010. С. 200.

¹⁵ Іванцев Ігор Денисович (автобіографічний нарис). Івано-Франківськ : Типовіт, 2012. С. 115–120.

¹⁶ Івано-Франківськ. Енциклопедичний словник / авт.-упоряд. Г. Карась, Р. Діда, М. Головатий, Б. Гаврилів. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2010. С. 200.



кафедри загальної та клінічної психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Відмінник народної освіти України, автор понад півсотні праць з проблем історії Болгарії і зарубіжних країн, історії України, методики викладання історії, опублікованих у наукових збірниках і журналах, Ігор Денисович був ще повен сил, планів, оптимізму. Та в якийсь момент на схилі літ підступна недуга виявилася сильнішою. Невдовзі після свого 80-го дня народження, внаслідок важкого ускладнення від коронавірусної інфекції передчасно відійшов у вічність 31 січня 2022 р.

У пам'яті колег по кафедрі, факультету, університету він назавжди залишився таким, яким ми його знали – доброю, виваженою, винятково вихованою та культурною людиною, мудрим, досвідченим і далекоглядним наставником і радником, взірцевим прикладом щодо сумлінного та відповідального ставлення до своїх професійних обов'язків, надійним старшим другом та колегою по нашому викладацькому “цеху”.

Олег Жерноклеєв, Степан Борчук

**ПЕРЕСТАЛО БИТИСЯ СЕРЦЕ ВІДОМОГО ІСТОРИКА,
ВЧИТЕЛЯ ЮРІЯ МИХАЙЛОВИЧА ТОМИНА**

8 грудня 2021 р. на 81-му році життя перестало битися серце відомого історика, вчителя Юрія Михайловича Томина. Упродовж багатьох десятиліть наполегливої праці в галузі історії і суспільнознавства він зумів виховати не одне покоління фахових істориків, педагогів, молодих науковців, прищепити їм любов і до рідного краю та його традицій, сформувати почуття патріотизму до своєї держави.

Юрій Михайлович народився 26 квітня 1941 р. в с. Назавизів Надвірнянського району Івано-Франківської області. Закінчив Назавизівську семирічну школу (1954 р.), Переріслянську середню школу (1957 р.), Станіславське технічне училище № 2 (1959 р.), історико-філологічний факультет Івано-Франківського державного педагогічного інституту (1967 р.). 1960–1963 рр. – служив у збройних силах.

Своє життя він вирішив присвятити історії і викладацькій діяльності. У 1969–1971 рр. Юрій Михайлович працює асистентом кафедри загальної історії Івано-Франківського державного педагогічного інституту. З 1971 по 1974 рр. навчається в аспірантурі Київського державного університету імені Тараса Шевченка. У 1975 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук в галузі історії України. Протягом 1974–1992 рр. пройшов шлях від старшого викладача до доцента, завідувача кафедри педагогіки і методики виховної роботи. У травні 1982 р. отримав вчене звання доцента кафедри історії. У 1992–1993 рр. – доцент кафедри всесвітньої історії. З 1993 р. – доцент кафедри історії слов'ян Івано-Франківського державного педагогічного інституту (зараз Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника). З квітня 2015 р. перебував на заслуженому відпочинку.

Юрій Михайлович викладав курси історії Центрально-Східної Європи у давні часи, історії культури слов'янських країн. Співатор навчальних посібників з історії Польщі, Чехії і Словаччини та низки методичних розробок з навчальних курсів. Ю. Томин постійно займався організацією виховних заходів зі студентами. 1995 р. він нагороджений відзнакою “Відмінник народної освіти”.

Юрій Томин – знаний вчений Прикарпаття. Сферою його наукових інтересів була громадсько-культурна і освітня діяльність відомих постатей України: М. Драгоманова, І. Франка, А. Шептицького, І. Срезневського, культурні взаємини слов'янських народів, роль і місце у них слов'янських просвітителів Кирила і Мефодія, краєзнавча тематика.

Поховали Юрія Михайловича 9 грудня 2021 р. на кладовищі у с. Назавизів.

Світла пам'ять про колегу і наставника – кандидата історичних наук, доцента Юрія Михайловича Томина назавжди залишиться у наших серцях

**ПАМ'ЯТІ ДОЦЕНТА ВОЛОДИМИРА ІВАНОВИЧА СІЛЕЦЬКОГО**

16 січня 2022 року на 89-му році життя помер кандидат історичних наук, доцент Володимир Сілецький, який викладав у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника впродовж 1964–2007 рр.

Володимир Іванович Сілецький народився 2 січня 1934 р. в с. Луки (нині Самбірського району Львівської області). У 1941–1943 рр. навчався в Станіславській народній семирічній школі (нині у м. Івано-Франківськ), 1944–1945 рр. – у Луцькій семирічній школі Дублянського району Дрогобицької області, 1946–1951 рр. – у Станіславській чоловічій СШ № 5. У 1955 р. закінчив історичний факультет Станіславського державного педагогічного інституту, працював учителем історії і географії Верхнянської СШ Войнилівського (тепер – Калуського) району Станіславської області. З жовтня 1955 до лютого 1958 р. служив у армії. З лютого 1958 до травня 1962 р. – учитель історії і географії Переріслянської СШ Ланчинського (тепер – Надвірнянського) району. З травня 1962 до грудня 1963 р. – офіцер Радянської Армії.

З лютого 1964 до 1970 р. – лаборант кафедри історії Івано-Франківського державного педінституту імені В. Стефаника. У 1971–1984 рр. – викладач, старший викладач підготовчого відділення Інституту. У 1984 р. захистив кандидатську дисертацію “Участь трудящих західних областей УРСР в боротьбі за розгром фашистської Німеччини на завершальному етапі Великої Вітчизняної війни 1944–1945 рр.”. У 1988 р. отримав звання доцента. У 1985–1991 рр. – доцент кафедри історії СРСР і УРСР Івано-Франківського педінституту. Читав лекції з історії СРСР та історії культури України.

У 1992–2007 рр. – доцент кафедри історії слов'ян Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Маючи значний досвід учительської роботи, багато уваги приділяв підготовці методичних розробок на допомогу студентам. Об'єктом наукового дослідження Володимира Івановича були проблеми воєнної історії України – козаччина, Друга світова війна, ОУН і УПА, а також українсько-російські відносини. Автор низки статей з вітчизняної історії, співавтор навчальних посібників з історії Польщі, Чехії, Словаччини. Також постійний автор публіцистичних статей у періодичних виданнях м. Івано-Франківськ.

Поховали Володимира Івановича 18 січня 2022 р. на Івано-Франківському міському кладовищі у с. Чукалівка.

Світла пам'ять про колегу і наставника – кандидата історичних наук, доцента Володимира Івановича Сілецького назавжди залишиться у наших серцях.

Роман Кобильник, Володимир Комар

НАШІ АВТОРИ

БОРОВЕЦЬ Іван – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський).

БОРЧУК Степан – доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

ВІТЕНКО Микола – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей історичної науки факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

ГАЛЕМЧУК Світлана – аспірант кафедри історії України і методики викладання історії факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

ГРАЧОВ Артем – аспірант кафедри всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного університету ім. Огієнка (м. Кам'янець-Подільський).

ДРОГОБИЦЬКА Оксана – кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології і археології факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

ДРОГОМИРЕЦЬКА Людмила – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

ЄГРЕШІЙ Олег – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

ЖЕРНОКЛЕЄВ Олег – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

ЖМУДСЬКИЙ Павло – професор середньовічної історії та джерелознавства Історичного факультету Варшавського університету (м. Варшава, Республіка Польща).

ЗУБКО Ольга – кандидат історичних наук, докторант кафедри культури, методики навчання історії та спеціальних історичних дисциплін Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського (м. Вінниця).

КАРДАШ Остап – асистент кафедри всесвітньої історії факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”, фахівець Центру медієвістичних студій ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” (м. Івано-Франківськ).

КОБИЛЬНИК Роман – старший викладач кафедри історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей історичної науки факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

КОБУТА Степан – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).



КОМАР Володимир – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей історичної науки факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

КОРОЛЬКО Андрій – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

КОСИЛО Михайло – доктор філософії, кандидат педагогічних наук, голова Івано-Франківської обласної організації Національної спілки краєзнавців України (м. Івано-Франківськ).

КУГУТЯК Микола – доктор історичних наук, професор кафедри етнології і археології, декан факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Заслужений діяч науки і техніки України (м. Івано-Франківськ).

МАРУЩЕНКО Олександр – кандидат історичних наук, доцент кафедри всевітньої історії факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

ПАСКА Богдан – кандидат історичних наук, асистент кафедри історії України і методики викладання історії, провідний фахівець інституту історії, етнології і археології Карпат факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

ПЕТРАШ Андрій – аспірант кафедри всевітньої історії факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, науковий співробітник науково-освітнього відділу Національного заповідника “Давній Галич” (м. Івано-Франківськ).

РАЙКІВСЬКИЙ Ігор – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України і методики викладання історії факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

САБАДУХА Володимир – доктор філософських наук, доцент кафедри суспільних наук Інститут гуманітарної підготовки та державного управління Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (м. Івано-Франківськ).

СИГИДИН Михайло – доцент кафедри історії України і методики викладання історії факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

СІНКЕВИЧ Євген – доктор історичних наук, професор кафедри всевітньої історії та міжнародних відносин Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (м. Черкаси).

СІРЕЦЬКА (ЗАТОРСЬКА) Оксана – краєзнавець (м. Івано-Франківськ).

Наукове видання

ГАЛИЧИНА

Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис

Число 35
2022

GALICIA

Scientific, Cultural and Educative, Local Lore Periodical

№ 35
2022

Головний редактор *Василь Головчак*
Комп'ютерна верстка *Віра Яремко*

Підп. до друку 12.12.2022.
Формат 60x84/8. Папір офсетний. Гарнітура "Times New Roman".
Друк. арк. 25,9. Наклад 100 пр. **Зам. №**

Видавець
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
76018, м. Івано-Франківськ, вул. С. Бандери, 1,
тел. 75-13-08, e-mail: vdvcit@pnu.edu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7616 від 26.05.2022

Виготовлювач